Snježana Kordić

RELATIVNA REČENICA

Znanstvena biblioteka
25

Snježana Kordić
RELATIVNA REČENICA

ZNANSTVENA BIBLIOTEKA
HRVATSKOG FILOLOŠKOG DRUŠTVA /25

&

MATICA HRVATSKA

urednici
prof. dr. Stjepan Damjanović
Jelena Hekman

recenzenti
prof. dr. Josip Silić
prof. dr. Ivo Pranjković

Knjiga je tiskana novčanom potporom
Ministarstva znanosti Republike Hrvatske

Snježana Kordić

RELATIVNA REČENICA

MATICA HRVATSKA

Zagreb, 1995.

CIP - Katalogizacija u publikaciji
Nacionalna i sveučilišna biblioteka, Zagreb

UDK 808.62-52

KORDIĆ, Snježana
Relativna rečenica / Snježana Kordić. - Zagreb : Hrvatsko filološko društvo, Matica hrvatska, 1995. - 365 str. ; 20 cm. - (Znanstvena biblioteka Hrvatskog filološkog društva ; 25) Bibliografija : str. 325-359. - Grafike uz tekst. - Summary. - Kazalo.

ISBN 953-6050-04-8

Sadržaj

Predgovor

Relativna rečenica zbog svoje kompleksne i iznimno zanimljive prirode zaokuplja, kako nekad tako i danas, pažnju velikog broja lingvista. Pojedini znanstvenici količinu literature posvećene toj temi procjenjuju kao "enormous literature devoted to this topic" (Prideaux & Baker 1986: 49). Tome se može dodati i podatak koji navodi Lehmann (1984: 4), da se npr. u američkoj lingvistici svaki drugi objavljeni magistarski ili doktorski rad bavi relativnim rečenicama ("jede zweite in den USA erscheinende linguistische Magister- oder Doktorarbeit mit dem RS /Relativsatz/ zu tun hat"). No i danas najdominantnije teorije i metode u suvremenoj lingvistici u središte svog zanimanja stavljaju relativne rečenice unatoč tolikim ranijim istraživanjima, koja, očito, nisu uspjela odgovoriti na mnoga pitanja. Tako da se interes lingvista u svijetu i broj radova na tu temu danas još ubrzanije povećava, što se nerijetko i navodi u literaturi kao motivacija za odabir upravo ove teme: "Aus dem großem Bereich des Sprachvergleichs wurde dieses spezielle Thema ausgewählt, weil gerade der Relativsatz seit einiger Zeit wachsendes Interesse findet." (Bagłajewska-Miglus 1991: V). Isti je razlog i mene privukao da počnem proučavanje relativnih rečenica, pogotovo što je njihova problematika široka, u mnogim segmentima neriješena i zahtjevna za onoga tko je istražuje. Uslijed složenosti problematike relativnih rečenica (što ističe npr. i Bauer 1967a: 297, "problematika vztažných vět a jejich vývoje je složitá"), nailazila sam povremeno u literaturi na nedoumice, lutanja, nepotpunosti pa čak i na pogreške, kao uostalom i neki drugi autori - "Die Literatur zum Relativsatz ist voll von Widersprüchen, Lücken und Fehlern." (Must 1972: 18). No, zabrinjavajuće je da sam upravo u najnovijim hrvatskim gramatikama redo-

vito nailazila na vrlo krupne pogreške ili, jednostavno, izbjegavanje opisa relativnih rečenica.

Kako sam istraživala relativne rečenice, tako sam paralelno u tekućoj lingvističkoj periodici objavljivala neke od rezultata tih istraživanja:

- "DETERMINATOR - VRSTA RIJEČI ILI FUNKCIONALNI RAZRED", *Suvremena lingvistika*, 18, 33 (1992), 27-32.
- "RELATIVNA REČENICA - GRAMATIČKE NEDOUMICE", *Strani jezik u dodiru s materinskim jezikom*, M. Andrijašević & Y. Vrhovac (ur.), Zagreb 1992, 151-157.
- "EKSTRAPONIRANA RELATIVNA REČENICA", *Suvremena lingvistika*, 18, 34 (1992), 133-144.
- "DETERMINATOR KAO ZNAK RESTRIKTIVNOSTI/NERESTRIKTIVNOSTI RELATIVNE REČENICE U HRVATSKOM JEZIKU", *Croatica, Prinosi za XI. međunarodni kongres slavista u Bratislavi*, 23-24, 37-38-39 (1992-93), 151-166.
- "SLOBODNA RELATIVNA REČENICA", *Fluminensia*, 5, 1-2 (1993), 147-157.
- "*KOJI* I *KOJEGA*", *Jezik*, 40, 4 (1993), 103-108.
- "RELATIVIZATOR *ŠTO*", *Suvremena lingvistika*, 19, 35-36 (1993), 103-129.
- "RELATIVNA REČENICA S FORMALNIM ANTECEDENTOM", *Radovi Zavoda za slavensku filologiju*, 28-29 (1993-94), 81-93.
- "FUNKCIONALNOSTILSKA RASLOJENOST JEZIKA", *Trenutak sadašnjosti u učenju jezika*, M. Andrijašević & Y. Vrhovac (ur.), Zagreb 1993, 129-136.
- "SLIJEDI LI NAKON LIČNE ZAMJENICE UVIJEK NERESTRIKTIVNA ODREDBA?", *Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej*, 33 (1996), 121-129.

- "RELATIVNA REČENICA U RELJKOVIĆEVU *SATIRU* I JEZIKU 20. STOLJEĆA", *Ključevi raja: književni barok i slavonska književnost 18. stoljeća*, J. Matanović (ur.), Zagreb 1995, 329-339.
- "JEDAN TIP REČENICE U NOVELAMA JANKA POLIĆA KAMOVA", *Fluminensia*, 7, 2 (1995), 85-92.
- "GENITIV/AKKUSATIV-SYNKRETISMUS BEIM KROATISCH-SERBISCHEN RELATIVPRONOMEN", *Zeitschrift für Slawistik*, 40, 2 (1995), 202-213.
- "POSSESSIVITÄTSAUSDRUCK DURCH RELATIVPRONOMEN IM KROATISCH-SERBISCHEN", *Die Welt der Slaven*, 40, 2 (1995), 328-340.
- "PRONOMINA IM ANTEZEDENTEN UND RESTRIKTIVITÄT/NICHT-RESTRIKTIVITÄT VON RELATIVSÄTZEN IM KROATOSERBISCHEN UND DEUTSCHEN", *Slavisch-germanisch Sprachparallelen*, A. E. Suprun & H. Jachnow (ur.), Minsk, 1996, 163-189.
- "Izražavanje posvojnosti zamjenicama *koji* i *čiji*", *Jezik*, 42, 5 (1995), 130-138.

Spoznaje iznesene u tim člancima našle su svoje mjesto i u ovoj knjizi. Osim onih tema koje se u knjizi prvi put objavljuju, učinjena je i znatna revizija sadržaja već objavljenih članaka, koji su prilagođeni potrebama knjige kao cjeline i nadopunjeni novim spoznajama do kojih sam dolazila u daljnjem istraživanju i kroz čitanje nove literature. Nabrojanim člancima pridodala bih i magistarski i doktorski rad, oba obranjena na Filozofskom fakultetu u Zagrebu, svaki dužine oko 330 str.:

- *RELATIVNA REČENICA U PRVOM DESETLJEĆU XX. STOLJEĆA*, magistarska radnja, Zagreb 1992.
- *ZAMJENJIVAČKO-UPUĆIVAČKE RIJEČI U REČENICI I TEKSTU*, doktorska disertacija, Zagreb 1993.

Pritom posebno mislim na prvi rad, koji je poslužio kao polazište ovoj knjizi.

Pojedine rezultate istraživanja izlagala sam na savjetovanjima Hrvatskog društva za primijenjenu lingvistiku, međunarodnim seminarima Interuniverzitetskog centra u Dubrovniku, Zagrebačkom lingvističkom krugu, XI. međunarodnom kongresu slavista, a u diskusijama koje su slijedile nakon izlaganja dobivala sam, uz potvrde ispravnosti pojedinih zaključaka, i putokaz za daljnja istraživanja. Na jednom od međunarodnih seminara u Dubrovniku u više navrata imala sam priliku opširno razgovarati i s autorom posljednje monografije o relativnim rečenicama u hrvatskom jeziku, američkim slavistom Waylesom Browneom, što mi je dalo dodatni poticaj za daljnje istraživanje.

Budući da su svaki od nabrojanih članaka prije objavljivanja kritički iščitavali recenzenti koje je, na osnovi svoje stručne procjene, određivao svaki časopis, taj ne mali broj recenzija bio je također od velike pomoći u zaokruživanju istraživanja knjigom. Iako je većina navedenih članaka zbog velikog kašnjenja u izlaženju časopisa tek nedavno izišla iz tiska, zabilježila sam već nekoliko reakcija. Među njima se dvije razlikuju po svom sadržaju od ostalih. Na prvu, Babić (1993), nisam odgovorila jer je objavljena u istom broju časopisa, neposredno uz moj članak kojem je u cijelosti posvećena pa je svatko mogao usporediti oba članka. Ali posredno sam je prokomentirala u berlinskom ***Zeitschrift für Slawistik***, 40, 2 (1995), 211-212. Na drugu, Katičić (1994), koja je u cijelosti posvećena mom članku izlaganom na XI. međunarodnom kongresu slavista u Bratislavi napisala sam odgovor:

- "PRILOG RASPRAVLJANJU O PROBLEMATICI RESTRIKTIVNOSTI U HRVATSKOM STANDARDNOM JEZIKU", *Jezik*, 42, 2 (1994), 51-58.

U tom odgovoru, predatom odmah uredništvu *Jezika* a objavljenom tek nakon vremenske zadrške, pokazujem kako Radoslav Katičić sam pobija svoju tezu kojom pokušava osporiti moju tezu, odnosno upravo tim pokušajem osporavanja potvrđuje moju tezu. Također pokazujem da se upravo na stranicama u Katičićevoj *Sintaksi* na koje R. Katičić upućuje kao na gotov opis relativnih rečenica nalaze greške. No o tome opširnije nešto kasnije u knjizi.

Među onim recenzijama koje sam pisala o novijim knjigama tematski vezanim za relativne rečenice ovdje bih spomenula onu koja se odnosi na knjigu Dragutina Raguža (1994).

• "NEKOLIKO KRITIČKIH NAPOMENA" *Republika*, 52, 5-6 (1997), 183-196.

Recenzija je kritički pisana, i urednik časopisa *Jezik*, za koji je napisana, S. Babić, odbio ju je objaviti.

Budući da sam u toku pisanja knjige promijenila tri sveučilišta, želim se zahvaliti kolegama sintaktičarima iz osječke i zagrebačke sveučilišne sredine, s kojima sam dosta vremena provodila razgovarajući o raznim temama vezanim za relativne rečenice. Također se želim zahvaliti i slušačima proseminara ***Relativsätze im Kroatisch-Serbischen***, koji sam držala u zimskom semestru 1994/95. na Sveučilištu Ruhr u Bochumu. Njihova pitanja, zapažanja i komentari ostavili su svoj trag u ovoj knjizi. Mentorima svojih akademskih radova prof. dr. Jasni Melvinger, prof. dr. Vladimiru Aniću i prof. dr. Ivi Pranjkoviću zahvaljujem se na dobronamjernim sugestijama i savjetima koji su mi mnogo koristili i u ovom istraživanju. Autorici jedne od posljednjih monografija o relativnim rečenicama prof. dr. Dori Maček zahvaljujem se, pored ostalog, i na prijevodu sažetka u ovoj knjizi. Posebnu zahvalnost dugujem recenzentima knjige prof. dr. Ivi Pranjkoviću

i prof. dr. Josipu Siliću na pažljivom iščitavanju rukopisa i popratnim zabilješkama, koje su mi bile dragocjen vodič u uobličavanju završne verzije rukopisa. Uredniku Znanstvene biblioteke Hrvatskog filološkog društva prof. dr. Stjepanu Damjanoviću zahvaljujem se na pruženoj podršci i na svemu što je učinio da se ova knjiga što prije pojavi u javnosti.

početkom 1995. S. K.

Seminar für Slavistik
Fakultät für Philologie
Ruhr-Universität
BOCHUM

1. ODREĐENJE RELATIVNE REČENICE

1.1. KATEGORIJA RELACIJE

U pozadini brojnih lingvističkih tema nalazi se odnos jezika i mišljenja. On se već toliko podrazumijeva sam po sebi u razgovorima o jeziku da često ostaje i nespomenut. Međutim, polaženjem upravo od njega može se pratiti prirodni put razvoja neke pojave koju danas vidimo u jeziku i mogu se pronaći objašnjenja zašto je ona danas u jeziku takva kakva jest. Pa kad se govori i o *relativnim* ili *odnosnim rečenicama* može se krenuti tim putem. Sam njihov naziv izveden je od riječi *relacija* ili *suodnos*, a ona predstavlja osnovu svakog složenijeg stupnja mišljenja. Ona je i osnovno svojstvo relativnih rečenica, sadržano u tome da se riječ koja uvodi relativnu rečenicu istovremeno nalazi u *relaciji* ili *suodnosu* s nekom imenskom ili upućivačkom riječi iz glavne rečenice (npr. *Dodaj mi CVIJET←KOJI je na stolu. Dodaj mi ONO↔ŠTO je na stolu. Stavi cvijet NA MJESTO←GDJE je toplo. Stavi cvijet TAMO↔GDJE je toplo.*). I kad u glavnoj rečenici nema takve riječi, čak i tada se u vezničkoj riječi relativne rečenice *relacija* ili *suodnos* podrazumijeva (npr. *KOJI mnogo znaju, mnogo i umiju.*, gdje se u riječi *koji* podrazumijeva 'oni koji', 'ljudi koji' i sl.; *Plivam GDJE je dublje.*, gdje se u riječi *gdje* podrazumijeva 'tamo gdje', 'na onim mjestima gdje' i sl.). Očito je da važnu ulogu u ostvarivanju *relacije* ili *suodnosa* imaju vezničke riječi relativne rečenice zbog svoje specifične, upućivačke prirode. Najčešće pripadaju

razredu zamjenica[1], a čak i one koje se ne bi uvrstile u taj razred imaju zamjeničko porijeklo. No, kod tih riječi je zanimljivo da iskazivanje relacije nije jedina uloga u kojoj se pojavljuju - iste riječi služe kao sredstva za izražavanje i upitnosti i neodređenosti (npr. *KOJI mnogo znaju? Ako KOJI mnogo zna, dovedi ga. GDJE plivaš? Ako budeš GDJE plivao, pozovi i njega.*). Stoga nužno proizlazi pitanje: u kakvom odnosu je relacija s upitnošću i neodređenošću, zašto se danas u jeziku koristi jedno te isto sredstvo za njihovo izražavanje. Odgovor na ovo pitanje ne može se naći ako se u proučavanje jezika ne uključe i spoznaje o razvoju ljudskog mišljenja. Iz njih je vidljivo da je postupnost razvoja ljudskog mišljenja tekla tako da je čovjek percipirajući stvarnost prvo uočavao jednostavne i materijalne stvari i na osnovi njih u svojoj svijesti prvo formirao osnovne kategorije - supstanciju, lokalnost, temporalnost, kvalitetu, kvantitetu. Ove primarne misaone kategorije ujedno su i najjednostavnije, one su se uobličile još u razdoblju mitskog mišljenja. Vremenom su te misaone kategorije postajale i jezične kategorije jer je čovjek pronalazio i jezična sredstva da ih izrazi. Pa tako, što je neka kategorija čovjeku misaono bila važnija prije je zahtijevala i razvoj posebnih sredstava u jeziku kojima bi se mogla izraziti.[2] Razvojem ljudskog mišljenja povećavao se i

[1] Da *relativne zamjenice* u sebi uključuju upućivanje na dio teksta ističe još Bühler (1982: 20).

[2] Tako je npr. kategorija lokalnosti bila čovjeku važnija od kategorije temporalnosti pa su se prije razvila i jezična sredstva za izražavanje lokalnosti. Ta sredstva su zatim postupno počela služiti i za izražavanje temporalnosti - i danas se mnoga sredstva koja su prvotno izražavala samo lokalnost koriste i za izražavanje temporalnosti, npr. *od, do, u, kratko, dugo, dolazi, prolazi*. O tome opširno govori Wingender (1995: 79-91); također i Pranjković (1994: 63), govoreći o "vremenskim prijedlozima,

broj misaonih kategorija kao i njihova složenost. Jedna od složenijih misaonih kategorija jest kategorija relacije. Nastajala je uočavanjem različitih odnosa među predmetima i pojavama u izvanjezičnoj stvarnosti. Stoga se ubraja među najapstraktnije kategorije.[3] Njeno formiranje kao jezične kategorije teklo je po istom principu jezične ekonomije kao i kod razvoja drugih kategorija: jezik iskorištava sredstva već postojećih kategorija za izražavanje i novih sve dok kontekst može služiti za uspostavljanje razlike.[4] Zbog toga se i može steći utisak da jezik kao da oklijeva dohvatiti čistu kategoriju relacije jer joj prilazi zaobilazno, preko drugih kategorija, najčešće preko supstancije i kvalitete.[5] Sadašnje stanje u jeziku, da ista jezična sredstva kojima se izražava kategorija relacije[6] ujedno služe i za izražavanje drugih kategorija, može se objasniti kad se ima na umu navedeni princip razvoja jezičnih kategorija. Naime, dijakronijski su upitne zamjenice i, kako se vidi iz drugih jezika, pokazne zamjenice prethodile

koji su se bez sumnje, uostalom kao nedimenzionalni, razvili iz prostornih".

[3] Nábělková (1993: 16): "Kategória vzťahu /.../ pochádza z kategoriálneho hniezda vec - vlastnosť - vzťah a patrí k najabstraktnejším kategóriám nachádzajúcim svoj odraz na všetkých rovinách jazykového systému, čo zodpovedá závažnosti danej kategórie v mimojazykovej realite."

[4] Cassirer ([7]1977: 170-171) opisuje ovaj unutarnji zakon jezičnog razvoja: "Sie /die Sprache/ schafft nicht für jeden neuen Bedeutungskreis, der sich ihr erschließt, neue Mittel des Ausdrucks, sondern ihre Kraft besteht eben darin, daß sie ein bestimmtes gegebenes Material in veschiedener Weise zu gestalten, daß sie es, ohne es zunächst inhaltlich zu verändern, in den Dienst einer anderen Aufgabe zu stellen und ihm damit eine neue geistige Form aufzuprägen vermag."

[5] Usp. Cassirer ([7]1977: 291-292).

[6] U knjizi pod ***relacijom*** mislim na relaciju kojom se ostvaruje pridruživanje svojstva cjelini, a ne mislim na neki drugi podtip relacije, kakav je npr. uzročno-posljedični.

relativnim zamjenicama jer su misaone kategorije koje se njima izražavaju primarnije i jednostavnije. Pa je jezik iskorištavao već formirana sredstva, upitne i pokazne zamjenice, da bi pomoću njih izrazio i noviju kategoriju, relaciju.[7] Kako je kontekst kod ovih triju kategorija dovoljno razlikovan, nije neobično da su i danas u mnogim indoevropskim jezicima relativne zamjenice i prilozi oblikom jednaki pokaznim ili upitnim zamjenicama i prilozima.[8] Kod nekih drugih kategorija kontekst nije bio toliko različit: npr. kad se sredstvo primarne kategorije lokalnosti (prijedlog ***pored***) koristi i za izražavanje složene kategorije kauzalnosti, ***Pored tebe bučnog ja ću oglušiti***, kontekst je potpuno isti i značenje kauzalnosti je sliveno sa značenjem lokalnosti - a u situacijama kada se kauzalnost željela istaknuti javljala se potreba za izricanjem čiste kauzalnosti pa je stoga razumljivo da su u jeziku vremenom formirana i posebna sredstva koja izražavaju samo kauzalnost (npr. prijedlog ***zbog***).[9] Za razliku od toga, nije u hrvatskom jeziku formirano posebno sredstvo za izražavanje relacije jer je kontekst u kojem se ostvaruje ta kategorija bitno različit od konteksta u ko-

---

[7] Koliko je ta složena kategorija važna, vidi se i iz podatka da je upravo relativna rečenica najstariji tip zavisne rečenice u indoevropskim jezicima, Kurzová (1981: 62).

[8] Usp. Zaliznjak (1981: 89): "Из типологии известно, что в языках, где вообще имеются придаточные предлжения, вводимые союзными словами, союзные слова (иначе говоря, относительные местоимения и наречия) могут по-разному соотноситься с вопросительными и указательными местоимениями (и местоименными наречиями) того же языка. В частности, во многих языках мира относительная и вопросительная функции выполняются одним и тем же рядом слов; /.../ Реже встречается совмещение относительной и указательной функции." Isto tvrdi i Smits (1990: 40); isto, ali samo za relativne zamjenice, tvrde i Downing (1978: 385), Keenan (1985: 149).

[9] Kovačević (1988a: 32-34).

jem se ostvaruje pitanje ili neodređenost (usp. *Ne znam ženu* KOJA *dolazi.* naspram *KOJA žena dolazi? Mogla bi* KOJA *doći.*).

Odgovor na pitanje kakav je kontekst u kojem će ista, potencijalno i relativna i upitna i neodređena zamjenica biti protumačena samo kao relativna dijelom je vidljiv već iz navedenih primjera. (a) Prva njegova karakteristika je da se za razliku od upitne i neodređene zamjenice, koje se ostvaruju bilo u zavisnoj bilo u nezavisnoj rečenici, relativna zamjenica ostvaruje uvijek u zavisnoj rečenici. (b) Ta zavisna rečenica, kako primjeri pokazuju, odnosi se na imenicu u glavnoj rečenici, *ženu*, i to tako da je predikatom zavisne rečenice izrečeno jedno svojstvo konkretne žene ("*dolazeća*" *žena*). Stoga ta rečenica ima funkciju atributa, što nije slučaj kod upotrebe upitne ili neodređene zamjenice (usp. relativnu atributnu rečenicu *Ne znam ženu* KOJA *dolazi.* s upitnom rečenicom *KOJA žena dolazi?*, zavisno-upitnom[10] objektnom rečenicom *Vidim* KOJA *žena dolazi.*[11] i objektnom rečenicom u kojoj je neodređena zamjenica *Ako* KOJA *žena dolazi, reci mi.*). (c) Padež zamjenice u takvoj rečenici nije uvjetovan padežom imenice u glavnoj rečenici, iako se zamjenica na nju odnosi i s njom se slaže u rodu i broju

[10] Kao bitnu razliku između relativne rečenice i indirektnog pitanja Bagłajevska-Miglus (1991: 17) ističe da indirektno pitanje može doći samo uz određenu grupu glagola, dok za relativnu rečenicu ne vrijedi takvo ograničenje.

[11] Primjeri poput ovoga pokazuju da se potencijalno relativna zamjenica ne mora već samim tim što uvodi zavisnu rečenicu ostvariti kao relativna, kako bi se moglo zaključiti iz Babić i dr. (1991: 653) "Neodređene zamjenice *koji, čiji, kakav, kolik* u upitnim rečenicama služe kao upitne zamjenice, a kad se tim zamjenicama ništa ne pita, nego se uvodi zavisna rečenica, tada su to odnosne zamjenice." Da bi se zamjenica ostvarila kao relativna moraju biti prisutna i druga svojstva konteksta karakterističnog za takvu njenu ulogu.

(Af.sg. ***ženu*** Nf.sg. ***koja***). Razlog tomu je što imenica iskazuje funkciju koju ima unutar glavne rečenice, a zamjenica funkciju koju ima unutar zavisne rečenice, a te se funkcije ne moraju podudarati. Za druge upotrebe iste zamjenice karakteristično je, kako se vidi iz navedenih primjera, da se zamjenica nalazi uz imenicu s kojom se slaže i u padežu, odnosno da imenica i zamjenica pokazuju funkciju unutar jedne rečenice. (d) Iz toga proizlazi i razlika u redoslijedu: dok je relativna zamjenica iza imenice na koju se odnosi, upitna i neodređena zamjenica su ispred imenice.

1.2. SVOJSTVA RELATIVNE REČENICE

Kad se navedenim svojstvima konteksta u kojem se zamjenica ostvaruje kao relativna pridruži još nekoliko svojstava, od kojih jedna proizlaze iz prethodnih a druga su preduvjet za prethodna, dobija se popis karakteristika relativne rečenice kakva se najčešće pojavljuje u mnogim jezicima:[12]

(i) zavisna je rečenica;

(ii) atribut je (adjektivnog tipa); to podrazumijeva da glavna rečenica sadrži riječ, ***antecedent***, na koju se relativna rečenica odnosi;[13] antecedent je najčešće imenica;

[12] Po nekoliko svojstava nabrojanih od (i) do (v) navode u svojim definicijama relativne rečenice za različite indoevropske jezike npr. Dmitriev (1961-61: 356; 1967), Akimova (1964: 138), Antinucci & Duranti & Gebert (1979: 146), Kurzová (1981: 7-8, 14, 17, 70, 96), Lehmann (1984: 145-252, 348-355), Auwera & Kučanda (1985: 928-929), Prideaux & Baker (1986: 51).

[13] *Antecedent* je termin koji "označava jezičku jedinicu na koju upućuje neka druga jedinica u rečenici (anaforička referencija), tipično jedinica koja sledi", Crystal (1988: 25). Antecedent može biti riječ, sintagma, a ponekad i rečenica. Budući da

(iii) relativna rečenica sadrži ***relativizator***[14]; najučestaliji relativizator je relativna zamjenica; relativna zamjenica ima sintaktičku funkciju u relativnoj rečenici i iskazuje ju odgovarajućim morfološkim oblikom;
(iv) u relativnoj rečenici sačuvana je za antecedent sintaktičko-semantička i pragmatička funkcija;
(v) antecedent i relativizator su u kontaktnom položaju, i to tako da je antecedent ispred relativizatora, koji se nalazi na početku relativne rečenice; iz toga proizlazi da je relativna rečenica iza riječi na koju se odnosi, ***postponirana*** je.

Navedena svojstva su vezana za pojavljivanje najučestlijih, tipičnih predstavnika relativne rečenice, ali ona nisu ujedno i svojstva svih relativnih rečenica.[15] Rečenica se može ostvariti kao relativna i bez nekog od nabrojanih svojstava. Gledajući ovako na relativne rečenice koristimo spoznaje tipološkog pristupa. Za taj pristup je karakteristično da se na osnovi svojstava ko-

---

složena rečenica može sadržavati nekoliko zavisnih i da antecedent relativne rečenice ne mora nužno biti u glavnoj, već može biti i u zavisnoj rečenici, npr. ***Rekao sam ti da ne znam ženu koja dolazi.***, u ovoj knjizi koristit ću nadalje termin ***nadređena rečenica*** za onu rečenicu, bilo glavnu bilo zavisnu, koja sadrži antecedent.

[14] Termin ***relativizator*** obuhvaća i relativnu zamjenicu i bilo koju drugu riječ (prilog, veznik) koja uvodi relativnu rečenicu.

[15] Downing (1978: 377-380) smatra da se univerzalna svojstva svih relativnih rečenica mogu naći na semantičkoj razini: ***koreferencija*** antecedenta i relativizatora; relativna rečenica je "o" antecedentu i stoga relativizator uvijek ima ulogu ***teme***; za restriktivnu relativnu rečenicu tipičan je i odnos ***modifikacije*** između nje i antecedenta. Keenan & Comrie (1977: 63-64) i Comrie (1981: 135-136) također smatraju da je relativnu rečenicu moguće univerzalno definirati samo semantički (dok njena sintaktička svojstva treba uzimati kao osnovu pri tipološkoj analizi).

ja se ponavljaju kod većeg broja jedinica u korpusu definira ***prototip***, tj. ***tipični predstavnik***. Tipični predstavnik se shvaća kao sredina skale, a od sredine prema krajevima skale nastavljaju se sve netipičniji predstavnici. I netipičniji predstavnici nisu isključeni iz opisa jer se kategorije promatraju kao kontinuiteti sa svojim ***fokalnim*** predstavnicima.[16] Tako se i za relativne rečenice u hrvatskom jeziku može izdvojiti tipični predstavnik, koji bi imao sva svojstva (i)-(v), npr. ***Ne znam ženu** KOJA **dolazi.***, ali se i netipičniji predstavnici, koji nemaju svojstvo (ii) ili (v), ne bi isključili iz relativnih rečenica i iz opisa. Budući da se netipični predstavnici međusobno razlikuju u tome koliko odstupaju od svojstava tipičnog predstavnika, javlja se pri njihovom opisu pitanje procjene: u kojoj mjeri je odstupanje od tipičnih svojstava prihvatljivo a da se rečenica još uvijek smatra relativnom. Odgovor se može tražiti u stalnoj usporedbi s tipičnim predstavnikom. Koja svojstva moraju uvijek biti prisutna zavisi od jezika do jezika.[17] U hrvatskom jeziku to su svojstva da je zavisna rečenica, da ima relativizator i da je u njoj sačuvana za

---

16 Zadnjih desetljeća u svijetu je napisano nekoliko tipoloških studija o relativnim rečenicama. Za indoevropske jezike v. Kurzová (1981), za indoevropske i još opširnije za neindoevropske jezike v. Lehmann (1984). Pojedini generativistički pisani radovi u kojima su zahvaćeni brojni jezici također mogu poslužiti za tipološku sistematizaciju, npr. Peranteau & Levi & Phares (1972), Smits (1990). Zanimljivo je da i u knjigama pisanim općenito o tipologiji relativna rečenica zauzima značajno mjesto (poglavlje posvećeno njoj iste je razine kao npr. poglavlje o kompletnoj koordinaciji ili o redu riječi), v. npr. Comrie (1981: 131-157), Mallinson & Blake (1981: 261-371), Shopen (1985: 141-170).

17 Andrews (1985: 4) navodi da se relativne rečenice u različitim jezicima svijeta razlikuju manje nego što bi se očekivalo.

antecedent sintaktičko-semantička i pragmatička funkcija.[18]

1.2.1. ZAVISNA REČENICA

Svojstvo da je relativna rečenica zavisna rečenica podrazumijeva u sebi nekoliko karakteristika. Prvo, znači da relativna rečenica uvijek sadrži finitni glagolski oblik, koji joj daje predikativnost, odnosno status rečenice.[19] Nadalje, znači da relativna rečenica sadrži i gramatičko sredstvo koje je znak njenog statusa zavisne rečenice - u hrvatskom jeziku to je relativizator.[20]

Što se tiče tipa zavisne rečenice, on se općenito najčešće određuje na osnovi dvaju kriterija: *formalnog* i *funkcionalnog*. Formalni se temelji na sredstvima veze između glavne i zavisne rečenice, a funkcionalni se

18 Komentirajući ona svojstva relativnih rečenica koja smatraju univerzalnima, a to su prvo i treće koje sam navela i za hrvatski jezik te još svojstvo da je atributna rečenica, Antinucci & Duranti & Gebert (1979: 146) kažu: "We don't mean to imply that the above three features *define* a RC, in fact we don't think that such a definition can be given in terms of surface characteristics. What we do mean is that they are *typically* associated with the manifestation of a RC, even if in certain languages some types of RC may lack one or another of them."

19 *Verbum finitum* kao svojstvo relativnih rečenica u indoevropskim jezicima navode Gallis (1956: 5), Gołąb (1972: 30), Kurzová (1981: 17).

20 Status zavisne rečenice može biti označen i nekim drugim gramatičkim sredstvom u jezicima gdje relativizator ne mora uvijek biti izrečen. Kurzová (1981: 9) govori da gramatikalizacija izražavanja relacije može i izostati, tj. da se relacija može ostvariti i kao kontekstom uvjetovana interpretacija nezavisnih rečenica.

temelji na sintaktičkoj funkciji zavisne rečenice.[21] Pogleda li se kako su kod različitih autora grupirana sredstva veze, od kojih polazi formalni kriterij, uočavaju se sljedeće grupe: ***relativne zamjenice i prilozi***, upitne zamjenice, zavisni veznici (Florschütz [4]1940: 148-149); ***relativne zamjenice i prilozi***, veznička sredstva (Grickat 1975: 66); veznici, intonativna sredstva, zavisno-upitne i ***relativne*** vezničke riječi (Pranjković 1986a: 57); ***relativne*** i upitne ***zamjenice i prilozi***, veznici i veznički spojevi, riječce s funkcijom veznika (Stanojčić & Popović & Micić 1989: 288). Iz ovoga se vidi da sredstva veze relativnih rečenica bivaju već u osnovnim, najopćijim podjelama sredstava veze izdvojena u posebnu grupu. Njihova specifična zamjenička priroda, koja im omogućava da vrše funkcije koje druga sredstva veze ne mogu vršiti, razlog je da primjenom formalnog kriterija relativna rečenica zauzima posebno mjesto među drugim zavisnim rečenicama. Funkcionalni kriterij razlikuje zavisne rečenice koje su dopune glagola od zavisnih rečenica koje se odnose na neglagolsku riječ: dok dopune glagola vrše rečeničnu funkciju (subjekt, objekt, priložna oznaka, dio predikata), dotle one koje se odnose na neglagolsku riječ vrše sintagmatsku funkciju (atribut). Za relativnu rečenicu karakteristična je atributna funkcija, pa stoga i primjenom funkcionalnog kriterija zauzima posebno mjesto u sistemu zavisnih rečenica.

---

21 Oba kriterija za podjelu rečenica primjenjuju u gramatikama npr. Strohal (1928), Florschütz ([4]1940), Brabec & Hraste & Živković ([6]1965), Lalević ([2]1967), Mrazović & Vukadinović (1990). O prednostima i nedostacima obaju kriterija govori Vinogradov (1975: 286-294), Pranjković (1986a: 57-60; 1993: 84-87). O trećem, semantičkom kriteriju v. Pranjković (1990).

1.2.2. ATRIBUTNA REČENICA

U definicijama relativne rečenice najviše je navođeno njezino svojstvo da je *atributna* zavisna rečenica.[22] Posebnost atributa naspram drugih funkcija (subjekt, predikat, objekt, priložna oznaka) jest u tome da on nije rečenična funkcija, nego sintagmatska.[23] Stoga navedeno svojstvo znači da se relativna rečenica ne uvrštava direktno u nadređenu rečenicu, nego se uvrštava u sintagmu nadređene rečenice kao odredba imenske riječi. To podrazumijeva da je u nadređenoj rečenici izrečen antecedent relativne rečenice kao nosilac sintagme u koju se relativna rečenica uvrštava. Antecedent je najčešće imenica, ali može biti i zamjenica, pridjev, prilog (a ponekad i čitava rečenica).

Budući da se atributi dijele na dva tipa s obzirom na učinak koji pobliže određivanje imenske riječi ima na opseg referenata te riječi, razlikuju se i među relativnim rečenicama istoimeni tipovi: *restriktivni* i *nerestriktivni* (*apozitivni*). Za *restriktivni* je karakteristično da sužava opseg referenata imenske riječi, a za *nere-*

---

22 Atributnost navode u definiciji relativne rečenice osim autora nabrojanih u bilješci 12 još npr. Rijk (1972: 115), Vitezić (1973: 166), Topolińska (1981: 4), Browne (1986: 15), Katičić ([2]1991: 179), Steube (1992: 189, 204).

23 V. npr. Stanojčić & Popović & Micić (1989: 247-288). Katičić o atributu kaže ([2]1991: 382) "Atributu otvara mjesto u rečeničnom ustrojstvu neka imenica i on, kao njezina odredba, posredno dobiva, preko te imenice, mjesto predikata, subjekta, priložne oznake ili objekta. Upravo se po tome i vidi da atribut nije rečenični dio kao drugi jer što je predikat ne može nikako biti i subjekt, što je priložna oznaka ne može nikako biti i objekt, što je subjekt ne može nikako biti i priložna oznaka, niti ikoji dio rečenice može ikako biti ujedno i ikoji drugi dio rečenice, ili njegov dio, a atribut to uvijek jest."

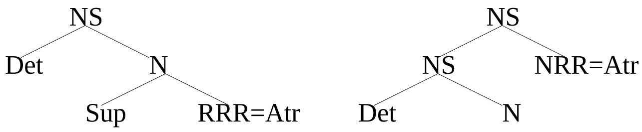
striktivni da ne utječe na opseg referenata.[24] Njihove različite uloge očituju se i u razlici između sintagmi u kojima se nalaze. Struktura sintagme s restriktivnom relativnom rečenicom (npr. u složenoj rečenici *Čekam onu ženu koja sutra dolazi.*) izgleda drugačije od strukture sintagme s nerestriktivnom relativnom rečenicom

[24] U literaturi se koristi nekoliko različitih termina za označavanje ovih dvaju tipova atributa pa time i relativnih rečenica: termine ***restriktivni/nerestriktivni*** koriste npr. Motsch (1965: 88), Clément & Thümmel (1968), Maček (1970: 106; 1986: 2), Aronson (1972: 141), Ehrenkranz & Hirschland (1972: 28), Friedman (1972: 40), Must (1972: 25), Gołąb (1972: 37), Loetscher (1972: 50, 54-55; 1973: 362), Rijk (1972: 134), Vitezić (1973: 167), Smith (1974: 643), Ziv & Cole (1974: 776), Card & McDavid (1975: 412), Birkenmaier (1977: 127-128), Rigter (1980: 143), McCawley (1981: 116), Comrie (1981: 131), Kurzová (1981: 11, 50), Mallinson & Blake (1981: 265), Sells (1985), Tabakowska (1985: 17), Andrews (1985: 4), Browne (1986: 85-86), Prideaux & Baker (1986: 50), Pranjković (1986: 15; 1993: 96), Hannay & Vester (1987: 39-40), Kovačević (1988a: 82), Thorne (1988: 426), Eisenberg ([2]1989: 228-229), Mrazović & Vukadinović (1990: 554-556), Fabb (1990: 57-58), Bagłajewska-Miglus (1991: 12), Popović (1992: 33), Steube (1992: 189), Uhlířová (1994: 95); termine ***restriktivni/apozitivni*** koriste npr. Smith (1964: 38), Delorme & Dougherty (1972: 9), Mihailović (1973: 65-66), Yarnall (1978: 651), Topolińska (1981: 1-11), Kaisse (1981: 113), Lehmann (1984: 261-267), Heidolph & Flämig & Motsch ([2]1984: 828-829), Kleiber (1987), Hejno (1988: 11), Smits (1990: 42), Leko (1992: 621), Schachtl (1992: 437); termine ***atributni/apozitivni*** koriste npr. Dmitriev (1961-62: 360-364), Stanojčić & Popović & Micić (1989: 299), Stevanović ([5]1991: 52); termine ***odredbeni/dopunski*** koriste npr. Dmitriev (1961-62: 364), Grickat (1975: 220); termine ***odredbeni/objasnidbeni*** koristi npr. Katičić ([2]1991: 377-380); termine ***obavezna/neobavezna odredba*** koristi npr. Raguž (1994: 42-68). Zanimljivo je da Katičić (1993: 62) termin ***restriktivnost*** naziva "zoološkim vrtom terminološke egzotike"!

(npr. u složenoj rečenici *Čekam tvoju ženu, koja sutra dolazi.*):[25]

$[_{NS}\ \text{onu}_{Det}\ [_{N}\ \text{ženu}_{Sup}\ \textit{koja sutra dolazi}_{Atr}\ ]]$
$[_{NS}\ [_{NS}\ \text{tvoju}_{Det}\ [_{N}\ \text{ženu}_{Sup}\ ]],\ [\textit{koja sutra dolazi}]_{Atr}\ ]$

restriktivna relativna konstrukcija nerestriktivna relativna konstrukcija

Kako se vidi iz sheme, restriktivna relativna rečenica zajedno s imenicom na koju se odnosi tvori jedinicu koja kao cjelina podliježe determinaciji. To znači da se na imenički pojam prvo primjenjuje atribucija, potom determinacija i tek tada imenički pojam i njegova referencija bivaju potpuno određeni. Za razliku od restriktivne relativne rečenice, nerestriktivna ne tvori s imenicom na koju se odnosi cjelinu koja bi podlijegala determinaciji. Umjesto toga, na imenički pojam prvo se primjenjuje determinacija. Već time imenički pojam

[25] Kratice u shemi znače: NS = nominalna sintagma, N = nomi-nal, Det = determinator, Sup = supstantiv, Atr = atribut, RRR = restriktivna relativna rečenica, NRR = nerestriktivna relativna rečenica; shemu usp. s Lehmann (1984: 262), Bagłajewska-Miglus (1991: 14). Pod ***determinatorom*** podrazumijevam funkcionalni razred u koji se svrstava onaj član nominalne sintagme kojim se iskazuje tip referiranja - pokaznost, posvojnost, neodređenost, općost, odričnost. Iz sheme se vidi da Ragučeva tvrdnja (1994: 68) kako između restriktivne i nerestriktivne relativne rečenice "na sintaktičkoj razini nema razlike" nije točna (o razlici između restriktivne i nerestriktivne relativne rečenice kaže Polanski još 1967. g., str. 332, da "jest znane od dawna w literaturze syntaktologicznej"). Više će se o restriktivnosti/nerestriktivnosti govoriti u poglavlju 2.1.

i njegova referencija bivaju potpuno određeni. Atribucija, koja se tek potom primjenjuje, donosi dodatnu informaciju o imeničkom pojmu, ne utječući na njegovu određenost i referenciju. Stoga je nerestriktivna relativna rečenica, za razliku od restriktivne, neposredni član složene sintagme. Zato se od restriktivne razlikuje i po stupnju zavisnosti: dok je restriktivna rečenica zavisna i sintaktički i semantički, nerestriktivna rečenica je samo formalno zavisna rečenica.[26] Za nju se ističe da nema sintaktički odnos prema svom antecedentu,[27] te da na sematičkom planu ima ulogu samostalne predikacije.[28] Da se upotrebom nerestriktivne relativne rečenice naspram restriktivne ostvaruje i različit logički odnos unutar složene rečenice, pokazuje Mihailović (1973: 71-74). Ako npr. uzmemo složenu rečenicu ***Sir koji je mekan može se mazati***., vidimo da relativna rečenica unutar nje ograničava skup sireva na koje se predikat nadređene

[26] Tabakowska (1985: 22-23) navodi da se nerestriktivna relativna rečenica promatra kao *pseudosubordinacija* ili kao *formalna subordinacija*, ali *semantička koordinacija*. Caldwell (1974: 12) kaže da su nerestriktivne relativne rečenice manje subordinirane od restriktivnih te da ponekad postaju stvarno koordinirane. Rohrer (1971: 211) tvrdi da su nerestriktivne relativne rečenice samo stilska varijanta koordiniranih rečenica. Hannay & Vester (1987: 51) smatraju da nerestriktivne relativne rečenice više liče nekim drugim tipovima nerestriktivnih rečenica nego restriktivnim relativnim rečenicama i da stoga zauzimaju marginalno mjesto u tipološkim studijama o relativnim rečenicama.

[27] Vidi npr. Fabb (1990: 57).

[28] Kovačević (1988: 47). Vitezić (1973: 167-168) kaže da se može reći kako nadređena rečenica sa svojom nerestriktivnom odredbom formira dva izričaja. Loetscher (1973: 366) kaže da se svaka nerestriktivna relativna rečenica može preoblikovati u nezavisnu rečenicu, bilo parentetičku bilo s veznikom ***i***, a da se pritom ne promijeni značenje diskursa. Slično govore i Behaghel (1928: 775), Caldwell (1974: 12), Heidolph & Flämig & Motsch ([2]1984: 292-293).

rečenice odnosi. Kad bismo ispustili relativnu rečenicu, dobili bismo semantički neekvivalentnu i netočnu rečenicu *Sir se može mazati*. Ona bi bila netočna jer skup svih sireva obuhvaća i sireve koji se ne mogu mazati (imenica ***sir*** je u primjeru generički upotrijebljena, pokriva sve članove skupa, što se vidi iz mogućnosti da u istoj rečenici bude zamijenjena pluralom ***sirevi***). Stoga predikat nadređene rečenice značenjski odgovara jedino ako ***sir*** referira na podskup ograničen i određen relativnom rečenicom *koji je mekan*. Takva, neispustiva relativna rečenica je restriktivna, a logički odnos u dubinskoj strukturi složene rečenice je ***implikacija*** : ***ako*** imenica ima predikat x, ***tada*** ima i predikat y.[29] Za primjer sa sirom to bi konkretno bilo: ***ako*** sir ima svojstvo mekoće, ***tada*** ima i svojstvo mazivosti. Uzmemo li drugačiju složenu rečenicu ***Sir, koji*** *je mliječni proizvod, zdrav je*., vidimo da relativna rečenica unutar nje ne ograničava skup sireva na koje se predikat nadređene rečenice odnosi. Imenica ***sir*** pokriva sve članove skupa i predikat nadređene rečenice odnosi se na sve njih. Ako bismo ispustili relativnu rečenicu, time ne bismo oštetili nadređenu rečenicu ni strukturno ni semantički. Njen predikat bi značenjski i dalje odgovarao: *Sir je zdrav*. Takva, ispustiva relativ-

---

[29] O takvim, restriktivnim relativnim rečenicama Andrews (1985: 9-10) tvrdi da su rasprostranjenije od nerestriktivnih relativnih rečenica - ima jezika u kojima postoji samo taj tip relativne rečenice (ovaj podatak navodi i Downing 1978: 380). Comrie (1981: 136) opću definiciju relativne rečenice bazira na restriktivnim rečenicama smatrajući ih "more central to the notion of relative clause than are non-restrictives"; Mallinson & Blake (1981: 265, 359) primjećuju da većina lingvista piše o restriktivnim relativnim rečenicama - to svoje zapažanje ujedno koriste kao argumentaciju da se i oni u svom radu koncentriraju samo na restriktivne rečenice.

na rečenica je nerestriktivna,[30] a logički odnos u dubinskoj strukturi složene rečenice je *konjunkcija*: imenica ima predikat x ***i*** ima predikat y. Konkretno: sir ima svojstvo da je mliječni proizvod ***i*** ima svojstvo da je zdrav.

Za navedenu razliku u semantičkim ulogama restriktivne i nerestriktivne rečenice, koja ima za posljedicu i strukturnu razliku između sintagmi u kojima se te rečenice nalaze, može se postaviti pitanje postoje li i formalna jezična sredstva kojima se ona izražava.[31] U literaturi se navodi da se nejednaka semantička vezanost nerestriktivnih naspram restriktivnih relativnih rečenica očituje u govorenom jeziku tako što se između antecedenta i nerestriktivne rečenice pravi pauza, dok restriktivna rečenica čini jednu intonacijsku cjelinu s antecedentom.[32] U hrvatskom jeziku to se, kao i u engleskom i francuskom a za razliku od njemačkog, odražava i u pismu: nerestriktivna rečenica odvaja se zarezima, a restriktivna ne. Gołąb (1972: 37) kaže da bi jedina gramatički relevantna distinkcija između nerestriktivnih i restriktivnih relativnih rečenica u slavenskim jezicima mogla biti izražena odgovarajućim različitim relativnim zamjenicama.[33] Smatra da

30 Isti kriterij za definiranje nerestriktivne relativne rečenice navode i Birkenmaier (1977: 128), Vietri (1987: 253) i Hannay & Vester (1987: 39).

31 Motsch ([2]1965: 67) ističe postojanje formalnih jezičnih sredstava: "Wesentlich für die Beschreibung der mit den beiden Relativsatztypen zusammenhängenden Regelmäßigkeiten ist jedoch, daß diese mit grammatischen Regelmäßigkeiten korrespondieren."

32 V. npr. Comrie (1981: 132), Mallinson & Blake (1981: 360-361), Keenan (1985: 169).

33 Takva razlika postoji npr. u engleskom jeziku, gdje se relativizator *that* koristi samo u restriktivnim rečenicama, v. Vitezić (1973: 170), Prideaux & Baker (1986: 50), Montgomery (1989: 124-125). Osim toga, u engleskom jeziku postoji još jedna

od sjevernoslavenskih jezika takvu distinkciju izražavaju relativne zamjenice u češkom i u ukrajinskom: češki *jenž* (nerestriktivno) / *ktery* (restriktivno); ukrajinski *jakyj* (nerestriktivno) / *kotryj* (restriktivno). Za nerestriktivne članove ovih opozicija navodi da su nemarkirani - mogu se upotrijebiti umjesto markiranog, restriktivnog člana opozicije kad god kontekst donosi dovoljno informacija. To smanjuje njihovu ulogu u izražavanju opozicije na manji broj slučajeva i otvara pitanje da li se ta opozicija doista u češkom i ukrajinskom izražava i upotrebom različite relativne zamjenice. Za južnoslavenske jezike Friedman (1972: 40) kaže da se u njima distinkcija restriktivno/nerestriktivno može odraziti u izboru relativne zamjenice "osim u srpsko-hrvatskom i bugarskom", u kojima se ta distinkcija obilježava samo neupotrebom/upotrebom zareza. No, ni za ostale južnoslavenske jezike Friedman ne navodi eksplicitno da se ta razlika zaista i odražava u izboru relativne zamjenice, već ističe da ta problematika zahtijeva daljnje istraživanje. Grickat (1967: 40-42) za "srpsko-hrvatski jezik" tvrdi da se veznički relativizator *što* koristi prvenstveno u nerestriktivnim rečenicama, dok Browne (1986: 80-84, 128) i Pranjković (1986: 15; 1993: 96) tvrde da se veznički relativizator *što* koristi prvenstveno u restriktivnim rečenicama, a Auwera & Kučanda (1985: 924) smatraju da se koristi u oba tipa rečenica. Raguž (1994: 53)

gramatički relevantna razlika, a to je da samo u restriktivnim rečenicama relativizator može i izostati, v. Must (1972: 23), Mallinson & Blake (1981: 361). I u francuskom jeziku postoji relativizator, *lequel*, specijaliziran za upotrebu u jednom tipu relativnih rečenica, u nerestriktivnima, v. Rohrer (1971: 205), Birkenmaier (1977: 128). Još jedna gramatička razlika u francuskom jeziku je da glagol relativne rečenice može biti u konjunktivu samo u restriktivnim rečenicama, v. Rohrer (1971: 205).

tvrdi da ni slavenski ni najrazličitiji drugi jezici nemaju različite relativizatore za obilježavanje distinkcije između restriktivnih i nerestriktivnih relativnih rečenica te da "Svi pokušaji da se tu nađe opozicija, kao npr. u hrvatskome i nekim drugim slavenskim jezicima, između *koji* i *što* nisu nimalo uvjerljivi."[34]

Svojstvo restriktivnih relativnih rečenica da se ne mogu izostaviti a da pritom rezultat ne bude semantički neekvivalentna i često netočna rečenica dovodi donekle u pitanje tvrdnju S. Thompson (1971) da su sve relativne rečenice strukturno suvišne. Ona ih smatra takvima navodeći da, kao atributi, nemaju nikakvu ulogu u odnosu na glagol nadređene rečenice. Međutim, ono što potpuno dovodi u pitanje tvrdnju S. Thompson jest činjenica da nisu sve relativne rečenice atributi. Čim ne promatramo više najučestaliji tip relativne rečenice, vidimo da se relativna rečenica može pojaviti i bez antecedenta, npr. *Koji dođu prvi, dobit će nagradu*. Rečenica *koji dođu prvi* nije uvrštena u sintagmu uz imensku riječ, što je slučaj kod atributnih rečenica, nego je kao član nadređene rečenice uvrštena direktno uz glagol. Ona se, dakle, ne nalazi u neposrednom odnosu s imenskom riječi, nego u neposrednom odnosu s glagolom nadređene rečenice te stoga ne bi ni po kriteriju S. Thompson bila strukturno suvišna. Ovako uvrštena, relativna rečenica više nema sintagmatsku funkciju atributa imenice, već ima rečeničnu funkciju (u ovom primjeru to je funkcija subjekta). U literaturi se o ovakvim rečenicama govori

[34] Tvrdeći to i za neslavenske jezike Raguž pokazuje da nije upoznat sa situacijom u engleskom i francuskom jeziku (v. prethodnu bilješku). O restriktivnosti/nerestriktivnosti kao i o formalnim sredstvima povezanim s izražavanjem te razlike više će biti govora u poglavljima 2.1. i 3.2.2.

kao o ***supstantivnim*** ili ***slobodnim*** relativnim rečenicama.[35]

Budući da je distinkcija ***restriktivno/nerestriktivno*** vezana za atributnu funkciju relativne rečenice, otvara se pitanje može li se svojstvo restriktivnosti/nerestriktivnosti uopće tražiti kod rečenica koje nemaju antecedent, koje su ***slobodne***. Odgovarajući potvrdno na postavljeno pitanje, ponudit ću dva obrazloženja, prvo (a) za slobodne relativne rečenice u kojima je relativizator pridjevna zamjenica (***koji, čiji, kakav, koliki***), i drugo (b) za slobodne relativne rečenice u kojima je relativizator imenička zamjenica (***tko, što***). (a) Iako se uz slobodnu relativnu rečenicu ne nalazi antecedent i iako ta rečenica vrši sintaktičku funkciju koju bi antecedent vršio, na semantičkom planu je u njoj odredbenost i dalje prisutna. Semantiku odredbenosti uzrokuje podrazumijevanost sadržaja imenice koja nije izrečena jer se smatra zališnom (bilo zato što je već izrečena u prethodnom kontekstu, bilo zato što njen sadržaj obuhvaća samo najopćenitije semantičke kategorije), ali se njena prisutnost može pretpostaviti (a često je i očita u kongruenciji relativne zamjenice). Slobodna relativna rečenica ograničava taj podrazumijevani sadržaj pa se može smatrati restriktivnom odredbom podrazumijevane imenice. (b) Uz slobodnu relativnu rečenicu uvedenu imeničkom zamjenicom imenica se ne nalazi niti se podrazumijeva. No, relativna rečenica svejedno ne referira imenovanjem, nego iznošenjem jednog referentovog svojstva. Takav način referiranja karakterističan je za odredbe. Stoga i slobodna relativna rečenica uvedena imeničkom zamje-

[35] Više će o njima biti riječi u poglavlju 5.

nicom ima elemenata semantike odredbenosti i može se govoriti o njenoj restriktivnosti.[36]

1.2.3. RELATIVIZATORI

Relativizator je jezično sredstvo koje relativnu rečenicu povezuje s nadređenom rečenicom. U hrvatskom jeziku je relativizator uvijek izražen, dok npr. u engleskom ili ruskom jeziku relativna rečenica može biti i bez njega (usp. *Gdje su jabuke KOJE*$_{rel}$ *je Kostja kupio?* i *Where are the apples Ø*$_{rel}$ *Kostja bought? Gde jabloki Ø*$_{rel}$ *Kostja kupil?*).[37] S obzirom na pripadnost vrsti riječi razlikuju se zamjenički, priložni i veznički relativizatori. Zamjenički su najučestaliji: prvenstveno *koji*, zatim sklonjivi relativizator *što*, te *tko*, *čiji*, *kakav*, *koliki*. Priložnu skupinu čine vremenski, mjesni i načinski prilozi zamjeničkog porijekla, među kojima su najznačajniji *kad, gdje, kako, koliko*. Veznička skupina je najmalobrojnija, sastoji se prvenstveno od nesklonjive riječi *što* zamjeničkog porijekla, a veoma rijetko pojavljuju se i *gdje* i *kako* bez svog priložnog značenja i

36 Detaljnije o tome v. u poglavlju o slobodnim relativnim rečenicama i u poglavlju o relativnim rečenicama s formalnim antecedentom. Nakon obrane mog magistarskog rada (1992), u kojem, među ostalim, iznosim i tezu da se sve slobodne relativne rečenice mogu smatrati restriktivnima, objavljen je članak A. Steube (1992), u kojem autorica, nabrajajući svojstva slobodnih relativnih rečenica, također navodi da ih smatra uvijek restriktivnima (v. str. 189). Emonds (1979: 231) za engleski jezik kaže da u njemu nema nerestriktivnih relativnih rečenica bez antecedenta. Pojedini njemački autori slobodne relativne rečenice čak smatraju atributnima, navodeći da one ustvari imaju latentni antecedent, v. Heidolph & Flämig & Motsch (^{2}1984: 831), Eisenberg (^{2}1989: 232), Bausewein (1991: 153).

37 O takvim rečenicama u engleskom i ruskom jeziku v. Weiss (1993). Primjer za engleski i ruski jezik je iz nav. dj., str. 64.

funkcije te samo iznimno veznik ***da***. Oni daju rečenici koju uvode status zavisne rečenice i označuju je kao potencijalno relativnu.[38] Ako je osim relativizatora prisutno u toj rečenici i neko drugo svojstvo tipično za relativnu rečenicu, npr. da njen predikat služi za modificiranje neke neglagolske riječi u nadređenoj rečenici, tada se zavisna rečenica i ostvaruje kao relativna. Zamjenička priroda relativizatora (osim veznika ***da***) utjecala je da upravo navedene riječi postanu najpogodnije za uvođenje relativne rečenice, ali i njihova upotreba u ulozi relativizatora povratno utječe na njihovu prirodu - sve one nose značenje relacije.[39] Osim što iskazuju zavisnost rečenice i njenu potencijalnu odnosnost (to su uloge veznika), zamjenički i priložni relativizatori zastupaju antecedent u relativnoj rečenici sintaktičko-semantički i pragmatički (to su uloge zamjenice). Vezničkom relativizatoru se za sintaktičko-semantičko zastupanje antecedenta u većini funkcija dodaje ***resumptivna zamjenica,*** dok za pragmatičko zastupanje pojedini autori smatraju da ga i sam veznik vrši.[40] Uloge koje zamjenički, priložni i vez-

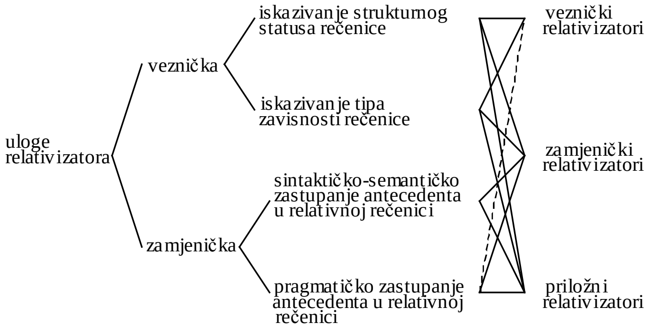
---

38 U nekim drugim jezicima relativizatori markiraju rečenicu kao jedino relativnu. Tako je npr. u bugarskom, gdje je relativna zamjenica spoj upitne zamjenice i određenog člana, koji se u obliku sufiksa dodaje upitnoj zamjenici. Na taj način je već iz oblika relativizatora očito da se radi o relativnoj, a ne npr. o zavisno-upitnoj rečenici, što u hrvatskom jeziku nije slučaj.

39 Velčić (1987: 38, 40) smatra da relativizatori imaju čak više gramatičko značenje od pravih veznika. Kaže da veznici izgledaju bogatiji leksičkim obilježjima jer iskazuju prepoznatljiv tip logičkog odnosa: suprotnost, uzročnost, sastavnost i sl. Za razliku od njih, relativizatori ne iskazuju nego ukazuju, imaju gramatičko značenje "dodajnog karaktera" i pobližeg određivanja dijela iz prethodnog teksta.

40 Auwera & Kučanda (1985: 943-951) opširno obrazlažu zašto za veznički relativizator ***što*** smatraju da pragmatički zastupa antecedent.

nički relativizatori imaju unutar relativne rečenice prikazuje sljedeća shema:

Relativna zamjenica je najučestaliji relativizator ne samo u hrvatskom nego i svim drugim slavenskim jezicima.[41] Ona se, za razliku od vezničkog relativizatora, koristi u svim suvremenim indoevropskim jezicima, izuzevši keltski.[42] Nastajala je tako da su primarno pokazne ili primarno upitne zamjenice razvijale, kao sekundarnu, ulogu relativizatora. U slavenskim jezicima se prvotno pokazna zamjenica (s *yo*- osnovom) koristila i kao relativizator, ali je postupno istiskivana iz te uloge prvotno upitno-neodređenom zamjenicom (s *kwo*- osnovom).[43] Kad se ima u vidu da

---

41 Za relativne zamjenice Cassirer ([7]1977: 290-291) kaže da su vrsta riječi koja "als eines der Grundmittel des beziehentlichen Denkens und des sprachlichen Beziehungsausdrucks anzusehen ist".

42 Ove podatke za druge jezike iznosi Kurzová (1981: 69). Ona također navodi da je u nordijskim germanskim jezicima relativna zamjenica stilski obilježena i historijski sekundarna, razvila se u pisanom jeziku pod utjecajem latinskog, a taj razvoj *omogućen je snažnom unutarnjom pretpostavkom upitno-neodređenih zamjenica za ulogu relativizatora*.

43 Detaljnije v. Gallis (1956: 5-7), Benveniste (1968: 215), Dmitriev (1970: 120-121), Gołąb (1972: 33), Kurzová (1981: 22-54).

relativna zamjenica zbog svoje prirode može vršiti nekoliko uloga u relativnoj rečenici - vezničku (iskazuje zavisnost rečenice i tip zavisnosti), ali i zamjeničku (zastupa antecedent i sintaktičko-semantički i pragmatički) - onda je očito da je ona ekonomičnije sredstvo od vezničkog relativizatora i razumljivo je zašto je u brojnim jezicima ona najčešći relativizator.

Specifičnost koju relativnoj rečenici daje korištenje upravo relativne zamjenica kao veznog sredstva često biva isticana:[44] relativne rečenice su *sui generis* jer su relativne zamjenice kao veznici "dvofunkcionalni: istodobno i povezuju i zamjenjuju, što se ne može reći za ostale zavisne veznike" (Silić 1984: 141); relativne zamjenice imaju ulogu i veznika i strukturnog elementa relativne rečenice (Maček 1986: 5; Engel & Mrazović 1986: 525, 1131; Dittmer 1991: 191); "osnovna joj je /relativnoj rečenici/ specifičnost dvofunkcionalnost vezivne riječi: i funkcija veznika i funkcija člana zavisne klauze" (Kovačević 1988: 46); za razliku od veznika, relativna zamjenica je i sintaktički dio zavisne rečenice (Mrazović & Vukadinović 1990: 500). Zbog takve važnosti koju zamjenica ima za ovaj tip zavisnih rečenica neki lingvisti, npr. Bauer (1967a: 298), Mihailović (1973: 159), Touratier (1980: 69, 546), uzimaju pojam relativne zamjenice kao osnovni, polazni pojam za definiranje relativne rečenice. No, tome se može zamjeriti sljedeće: kako da pojam relativne zamjenice posluži kao osnovni pojam pri definiranju relativne rečenice kad se već i sama relativna zamjenica definira kao zamjenica koja uvodi relativnu rečenicu? Ako i relativnu rečenicu definiramo kao zavisnu rečenicu

[44] Da je prisutnost relativne zamjenice veoma važna za identificiranje relativne rečenice, čak i u engleskom jeziku, gdje se relativna zamjenica pod određenim uvjetima može ispustiti, ističu Clark & Clark (1977: 59).

koja sadrži relativnu zamjenicu, dobijamo *circulus vitiosus*, kružnu definiciju.[45] Osim toga, relativna zamjenica u mnogim jezicima nije svojom formom poseban tip zamjenice, već je oblikom jednaka upitnoj ili pokaznoj zamjenici (upitnost i pokaznost i jesu bile primarne uloge te zamjenice, dok je relacijsku razvila tek kasnije). Stoga da bi se jedna potencijalno višefunkcionalna zamjenica ostvarila kao relativna potrebna je prisutnost i nekih drugih svojstava karakterističnih za relativnu rečenicu. Nema razloga iz skupine tih svojstava izdvojiti samo svojstvo izraženosti relativne zamjenice kao ključno za definiranje relativne rečenice. Također se ne smije zaboraviti da relativnu rečenicu uvode i nesklonjive riječi, veznici i prilozi, te da u pojedinim jezicima relativizator može ponekad i izostati pa ipak se te rečenice ubrajaju među relativne.[46]

1.2.4. FUNKCIJE ZA ANTECEDENT SAČUVANE U RELATIVNOJ REČENICI

Unutar relativne rečenice sačuvana je za antecedent sintaktičko-semantička funkcija. Ona se ostvaruje tako da relativizator kojim je antecedent zastupljen vrši jednu od funkcija: subjekt, direktni objekt, indirektni objekt, priložna oznaka ili drugu. Istraživanja različitih jezika pokazala su da relativizatori nisu neosjetljivi na

---

[45] Slično zaključuje i Lehmann kad upozorava (1984: 47-48) da se uzimanjem pojma relativne zamjenice kao osnovnog za definiranje relativne rečenice izokreće hijerarhija pojmova. Da bi se pojam relativne zamjenice mogao uzeti kao osnovni, trebao bi se moći definirati nezavisno od pojma relativne rečenice.

[46] Promatrajući različite grupe jezika Comrie (1981: 142) zaključuje da je tip relativne rečenice s relativnom zamjenicom doista najčešći u indoevropskim jezicima, ali da ustvari nije posebno čest kada se gledaju svi jezici svijeta.

tip funkcije. Naime, pojedine sintaktičko-semantičke funkcije pristupačnije su antecedentu pa time i relativizatoru koji ga zastupa. Najpristupačnija je funkcija subjekta. Stoga, ako neki jezik uopće ima relativne rečenice, svakako ima takve u kojima je za antecedent sačuvano mjesto subjekta relativne rečenice. Zatim slijedi direktni objekt, pa indirektni objekt, funkcije prijedložnih sintagmi, posvojni genitiv i, na kraju, objekt komparacije.[47] Za ovaj redoslijed Keenan & Comrie (1977: 88) smatraju da direktno odražava psihološku lakoću razumijevanja: što je neka funkcija niže u navedenom nizu, teže je razumjeti relativnu rečenicu formiranu u toj funkciji. Navedena hijerarhija funkcija primjenjiva je i u našem jeziku. Tako se npr. za nesklonjivi (veznički) relativizator ***što*** može primijetiti da se uglavnom pojavljuje u funkciji subjekta i direktnog objekta. Već u funkciji direknog objekta s njim se često pojavljuje i "pomoćno sredstvo", ***resumptivna zamjenica***, o kojoj se smatra da se koristi tamo gdje je samom relativizatoru funkcija teže dostupna.[48] U funkciji indirektnog objekta ***što*** se pojavljuje isključivo s resumptivnom zamjenicom. U funkciji prijedložnog objekta više čak ni resumptivna zamjenica ne može spriječiti da se taj relativizator ne koristi izuzetno rijetko. U preostalim funkcijama ***što*** se uopće ne koristi kao relativizator (usp. posvojni genitiv *Završio je istraživanje ŠTO će o rezultatima NJEGA pisati.*, objekt komparacije **Ima sestru ŠTO je OD NJE mlađi.*).

---

[47] Usp. Keenan & Comrie (1977: 66), Comrie (1981: 149), Mallinson & Blake (1981: 347), Auwera & Kučanda (1985: 925, 929), Keenan (1985: 147, 158-159), Riemsdijk (1989: 345).

[48] Upotrebu resumptivne zamjenice u različitim jezicima opisuju Keenan & Comrie (1977: 92-93). O resumptivnoj zamjenici više će se govoriti u poglavlju 3.2.1.

Za antecedent je u relativnoj rečenici sačuvana i pragmatička funkcija, i to funkcija *teme*. Zastupajući antecedent, relativizator uvijek sadrži poznatu informaciju, *temu*.[49] Predikat relativne rečenice, a najčešće i svi ostali njeni dijelovi, pridružuju temi novu informaciju, *remu*. Ovakva podjela pragmatičkih funkcija u skladu je i s redom riječi u relativnoj rečenici: relativizator se gotovo uvijek nalazi na početku relativne rečenice, a upravo je početni položaj u rečenici rezerviran za temu.[50]

1.2.5. KONTAKTNI POLOŽAJ ANTECEDENTA I RELATIVIZATORA

Kontaktni položaj antecedenta i relativizatora je pravilo u svim suvremenim indoevropskim jezicima.[51] Do njega dolazi tako što antecedent stoji neposredno ispred relativne rečenice, a relativizator se nalazi na samom početku relativne rečenice. Tako je relativna rečenica u suvremenom hrvatskom jeziku, kao i u drugim indoevropskim jezicima, postponirana u odnosu na antecedent, za razliku od npr. korejanskog jezika, gdje je relativna rečenica preponirana.[52] Ovo svojstvo

---

49 Usp. Auwera (1990: 873), Uhlířová (1994: 97).

50 Da se *tema* po pravilu pojavljuje na početku rečenice, a *rema* na kraju, navode npr. Prideaux & Baker (1986: 43): "Accordingly, the earlier position in a sentence is typically the location of the relatively older, shared, or given information, while the speaker tends to reserve the end of the sentence for newer information."

51 Kurzová (1981: 19).

52 Za korejanski jezik v. Tagashira (1972: 215), Choo (1990). Da je postponiranost relativizatora i relativne rečenice, a ne preponiranost, karakteristična za veći broj jezika vidi se i po tome što se ustalio termin *antecedent*, pa se on koristi i u opisima onih jezika, poput korejanskog, gdje bi se ustvari trebalo govoriti o *postcedentu*.

relativnih rečenica Kuno (1974: 118-122) promatra u sklopu poznatog svojstva da u jezicima s osnovnim redom riječi glagol-objekt (VO) imeničke odredbe slijede nakon imenice, dok u jezicima s osnovnim redom riječi objekt-glagol (OV) imeničke odredbe dolaze ispred imenice (to za relativnu rečenicu potvrđuju svojim istraživanjima i Downing 1978: 375, 383, 392, 411, Mallinson & Blake 1981: 273-285 te Keenan 1985: 147). Kuno smatra da je takva pozicija imeničkih odredbi rezultat olakšavanja percepcije, što kod relativnih rečenica konkretno znači da se nastoji izbjeći jedan tip uklopljenih rečenica (*center-embedding*) jer one predstavljaju, kako navodi Kuno, perceptivni problem. Ostvarivanjem relativnih rečenica iza antecedenta u VO jezicima, odnosno ispred antecedenta u OV jezicima, smanjuje se istovremeno mogućnost njihovog pojavljivanja kao uklopljenih rečenica.

Kontaktnost antecedenta i relativizatora umanjila je ulogu kongruencije kao sredstva identificiranja antecedenta i relativizatora u rečenici - kad kontaktni položaj ne bi bio pravilo, kongruencija relativne zamjenice s antecedentom u rodu i broju bila bi jedini znak njihovog identificiranja. Ovako je i položaj neke imenice neposredno ispred relativizatora ujedno znak da je upravo ta imenica, a ne neka druga, antecedent relativne rečenice. Jačanje uloge kontaktnog položaja antecedenta i relativizatora kod njihovog identificiranja omogućilo je upotrebu i nekongruentnih, vezničkih relativizatora.[53] Ovaj kontaktni položaj biva samo ponekad narušen - ako se relativna rečenica razdvoji od antecedenta, pa se tada radi o *ekstraponiranoj* relativnoj rečenici, ili ako se neki član relativne rečenice isturi ispred relativizatora.

[53] O razvoju nekongruentnih, vezničkih relativizatora više v. u Kurzová (1981: 89).

1.3. NEDOUMICE U GRAMATIKAMA

Pristup koji bi vodio računa o navedenim svojstvima relativnih rečenica kao i o mogućim odstupanjima od pojedinih svojstava pomogao bi da se prevladaju nedoumice koje nužno nastaju kad se pogleda što je sve u gramatikama hrvatskoga jezika ubrojeno među relativne rečenice. Tu se primjećuje raskorak između razjašnjenosti statusa tih rečenica u gramatikama i učestalosti njihove upotrebe u praksi. Naime, relativna rečenica je u našem jeziku izuzetno frekventna.[54] Ta frekventnost uzrokovana je time što se particip, infinitiv i gerund kao funkcionalni ekvivalenti relativne rečenice, koji je u drugim jezicima često zamjenjuju, gotovo i ne koriste u našem jeziku.[55] Uslijed takve njene frekventnosti moglo bi se očekivati da je češće bila predmet lingvističkih opisa i da je stoga u gramatikama jasno definirana i jasno postavljena u odnos prema drugim tipovima zavisnih rečenica. Međutim, naše najnovije gramatike pokazuju da nije tako. I sama podjela zavisnih rečenica u tim gramatikama biva nejasnom uslijed nedovoljno razjašnjenog mjesta relativne rečenice među drugim rečenicama.

---

[54] U usporedbi s engleskim jezikom to navodi Maček (1970: 124), a usporedbu s ruskim jezikom Dmitriev (1966: 65) ilustrira i brojkama: naspram 133 relativne rečenice u tekstu na ruskom jeziku, nalazimo u hrvatsko(srpsko)m prijevodu 409 relativnih rečenica.

[55] Zbog toga je strancima koji uče naš jezik relativna rečenica dodatno važna jer se nalaze u situaciji da je moraju koristiti i na mjestima gdje su navikli koristiti druge konstrukcije. Tim je razumljiviji razlog zašto su sve četiri dosad napisane knjige-monografije o relativnim rečenicama u hrvatsko(srpsko)m jeziku objavljene na stranim jezicima, engleskom ili ruskom: Gallis (1956), Dmitriev (1966), Maček (1986) i Browne (1986).

Tako su npr. u *Gramatici* Barić i dr. (1979: 387-420) postavljena dva kriterija za podjelu svih zavisnih rečenica: (i) "po značenju uvrštavanja", odnosno ([2]1990: 334-365) "po smislu i formi uvrštavanja", (ii) "po mjestu zavisne u ustrojstvu glavne". Ne samo da nije objašnjeno što se misli pod "značenjem/smislom uvrštavanja" nego je taj kriterij poslužio kao kriterij na osnovi kojeg je izdvojen samo jedan tip zavisne rečenice, ***relativna rečenica***, a njoj nasuprot nije naveden nijedan drugi tip zavisne rečenice. Budući da se za svaki kriterij za podjelu podrazumijeva da će pomoću njega biti izdvojena najmanje dva različita tipa, ovaj kriterij nije funkcionalno upotrijebljen jer je pomoću njega izdvojen samo jedan tip, koji se nema naspram čega odrediti. Ostaje nepoznato kakve su sve one zavisne rečenice koje nisu relativne rečenice. Drugi kriterij također ne uspijeva učiniti jasnim mjesto relativne rečenice među drugim zavisnim rečenicama. Primjenom drugog kriterija, "po mjestu zavisne rečenice u ustrojstvu glavne", dobiveno je više različitih tipova zavisnih rečenica, ali se istovremeno za gotovo sve njih navodi da se ubrajaju u relativne rečenice. Jednako su u relativne ubrojene ***predikatne, subjektne, objektne, atributne, adverbne načinske, adverbne vremenske, adverbne mjesne***, ali i ***adverbene dopusne*** i ***adverbne pogodbene*** rečenice. Nije pružen odgovor na pitanje: što je zajedničko svim tim rečenicama po čemu bi ih trebalo smatrati relativnima.

Istovjetni kriteriji za podjelu zavisnih rečenica korišteni su i u Katičićevoj ***Sintaksi*** ([2]1991: 175, 179). Rezultat primjene tih kriterija različit je od rezultata u *Gramatici* utoliko što je na osnovi prvog kriterija (u *Gramatici* "po značenju/smislu uvrštavanja", a u *Sintaksi* "po sadržaju uvrštavanja") dobivena ***relativna, mjesna, načinska, vremenska, uzročna, namjerna, posljedična, pogodbena, dopusna, izrična, upitna*** i ***poti-***

cajna zavisna rečenica. Međutim, mjesto relativne rečenice među ovim zavisnim rečenicama ipak ostaje nejasno jer već među primjerima koje Katičić navodi za ilustraciju relativnih rečenica ima primjera koji nisu relativne, nego izrične rečenice (*i nije mu se učinilo neobično što se taj čas sjetio križara pred Jerusolimom*, str. 336, *ne mareći, što će se zatim skupa s njime srušiti u prah*, str. 359, *dobro je, bako, što si mi dala ovu pregaču*, str. 196, *to što su se svi oni smijali nije me smetalo*, str. 195) ili uzročne rečenice (*dočuo za nj i velečasni, pa se duhovnik snebio što jedan od stada njegova ne dolazi u crkvu*, str. 336). Već to što se u navedenim primjerima na mjestu veznika *što* može upotrijebiti izrični veznik *da* pokazuje da se ne radi o relativnim rečenicama. Veznik *da* pojavljuje se samo u jednom podtipu relativnih rečenica - *on je takav čovjek da ga možeš samo poželjeti*. A i taj podtip relativnih rečenica lako je moguće razlikovati od izričnih rečenica jer je u njemu veznik *da*, osim što je zamjenjiv riječju *što*, zamjenjiv i tipičnom relativnom zamjenicom *koji* i relativnom zamjenicom *kakav* (*on je takav čovjek kojeg možeš samo poželjeti*, *on je takav čovjek kakvog možeš samo poželjeti*), dok takva zamjena kod izričnih rečenica nikad nije moguća.[56] Također nije moguća ni kod uzročnih rečenica. Osim ove razlike, postoje i razlike koje su prisutne i u primjerima relativnih rečenica gdje *što* funkcionira kao imenička zamjenica pa se jedino tada na njegovom mjestu ne može upotrijebiti pri-

56 Jednako nerazlikovanje relativnih rečenica vidljivo je i u Raguževoj knjizi (1994: 14). Govoreći o relativnim rečenicama Raguž navodi bez ikakve napomene primjere rečenica uvedene veznikom *da* koje nisu relativne "Krivo mi je *što/da* se tako dogodilo. Dobro je *da/što* je i to prošlo." - da i ove rečenice smatra relativnima iako one to nisu, čitatelju sugerira i nekoliko redova kasnije gdje veznik *da* navodi kao ravnopravan relativnoj zamjenici *koji* riječima da su oboje "elementi relativizacije".

djevna zamjenica *koji*. Na primjeru relativne rečenice *lijepo je to što je on ovdje prikazao* i eksplikativne rečenice *lijepo je to što je on ovamo došao* Grickat (1975: 78-79) pokazuje te razlike, koje su vidljive i onda kad nije vidljiva razlika u mogućnosti zamjene tipičnom relativnom zamjenicom *koji*: u primjeru s relativnom rečenicom postoji linearni prijelaz između glavne i zavisne rečenice - *lijepo je to, to je on ovdje prikazao* - i imenička zamjenica *što* vrši u zavisnoj rečenici imeničku sintaktičku funkciju (objekt); u primjeru s eksplikativnom rečenicom nema linearnog prijelaza nego se radi o punktualnom dodiru - *lijepo je to da je on ovamo došao* - i veznik *što* ne može vršiti u zavisnoj rečenici imeničku sintaktičku funkciju, on je upotrijebljen jednako kao izrični i eksplikativni veznik *da*.[57] Polanski (1967: 333) za relativne i eksplikativne rečenice na primjeru poljskog jezika kaže da se kod relativne rečenice pokazna zamjenica *to* i relativna zamjenica odnose na isti predmet, dok se kod eksplikativne rečenice pokazna zamjenica *to* odnosi na čitavu zavisnu rečenicu. Da razlika između pojedinih tipova rečenica u Katičićevoj *Sintaksi* nije jasna pokazuje i sljedeći citat (str. 336): "Izrično uvrštavanje zavisnih rečenica *uvijek je različito* od odnosnoga. Ipak, uz neke su izraze ta dva uvrštavanja *istoznačna*, pa se jedan može upotrijebiti mjesto drugoga. /primjeri/ Odnosne rečenice u navedenim primjerima *istoznačne* su

---

57 Brabec & Hraste & Živković ([6]1965: 204) navode da se eksplikativne rečenice i izrične rečenice, iako su i jedne i druge uvedene veznikom *da*, međusobno razlikuju po tome što eksplikativne objašnjavaju imenicu, pridjev, prilog ili glagol, dok izrične zavise od glagola govorenja, mišljenja ili osjećanja. Barić i dr. ([2]1990), Katičić ([2]1991) i Težak & Babić ([7]1992) govore samo o izričnim rečenicama, a među primjerima kojima oslikavaju izrične rečenice ima takvih koji bi prema kriteriju iz Brabec & Hraste & Živković bili eksplikativne rečenice.

s izričnim. /primjeri/ Samo neka od tih istoznačnih odnosnih i izričnih uvrštavanja *sličnoznačna* su uzročnima. /primjeri/ Značenje toga uvrštavanja ipak je *osjetno različito* jer ne određuje sadržaj, niti ga upotpunjuje ili objašnjava, nego mu kazuje uzrok." /istakla S.K./ O pojedinim tipovima priložnih rečenica, konkretno o mjesnim rečenicama (uvedenim npr. pomoću *gdje*) i vremenskim rečenicama (uvedenim npr. pomoću *kada*) u *Sintaksi* piše (str. 208 i 220) da su *jednakovrijedne* relativnim rečenicama pa se također može postaviti pitanje zašto i načinske rečenice (uvedene npr. pomoću *kako*) nisu postavljene u isti odnos prema relativnoj rečenici kao i mjesna i vremenska rečenica.[58]

1.4. KORPUS

Opis relativnih rečenica u ovoj knjizi zasniva se na analizi korpusa. Unazad desetak godina u lingvističkim istraživanjima ponovno se ističe važnost korpusa kao polazišta za opis jezika. Iako je jedno vrijeme korpus bio zanemarivan, danas je čak nastala potreba za uvođenjem termina *korpusna lingvistika*, što najočitije pokazuje da je interes za empirijska istraživanja pa i za

58 Više o odnosu priložnih i relativnih rečenica govorit će se u poglavlju 6. Da Katičić nije svjestan spomenutih pogrešaka u svojoj *Sintaksi*, pokazuje i time što osvrćući se na jedan moj članak na kraju zaključuje "kako opis relativnih rečenica u nas je već dan" (Katičić 1994: 76) i upućuje da je to upravo na stranicama u njegovoj *Sintaksi* na kojima se nalaze ove pogreške (iako sam još dvije godine ranije već pisala o tim pogreškama). O još nekim greškama vezanim za relativne rečenice u navedenim i drugim gramatikama v. posebno na str. 145-146 ove knjige, ali i drugdje u knjizi.

kvantitativne podatke iznova oživljen.[59] Prednost korpusa sastoji se u tome što on ne samo da omogućava provjeru podataka dobivenih iz literature ili intuicijom nego nudi uvijek i nove podatke.[60] Konkretna analiza pojedinačnih primjera, spojena s konkretnim mjerenjem učestalosti neke pojave i njenih odstupanja, može usmjeriti pažnju istraživača na neuočene nijanse i odnose. Osim toga, bez korpusa bi se moralo jako paziti da opisivanje neke sintaktičke pojave ne upadne u klopku impresionizma, a što je svakako jedan od važnih razloga zbog kojih istraživanje na konkretnom jezičnom materijalu doživljava ponovno svoju renesansu.

Za empirijsku i statističku analizu u ovoj knjizi poslužio je korpus od nekoliko tisuća relativnih rečenica. Prikupila sam ga iz pisanih tekstova, publiciranih na hrvatskom standardnojezičnom području. No, svi zaključci o relativnim rečenicama u hrvatskom jeziku dobiveni u ovoj knjizi vrijede ujedno za čitavo područje novoštokavskog standarda, dakle za područje Hrvatske, Srbije, Bosne i Hercegovine i Crne Gore. S namjerom da analiziram suvremeni hrvatski standardni jezik a da bih sebi istovremeno unutar njega ostavila mogućnost da mogu zapaziti odvijanje nekih sintaktičkih promjena od početka standardizacije do danas, središnji i najbrojniji dio korpusa prikupila sam s

[59] Obnovljeni interes za korpus vezan je za lingvističke pravce koji su nastali kao reakcija na transformacijsko-generativnu gramatiku i njeno zanemarivanje korpusa. O *korpusnoj lingvistici*, njezinom razvoju, sadašnjem stanju i perspektivama v. Bratanić (1992).

[60] Utemeljenost koju jezičnom opisu pruža korpus isticao je još Z. Harris (1951: 12) proglasivši korpus jedinim legitimnim predmetom lingvističkog istraživanja.

početka stoljeća (1900-1910)[61], iz vremena neposredno nakon obuhvatnijeg normiranja standardnog jezika kakav je danas. Jedan manji potkorpus relativnih rečenica prikupila sam iz najnovijeg jezika za usporedbu sa središnjim korpusom, a da bih mogla bolje uočiti smjer nekih promjena prikupila sam i još jedan manji potkorpus iz 18. stoljeća. Ovako vremenski dislocirani korpusi poslužili su za usporedbu određenih svojstava relativnih rečenica, uočavanje smjera pojedinih promjena i za provjeru nekih podataka iznesenih u literaturi. Na primjerima iz središnjeg i najbrojnijeg korpusa temeljen je opis relativnih rečenica i statistička analiza.[62] Zbog svega toga detaljnije ću govoriti o središnjem korpusu. Da bi korpus bio što reprezentativniji pa tako i analiza što utemeljenija, prilikom prikupljanja građe za korpus vodila sam računa o načinu odabiranja izvora i o veličini korpusa. Kako se jednom od važnih pretpostavki objektivnijeg sakupljanja izvora za korpus smatra uzimanje uzoraka "nasumce", uzimala sam slučajne uzorke izvora, bez ikakvog subjektivnog kriterija (estetskog, interesnog ili dr.). Pritom sam vodila računa da svaki pojedini tekst iz kojeg su vađene relativne rečenice jednog autora ne prelazi određeni broj stranica (20-ak stranica); da je zastupljeno što više različitih autora; da su prikupljeni izvori objavljeni u različitim gradovima na području protezanja hrvatskog jezičnog standarda; te da su zastupljeni svi funkcionalni jezični slojevi standardnog pisanog jezika: književni, znanstveni, administrativno-

---

61 Na sugestiji da središnji korpus ovako vremenski omeđim zahvaljujem se profesoru dr. Vladimiru Aniću.

62 Izvori koji čine središnji korpus navedeni su u popisu izvora na kraju knjige, str. 322-324, dok se izvori druga dva vremenski udaljena potkorpusa navode u bilješkama tamo gdje se iz njih citira konkretan pojedini primjer.

pravni, novinski[63], pa i, manjim dijelom, govoreni jezik (stenografski zapisnik govora). Unutar svakog funkcionalnog stila zastupljeni su različiti žanrovi: novela, drama, pismo, poezija; zapisnik sa sjednice, naredba, uputa, zakon, sudski izvještaj; članci i knjige iz prirodnih i društvenih znanosti; vijest, reportaža, izvještaj, komentar, intervju, oglas/reklama.[64] Time što središnji korpus čine potkorpusi funkcionalnih stilova omogućena je usporedba svojstava relativnih rečenica među funkcionalnim stilovima. Ukupan broj redom prikupljanih relativnih rečenica iz izvora središnjeg korpusa iznosi 2774 relativne rečenice. U svakom od sljedećih crteža 2774 kružića predstavljaju 2774 relativne rečenice. Budući da je svaka relativna rečenica u hrvatskom jeziku uvedena jednim od relativizatora (svojstvo *iii*), kružići su u svakom crtežu grupirani ovisno o tome koji ih relativizator uvodi. Time se vidi koliko često pojedini relativizator uvodi relativnu rečenicu (redoslijed relativizatora ovisno o tome koliko koji uvodi relativnih rečenica od najvećeg prema najmanjem, u crtežu od dolje prema gore, glasi *koji, što* /nesklonjivi pa sklonjivi/, *kad, gdje, kako, tko*...), a iz toga se vidi i koliko često su kao relativizatori zastupljene zamjenice naspram priloga i veznika. Preostala dva svojstva koja su obavezna za hrvatski jezik, a to su da je relativna rečenica zavisna rečenica i da je u

[63] Iz novinskog stila prikupljen je najveći broj relativnih rečenica jer smatram da se u tom stilu zbog njegove namjene najbolje ogleda standardni jezik određenog vremena. Isto zaključuje i M. Ivić (1957: 116). Međutim, mislim da je to, u najmanju ruku, upitno za jezik današnjih novina, u kojem se na razini leksika znatno više nego prije intervenira zamjenjivanjem ustaljenih riječi novima ili arhaičnima.

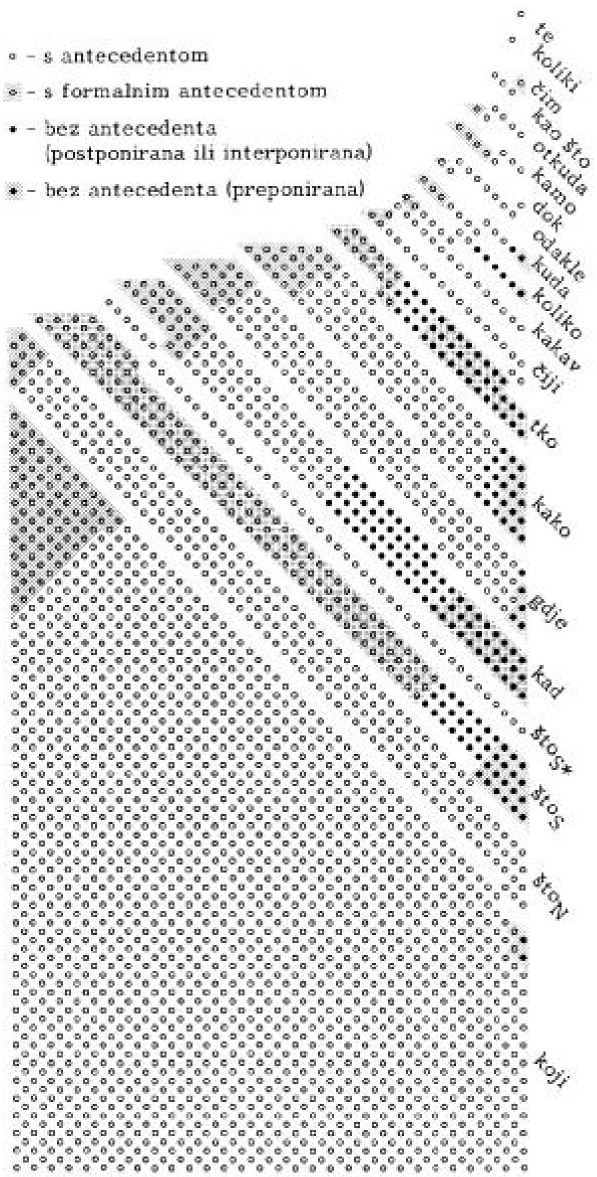
[64] O funkcionalnostilskoj raslojenosti standardnog jezika v. Melvinger (1986: 73-80), Tošović (1988), Savić & Polovina (1989), Silić (1990), Tadić (1992: 170-171), Savić (1993: 107), Fox (1993: 3-4, 137-143).

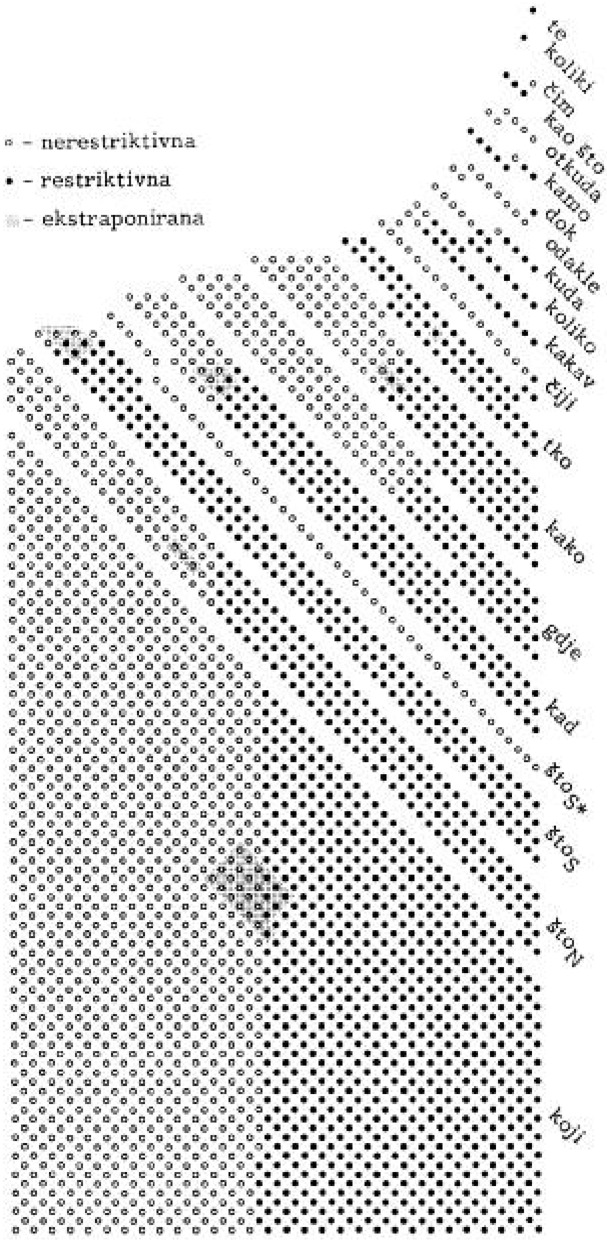
njoj sačuvana za antecedent sintaktičko-semantička i pragmatička funkcija (svojstva *i* i *iv*), naravno vrijede za sve u crtežu prikazane relativne rečenice iz korpusa, pa to nije posebno obilježavano. No, za dva svojstva koja ne moraju biti uvijek ispunjena u svakoj relativnoj rečenici hrvatskoga jezika, atributnost i kontakni položaj (svojstva *ii* i *v*), u crtežu je vidljivo koliko često u jeziku dolazi do odstupanja od tih svojstava. U prvom crtežu vidi se koliko se često relativna rečenica ostvaruje kao atributna - atributne su sve one koje imaju antecedent, makar i formalni (leksički prazna riječ npr. *ovaj*, *taj*, *onaj*...), dok one koje nemaju antecedent, *slobodne*, nisu atributne. U drugom crtežu se vidi koliko često se relativna rečenica ostvaruje kao restriktivna, a koliko često kao nerestriktivna (s tim da slobodne relativne rečenice smatram uvijek restriktivnima[65]; one relativne rečenice koje za antecedent imaju čitavu rečenicu - uvedene npr. relativizatorom *što*$_{S*}$ - jesu uvijek nerestriktivne[66]). Koliko često se u hrvatskom jeziku odstupa od kontaktnog položaja antecedenta i relativizatora ekstraponiranjem vidi se u drugom crtežu (o ekstraponiranju se može govoriti samo kod onih relativnih rečenica koje imaju antecedent). Među onim rečenicama koje imaju antecedent pravilo je da je relativna rečenica postponirana u odnosu na antecedent. Nikad nije preponirana, a izuzetno rijetko je antecedent u nju inkorporiran. Kod onih relativnih rečenica koje nemaju antecedent prikazano je u prvom crtežu koliko često su preponirane u odnosu na nadređenu rečenicu, a koliko često su postponirane i interponirane.

---

65 Kao što sam već spomenula u bilješci 36, takvima ih smatra i Steube (1992: 189).

66 Vidi Vitezić (1973: 169), Lehmann (1984: 277).

∘ – s antecedentom
– s formalnim antecedentom
• – bez antecedenta
(postponirana ili interponirana)
– bez antecedenta (preponirana)
te
koliki
čim
kao što
otkuda
kamo
dok
odakle
kuda
koliko
kakav
čiji
tko
kako
gdje
kad
štoS*
štoS
štoN
koji

∘ – nerestriktivna
• – restriktivna
– ekstraponirana
te
koliki
čim
kao što
otkuda
kamo
dok
odakle
kuda
koliko
kakav
čiji
tko
kako
gdje
kad
štoS*
štoS
štoN
koji

2. RELATIVIZATOR *KOJI*

Grupu zamjeničkih relativizatora čine pridjevne zamjenice *koji, čiji, kakav, koliki* i imeničke zamjenice *tko, što*. Ubrajanje ovih zamjenica u gramatikama među pridjevne odnosno među imeničke rezultat je podjele zamjenica "po funkciji", tj. "prema tome zamjenjuju li imenicu ili pridjev".[1] To bi značilo da u relativnim rečenicama pridjevne zamjenice zamjenjuju pridjev, a imeničke imenicu. Jedino u *Gramatici* Brabec & Hraste & Živković ([6]1965: 94-95) piše da se, osim po funkciji, zamjenice dijele na pridjevne i imeničke i "po obliku", tj. prema tome imaju li posebne nastavke za svaki rod ili imaju jedan oblik za sva tri roda. Isti autori nadalje napominju da se podjela zamjenica po obliku slaže s podjelom po funkciji, ali ne potpuno. To oprimjeruju, što je posebno zanimljivo, relativnom zamjenicom *koji*: "odnosna zamjenica *koji* odnosi se i na imenice, ali je po obliku pridjevska". Njihova tvrdnja pokazuje da jedino oni među autorima hrvatskih gramatika smatraju da zamjenica *koji* u relativnim rečenicama zamjenjuje i imenicu. Po tome su najbliži opisu stvarne upotrebe pridjevnih relativnih zamjenica jer se one, pogotovo često zamjenica *koji*, upotrebljavaju i umjesto imenice, npr. *Otac, koji* (=otac) *je jučer doputovao, danas već ide nazad*. Stoga o razlici u upotrebi pridjevnih i imeničkih relativnih zamjenica nije dovoljno općenito ustvrditi da "pridjevne zamjenice zamjenjuju pridjev, a imeničke imenicu", nego je preciznije reći da pridjevne u relativnim rečenicama zamjenjuju bilo pridjev bilo imenicu,

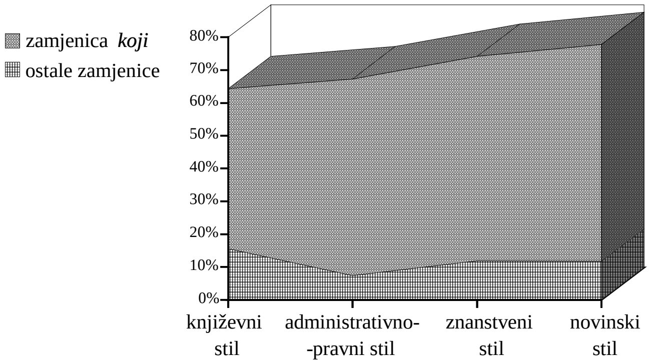
---

[1] Barić i dr. ([2]1990: 103). Jednako je i u Babić i dr. (1991: 646).

što drugim riječima znači da imaju ili funkciju atributa uz imenicu (*Kupio sam hlače Levis,* KOJU MARKU *vrlo cijenim.*) ili same vrše funkciju imenice (*Kupio sam hlače Levis,* KOJE *rado nosim.*), dok imeničke zamjenjuju imenicu, što znači da uvijek same vrše funkciju imenice (*Kupio sam* ŠTO *sam htio.*) i ne mogu se pojaviti na mjestu pridjeva uz imenicu (**Kupio sam* ŠTO HLAČE *sam htio.*).[2] Razlika između pridjevnih i imeničkih relativnih zamjenica većinom se očituje i u razlici među njihovim antecedentima: oni antecedenti koji se pojavljuju npr. uz pridjevnu zamjenicu *koji* po pravilu se ne pojavljuju uz imeničke zamjenice *tko* i *što*. Browne (1986: 117) navodi da su antecedenti zamjenice *koji* imenice i lične zamjenice te da takve antecedente nikad nemaju zamjenice *tko* i *što*. Kad se ima u vidu da su upravo imenice vrsta riječi uz koju se atributi najčešće vezuju, te da je relativna rečenica najčešće atributna rečenica, onda bi se moglo očekivati da je zamjenica *koji* mnogo frekventnija od zamjenica *tko* i *što*. Također bi se moglo očekivati i da je frekventnija od drugih pridjevnih zamjenica jer naspram njihove specijalizirane semantike posvojnosti (*čiji*), kvalitete (*kakav*) ili kvantitete (*koliki*) zamjenica *koji* ima najširu predmetno-poistovjećuju semantiku. Takvom njenom semantikom može se objasniti tvrdnja koju je kao rezultat analize iznijela D. Maček (1970: 112), a to je da zamjenica *koji* od svih relativizatora ima najveći raspon antecedenata. Uspoređujući upotrebu relativnih zamjenica u slavenskim jezicima Křížková (1970: 20-23) pokazuje da je u južnoslavenskim jezicima, i to najviše u hrvatskom i srpskom, zamjenica *koji* zadrla i u sferu upotrebe

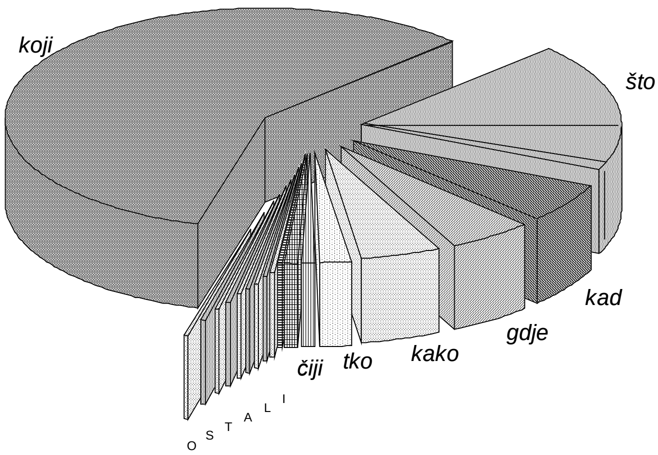
[2] O relativnim zamjenicama Maček (1970: 109) kaže da se *koji, čiji, kakav, koliki* upotrebljavaju i atributno i supstantivno, a *tko* i *što* se upotrebljavaju samo supstantivno.

zamjenice *kakav*, dok je u zapadnim i istočnim slavenskim jezicima situacija obrnuta.[3] Dmitriev (1966: 83-86) je, uspoređujući koliko često se rusko *kakoj* u romanu M. A. Šolohova prevodi pomoću ekvivalenta *kakav*, dobio rezultat da se samo u 4 primjera prevelo kao *kakav*, a čak u 38 kao *koji*, ali Dmitriev smatra da je na takav omjer presudno utjecalo neuobičajeno često korištenje zamjenice *kakoj* umjesto *kotoryj* kod ruskog pisca. Da se zamjenica *koji* najčešće od svih drugih zamjenica koristi za uvođenje relativnih rečenica u hrvatskom jeziku, vidljivo je i iz korpusa koji je analiziran u ovoj knjizi:

[3] S tim je u skladu vrlo nizak postotak zastupljenosti relativizatora *kakav* i *koliki* (zajedno uvode manje od jedan posto relativnih rečenica) u korpusu koji sam analizirala. Iako su pridjevne zamjenice *kakav* i *koliki* u primjerima u kojima se pojavljuju sasvim uobičajeni relativizatori, potreba za njihovom upotrebom očito je veoma mala: /.../ *ali odmah se stala hvatati njegove duše s onakovom neugodnošću i težinom,* KAKVU *čestit čovjek osjeća u sebi* /.../. (kVN:1); /.../ *razišla se omladina zadovoljna, što je jednom čelik-karakteru,* KAKVIH *je kod nas rijetko, iskazala makar i na skroman način svoje simpatije.* (nD,D,2:3); /.../ *sve dotle, dok ostaje sviet takav,* KAKAV *jest, i dok ostaje narav ljudskoga duha takova,* KAKOVA *jest.* (zFM:6-7); *Niti jedan evropski vladar nije znao niti mogao da zgrne tolika bogatstva,* KOLIKA *je zgrnuo Abdul Hamid.* (nRNL,R,103:1).

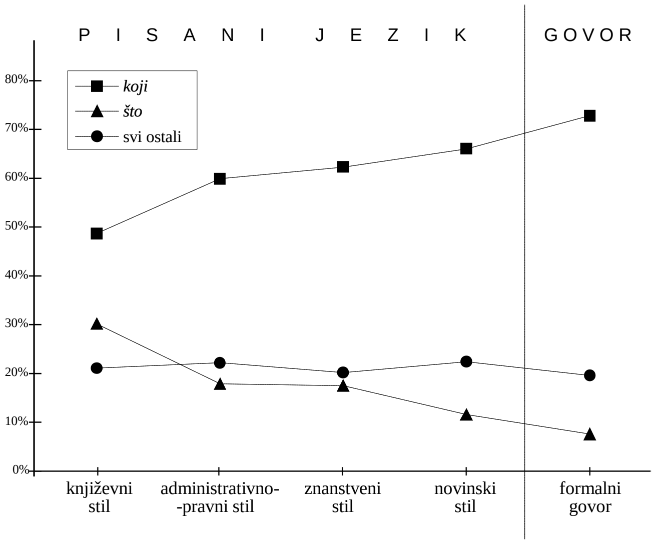
Kad se pogleda zastupljenost i ostalih relativizatora koji se pojavljuju u korpusu, zamjenica *koji* i dalje ostaje brojnija od svih njih zajedno. Nakon što sam izračunala koliki postotak relativnih rečenica pojedini relativizator uvodi u svakom funkcionalnom stilu zasebno i zatim izračunala srednju vrijednost između tih četiriju postotaka dobivenih za svaki relativizator, dobila sam sljedeći rezultat:

koji 59,2%, *što* 19,3% (*što*$_N$ 11%, *što*$_S$ 6,5%, *što*$_{S*}$ 1,8%), *kad* 5,9%, *gdje* 5,3%, *kako* 4,9%, *tko* 2%, *čiji* 0,8%, *kakav* 0,8%, *koliko* 0,5%, ostali 1,3%.

Kao što je vidljivo iz prikazanih rezultata nekog zamišljenog "međustila", relativizator *koji* uvodi prosječno 60% relativnih rečenica, relativizatori *što* daljnjih 20%, a svi ostali relativizatori, njih petnaestak, uvode preostalih 20% relativnih rečenica. Zanimljivima su se pokazale razlike u uvođenju relativnih rečenica istim relativizatorom u različitim funkcionalnim stilovima. Dok grupa relativizatora zbrojenih pod

svi ostali relativizatori uvodi podjednak postotak relativnih rečenica u svakom od stilova, dotle i postotak relativnih rečenica uvedenih relativizatorom *koji* i postotak onih uvedenih relativizatorima *što* primjetno varira od stila do stila:

Dijagram pokazuje da je najmanji postotak upotrebe relativizatora *koji* u književnom stilu (49%) te da se taj postotak preko administrativno-pravnog i znanstvenog stila povećava do najvišeg u novinskom[4] (66%). S druge strane, relativizatori *što* najviše se koriste u književnom stilu (30%), a njihov postotak opada preko administrativno-pravnog i znanstvenog stila do najnižeg u novinskom (12%). Ovakav, obrnuto proporcio-

[4] Milijunski korpus pisanog hrvatskog standardnog jezika Zavoda za lingvistiku Filozofskog fakulteta u Zagrebu pokazuje da se riječ *koji* jedino u novinskom stilu nalazi čak među prvih sto najučestalijih riječi.

nalni pad i rast zastupljenosti relativizatora *koji* i *što* prvenstveno je rezultat veće odnosno manje upotrebe vezničkog relativizatora *što*$_N$.[5] *Što*$_N$ je stilska rezerva za *koji* (usp. *čovjek koji sjedi* i *čovjek što sjedi*) pa se može pratiti koliko govornici/pisci u pojedinom stilu nastoje postići raznovrsnost izbjegavanjem korištenja ionako najučestalijeg relativizatora *koji*. Rezultati analize javnog političkog govora[6] pokazuju da je govornik zbog brzine ostvaraja rečenica najslabije naspram ostalih stilova pisanog jezika koristio stilsku rezervu za *koji*, odnosno da je najčešće naspram ostalih stilova pisanog jezika koristio zamjenički relativizator *koji*.[7] Nije slučajno što mu je od svih stilova pisanog jezika novinski u ovom svojstvu najbliži jer dnevne novine, osim što se bave sličnom temom, imaju i ritam izlaženja koji im nalaže brzo pisanje, kao što nije slučajno da mu je književni stil po ovom svojstvu najudalje-

[5] Detaljnije će se o tome govoriti u poglavlju 3, posebno na str. 163-164.

[6] Pri sakupljanju korpusa po funkcionalnim stilovima nije bilo moguće, zbog vremenske distance od početka XX. stoljeća, prikupiti veći korpus iz govorenog jezika. Ipak je pronađen mali korpus javnog političkog govora jednog zastupnika u saboru, zabilježen stenografskim zapisnikom. Taj korpus, iako mali (i stoga odvojeno prikazivan), može nam poslužiti kao jedan orijentir o tome kakva je upotreba relativnih rečenica u javnom formalnom govoru. No, te rezultate nikako ne treba poistovjećivati s rezultatima koji bi se dobili analizom razgovornog jezika jer bi korpus razgovornog jezika u sebe uključivao prvenstveno dijaloge (i neformalne i formalne) između više sugovornika i tematski bi nužno bio mnogo raznorodniji od javnog političkog govora jednog čovjeka (a morao bi biti i veći).

[7] Da je variranje vezničkih sredstava općenito mnogo veće u pisanom jeziku nego u govorenom tvrdi Lalević ([2]1957: 80), navodeći da automatiziranost govorenog jezika ne daje toliko mogućnosti za upotrebu većeg broja vezničkih sredstava. Uspoređujući sinonimne relativizatore u češkom jeziku, *který* i *jenž*, Uhlířová (1994: 91) statistički pokazuje da se rjeđi među njima, *jenž*, koristi šest puta više u pisanom nego u govorenom jeziku.

niji jer se upravo u književnom stilu najviše drži do stilskog dotjerivanja, u što je uključeno i to da se izbjegava prečesto ponavljanje neke riječi.[8] Opis rezultata dobivenih analizom korpusa pružaju i Dmitriev (1970: 126-133) i Maček (1975: 27). Usporedimo li rezultate Dmitrieva s rezultatima dobivenim u ovoj knjizi, zapažamo: (i) podudara se podatak da je zastupljenost relativizatora ***koji*** u znanstvenom i novinskom stilu veća nego u književnom[9] ; (ii) podudara se podatak da je veznički relativizator ***što***$_N$ više zastupljen u književnom stilu nego u znanstvenom i novinskom. Maček ne analizira korpus prema funkcionalnim stilovima, već samo navodi postotak zastupljenosti pojedinog relativizatora u svom korpusu: ***koji*** 69%, ***što***$_S$ 9%, ***što***$_N$ 1%, ***čiji*** 3%, ***gdje*** 3%, ***kada*** 2%, ***tko*** 1%, a za preostalih 12% nije navedeno kojim relativizatorima pripadaju. Zanimljivo je da zbroj postotaka za ***koji*** i ***što***$_N$ iznosi oko 70% i u njenom korpusu i u svakom funkcionalnom stilu mog korpusa, iako se međusobni odnos ***koji*** naspram ***što***$_N$ znatno razlikuje usporedimo li te korpuse kao i ako usporedimo funkcionalne stilove unutar mog korpusa.[10] Također je zanimljivo da je

[8] Uspoređujući različite žanrove pisanog jezika u engleskom, Prideaux & Baker (1986: 125) zaključuju da elaboriraniji tekstovi pokazuju veću frekvenciju i širi raspon relativnih zamjenica nego manje elaborirani tekstovi. Kad se upotreba relativnih zamjenica u engleskom jeziku promatra dijakronijski, vidi se, navodi Montgomery (1989: 115), da je u *Middle English* naspram *Old English* grupa relativnih zamjenica veća i da je izbor zamjenica mnogo fluidniji.

[9] Dmitriev navodi za književni stil 74-88% te za znanstveni i novinski stil 90-95% - ovom, općenito većem postotku zastupljenosti relativizatora *koji* kod Dmitrieva najvjerojatnije je razlog to što Dmitriev rečenice s formalnim antecedentom i bez antecedenta uvedene prilozima nije ubrajao u relativne rečenice, dok ja jesam.

[10] Više o tome v. na str. 163-164.

postotak relativnih rečenica uvedenih relativizatorom *koji* i relativizatorima *što* naspram postotka svih ostalih relativizatora identičan i u njenom korpusu i u svakom funkcionalnom stilu mog korpusa - oko 80% : 20%.

2.1. SASTAV ANTECEDENTA I RESTRIKTIVNOST/NERESTRIKTIVNOST RELATIVNE REČENICE

Zamjenica *koji* u ulozi relativizatora iskazuje svoje poistovjećivanje s antecedentom slažući se s njim u rodu i broju. Svojim morfološkim oblikom može iskazati bilo koju funkciju unutar relativne rečenice koju bi zamijenjeni antecedent imao. Jedina ograničenja u njenoj upotrebi proizlaze iz njenog svojstva da je predmetna zamjenica te se stoga ne pojavljuje uz antecedente *sve, ovo, to, ono, jedino, posljednje, prvo* i superlative kad se svi ti antecedenti ne odnose na pojedinačnog referenta već na čitavu ideju (usp. *posljednje* **koje*/*što je rekao* i *posljednje slovo koje je rekao*), a iz istog razloga ne pojavljuje se ni kad je antecedent čitava rečenica (*Položio je ispit,* **koje*/*što ga je obradovalo.*). U literaturi se također navodi da *koji* ne može biti relativizator ako je antecedent zamjenica *što, tko, netko, svatko, nitko* itd.[11] Međutim, korpus koji sam analizirala pokazuje da kad je riječ o zamjenici *tko* i od nje izvedenim zamjenicama ima primjera upotrebe relativizatora *koji* i uz njih kao antecedente.[12] Najčešći

---

[11] Vidi Browne (1986: 34-35).

[12] Ti primjeri su navedeni u poglavlju o ekstraponiranim relativnim rečenicama (7.1.).

antecedent zamjenice ***koji*** je imenica, sama ili s odredbama:[13]

(1) A kad doktor meni dovikuje u bagatelizacionom tonu: jedan F. E. Petreković, tada mu mogu uzvratiti, da on još nije ni jedan, on je još pred hrv. političkom javnosti ***oblina***, *KOJOJ* MATEMATIČARI VELE - NUL. (nO,Z,250:4)[14]

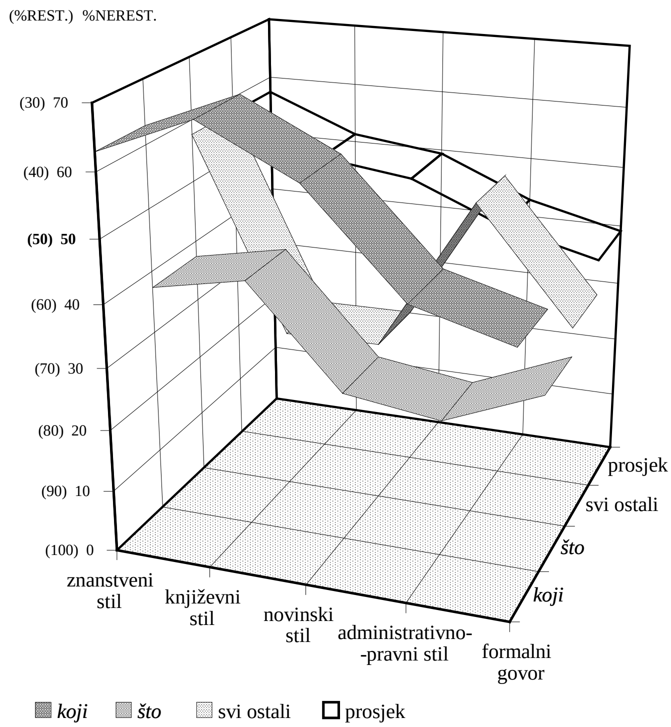
(2) Krasna kabinet soba sa krevetom iznajmljuje se odmah i to ***neoženjenoj osobi***, *KOJA* NIJE PREKO DANA KOD KUĆE. (nN,Z,177:3)

Navedeni primjeri imaju sva svojstva najučestalijeg tipa relativne rečenice u hrvatskom jeziku. Taj tip ima ulogu ili restriktivnog ili nerestriktivnog atributa. Pogledamo li koliko često se u korpusu relativne rečenice ostvaruju kao restriktivne a koliko često kao nerestriktivne, vidimo da je njihova zastupljenost u pisanom jeziku podjednaka (50% : 50%). Sljedeći dijagram prikazuje a) kakav je odnos zastupljenosti nerestriktivnih relativnih rečenica (naspram restriktivnih) u svakom pojedinom funkcionalnom stilu te b) kakva je njihova zastupljnost s obzirom na to koji ih relativizator uvodi.

---

13 O funkciji antecedenta unutar nadređene rečenice Uhlířová (1994: 93-94) navodi da je pogodnije za vezivanje relativne rečenice ako antecedent ima funkciju subjekta, objekta ili dijela predikata, nego funkciju atributa ili priložne oznake.

14 U primjerima je antecedent pisan kurzivom, relativna rečenica velikim slovima, a relativizator je u relativnoj rečenici osim velikim slovima označen i kurzivom. Ako primjer sadrži i neku zavisnu rečenicu koja se uvrštava u relativnu rečenicu, ta zavisna rečenica nije u primjerima obilježavana. U zagradi nakon primjera navedena je kratica izvora. Prvo slovo u kratici obilježava funkcionalni stil, a značenje ostalih dijelova kratice navedeno je u popisu izvora. Svi primjeri su doslovno prepisivani, tako da su i eventualne tiskarske greške u izvoru zadržane i u citiranom primjeru.

a) Razlika u udjelu restriktivnih naspram nerestriktivnih relativnih rečenica među pojedinim funkcionalnim stilovima pisanog jezika nije znatna. U književnom i novinskom stilu je udio obaju tipova rečenica podjednak (49% : 51%, 51% : 49%). Neznatno restriktivniji je administrativno-pravni stil (57% : 43%). To je razumljivo uslijed sadržaja tekstova iz tog stila, u kojima se veoma često nešto precizno određuje i razgraničava (npr. što tko smije, što tko ne smije, tko će biti kriv, a tko neće i sl.). Svojom restriktivnošću administrativno-pravni stil je najbliži govorenom jeziku, a znatnija restriktivnost govorenog jezika (61% : 39%) može se objasniti time što se u govorenom jeziku

općenito ljudi jednostavnije izražavaju i koriste kraće rečenične konstrukcije pa se zato mnoge rečenice koje bi se u pisanom jeziku ostvarile kao nerestriktivne relativne rečenice ostvaruju u govorenom jeziku kao nezavisne rečenice (stoga je broj nerestriktivnih relativnih rečenica u govorenom jeziku manji). Nasuprot administrativno-pravnom stilu nešto nerestriktivniji je među stilovima pisanoga jezika znanstveni stil (43% : 57%). U znanstvenom stilu se više nego u drugim stilovima pojavljuju rečenice u kojima se, nakon što je referent već precizno određen, ipak još nude i dodatna objašnjenja i dodatne informacije o referentu.

b) Pitanje da li neki relativizator uvodi češće restriktivne a neki drugi nerestriktivne relativne rečenice zaokupljalo je već pažnju lingvista (v. str. 30-32). Iz analiziranog korpusa je vidljivo da postoji razlika među relativizatorima u tome. Tako najučestaliji relativizator ***koji*** u pisanom jeziku nešto češće uvodi nerestriktivne relativne rečenice, a relativizatori ***što*** (i ***što***$_N$ i ***što***$_S$) češće uvode restriktivne relativne rečenice - dok među relativnim rečenicama koje ***koji*** uvodi restriktivne čine prosječno 40%, a nerestriktivne 60%, kod nesklonjivog relativizatora ***što***$_N$, koji je stilska rezerva za ***koji***, restriktivne čine 60%, a nerestriktivne 40%;[15] kod sklonjivog relativizatora ***što***$_S$ odnos restriktivnih prema nerestriktivnima je 97% : 3%. Relativne rečenice uvedene pomoću ***što***$_{S*}$, koje se razlikuju od onih uvedenih pomoću ***što***$_S$ po tome što im je antecedent čitava rečenica, uvijek su nerestriktivne. Relativizator ***tko*** u principu uvodi restriktivne relativne rečenice. ***Kakav*** naj-

[15] Zanimljivo je da ***što***$_N$ jedino u književnom stilu uvodi čak više nerestriktivnih nego restriktivnih relativnih rečenica, što je povezano s tim da se ***što***$_N$ baš u književnom stilu daleko najčešće koristi - kao stilska rezerva za ***koji*** - te je tako u tom stilu češće u situaciji da zamjenjuje relativizator ***koji*** i u (za ***koji*** nešto tipičnijim) nerestriktivnim relativnim rečenicama.

češće uvodi restriktivne, dok *čiji* najčešće uvodi nerestriktivne relativne rečenice. Među priložnim relativizatorima *kad* uvodi češće restriktivne, a *gdje* i *kako* podjednako uvode oba tipa, s tim da *gdje* ipak nešto češće uvodi nerestriktivne. Na takav odnos presudan utjecaj ima to koliko često pojedini od navedenih relativizatora uvodi slobodne relativne rečenice, koje smatram uvijek restriktivnima. *Odakle* uvodi ponajprije nerestriktivne, *dok* ponajprije restriktivne relativne rečenice itd.[16]

Budući da najučestaliji tip relativne rečenice uvijek ima ulogu ili restriktivnog ili nerestriktivnog atributa, može se promotriti kako antecedent utječe na to jer je sastav antecedenta svakako jedan od činilaca koji uvjetuju hoće li se relativna rečenica ostvariti kao restriktivna ili kao nerestriktivna.

2.1.1. VLASTITO IME ILI LIČNA ZAMJENICA U ANTECEDENTU

Već od prije je uočeno da nakon antecedenta koji je vlastito ime ili lična zamjenica slijedi nerestriktivna relativna rečenica: za vlastita imena to smatraju npr. Smith (1964: 38), Belošapkova u *Grammatika* (1970: 696), Ziv & Cole (1974: 773), Maček (1975: 29), Topolińska (1981: 8), Mallinson & Blake (1981: 361),

[16] Omjer restriktivnih naspram nerestriktivnih relativnih rečenica u engleskom jeziku Montgomery (1989: 121) je promatrao i s obzirom na sintaktičku funkciju koju relativna zamjenica ima u relativnoj rečenici. Njegov korpus, prikupljen iz prijevoda Biblije od 14. do 20. st., pokazuje: kad je relativna zamjenica subjekt, odnos restriktivnih naspram nerestriktivnih rečenica je oko 65% : 35%; kad je relativna zamjenica direktni objekt, odnos je 45% : 55% do 20. st., a u 20. st. je 79% : 21%; kad je relativna zamjenica prijedložni objekt, odnos je 32% : 68% do 20. st., a u 20. st. je 65% : 35%.

Heidolph & Flämig & Motsch ([2]1984: 291), Katičić ([2]1991: 377); za lične zamjenice Browne (1986: 154), Maček (1986: 27); i za vlastita imena i za lične zamjenice Dmitriev (1961-62: 357, 364), Motsch ([2]1965: 74), Must (1972: 23), Lehmann (1984: 264), Raguž (1994: 47), Bagłajewska-Miglus (1991: 13). Raguž još dodaje da nije uvijek tako, ali ne precizira kada nije. Zanimljivo je da Grickat (1967: 45) krivo citira Dmitrieva, naime poziva se na njegovu tvrdnju, ali obrnutu. Kao i Grickat, i Raguž (1994: 132) izokreće tvrdnju Dmitrieva: "/.../ mišljenje Dmitrieva (JF 25) da vlastita imena u pravilu iza sebe imaju odredbenu /restriktivnu/ rečenicu također nema čvrste podloge. Dakle ni Browneova konstatacija da *što* dolazi samo u restriktivnim, ni Dmitrievljeva da uz vlastita imena dolaze samo odredbene neće stajati."[17] Primjeri iz korpusa koji sam analizirala pokazuju da ako ulogu

---

[17] Da ni Browne nigdje u svojoj knjizi tako nešto ne tvrdi, navodim na str. 167, a da ni Dmitriev ništa tako ne tvrdi nego da govori upravo suprotno od onoga što Raguž kaže, vidi se u Dmitrievljevom članku (1961-62: 357): "Распространительно-повествовательное значение может иметь определительное придаточное при любом поясняемом слове. Однако следует отметить, что при именах собственных определительные придаточные имеют, как правило, значение распространительно-повествовательное, что вполне понятно, так как имена собственные обозначают предметы конкретные, определенные, которые либо не нуждаются в выделении, либо не могут быть выделены, являясь единичными.", a i u sažetku svoga članka Dmitriev ponavlja to isto (str. 364): "Ako je subjekat celine neko lično ime, zamenica, reč uz koju stoji neodređeno *neki* odn. broj *jedan*, to je sve jasan znak da pred sobom imamo dopunsko značenje zavisne rečenice. U njemu se gubi karakter atributivnosti i stvara se semantika 'prisajedinjavanja', 'nadgrađivanja', tj. apozitivna semantika, a odnosna zamenica *koji* postaje bliska po značenju vezniku *a*." Raguž izokreće Dmitrievljevu tvrdnju vjerojatno tako da je preuzima posredno, od I. Grickat, a ne tako da je sam čitao Dmitrievljev članak.

antecedenta ima vlastito ime ili bilo koja riječ kojom se imenuje unikatni referent, relativna rečenica je nerestriktivna:[18]

(3) Ako je ***Hegel***, *KOJI* JE TADA BIO, rekao bi, NA ČELU EVROPSKOJ FILOZOFIJI, mogao biti tako patriotično pristran /.../. (zAS: 50)

(4) Zato i Rauch, Frank i ***Kršnjavi***, *KOJI* JE SAM DOBIO OD RAUCHA OSOBNI DOPLATAK ZA REVNU SLUŽBU, diele protekcije punom šakom. (nRNL,R,105:1)

(5) Uzet ćemo ***dva kruga*** k_1 ***i*** k_2, *KOJI* SE SIJEKU ORTOGONALNO. (zJM:70)

Kad u navedenim primjerima ne bi bilo imenovanja, nego bi na mjestu riječi ***Hegel*** ili ***Kršnjavi*** bila npr. riječ *čovjek*, a umjesto ***dva kruga*** k_1 i k_2 ostalo samo ***dva kruga***, tada bi i relativna rečenica promijenila svoj karakter i od nerestriktivne odredbe postala restriktivnom odredbom. Očito je, dakle, da je već sama riječ na koju se relativna rečenica odnosi predodredila svojim osobinama nerestriktivnost odredbe. Imenovanje čini referenta toliko određenim da se svojstvo što ga iznosi zavisna rečenica može tumačiti još jedino kao dodatna informacija, a samim tim i relativna rečenica kao nerestriktivna odredba. Za većinu primjera s ličnom zamjenicom primjećuje se ista ovisnost tipa odredbe o riječi na koju se odnosi:

(6) Ona zaboravi na oca, koji je u kiši vrtio svoje orguljice a i ***na me***, *KOGA* JE ZA MILOSTINJU PROSILA. (kIV:13)

[18] Budući da je korpus iz vremena kada je na snazi bio pravopis prema kojem se svaka zavisna rečenica odvajala zarezima, ne mogu se, kao prema današnjem pravopisu, zarezi u primjerima smatrati znakom nerestriktivnosti relativne rečenice.

(7) Da pokaže bezputicu / *njemu*, *KOJI* MAHNU SVIETOM / da ga kao munja žicu / strelohitnim prodje letom! (kAK:9)

(8) /.../ *mi* kao politički narod, *KOJI* UŽIVAMO SVOJU AUTONOMIJU I AUTONOMNU VLAST, ne smijemo dozvoliti /.../. (nNO,O,21:2)

(9) *Vi*, *KOJI* STE OBEĆAVALI HRVATSKOMU NARODU, da više nikad ne ćete ići u peštanski sabor, opet ste pošli onamo /.../. (gGZH:8-9)

Ako bi se u navedenim primjerima na mjesto lične zamjenice *me*, *njemu*, *mi*, *vi* stavila neka opća imenica poput *čovjek*, *muškarac*, *ljudi*, odredba bi automatski postala restriktivna. To znači da je njena nerestriktivnost uzrokovana samom riječi na koju se odnosi - ličnom zamjenicom. Ovo je potrebno istaknuti zato što ima primjera u kojima na nerestriktivnost utječe i sadržaj relativne rečenice - tada rečenica ostaje nerestriktivna bez obzira na to da li se odnosi na ličnu zamjenicu ili na opću imenicu:

(10) Rafinesque i Agassiz opisali su svaki po tri tobožnje nove, a kao da to ne bi već dovoljno bilo, dodao je Dumeril *još 16 njih*, *KOJE* SVE VALJA STRPATI U DOSADNU SINONIMIJU. (zSB:9)

I kad bi se na mjestu zamjenice *njih* u primjeru (10) nalazila opća imenica, npr. *žene*, *ribe*, pa čak i kad bi se umjesto *još 16 njih* reklo samo *žene*, *ribe*, odredba bi i dalje ostala nerestriktivna. Na njenu postojanu nerestriktivnost presudno utječe riječ *sve*, koja je dio sadržaja relativne rečenice. Primjeri poput ovoga stoga ne mogu poslužiti za ispitivanje utjecaja lične zamjenice na tip odredbe.

Vratimo li se sada na primjere (6)-(9), možemo reći da oni potvrđuju već navedene tvrdnje iz literature da se uz ličnu zamjenicu vezuje nerestriktivna odredba. Međutim, korpus sadrži i primjere koji tu tvrdnju dovode u pitanje :

(11) *Malo ih* je *KOJE* NE BI DIGAO "PROŠCA". (kIK:14)
(12) Ima *ih više, KOJE* VALJA OD NAVEDENOG BROJA ODBITI, n.pr. Carassius ellipticus, Cobitis pannonica /.../. (zSB:15)
(13) Uz ovo 19 vrsta ima *ih još desetak KOJE* SU MU NEPOZNATE ILI SUMNJIVE. (zSB:8)
(14) Ima *ih, KOJI* KAŽU, da to ime ništa ne znači. (nNO,O,1:1)
(15) /.../ *koliko nas* ima, *KOJI* NE POZNAMO NI GLAVNIH TOČAKA HRVATSKO-UGARSKE NAGODBE /.../. (zSS:I)

U svim upravo navedenim primjerima referencija lične zamjenice određena je sadržajem relativne rečenice: *malo IH je koje ne bi digao "prošca" (a mnogo IH je koje bi digao "prošca"); ima IH više koje valja od navedenog broja odbiti (a ima IH i koje ne treba od navedenog broja odbiti); ima IH još desetak koje su mu nepoznate ili sumnjive (a ima IH još veći broj koje su mu poznate i nesumnjive); ima IH koji kažu da to ime ništa ne znači (a ima IH i koji kažu da to ime nešto znači); koliko NAS ima koji ne poznamo ni glavnih točaka Hrvatsko-ugarske nagodbe (a koliko NAS ima koji poznamo glavne točke Hrvatsko-ugarske nagodbe).* Jednako bi bilo i kad bi se na mjesto zamjenice stavila opća imenica: *malo je LJUDI koje ne bi digao "prošca" (a mnogo je LJUDI koje bi digao "prošca"); ima više VRSTA koje valja od navedednog broja odbiti (a ima i VRSTA koje ne treba od navedenog broja odbiti); ima još desetak RIBA koje su mu nepoznate ili sumnjive (a ima još veći broj RIBA koje su mu poznate i nesumnjive); ima ZNANSTVENIKA koji kažu da to ime ništa ne znači (a ima i ZNANSTVENIKA koji kažu da to ime nešto znači); koliko ima GRAĐANA koji ne poznaju ni glavne točke Hrvatsko-ugarske nagodbe (a koliko ima GRAĐANA koji poznaju glavne točke Hrvatsko-*

ugarske nagodbe)[19]. Iz ovoga proizlaze dva zaključka: u navedenim primjerima odredba lične zamjenice je restriktivna a ne nerestriktivna; budući da restriktivnost ostaje neizmijenjena bilo da se odredba odnosi na ličnu zamjenicu ili na opću imenicu, tip odredbe nije uvjetovan time već nekim drugim činiocima. Moglo bi se pomisliti u vezi s drugim zaključkom da razlika među pojedinim ličnim zamjenicama uvjetuje tip odredbe. Naime, kad se usporede lične zamjenice u primjerima (6)-(9) s ličnim zamjenicama u primjerima (11)-(15), primjećuje se da su u prvoj grupi primjera prvenstveno zastupljene zamjenice prvog i drugog lica, a u drugoj grupi primjera zamjenice trećeg lica. Babić i dr. (1991: 647-650) u poglavlju *Lične zamjenice* ne navode da bi među ovim zamjenicama postojala razlika iz koje bi se mogle izvući ovakve posljedice, također ni Barić i dr. ([2]1990: 104) to ne navode. U nekim drugim gramatikama, npr. u Mrazović & Vukadinović (1990: 309-310) autorice smatraju da je razlika među ličnim zamjenicama tolika da se unutar njih mogu razlučiti još dvije podgrupe: *lične zamjenice sugovornika* i *lične zamjenice nesugovornika*. Prvu grupu čine zamjenice prvog i drugog lica, čija uloga nije da zamjenjuju imenice, već da predstavljaju govornike i sugovornike. Drugu grupu čine zamjenice trećeg lica, koje zaista zamjenjuju imenice. Iz ovakvog opisa ličnih zamjenica mogli bi se izvesti zaključci o njihovom različitom utjecaju na tip odredbe: govornici i sugovornici su uvijek prisutni u komunikacijskoj situaciji, pa zamjenice koje ih predstavljaju u principu ne trebaju re-

---

19 Imenice, za razliku od ličnih zamjenica, ne mogu u našem jeziku kao i u većini drugih indoevropskih jezika biti subjekti prvog i drugog lica. Stoga je u posljednjem primjeru uz imenicu *građani* izmijenjeno prvo lice glagola u treće.

striktivnu odredbu,[20] dok nesugovornici ne moraju biti prisutni u komunikacijskoj situaciji, pa zamjenice koje njih predstavljaju često trebaju restriktivnu odredbu.[21] Međutim, primjeri koje sam navela pokazuju da tip odredbe ipak nije ovime uvjetovan - odredba bi u njima ostala istog tipa i kad bi se na mjesto lične zamjenice sugovornika stavila lična zamjenica nesugovornika i obrnuto. Ono što doista utječe na tip odredbe u navedenim primjerima jesu konstrukcije *malo ih je, ima ih.* Osim što su zanimljive po tome jer se u njima javlja lična zamjenica u ulozi riječi na koju se odnosi relativna rečenica, dok se u nekim drugim jezicima, npr. u ruskom i engleskom, u takvim konstrukcijama može pojaviti samo pokazna zamjenica[22], zajedničko im je i to da sadrže bezlično upotrijebljene glagole ***imati*** i ***biti*** kad imaju egzistencijalno značenje 'postojati'.[23] Tako upotrijebljeni ti glagoli zahtijevaju dopunu u genitivu. Ona je u navedenim primjerima istovremeno i riječ uz koju se vezuje odredba u obliku relativne rečenice. Budući da je genitivu kao padežu

---

20 Za njemački jezik Behaghel (1928: 767), Becker (1978: 7, 11), Heidolph & Flämig & Motsch ([2]1984: 281) tvrde da nakon ličnih zamjenica prvog i drugog lica može doći samo nerestriktivna rečenica.

21 Browne (1986: 154) navodi da je upravo za lične zamjenice trećeg lica u hrvatsko(srpsko)m jeziku siguran da ne dolaze s restriktivnim relativnim rečenicama: "but at least the 3rd person pronouns do not appear with restrictive relatives in SC".

22 Usp. Browne (1986: 128).

23 Lehmann (1984: 266) navodi primjer s egzistencijalnom rečenicom u kojoj je imenica antecedent relativne rečenice i zaključuje da je u takvim primjerima relativna rečenica restriktivna. Međutim, ne promatra egzistencijalne rečenice u kojima bi antecedent bila lična zamjenica te tako ne govori o mogućem izuzetku od pravila da nakon lične zamjenice slijedi nerestriktivna odredba koji bi bio uzrokovan egzistencijalnom rečenicom.

svojstveno izražavanje ***neodređene*** količine nečega[24], onda se može pretpostaviti da će odredba koja se odnosi na taj genitiv biti restriktivna. Radi se o partitivnom genitivu, koji se osim uz glagole javlja i uz priloge količine - *malo, mnogo, više, koliko, nekoliko* i sl. - uz brojeve od *pet* nadalje i uz imenice količine.[25] Sličnih primjera ima više, npr. *Znam ih koji će i prihvatiti., Poznavao sam ih koji su i drugačije mislili.* U takvim slučajevima dolazi do odstupanja od pravila da nakon lične zamjenice slijedi nerestriktivna odredba - partitivni genitiv lične zamjenice vezuje za sebe restriktivnu odredbu, ukoliko kao u primjeru (10) sam sadržaj relativne rečenice nije zapreka tomu.

Analiza korpusa, dakle, potvrđuje da lična zamjenica u ulozi antecedenta utječe na tumačenje relativne rečenice kao nerestriktivne. Međutim, analiza također pokazuje da postoje i primjeri koji odstupaju od toga te da je u njima partitivni genitiv lične zamjenice činilac koji utječe na tumačenje relativne rečenice kao restriktivne.

---

[24] Za primjere kada se uz isti glagol može upotrijebiti bilo dopuna u genitivu bilo dopuna u akuzativu Mrazović & Vukadinović (1990: 463) tvrde da, premda se odabirom jednog od tih dvaju padeža izražava razlika između dijela i cjeline, ustvari se radi o obilježavanju neodređene količine nečega i određene količine nečega.

[25] Vidi u Barić i dr. ([2]1990: 305-309). O prilozima količine *malo, mnogo, više, dosta, nekoliko, nešto, puno, onoliko, suviše* Mrazović & Vukadinović (1990: 399) ističu da označavaju neodređenu količinu nečega. U konstrukcijama tipa *malo ih je* partitivni genitiv je prvenstveno vezan za prilog količine.

2.1.2. DETERMINATOR U ANTECEDENTU

Osim što se u korpusu može zapaziti pravilnost između pojavljivanja vlastitog imena ili lične zamjenice u antecedentu i nerestriktivnosti relativne zamjenice, može se zapaziti i određena pravilnost između pojavljivanja još nekih riječi u antecedentu i restriktivnosti/nerestriktivnosti relativne rečenice. Radi se o pokaznim, posvojnim, općim, neodređenim i odričnim zamjenicama te o riječi ***jedan***. Svima njima je zajedničko da označavaju način na koji će se referiranje ostvariti: pokaznošću, posvojnošću, općošću, neodređenošću ili odricanjem postojanja referenata. Po tome se njihova uloga kad se jave uz imenicu i razlikuju od uloge pridjeva uz istu imenicu - dok pridjev precizira sadržaj imeničkog pojma (npr. *CRVENI **šešir***), dotle ove riječi za tako preciziran sadržaj imeničkog pojma izriču način na koji će se ostvariti njegova referencija (npr. *OVAJ **crveni šešir***):[26]

[26] Ove dvije uloge razlikuje i Seiler (1978: 310, 319), opisujući jednu kao ***specificiranje referencije***, a drugu kao ***karakteriziranje pojma***. Promatrajući nemarkirani redoslijed odredbi kada se one nižu ispred imenice, npr. ***ove moje dvije crvene jabuke***, Seiler zaključuje da one odredbe kod kojih je raspon udaljenosti na koju se primjenjuju veći više pridonose određivanju referencije a manje određivanju pojma, dok je kod odredbi s manjim rasponom udaljenosti od imenice obrnuto. Lehmann (1984: 259) također govori o dvjema različitim ulogama, nazivajući jednu ***determinacijom*** (određivanje referencije, prvenstveno gramatičkim sredstvima) a drugu ***atribucijom*** (preciziranje sadržaja nekog pojma, prvenstveno leksičkim sredstvima).

način (tip) referiranja   sadržaj pojma

(16) [$_{NS}$ | *ovaj* / *moj* / *neki* / *svaki* / *nijedan* | [$_{N}$ crveni šešir]]

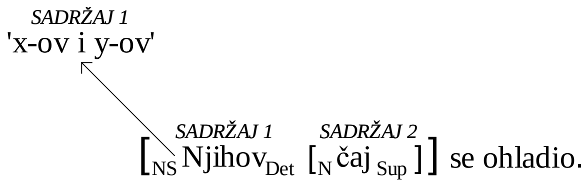
Budući da ove riječi određuju, ***determiniraju***, tip referiranja, mogu se ubrojiti u jedan funkcionalni razred, ***determinator***.[27] O njima se pod nazivom ***determinativi*** govori i u *Gramatici* Mrazović & Vukadinović (1990: 242-255, 285, 297-298, 326-327), ali postoji razlika između pristupa determinatorima kakav koristim u ovoj knjizi i pristupa u navedenoj *Gramatici*. U *Gramatici* je kriterij za njihovo izdvajanje u posebnu grupu pojavljivanje/nepojavljivanje imenice uz njih: ako se uz te riječi nalazi imenica, tada su to determinatori, a "u rečenici bez imenice determinativi postaju zamenice". Kao što je vidljivo iz citirane rečenice, autorice smatraju determinator i zamjenicu pojmovima iste razine - to znači da determinator ne smatraju funkcionalnim razredom, nego vrstom riječi.[28] Međutim, tome se može prigovoriti nedosljednost prema drugim vrstama riječi, koju ću sada pokazati. Razlika između zamjenice uz imenicu i iste zamjenice bez imenice doista postoji, usp. (17) i (18):

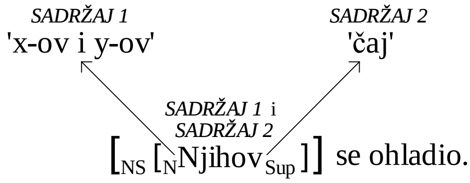
[27] Termin ***determinator*** u kroatističkoj literaturi koristi npr. Silić (1984: 98-99; 1992-93: 403-410).

[28] Jednako čini i Đorđević (1989: 407), koja o ***determinatorima*** kaže: "Determinatori su oblici koji su u nekim slučajevima po formi slični zamenicama, a u drugim su, i to po funkciji i najčešće po distribuciji, najbliži određenom i neodređenom članu." (distribuciju kao kriterij za definiranje determinatora koristi Oomen 1977: VII, govoreći da su determinatori "solcher Wörter, die dieselbe Distribution wie der Artikel aufweisen").

(17)

(18)

U (17) zamjenica *njihov* je determinator, koji svojim stalnim sadržajem (posvojnošću) određuje način ostvarivanja referencije nominala. Imenica *čaj*, supstantiv i upravna riječ u nominalnoj sintagmi, projicira svoju sposobnost referiranja i vršenja rečenične funkcije subjekta na čitavu nominalnu sintagmu. U (18) zamjenica *njihov* više nije determinator. Kao jedini, konstitutivni član nominalne sintagme ona je supstantiv te ostvaruje i referenciju i sintaktičku funkciju čitave nominalne sintagme. Zbog toga se nalazi u paradigmatskom odnosu s imenicama kao vrstom riječi, dok se determinator u (17) nalazi u sintagmatskom odnosu s konkretnom imenicom. Stalni sadržaj zamjenice u (17) jednak je stalnom sadržaju zamjenice u (18), *sadržaj 1*. No, zamjenica u (18) ima još jedan sadržaj, *sadržaj 2*, preuzet od imenice poznate iz konteksta. Od imenice je preuzela i referenciju, tako da *njihov* u (18) ima istu referenciju kao čitava nominalna sintagma u (17). Jesu li ove razlike u funkciji, distribuciji, sadržaju i referenciji dovoljne da determinator

smatramo zasebnom vrstom riječi? Usporedimo primjere (19), (20) i (21):

(19) $[_{NS}$ Ovaj$_{Det}$ $[_{N}$ zidni$_{Atr}$ sat$_{Sup}$ $]]$ je točan.

(20) $[_{NS}$ $[_{N}$ Ovaj$_{Sup}$ $]]$ je točan.

(21) $[_{NS}$ $[_{N}$ Zidni$_{Sup}$ $]]$ je točan.

Vidimo da sve što je rečeno o razlici između zamjenice uz imenicu i zamjenice bez imenice u primjerima (17) i (18) vrijedi i u primjerima (19) i (20), ali jednako vrijedi i u primjerima (19) i (21), u kojima tako možemo razlikovati pridjev ***zidni*** u (19), gdje se javlja uz imenicu kao atribut, od pridjeva ***zidni*** u (21), gdje se javlja bez imenice kao supstantiv. Ako na osnovi navedenih razlika izdvojimo determinatore u zasebnu vrstu riječi, onda nema razloga da i pridjev u (19) ne razdvojimo od pridjeva u (21) na isti način, tj. svrstamo ih u dvije različite vrste riječi. Međutim, to nisu napravile autorice *Gramatike*, i utoliko im se može prigovoriti nedosljednost prema drugim vrstama riječi. Stoga je prikladnije govoriti o funkcionalnim razredima, pa se tako atributna funkcija pridjeva razdvaja od supstantivne funkcije pridjeva. Ono što je svojstveno pridjevima kao vrsti, iznošenje samo jednog obilježja, ostaje prisutno u obje funkcije. Po istom principu se i determinator može smatrati funkcionalnim razredom. Time se razlikuje supstantivna funkcija zamjenice od determinatorske. Ono što je svojstveno zamjenicama kao vrsti, upućivanje, ostaje prisutno u obje funkcije.

Determinatori se prema svom stalnom sadržaju mogu podijeliti u nekoliko grupa (pokazni, posvojni, neodređeni, opći i odrični). Grupe se međusobno razlikuju i po količini određenosti koju svojim stalnim sadržajem pridaju referenciji imeničkog pojma. Unutar pojedine grupe determinatora također postoji raslojenost, koja je rezultat razlike u sadržaju među deter-

minatorima. Analiza korpusa pokazuje da se daleko najčešće relativna rečenica ispred koje je jedan determinator razumije kao restriktivna, a ona ispred koje je drugi determinator razumije se kao nerestriktivna. To znači da pojedini determinatori u praksi funkcioniraju kao jedan od formalnih znakova čije pojavljivanje je povezano s restriktivnošću ili nerestriktivnošću relativne rečenice dovoljno često da sugovornici kad se pojedini determinator pojavi ispred relativne rečenice spontano (najprije) je tumače kao restriktivnu ili je spontano tumače kao nerestriktivnu relativnu rečenicu. Moram naglasiti da se mnogi primjeri, koji se najprije razumiju kao restriktivni, kad im se priđe s namjerom da se protumače kao nerestriktivni mogu i tako tumačiti, i obrnuto.[29] No, budući da je komunikacija brz, dinamičan proces, u kojem se ne zastajkuje mnogo i ne razmišlja mnogo o potencijalnim tumačenjima rečenice, nego sugovornik želi što prije dosegnuti točno značenje iskaza jer interakcija teče dalje, a podrazumijeva se da su sugovornici međusobno kooperativni, komunikacijski relevantno je ono prvo, spontano tumačenje. Sugovornik po pravilu "pogodi" je li govornik/pisac htio reći restriktivnu ili nerestriktivnu odredbu. Za njegovo ispravno tumačenje odredbe mogu postojati (osim konteksta, znanja o izvanjezičnoj stvarnosti, semantike imenice u antecedentu i semantike odredbe) i neki formalni pokazatelji (zarez-intonacija), a jedan od njih je, kao što je istraživanje korpusa pokazalo, i determinator.[30] Pojedini determi-

---

[29] Opisujući restriktivne i nerestriktivne relativne rečenice u njemačkom jeziku Eisenberg (^{2}1989: 229) dodaje da se mnoge od njih mogu tumačiti bilo kao jedne bilo kao druge ako se promatraju izolirano.

[30] Rohrer (1971: 204) tvrdi da postoji niz formalnih pokazatelja za razlikovanje restriktivnih i nerestriktivnih relativnih rečenica: "Wir zählen eine Reihe von formalen Kriterien auf, die eine

natori se često koriste u jeziku, što utječe i na specijaliziranje njihove uloge - jedni se specijaliziraju za nagovještavanje restriktivnosti, a drugi za nagovještavanje nerestriktivnosti.[31] Restriktivnost ili nerestriktivnost relativne rečenice općenito je rezultat uzajamnog utjecaja više različitih činilaca, među kojima su najvažniji: sadržaj i sastav antecedenta (usporedi npr. razliku između *GRAD koji je lijep* i *OSIJEK, koji je lijep* ili *MOJA ŽENA, koja sjedi* i *ONA ŽENA koja sjedi*), sadržaj i sastav relativne rečenice (usporedi npr. razliku između ***studenti koji su dobri*** i ***studenti, koji su SVI dobri***), znanje sugovornika o izvanjezičnoj stvarnosti (kad zna npr. da riječ na koju se relativna rečenica odnosi ima unikatnog referenta, sugovornik relativnu rečenicu tumači kao nerestriktivnu), te kontekst. Među ovim činiocima jedino determinatori (npr. *ovaj, taj, onaj, ovakav, takav, onakav, moj, tvoj, njegov, njezin, naš, vaš, njihov, svi, svaki, jedan, neki*) čine izbrojiv skup, koji se sastoji od ograničenog broja jedinica pa stoga u svijesti ljudi pojedine od tih jedinica mogu lakše funkcionirati kao formalni znak koji doprinosi restrik-

---

klare Trennung der beiden Typen gestatten." Raguž (1994: 69) kaže za primjere nerestriktivnih rečenica da čak i kad ne bi bilo zareza kao formalnog pokazatelja njihove nerestriktivnosti on bi se morao staviti, što znači da u tim rečenicama postoje i neki drugi formalni znakovi nerestriktivnosti koji zahtijevaju da se rečenica protumači kao nerestriktivna (kao odvojenija, "zasebna") i da joj se stoga doda zarez: "Takvih primjera i sami smo našli, u kojima ima, izgleda, i drugih indikatora njihove /rečenične/ zasebnosti, gdje bi zarez dakle bio obavezan." Caldwell (1974: 13) također kaže da je često moguće i bez zareza utvrditi radi li se o restriktivnoj ili o nerestriktivnoj rečenici.

31 Za njemački jezik Becker (1978: 6-8) navodi da su pojedini determinatori jednoznačni utoliko što dolaze ili samo ispred restriktivne ili samo ispred nerestriktivne relativne rečenice.

tivnosti ili nerestriktivnosti.[32] Ovime se ne želi reći da su determinatori apsolutni znak, jer na restriktivnost/nerestriktivnost relativne rečenice utječu i drugi, nabrojani činioci, nego se tvrdi da pojedini determinatori *doprinose* tumačenju relativne rečenice kao restriktivne ili kao nerestriktivne. Kod posebno frekventnih determinatora to se može pouzdanije utvrditi (takav je npr. determinator *onaj* u našem jeziku). Ovdje ću pokazati kakvu sliku o pojedinim determinatorima pruža korpus te što se o odgovarajućim determinatorima u drugim jezicima navodi u literaturi. Iako se u ovom poglavlju govori o sastavu antecedenta relativizatora *koji*, sve što će se reći vrijedi i za primjere s drugim relativizatorima jer determinatori na jednak način utječu i kad se pojave kao dio antecedenta ispred nekog drugog relativizatora kao i kad sami sačinjavaju antecedent (takav antecedent nazivam *formalnim antecedentom*)[33].

2.1.2.1. Pokazni determinatori

Pokazni determinatori ili ukazuju direktno na referenta nominalne sintagme izvan teksta ili upućuju na dio teksta gdje se taj referent eksplicitno određuje odnosno spominje. Da njihovo pojavljivanje utječe na

---

32 Tabakowska (1985: 23) navodi da se u gramatikama poljskog jezika prisutnost pokazne zamjenice u antecedentu smatra formalnim znakom da će uslijediti restriktivna rečenica. Autorica takve zamjenice naziva *auguries* 'predskazivači'. Za češki jezik Uhlířová (1994: 95) uzima pokazne zamjenice *ten* i *takový* kao kriterij kod utvrđivanja restriktivnosti/nerestriktivnosti.

33 O *formalnom antecedentu* v. u poglavlju 4.

određenost/neodređenost referenata,[34] vidljivo je i iz literature. Tako Kunzmann-Müller (1994: 91-92) kaže da poput određenog člana u njemačkom jeziku pokazne zamjenice *ovaj* i *taj* u hrvatskom jeziku označavaju određenost. Koseska-Toszewa (1991: 84-85) stavlja pokazne zamjenice zajedno s vlastitim imenima i ličnim zamjenicama među glavna sredstva izražavanja unikatnosti referenata u bugarskom i poljskom jeziku, a za unikatnost je poznato da predodređuje nerestriktivnost odredbe. Lehmann (1975: 148) navodi da osim uz vlastita imena i lične zamjenice nerestriktivna relativna rečenica dolazi i nakon pokazne zamjenice kojom se označava ***proksimal***[35] (takva je npr. zamjenica *ovaj* u našem jeziku). Birkenmaier (1977: 135), Heidolph & Flämig & Motsch ([2]1984: 830) također navode za takvu zamjenicu u njemačkom jeziku, *dieser*, da nakon nje kao i nakon vlastitog imena dolazi uvijek nerestriktivna relativna rečenica. I Must (1972: 25) kaže da se zamjenicom *dieser* postiže individualiziranost pojma. S druge strane, za pokaznu zamjenicu koja ne označava proksimal, kakva je npr. ruska *tot*, mogu se naći tvrdnje da uvijek dolazi s restriktivnom relativnom rečenicom (Belošapkova u *Grammatika* 1970: 696; Birkenmaier 1977: 139; Hauenschild 1982: 174, 184; Berger 1993: 88). I ruski i njemački jezik pripadaju u onu grupu jezika koji imaju dvočlani sistem pokaznih zamjenica: jednom zamjenicom obilježava se proksimal, a drugom ono što nije proksimal. Po tome se hrvatski jezik razlikuje od njih jer ima tročlani sistem pokaznih zamjenica: jednom se obi-

---

34 *Određenost/neodređenost* Givón (1978: 293) opisuje kao diskursno-pragmatički kontrast, a ***referentnost/nereferentnost*** kao semantički kontrast.

35 ***Proksimal*** označava nešto blizu govornika, ***medijal*** nešto blizu sugovornika, a ***distal*** nešto udaljeno i od govornika i od sugovornika, v. Fillmore (1982: 48).

lježava proksimal, drugom medijal, a trećom distal. Za pokaznu zamjenicu koja u našem jeziku obilježava distal, *onaj*, Dmitriev (1961-62: 364) tvrdi da dolazi uvijek ispred restriktivne relativne rečenice. Jednako tvrde i Stanojčić & Popović & Micić (1989: 299), Stevanović ([5]1991: 852).

Pokazni determinator ovaj

Pokazni determinator *ovaj* ukazuje na nekoga ili nešto u neposrednoj blizini govornika odnosno upućuje na dio teksta u blizini sintagme kojoj *ovaj* pripada. Budući da blizina podrazumijeva određenost, to svojstvo determinator *ovaj* pridaje, kao dio svog stalnog sadržaja, imeničkom pojmu. Zato se može očekivati da pridonosi tumačenju relativne rečenice koja se odnosi na isti imenički pojam kao nerestriktivne odredbe (kao što se tvrdi za odgovarajući proksimal pokazne zamjenice u drugim jezicima). U korpusu se *ovaj* doista pojavljuje u primjerima u kojima se relativna rečenica spontano iščitava kao nerestriktivna:

(22) Primili smo *ovu knjižicu*, *KOJU* JE STAREŠINSTVO SPOMENUTE BLAGAJNE U JESENICAM DALO ODŠTAMPATI PRILIKOM NJEZINOG DESETGODIŠNJEG DJELOVANJA (1899.-1909.). (nRNL,R,104:1)

(23) /.../ ali mi držimo, da je to *poslije ove svjedočbe siromaštva*, *KOJU* JE SAMO SEBI IZDALO "HRVATSKO PRAVO", posvema suvišno. (nO,Z, 250:2)

(24) Ni i *mimo ovu dvostruku svrhu* - *KOJA* JE OSNOVANA NA MATERIJALNOJ POTREBI - moderna žena traži još nešto u današnji dan. (kJT:324)

(25) *Ova strašna sredstva*, *KOJIMA* SE SLUŽIO TIEKOM SVOJE KORUMPIRAJUĆE I KRVAVE

VLADE, izbila mu revolucija iz šaka. (nRNL,R, 103:1)

Zato što se *ovaj* rijetko pojavljuje u korpusu - ilustrirat ću to podacima za atributne relativne rečenice s relativizatorom *koji* u novinskom stilu: *ovaj* (7), *taj* (9), *onaj* (53), a sličan odnos zastupljenosti je i u drugim stilovima i tipovima relativnih rečenica - teže je naći primjer koji bi pokazao da je upravo prisutnost determinatora *ovaj* bila u njemu presudni činilac za nerestriktivnost relativne rečenice. No, sljedeći primjer, s relativizatorom *kad*, to pokazuje:

(26) /.../ sitničavosti, koja je upravo neponjatna baš *u ovo doba,* *KAD* JE NAŠA NAUČNA KNJIŽEVNOST STALA TAKO BRZO NAPREDOVATI /.../. (zAS:34)

Relativna rečenica u navedenom primjeru može se tumačiti bilo kao nerestriktivna bilo kao restriktivna odredba. Međutim, kad ne bi bilo riječi *ovo* u antecedentu, relativna rečenica bi se mogla tumačiti jedino kao restriktivna odredba (usp. *u doba kad je naša književnost...* i **u doba, kad je naša književnost...*). To znači da je determinator *ovaj* bio presudni činilac za mogućnost tumačenja relativne rečenice kao nerestriktivne. Stoga se za njega može reći da pridonosi nerestriktivnosti odredbe.

Pokazni determinator taj

Determinator *taj* ukazuje na nekoga ili nešto u blizini sugovornika te tako obilježava medijal. Kako se za sugovornika pretpostavlja da je blizu govornika, onda je i ono što je blizu sugovornika određeno i govorniku i sugovorniku. Značenje determinatora koje proizlazi iz njegove "pokazivačke" upotrebe u govornoj situaciji, determinator zadržava i kad upućuje na dio u tekstu. Upućivanjem na nešto blizu, *taj* pridaje referentu ime-

ničkog pojma određenost. Stoga relativna rečenica koja slijedi u istoj nominalnoj sintagmi ima ulogu nerestriktivne odredbe:

(27) Neka nam niko ne zamjeri lokalni patriotizam, ako se veselimo, što je ***taj čovjek***, *KOJI* JE I NEVJERNE TOME RAZUVJERIO, Dubrovčanin /.../. (nD,D,2:1)

(28) /.../ priznalo se ovim imenovanjem, da je ***ta predrasuda***, *KOJA* JE SKORO POSTALA DRŽAVNIM PRINCIPOM, iz osnova pogrešna. (n,D,D,2:1)

(29) Slika ***te sestrice***, *KOJA* PO KIŠI I BLATU PRATI OCA, da skupi nešto "za lijes" mrtvome bratu /.../. (kIV:14)

(30) *To shvaćanje utjecaja rotacije*, *KOJE* JE DOVE KASNIJE UOPĆENIO, vladalo je u meteorologiji preko 100 godina. (zSŠ:180)

Kad u primjeru (27) ne bi bilo riječi *taj*, relativna rečenica bi se mogla promatrati jedino kao restriktivna odredba (usp. *čovjek koji je i nevjerne Tome razuvjerio* naspram **čovjek, koji je i nevjerne Tome razuvjerio*). Mogućnost nerestriktivne interpretacije dobila je, dakle, pomoću riječi *taj*. Da je zamjenica *taj* uvijek znak određenosti referencije imeničkog pojma, potvrđuje i upotreba te riječi uz ponovljenu imenicu. Naime, kad se imenica iz antecedenta koji ne sadrži determinator *taj* ponavlja nakon relativne rečenice bilo zato da bi se uspostavila koherencija nadređene rečenice narušena umetnutošću relativne rečenice bilo zbog drugih razloga, uvijek se uz ponovljenu imenicu pojavljuje determinator *taj*. Njegova uloga jest da anaforičkim upućivanjem poveže imenicu uz koju se nalazi s prethodno izrečenom leksički identičnom (ili neidentičnom) imenicom. On je znak da te imenice imaju jednaku referenciju:

(31) Kod nas *misao, nedvojbeno umjerena*, *KOJU* U CIELOJ EVROPI SMATRAJU NEČIM SVAGDA-

NJIM I OBIČNIM, - kod nas je *ta misao* zasjela u spisateljevoj glavi kao kolac. (zAS:VI)

(32) *Gospoda, KOJA* SU NEKOĆ SAČINJAVALA SKRAJNJU LJEVICU, *ta gospoda*, koja nekoć nisu htjela ni čuti o tom, da votiraju proračun zemaljskoj vladi, koju je postavljala magjarska vlada ovamo, *ta gospoda* danas bore se za agende *te vlade*, *ta gospoda* danas ono, što su porušila, opet na svojim ledjima dižu - a narodu pokazuju, da je to na njegovu korist i napredak. (gGZH:6)

Pokazni determinator onaj

Determinator *onaj* ukazuje na nekoga ili nešto udaljeno i od govornika i od sugovornika te tako izražava distal. Udaljenost podrazumijeva potrebu za preciznijim određivanjem pa se može očekivati da je relativna rečenica nakon determinatora *onaj* kad se on koristi za upućivanje u tekstu restriktivna (kao što pokazuju opisi odgovarajuće pokazne zamjenice u drugim jezicima).[36] Primjeri iz korpusa potvrđuju da se nakon determinatora *onaj* relativna rečenica spontano, najprije tumači kao restriktivna:

(33) Jednako je tragična kao i gornja, to razumijemo *onaj poklik, KOJI* JE PAO U JEDNOM NAŠEM DNEVNIKU: "O kontrolo Europe ne primiči nam se sada!" (nRNL,R,103:1)

[36] Na zaključak da je pokazna zamjenica koja označava udaljenost gotovo specijalizirana za upućivanje na restriktivnu relativnu rečenicu navode i podaci Křížkove (1972: 150-153), prema kojima se u većem broju slavenskih jezika u ulozi upućivanja na sljedeću zavisnu rečenicu pojavljuje osim nemarkirane pokazne zamjenice i markirana pokazna zamjenica za udaljenost, ali samo ispred restriktivne relativne rečenice.

(34) Ne mogući bo "dično" oboriti i onako omalovažiti mojih navoda u članku, što je izišao u "Obzoru" pod naslovom "Faktična magjarizacija u Slavoniji", počelo se vraćati ***na one bljuvotine,*** *KOJE* JE NEKO DUGOUHO ČELJADE JOŠ ONOMADNE U POŠTOVANOM "DIČNOM" PROTI MENI IZRIGALO. (nO,Z,250:3)

(35) *Ona gospoda KOJA* ŽELE PRISUSTVOVAT KOD IZLETA, neka se pravodobno jave kod društvenog čuvara. (nRNL,R,103:2)

(36) Medjutim uzalud se g. Schicku pozivati na enuncijacije sionističkog kongresa u Osieku, pogotovo na izjave ***onih Židova,*** *KOJI* SU PROTI SIONIZMU A ZA ASIMILACIJU S HRVATIMA /.../. (nO,Z,250:4)

U primjerima koji sadrže i determinator *onaj* i relativnu rečenicu, poput (33)-(36), riječ *onaj* je znak da će se izvršiti odabiranje podskupa referenata na osnovi kriterija koji u nastavku nominalne sintagme donosi relativna rečenica. Tako *onaj* kataforički upućuje na relativnu rečenicu kao na odredbu koja će donijeti kriterij za odabiranje referenata. Po tome se razlikuje od zamjenica *ovaj* i *taj*: one se u gore navedenim primjerima tumače ili kao deikse, koje ukazuju direktno na referenta u izvanjezičnoj stvarnosti, ili se tumače kao anafore, koje upućuju na već spomenutu riječ. I deikse i anafore utječu na nerestriktivnost odredbe. O deiksama Becker (1978: 11) kaže: "*Deiktische* Pronomina können nur von appositiven Relativsätzen gefolgt werden, weil sie selbst nicht mehr einschränkbare Auswahl aus einer Menge implizieren." O anaforama Must (1972: 23, 30) kaže da nakon njih dolazi nerestriktivna relativna rečenica (kao anaforičke zamjenice u njemačkom jeziku navodi *dieser, jener*), dok nakon katafora dolazi restriktivna relativna rečenica (kao kataforičke zamjenice navodi *der-, die-, dasjenige*). Ka-

taforička semantika odabiranja, svojstvena determinatoru *onaj*, ponekad je istaknuta i formalno-gramatičkim sredstvima:[37]

(37) Sada se Veliko-Poljaci sastanu dne 25. novembra 1382. u Radomskom na sabor, na kojem zaključiše, da će biti vjerni i poslušni ***onoj od kćeri Ljudevitovih****,* *KOJA* ĆE KAO OČEVA NASLJEDNICA MEĐU NJIH DOĆI i ostati. (zFŠ:26)

Semantika odabiranja determinatora *onaj* toliko je jaka da dovodi u pitanje nerestriktivnost relativne rečenice i u situaciji kada je antecedent vlastita imenica:

(38) Nema sumnje, da će se družbinom pozivu i Hrvatska i Slavonija, a hoće i Dalmacija, *ona Dalmacija*, *U KOJOJ* TAKO ŽIVO ODJEKUJE SVAKI KUCAJ VELIKOGA NARODNOGA SRCA. (nN,Z,178:2)

Ovo je jedan od primjera koji doprinos determinatora restriktivnosti ili nerestriktivnosti relativne rečenice potvrđuju time što se relativna rečenica u njima može tumačiti i kao restriktivna i kao nerestriktivna, a bez determinatora u antecedentu mogla bi se tumačiti samo kao restriktivna ili samo kao nerestriktivna, naravno pri nepristranom, spontanom tumačenju restriktivnosti. Za navedeni primjer Katičić (1994: 69-70), kao i ja u svom članku o kojem Katičić piše, zaključuje da se relativna rečenica u njemu može tumačiti i kao nerestriktivna i kao restriktivna, ali za razliku od mene Katičić zaključuje i da "tu funkcija odnosne rečenice

[37] Zbog toga što kataforički najavljuje odabiranje, *onaj* je u našem jeziku predstavnik tzv. *selekcionirajućih* determinatora. Za takav determinator u njemačkom jeziku, *derjenige*, Motsch ([2]1965: 69-70) navodi da nakon njega uvijek slijedi restriktivna relativna rečenica. To tvrde i Behaghel (1928: 767), Kerkhoff ([6]1970: 19), Must (1972: 30), Becker (1978: 11), Kurzová (1981: 11), Heidolph & Flämig & Motsch ([2]1984: 831), Eisenberg ([2]1989: 228).

može biti takva i onakva bez ikakva obzira na atributni korelativ *onaj*". Međutim, sada ću navesti isti primjer bez determinatora *onaj* da vidimo da li će se dogoditi promjena u restriktivnosti: "... a hoće i Dalmacija, Dalmacija, u kojoj tako živo odjekuje svaki kucaj velikoga narodnog srca". I doista, ovaj primjer je potpuno u skladu s pravilom koje navodi i Katičić (1994: 70) da se nakon vlastitog imena pojavljuje uvijek samo nerestriktivna odredba, s čime se i ja slažem (takvom odredbom se dodatno kaže da u Dalmaciji živo odjekuje svaki kucaj velikoga narodnog srca, a ne ističe se, kao u primjeru s *onaj*, da je za samo jedan dio Dalmacije ili samo za neku posebnu Dalmaciju to karakteristično). Pogledamo li što je to utjecalo da jedan čisto nerestriktivan primjer (primjer u tekstu) postane takav da se može tumačiti i kao nerestriktivan i kao restriktivan (primjer 38), odnosno kakva je formalna razlika između ovih rečenica, vidimo da je razlika jedino u tome što se u nerestriktivnoj odredbi ne nalazi determinator *onaj*, a u dvosmislenoj odredbi se nalazi. Dakle na tu promjenu u korist restriktivnosti mogao je utjecati samo determinator *onaj*, što potvrđuje da taj determinator pridonosi restriktivnosti. Katičić svojim zaključkom da je primjer (38) i nerestriktivan i restriktivan te svojim zaključkom da nakon vlastitog imena uvijek slijedi nerestriktivna odredba (primjer u tekstu), s kojim se zaključcima i ja slažem, sam pobija svoju tvrdnju da "tu funkcija odnosne rečenice može biti takva i onakva bez ikakva obzira na atributni korelativ *onaj*". Pa čak i ako imenici *Dalmacija* u primjeru (38) pristupimo tako da je više ne smatramo pravom vlastitom imenicom, opet moramo priznati da je upravo determinator *onaj* svojom semantikom odabiranja koja najavljuje restriktivnost učinio da joj tako pristupimo. Potvrda tome može se naći i u drugim jezicima: u primjerima kada

vlastito ime više nije kompletni simbol to se formalno obilježava stavljanjem određenog člana uz vlastitu imenicu, navodi za bugarski jezik Koseska-Toszewa (1991: 34); ako se ispred vlastite imenice u njemačkom jeziku stavi određeni član, vlastito ime više nije samo po sebi definirano i nakon takvog antecedenta slijedi restriktivna relativna rečenica, v. Lehmann (1984: 264), Motsch (^{2}1965: 74); jednak učinak ima stavljanje određenog člana ispred vlastitog imena i u engleskom jeziku, v. Mallinson & Blake (1981: 361), u škotskom, v. Caldwell (1974: 20), te u talijanskom jeziku, v. Bagłajewska-Miglus (1991: 40) - u svim tim primjerima je formalni znak, u obliku određenog člana, dodan vlastitoj imenici omogućio da joj se pristupi na drugi način, koji dopušta da se odredba uz nju može smatrati restriktivnom. Takvu ulogu imao bi i determinator *onaj* u primjeru (38).[38] Slično vrijedi i za poljski jezik, koji nema član - u njemu se također stavljanjem drugog formalnog sredstva, npr. pokazne zamjenice *taki*, ispred vlastitog imena otvara mogućnost za interpretiranje relativne rečenice kao restriktivne, v. Tabakowska (1985: 45). S Katičićevom tvrdnjom da determinatori općenito "nisu nikakav znak" (1994: 76) ne bi se složili ni lingvisti koji su u svojim radovima spominjali moguće utjecaje na restriktivnost (npr. Becker, Lehmann, Smith, Grickat, Birkenmaier) a da ne spomenem one lingviste koji su kod utvrđivanja restriktivnosti relativne rečenice uzi-

---

[38] Potvrđuje to i Raguž (1994: 47) kada želeći dokazati kako nakon vlastitog imena ipak može uslijediti restriktivna rečenica navodi primjer upravo s determinatorom *onaj*, te time osporava svoju tvrdnju s iste stranice kako nema formalnih izraza restriktivnosti. I Dmitriev (1961-62: 357) navodi primjere s determinatorom *onaj* da bi ilustrirao one rijetke slučajeve kada nakon vlastitog imena ipak može uslijediti restriktivna rečenica.

mali za jedini kriterij to da li se ispred nje nalazi determinator *onaj* (npr. Dmitriev, Stanojčić & Popović & Micić, a za ruski jezik i Belošapkova). Osim toga, Katičić (1994: 76) pobija sam sebe i time što upućuje na svoj opis restriktivnosti u ***Sintaksi*** "osobito § 847", a upravo u tom paragrafu ([2]1991: 374-375), koji je jedino mjesto u čitavoj ***Sintaksi*** na kojem opisuje restriktivnost, koristi za oslikavanje restriktivnosti upravo determinator ***onaj*** - naime, opisujući konstruirani primjer ***Brod se već dobro razabire, koji ima panamsku zastavu*** kaže da relativna rečenica u njemu "/.../ nije odredba /restriktivna/ nego je objašnjenje /nerestriktivna/. Nije to onaj brod koji, za razliku od drugih, ima panamsku zastavu, pa je time pobliže određen, nego je to već sasvim dovoljno određen brod, jedini o kojem je riječ, a on, to se sad dodaje, ima panamsku zastavu. Takve dometnute odnosne rečenice nisu stoga odredbene nego su objasnidbene."[39]

[39] O čitavoj problematici restriktivnosti/nerestriktivnosti relativnih rečenica nudi Katičićeva *Sintaksa* samo upravo citiranu rečenicu o dometnutim, odredbenim i objasnidbenim relativnim rečenicama. Pritom međusobni odnos tih tipova rečenica ne biva jasan jer je odredbena rečenica u *Sintaksi* spomenuta jedino u navedenom citatu, dok je objasnidbena spomenuta i ranije, na str. 326 i 303, ali kao sasvim drugi tip zavisne rečenice, kao izrična a ne kao relativna. Da zabuna bude još veća, na str. 171-172 prikazana je i kao treći tip rečenice, koji čak više nije ni zavisna rečenica nego je nezavisna. I Raguž (1994: 54) zamjera Katičiću: "On /Katičić/ naime i među koordiniranima ima objasnidbene rečenice, a među zavisnima su mu objasnidbene samo podskupina relativnih rečenica koja spada u širu skupinu dometnutih rečenica. Ali ako relativne rečenice objašnjavaju (ako su objasnidbene) kao dometnute, onda objašnjavaju i ostale dometnute. Ta je nedosljednost vezana za još veću nedosljednost, jer se zadržava tradicionala podjela na zavisne rečenice, među kojima je i jedna skupina relativnih rečenica, a s druge se strane uvodi jedinstvena skupina dometnutih rečenica, koje su zapravo opozicija odredbenima."

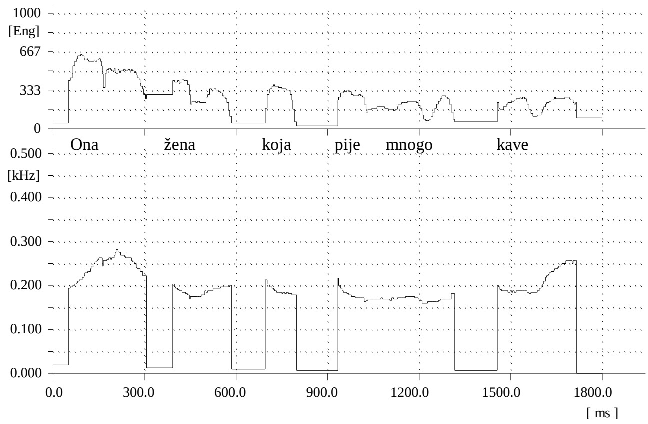
U literaturi je već navođeno da se sintagma koju čini antecedent s restriktivnom relativnom rečenicom razlikuje u govorenom jeziku od sintagme koju čini antecedent s nerestriktivnom relativnom rečenicom i intonacijski i pauzom.[40] Instrumentima sam izvršila jedno mjerenje da bih vidjela kako točno izgleda ta razlika.[41] Snimila sam dvije relativne rečenice, jednu restriktivnu (*Ona žena koja pije mnogo kave ima visok tlak*) i jednu nerestriktivnu (*Moja žena, koja pije mnogo kave, ima visok tlak*), i njihove prijevode na jedan neslavenski jezik, njemački, koji se razlikuje i po tome što se u njemu razlika između restriktivnih i nerestriktivnih rečenica ne odražava u pisanom jeziku jer se zarez stavlja ispred svih zavisnih rečenica. Primjere su izgovorili izvorni govornici. Mjerenje je pokazalo, kako se vidi iz sljedećih dijagrama, da u oba jezika primjer s restriktivnom rečenicom započinje izrazito povišenom intonacijom na determinatoru. Za razliku od toga, nerestriktivni primjer u oba jezika nema intonacijski vrhunac na determinatoru, nego je intonacija općenito niža i gotovo podjednaka u čitavom antecedentu. Na nerestriktivnom primjeru iz hrvatskog jezika vidi se da je imenica u antecedentu intonacijski čak i nešto istaknutija. Što se tiče očekivane povećane pauze između antecedenta i nerestriktivne relativne rečenice, mjerenje je pokazalo, kao što je često bio slučaj kod mjerenja pauza i u drugim tipovima jezičnih pojava, da očekivane povećane pauze, za koju ljudi misle da postoji, u stvarnosti uopće nema ili je neznatna. Na planu prozodije, dakle, intonacija ima

[40] V. npr. Caldwell (1974: 12), Comrie (1981: 132), Mallinson & Blake (1981: 360-361), Heidelph & Flämig & Motsch (^{2}1984: 295, 831), Keenan (1985: 169).

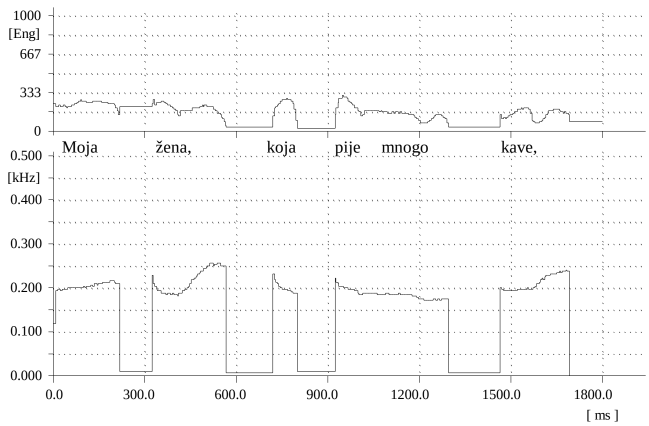
[41] Na pomoći prilikom snimanja zahvaljujem se prof. dr. Christianu Sappoku.

veću ulogu od pauze kod obilježavanja razlike u restriktivnosti.

restriktivna relativna rečenica:[42]

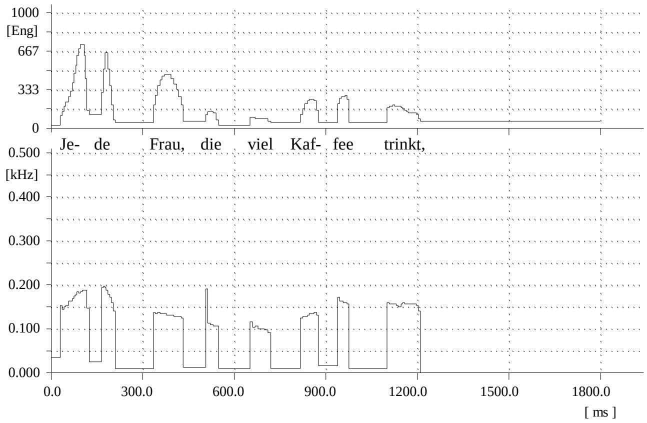

nerestriktivna relativna rečenica:

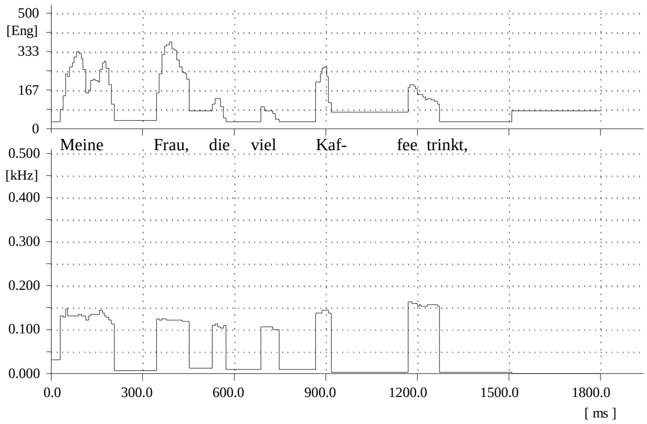

42 U dijagramima jedinica *Eng* izražava energetski tok, a jedinica *kHz* izražava tok osnovnog tona.

restriktivna relativna rečenica:

nerestriktivna relativna rečenica:

Budući da je determinator *onaj* u korpusu sedam puta učestaliji od determinatora *ovaj* ili *taj*, može se za njega naći i nekoliko primjera u kojima nad utjecajem determinatora prevlada utjecaj nekog drugog činioca:

(39) Novi namjesnik nije plemić, nema ni minimuma plemstva *ono "von"*, *KOJE* SE UVIJEK SMATRALO KAO NEOPHODNO POTREBAN OBOL ZA ULAZAK U HAD AUSTRIJSKE VIŠE BIRO-KRACIJE. (nD,D,2:1)

(40) Pepeljasta boja obraza, zastrte, ulupljene oči, mala pocrnjela usta, - *ona neizreciva boja mrtve puti*, *KOJA* SE NA BIJELOME ZATKU PRETVARA U ZELENKASTU GNJILOĆU - sve to bješe doista - smrt. (kIV:18)

(41) Naši prijatelji misle, da će nama uspjeti mnogo bolje povratiti gradu Osieku *ono staro simpatično lice*, *KOJE* GA JE ČINILO MEDJU HRVATSKIM GRADOVIMA GRADOM UGLEDNIM, GRADOM SLOBODNIM, ZAUZETIM NA ODLUČNI NAČIN ZA SVOJE DOBRO KAO I DOBRO NAŠE OTAČBINE. (nNO,O,1:1)

U sva tri primjera je znanje o izvanjezičnoj stvarnosti činilac koji poništava semantiku odabiranja determinatora *onaj*. Na osnovi znanja o izvanjezičnoj stvarnosti zaključujemo da *ono* u (39) ne najavljuje odredbu koja bi izdvojila podskup referenata imeničkog pojma, već da *ono* upućuje na svog jedinog referenta - na *von*. *Von* ima funkciju imenice, i to imenice koja je sama sebi jedini referent. Zbog potpune određenosti referenta riječima *ono von* moguće je relativnu rečenicu ispustiti a da se pritom ne naruši prihvatljivost nadređene rečenice. Takva mogućnost ispuštanja relativne rečenice očit je pokazatelj njene nerestriktivnosti. U primjerima (40) i (41) referent nominalne sintagme nalazi se u izvanjezičnoj stvarnosti, a poznavanje te stvarnosti navodi na zaključak o postojanju samo jednog referenta. Upravo ta jedinstvenost referenta - samo je jedna boja mrtve puti, samo je jedno staro simpatično lice Osijeka - onemogućava javljanje semantike odabiranja kod determinatora *onaj*. Ovdje bi

se moglo govoriti o ulozi zamjenice koju Grickat (1967: 42) opisuje kao stvaranje "podsjetničkog" konteksta - zamjenicom kao da se priziva u sjećanje poznata jedinstvena pojava - što utječe na nerestriktivnost relativne rečenice. Nerestriktivnosti relativne rečenice u (40) i (41) svakako doprinosi i broj i sadržaj odredbi unutar antecedenta (*ona NEIZRECIVA boja MRTVE PUTI*; *ono STARO SIMPATIČNO lice*), koje toliko suze sadržaj imeničkog pojma da mu je na kraju moguće pridružiti samo jednog referenta. Korpus sadrži još jedan primjer u kojem odredbe unutar antecedenta i znanje o izvanjezičnoj stvarnosti utječu da je relativnu rečenicu moguće tumačiti i kao nerestriktivnu iako antecedent sadrži determinator *onaj*:

(42) To su *one žalosne pojave starih usidjelica, KOJE* SU ČITAVOM SVOJOM BIJEDOM BILE ŽIVA OPTUŽBA LJUDSKOGA DRUŠTVA, ma da je uz njih bilo tu i tamo i dirljivih primjera požrtvovnih i ljubljenih "tetaka" i "strina". (kJT:323)

Za razliku od (39)-(41), u kojima semantike odabiranja ne može biti zbog jedinstvenosti referenta, pa je 'onaj jedan', u (42) semantike odabiranja ne može biti zbog sveobuhvatnosti referenata, pa su 'oni svi'. Opseg podskupa referenata imeničkog pojma poznat je prije odredbe relativnom rečenicom zbog odredbi unutar samog antecedenta. Ako je glavni dio antecedenta relativne rečenice imenica *pojave*, a *pojave* su već u antecedentu određene kao *žalosne* i kao svojstvene *starim usidjelicama*, onda nam naše poznavanje izvanjezične stvarnosti kaže da su neminovno sve (takve) *pojave* istovremeno i *bijedne* i *optužba ljudskoga društva*, kako ih dalje sadržaj relativne rečenice određuje. Ako je glavni dio antecedenta imenica *usidjelice*, koje su već u antecedentu određene kao *stare* i kao *žalosne pojave*, opet nam naše poznavanje izvanjezične stvar-

nosti kaže da su neminovno sve (takve) *usidjelice* istovremeno i *bijedne* i *optužba ljudskoga društva*, kako ih dalje sadržaj relativne rečenice određuje.

Semantička razlika između *onaj* koji ima semantiku odabiranja i *onaj* koji nema takvu semantiku odražava se u prozodiji. Naime, nominalna sintagma u kojoj *onaj* ima semantiku odabiranja započinje izrazitom uzlaznom intonacijom. Uzlazna intonacija i naglasak na *onaj* nagovještavaju da će uslijediti restriktivna odredba u obliku relativne rečenice. Antecedent i ta restriktivna relativna rečenica čine jednu intonacijsku cjelinu, započetu determinatorom *onaj*. *Onaj* bez semantike odabiranja nije nosilac logičkog naglaska sintagme i njegova sintagma ne započinje uzlaznom intonacijom. Nakon takvog determinatora dolazi nerestriktivna relativna rečenica, koja s antecedentom ne sačinjava jednu intonacijsku cjelinu.

Uobičajeno je da se u nominalnoj sintagmi determinator *onaj*, kao i ostali determinatori, nalazi ispred imenice. Rijetki su primjeri poput sljedećih:

(43) *Nauka ona, KOJA* IDE ZA SPOZNAJOM PSIHIČKOGA, ali se bavi samo pojavnimi činjenicami duha, jest empirijska psihologija, posve analogna prirodoslovlju i prirodopisu; ako li psihologija traži iza psihičkih pojava spoznati i *biće ono, KOJE* IZ SEBE IZVIJA PSIHIČNE POJAVE, onda se zove racionalnom (umstvenom) psihologijom /.../. (zFM:2)

(44) Njemu valja bez ikakva zatezanja i krzmanja pripisati sva dobra i *zla ona, KOJA* JE TURSKA DOŽIVILA TIEKOM NJEGOVOG VLADANJA. (nRNL,R,103:1)

Markiranim redoslijedom članova antecedenta u prvi plan je stavljen sadržaj imenice jer se više ne nalazi pod intonacijskom dominacijom determinatora *onaj*.

Pokazni determinatori takav *i* onakav

Za razliku od pokaznih determinatora *ovaj, taj, onaj*, koji upućuju na nekoga ili nešto, pokazni determinatori *ovakav, takav, onakav* upućuju na osobinu i kvalitetu nekoga/nečega u usporedbi s nekim/nečim. U odnosu na prvu skupinu pokaznih determinatora, druga skupina se daleko rjeđe pojavljuje u korpusu - ponovno ću zastupljenost ilustrirati primjerom atributnih relativnih rečenica s relativizatorom *koji* u novinskom stilu: *ovakav* (0), *takav* (4), *onakav* (1). O *takav* i *onakav* navodi Křížková (1971: 22) da dolaze ispred restriktivne relativne rečenice.

Analizirani korpus ne sadrži nijedan primjer u kojem bi determinator *ovakav* bio u sastavu antecedenta uz relativnu rečenicu uvedenu pomoću relativizatora *koji*. Determinatori *takav* ili *onakav*, pojavljujući se u antecedentu ispred relativne rečenice, najavljuju da će njenim sadržajem biti izrečeno svojstvo koje je kriterij za izdvajanje podskupa referenata. Stoga se relativna rečenica tumači kao restriktivna:

(45) /.../ te ga zamole, da usliša davnu želju tih krajeva i oživotvori u njima *takovu željezničku osnovu*, *KOJA* ĆE IH USREĆITI. (nO,Z,250:3)

(46) Zato moraju govoriti, ili bolje čitati svoje ili tudje govore *takovi zastupnici*, *KOJI* INAČE NE MARE MNOGO ZA SVOJE ZASTUPNIČKE DUŽNOSTI. (nNO,O,21:2)

(47) Radi li se *o takovom prolazu*, *KOJI* ĆE SLUŽITI RAZNIM NEKRETNINAMA, onda mogu vlasnici odnosno posjednici tih nekretnina ili više njih jednom te istom molbom zaiskati određenje zajedničkog nužnog prolaza. (pZON: 33-34)

(48) U nas još zavisi mali obrt *od onakovog općinstva*, *KOJE* JOŠ IMA NOVACA ILI SMISLA

ZA SOLIDNOST, da plati rukotvorne proizvode maloga obrtnika /.../. (nVIO,V,3:1)

Po svojoj ulozi i po tome što su nosioci uzlazne intonacije determinatori *takav* i *onakav* slični su determinatoru *onaj*. Da i u ruskom jeziku postoji ovakva sličnost vidljivo je iz opisa Belošapkove (u *Grammatika* 1970: 696), koja osim *tot* uzima i *takoj* kao znak restriktivnosti relativne rečenice u ruskom jeziku. Birkenmaier (1977: 139) također uzima oba determinatora, ističući pritom da oni nedvosmisleno najavljuju restriktivnost odredbe: "Das Russische hat in den Pronomina *tot* und *takoj* fakultative aber eindeutige Indikatoren für restriktive Relativsätze."

Pokazni determinator toliki

Od pokaznih determinatora koji upućuju na veličinu ili količinu nekoga/nečega u korpusu se uopće ne pojavljuju ispred relativne rečenice uvedene pomoću *koji* determinatori *ovoliki* i *onoliki*, a *toliki* se pojavljuje svega u nekoliko primjera. U tim primjerima riječ *toliki*, pokrivajući značenje 'veći broj', nije znak da će se preciznije određivanje broja nastaviti sadržajem relativne rečenice - restriktivnost/nerestriktivnost relativne rečenice ne ovisi o determinatoru *toliki*, već o imenici u antecedentu ili o drugim činiocima:

(49) /.../ kako Vam se izkazuje oduševljena zahvalnost *na tolikim krasnim darovima*, *KOJIMA* OBOGATISTE NAŠU MALU KNJIŽEVNOST. (nO,Z, 250:2)

(50) Na hrvatskom jeziku niesu nam pristupačni *toliki mislioci*, *KOJI* SU DUBLJINOM DUHA PRODIRALI U TANČINE LJUDSKE ZAGONETNE DUŠE, *KOJI* SU BILI NAJSNAŽNIJI TUMAČI LJUDSKIH BOLI, STRASTI I MUKA. (nNO,O,1:6)

Po tome bi *toliki* pripadao među one *kvantifikatore* (riječi kojima se izražava količina) iza kojih može uslijediti bilo restriktivna bilo nerestriktivna relativna rečenica. O nespecijaliziranosti pojedinih kvantifikatora za vezivanje samo jednog tipa relativne rečenice govori i Lehmann (1984: 266), navodeći kao primjere takvih *einige*, *viele, manche, mehrere* u njemačkom jeziku.

2.1.2.2. Posvojni determinatori

Za posvojne zamjenice Koseska-Toszewa (1991: 84) kaže da u poljskom i bugarskom jeziku mogu biti znakovi unikatnosti referenta. To bi značilo da je odredba koja slijedi nakon njih nerestriktivna. Must (1972: 30) misli da se vjerojatno svaka relativna rečenica nakon posvojnih zamjenica interpretira kao nerestriktivna. Kunzmann-Müller (1994: 92) za posvojne zamjenice u hrvatskom jeziku kaže da mogu označavati određenost referenta, jednako kao određeni član u njemačkom. Da posvojne zamjenice doprinose određenosti referenta, a time i nerestriktivnosti relativne rečenice, pokazuje i korpus koji sam analizirala:

(51) Nakon odmora, prije prelaze na dnevni red, opominje predsjednik branitelje, da namire ***svoje globe***, *NA KOJE* SU SUDJENI ZAKLJUČKOM SENATA. (nN,Z,179:2)

(52) Što je ***vaš udes*** *S KOJIM* RAVNA MAHNITI GNJEV MAHNITIH BOGOVA, prama nesreći onog neznanog bezimenog slijepca /.../. (kIV:15)

Navedena dva primjera tumače se prvenstveno kao nerestriktivni kad imaju posvojnu zamjenicu u antecedentu, a podjednako i kao nerestriktivni i kao restriktivni ako se ta zamjenica ispusti. Sljedeća dva primjera tumače se podjednako i kao nerestriktivni i kao rest-

riktivni kad imaju zamjenicu u antecedentu, ali se zato bez te zamjenice tumače prvenstveno kao restriktivni. Obje grupe primjera tako pokazuju da prisutnost posvojne zamjenice u antecedentu pridonosi nerestriktivnosti relativne rečenice.

(53) Očito je, da je Schulze stajao pod dojmom Agassizova opisa, jer je ***svoja opažanja***, *KOJA* SE NE SLAŽU S AGASSIZOVIM, nastojao svakako dovesti u sklad s Agassizovima. (zJH:73)

(54) /.../ zakon, koji bi izagnao protumadjarske buntovnike i ***njihove drugove***, *KOJI* UPLIVAJU NA NAROD /.../. (nNO,O,1:4)

2.1.2.3. Neodređeni determinatori

O zamjenicama ***neki***, ***nekakav***, ***nekoji*** te o riječi ***jedan*** u hrvatskom jeziku Kunzmann-Müller (1994: 92) navodi da izražavaju neodređenost kao što to čini neodređeni član u njemačkom jeziku.[43] Silić (1992-93: 410-411) također smatra da se pomoću riječi ***jedan*** u hrvatskom jeziku "načelno izražava kategorija neodređenosti" te da bi se stoga i u hrvatskom jeziku "moglo govoriti o članu".[44] Mrazović & Vukadinović (1990:

---

43 Da se ekvivalent riječi ***jedan*** u različitim jezicima koristi za izražavanje neodređenosti, govori i Clark (1978: 91): "Some languages use an optional indefinite marker, usually some form of the word for ***one***."

44 Sličan zaključak o riječi ***edin*** u bugarskom jeziku navodi Račeva (1989: 17, 19), koja, uspoređujući upotrebu neodređenog člana u njemačkom jeziku i riječi ***edin*** u bugarskom jeziku, ističe da se po svojoj upotrebi ***edin*** približava neodređenom članu (o toj tendenciji u bugarskom jeziku piše i Stamenov, 1987: 430; Ginina ističe, 1987: 447, da je izražavanje kategorije određenosti/neodređenosti u suvremenom bugarskom jeziku jedno od spornih pitanja upravo zbog statusa riječi ***edin***). M. Ivić (1971: 119) pak zaključuje ovako: "Što se tiče službe neodređenog člana koja bi se eventualno mogla pripisati

243) za neodređene determinatore *neki* i *jedan* kažu da se pomoću njih iskazuje nepoznatost referenta. Budući da se u hrvatskom jeziku semantička opozicija 'poznat/nepoznat' ne obilježava redovito za svaku imenicu kao u jezicima s gramatičkim članom, neodređeni determinator se koristi ako se značenje 'nepoznat' želi posebno istaći. Premda bismo možda očekivali kako će iza neodređenog determinatora uslijediti restriktivna odredba (jer ona se primjenjuje kad je referent neodređen: "undeterminiert" ili "indefinit und specifisch", Lehmann 1984: 261), primjeri iz korpusa pokazuju drugačije:

(55) Kada je Milošević kući došao, ustanovljeno je da je to bio *neki varalica*, *KOJI* JE SREDNJEGA STASA, OBRASAO KESTENJAVOM BRADOM, ODJEVEN U HRDJAVO ODJELO. (nO,Z, 250:3)

(56) Kad bismo htjeli pripisati svojem utjecaju *neke novije pojave*, *KOJE* NAM SE PRIKAZUJU KAO SPOLJAŠNJI ZNAKOVI STANOVITIH UNUTRAŠNJIH POKRETA MIRNOGA I ZADOVOLJNOGA DOSADA TIELA, bili bismo nečedni /.../. (nNO,O,1:1)

(57) /.../ i kako se neopazice gube *u nekoj svjetlijoj tvari*, *KOJA* JE IZPUNILA SAV OSTALI PROSTOR OSNOVE. (zMK:63)

Primjeri ilustriraju da se determinatorom *neki* referent obilježava kao nepoznat, ali se ujedno i izdvaja u skupu svih mogućih referenata imeničkog pojma. Takvim izdvajanjem, ***individualiziranjem*** referenta postiže se njegova određenost. Zato prisutnost riječi *neki* u antecedentu pridonosi nerestriktivnosti relativne rečenice. Jednaku ulogu ima i determinator *jedan*, s

leksemi *jedan*, ona u stvari ne dolazi u obzir, mada zaista ima izvesnih elemenata u gramatičkom ponašanju posmatrane lekseme koji veoma podsećaju na člansku upotrebu."

tom razlikom da on čak više ističe individualiziranost referenta.[45] Zbog toga bi naspram determinatora *neki*, koji više ističe nepoznatost referenta, bio još skloniji nerestriktivnoj odredbi:

(58) Umirili smo ga tako, da smo ga uvjerili, da su ovo hitci iz puške *jednoga dječaka*, *KOJI* JE PUCAO NA VRAPCE. (nN,Z,179:3)

(59) Ne zna, da li je zbilja moguće djelovati s razlozi ili tu mora doći *jedna sila*, *KOJA* UTUVLJUJE PROSVJETU, kao što su graničarski častnici utuvljivali niemštinu. (nRNL,R,103:1)

(60) "Arbeiter Zeitung" prima *jednu viest*, *PREMA KOJOJ* JE 460 REZERVISTA 86. PJEŠAČKE PUKOVNIJE U BOSNI BILO NA STRAŠAN NAČIN ZANEMARENO I MUČENO GLADJU. (nRNL, R,103:2)[46]

U većini primjera upotrebe determinatora *neki* ili *jedan* poznatost ili imenovanje referenta nisu se ni smatrali važnima, nego je važnost pridata nekom njegovom

---

45 Kao razliku između *neki* i *jedan* M. Ivić navodi (1990: 55) da *neki* naglašava neodređenost, a *jedan* individualiziranost. O tim riječima u bugarskom i poljskom jeziku v. Koseska-Toszewa (1991: 36-37, 85, 93-101).

46 Relativna rečenica u ovom primjeru tipični je predstavnik tzv. *kontinuativne* nerestriktivne relativne rečenice, prema onome kako Lehmann (1984: 272-273) opisuje takve rečenice. On, naime, razlikuje dva tipa nerestriktivnih rečenica: *parentetički* i *kontinuativni*. Za parentetičku nerestriktivnu rečenicu je karakteristično da se nalazi umetnuta u nadređenu rečenicu, donosi pozadinsku, sporednu informaciju, bliže je presupoziciji, informativno je manje vrijedna od nadređene rečenice. Ova svojstva su ujedno primarna svojstva svih nerestriktivnih relativnih rečenica. Za kontinuativnu nerestriktivnu rečenicu karakteristično je da se nalazi na kraju nadređene rečenice, tekstosemantički se ponaša kao nezavisna rečenica, doprinosi izgradnji diskursa, bliže je tvrdnji, informativno je jednako vrijedna kao nadređena rečenica. O kontinuativnim rečenicama kao o podgrupi nerestriktivnih relativnih rečenica v. i Daalder (1989).

svojstvu ili nekoj okolnosti vezanoj za njega. To svojstvo ili ta okolnost izneseni su sadržajem relativne rečenice a da se pritom opseg referencije imeničkog pojma nije mijenjao. Stoga relativna rečenica ima ulogu nerestriktivne odredbe. Korpus sadrži i primjere koji se podjednako mogu tumačiti i kao nerestriktivni i kao restriktivni kad sadrže neodređeni determinator, ali bi se bez determinatora tumačili prvenstveno kao restriktivni:

(61) *U nekom seocu, KOJE* SE NALAZI NEDALEKO NAPULJA, živio je neki Paškval /.../. (nRNL,R,103:2)

(62) Nadalje predlaže, da se *neki portreti, KOJI* NIJESU ZA GALERIJU, predadu Arheološkom muzeju /.../. (pLJ:36)

Zaključak koji bi iz ovoga proizišao jest da neodređeni determinatori ***neki*** i ***jedan*** pridonose nerestriktivnosti relativne rečenice. O ***neki*** i ***jedan*** i njima odgovarajućim determinatorima u drugim jezicima mogu se u literaturi naći tvrdnje koje odgovaraju ovakvom zaključku (Dmitriev 1961-62: 364; Birkenmaier 1977: 134-135), kao i tvrdnje koje se donekle od toga razlikuju (Lehmann 1984: 265). Dmitriev kaže da ***neki*** i ***jedan*** u našem jeziku dolaze ispred nerestriktivne relativne rečenice: ako je antecedent vlastito ime, lična zamjenica ili riječ uz koju stoji ***neki*** ili ***jedan***, sve to je jasan znak nerestriktivnosti relativne rečenice. U takvim primjerima je, navodi Dmitriev, relativizator ***koji*** blizak po značenju vezniku ***a***. Birkenmaier o odgovarajućem determinatoru ***odin*** u ruskom jeziku kaže da je nedvosmislen znak nerestriktivnosti relativne rečenice, čak bolji od člana u njemačkom jeziku: "Das Vorkommen von ***odin*** ist ein eindeutiger Hinweis auf den explikativen /=nerestriktivan/ Charakter des folgenden Relativsatzes. Eine artikellose Sprache wie das Russische ist dadurch in diesem speziellen Fall bei der Un-

terscheidung der Relativsätze genauer als eine Artikelsprache wie das Deutsche." Izricanjem *odin* označava se da referent sigurno postoji i da govornik o njemu ne govori kao o predstavniku klase, već da je za govornika referent individualiziran.[47] To znači da bi govornik mogao dati i druge podatke o referentu, ali ih, iz bilo kojeg razloga, ne daje. Birkenmaier to uspoređuje sa situacijom kada znamo ime ili opis referenta i možemo ga potpuno odrediti, ali to ne želimo pa koristimo riječ kakva je npr. u našem jeziku *izvjesni*, engl. *a certain,* fr. *un certain,* njem. *ein gewisser*. Kaže da nakon takvih riječi dolazi uvijek nerestriktivna relativna rečenica jer je uloga tih riječi jednaka kao i kod vlastitog imena. Lehmann smatra da nakon nekih determinatora koji izražavaju nedefiniranost i istovremeno specifiziranost referenta može uslijediti bilo restriktivna bilo nerestriktivna relativna rečenica. Oslikava to na primjerima iz engleskog i njemačkog jezika, u kojima bi se determinatori *some* ili *ein* preveli kao *neki* ili *jedan*.[48] Bagłajewska-Miglus (1991: 15) za primjere iz talijanskog jezika u kojima antecedent sadrži neodređeni član napominje "ist es manchmal schwierig, einen Unterschied zwischen einer restriktiven und einer nicht-restriktiven Interpretation auszumachen".

---

[47] Odnosno da se radi o tzv. *specifiziranom* referentu. Vester (1987: 156) definira "specificity: a NP is used specifically if the speaker may know which Individual is being referred to, whereas the hearer does not".

[48] Kao primjer nerestriktivne relativne rečenice u njemačkom jeziku Lutzeier (1991: 335) uzima upravo rečenicu ispred koje se u antecedentu nalazi neodređeni član: *Ein minister, der sich eine eigene meinung leistete, mußte zurücktreten*, a za istu rečenicu kad njen antecedent sadrži određeni član navodi da bi se bez konteksta tumačila kao restriktivna. O nerestriktivnoj rečenici kaže da ima ulogu odredbe "auf gleicher hierarchischer Ebene wie die Form des unbestimmten Artikels".

Osim neodređenih determinatora *neki* i *jedan*, koji znače 'već izdvojeni, premda nepoznati referent iz skupa referenata imeničkog pojma', u korpusu se pojavljuju i neodređeni determinatori koji znače 'bilo koji, neizdvojeni i nepoznati referent iz skupa referenata imeničkog pojma', npr. *ikoji, kakavgod*.[49] Ovo drugo značenje govori o potpunoj neodređenosti referenta, čak se još ne zna ni da li referent postoji. Ono također označava da će sadržaj relativne rečenice poslužiti kao kriterij za odabiranje podskupa referenata imeničkog pojma. Stoga se relativna rečenica tumači kao restriktivna:

(63) /.../ nije zaniman ništa više *od ikojeg drugog člana vijeća, KOJI* BI MOGAO POSTATI DIONIČAROM NOVOGA DRUŠTVA.[50] (pSM:3)

(64) Podžupan nadalje može posjećivati *kakvagod društva, udruge, prigodne skupštine, NA KOJIMA* SE NE GOVORI MADJARSKI, te ih smije razpustiti, pronadje li na njima protunarodno bunjenje. (nNO,O,1:4)

2.1.2.4. Opći i odrični determinatori

Upotrebom općih determinatora *svi* i *svaki* u antecedentu ističe se da će referencija imeničkog pojma obuhvatiti čitav podskup referenata omeđen sadržajem

[49] Uočavajući razliku u značenju među neodređenim zamjenicama, Musić (1899: 78-93) neodređene zamjenice dijeli na *individualne indefinite* i *generalne indefinite*.

[50] U ovom primjeru predikat relativne rečnice je oblikom kondicional, a o kondicionalu Birkenmaier (1977: 134) kaže da je u ruskom jeziku jedan od činilaca u korist restriktivnosti relativne rečenice. Uloga kondicionala nije bila presudna u ovom primjeru jer bi se relativna rečenica tumačila kao restriktivna zbog neodređenog determinatora i onda kad bi umjesto kondicionala bio neki drugi glagolski oblik.

relativne rečenice. Za te determinatore Raguž (1994: 47) navodi da signaliziraju restriktivnost relativne rečenice.[51] Lehmann (1984: 264-265) o takvim determinatorima u različitim jezicima kaže, nazivajući ih *Allquantoren*, da zahtijevaju restriktivnost odredbe. Kurzová (1981: 11) za takve *generalizirajuće* determinatore (tipa *jeder, alle*) kaže da kao i *selekcionirajući* (tipa *solche, derjenige*) dolaze ispred restriktivnih rečenica. Smith (1964: 38) također navodi za takve determinatore da u engleskom jeziku (*all, each, every*) nakon njih uvijek slijedi restriktivna relativna rečenica. Korpus koji sam analizirala pokazuje da u našem jeziku takvi determinatori pridonose tumačenju relativne rečenice kao restriktivne:

(65) /.../ a u trećoj razložiti *sve materijalne neprilike, KOJE* AKADEMIJU U IZVRŠIVANJU NJEZINIH ZADAĆA PRIJEČE /.../. (pLJ:24)

(66) /.../ a danju i noću pregleda po mogućnosti *sve sumnjivce, KOJI* SE OBIČAVAJU BAVITI PROTUZAKONITIM ČINIMA IZ KORISTOLJUBLJA. (pNZN:4)

(67) *Svaki pravac, KOJI* PROLAZI KROZ H_1 ILI H_2, siječe k_1 i k_2 u četiri harmonijske tačke. (zJM:74)

(68) Te da u obće *svaku igru i lutriju, ZA KOJU* NIJE OSOBITA DOZVOLA IZDANA, zabrane. (pNZN:10)

Ponekad utjecaj drugih činilaca - sadržaj relativne rečenice, znanje o izvanjezičnoj stvarnosti, brojnost i sadržaj odredbi u antecedentu - može nadvladati nad utjecajem determinatora u korist nerestriktivnosti odredbe:

51 Time što za determinatore *svi, svaki, nitko, nijedan* kaže da signaliziraju restriktivnost Raguž ponovno (v. i bilj. 38 i bilj. 30) osporava svoju tvrdnju s iste stranice da nema formalnih izraza restriktivnosti - ili možda navedene riječi ne smatra *formalnim* izrazima?

(69) U svom sigurnom zakloništu mogla je da razvije kroz vijekove *sve ponajljepše vrline duše i srca,* *ZBOG KOJIH* JE PROSLAVIŠE TOLIKI PJESNICI I UMNICI. (kJT:320)

(70) /.../ i zanimljivu potvrdnicu plemštine *svih "gradokmetova" grada Rovišća,* *O KOJIH* SE VELI, da su oni "ad instar predialium et Nobilium /.../. (zVM:199)

Kao što opći determinatori iskazuju univerzalnu kvantifikaciju, tako čine i odrični determinatori: opći ističu da će se obuhvatiti ***svi*** referenti koji odgovaraju kriteriju postavljenom u relativnoj rečenici, a odrični ističu da nema ***nijednog*** referenta koji bi odgovarao kriteriju postavljenom u relativnoj rečenici. U oba slučaja svojim nagovještavanjem da će sadržaj relativne rečenice poslužiti kao kriterij za odabiranje podskupa referenata determinatori doprinose restriktivnosti relativne rečenice. Stoga se u literaturi postavljaju zajedno u grupu determinatora koji zahtijevaju restriktivnost odredbe.[52] Budući da se odrični determinatori gotovo i ne pojavljuju u korpusu koji sam istraživala, ne mogu se na osnovi korpusa donijeti pouzdaniji zaključci o njima. Naime, primjeri u kojima se nalaze odrični determinatori jesu nedvosmisleno restriktivne relativne rečenice, ali bi one ostale restriktivne i kad determinatora u njima ne bi bilo, npr.:

(71) /.../ to jest ne ima ***nikakvih historijskih predaja,*** *KOJE* BI JOJ SMETALE /.../. (zAS:50)

Općenito se o determinatorima na osnovi analize korpusa može zaključiti da pojedini od njih utječu da se odredba koja iza njih slijedi u obliku relativne

---

[52] V. npr. Lehmann (1984: 264). Također, za engleski jezik, Thorne (1972: 553) navodi da nerestriktivna relativna rečenica nikad ne dolazi nakon antecedenta koji sadrži determinator *no* ili *every*, isto tvrdi i Sells (1985: 1).

rečenice protumači kao restriktivna: pokazni determinatori *onaj*, *takav* i *onakav*, opći determinatori *svi* i *svaki*, neodređeni determinatori sa značenjem 'bilo koji' (*ikoji*, *kakav god* i sl.). S druge strane, pojedini determinatori utječu da se sadržajem ista odredba protumači kao nerestriktivna: pokazni determinatori *ovaj* i *taj*, svi posvojni determinatori (*moj, tvoj, njegov, njezin, naš, vaš, njihov, svoj*), neodređeni determinatori *neki* i *jedan*. Ponekad nad utjecajem determinatora može prevladati utjecaj nekog drugog činioca: brojnost i sadržaj odredbi u antecedentu, sastav i sadržaj relativne rečenice, znanje o izvanjezičnoj stvarnosti, bezlično upotrijebljen egzistencijalni glagol, najčešće glagol *imati*, koji upravlja antecedentom te partitivni genitiv antecedenta (ova dva posljednja činioca su uvijek u prilog restriktivnosti odredbe). Da determinatori pridonose restriktivnosti ili nerestriktivnosti relativne rečenice, potvrđuju i primjeri u kojima se relativna rečenica može tumačiti i kao restriktivna i kao nerestriktivna, a bez determinatora u antecedentu mogla bi se tumačiti samo kao restriktivna ili samo kao nerestriktivna.

Tumačenju rečenice kao restriktivne ili nerestriktivne u govorenom jeziku pridonosi i intonacija. U pisanom jeziku to nije moguće pa se zato ta razlika prema novijim pravopisima ističe stavljanjem zareza ispred nerestriktivnih rečenica i nestavljanjem zareza ispred restriktivnih rečenica.[53] Korpus pisanog jezika

[53] No, u praksi se vidi da ljudi, pa čak i mnogi jezikoslovci, često ne primjenjuju ovo pravopisno pravilo. Dokaz tomu je posebno očit kada nakon vlastitog imena, za koje je poznato iz literature (v. str. 64-65) da poslije njega uvijek slijedi nerestriktivna odredba, ne stave zarez. Isti je slučaj i nestavljanje zareza ispred relativne zamjenice *što* ili relativnog priloga *kako* kad se pomoću njih uvedena odredba odnosi na čitavu rečenicu kao antecedent (a odredba je kad se odnosi na čitavu rečenicu uvijek nerestriktivna, v. Lehmann 1984: 277), npr. *Student je*

koji sam istraživala je iz vremena kad je na snazi bio pravopis prema kojem se svaka zavisna rečenica obilježavala zarezom, pa se nije moglo na osnovi toga je li zarez stavljen ili nije stavljen zaključivati da li se radi o nerestriktivnoj ili o restriktivnoj relativnoj rečenici. Stoga su preostajali drugi pokazatelji (istraživanje je pokazalo da je determinator često takav formalni pokazatelj), koji doprinose tumačenju odredbe kao restriktivne ili nerestriktivne i kad to nije učinjeno intonacijom ili zarezom. U jeziku se i inače za izražavanje istog gramatičkog značenja u jednoj rečenici često pojavljuje nekoliko pokazatelja, redundancija je jedno od osnovnih svojstava jezika.[54] Katičić (1994: 76) kaže da se razlika između restriktivnosti i nerestriktivnosti može u pismu najbolje izraziti interpunkcijom, tj. zarezom. Zamjera starim pravopisima što nisu omogućavali izražavanje te sintaktičke razlike stavljanjem i nestavljanjem zareza i ističe kako je taj problem najbolje riješen u *Hrvatskom pravopisu* Babić & Finka & Moguš. No, jedan od autora *Hrvatskog pravopisa*, S. Babić (1993a), nedavno je u svom članku o pravopisu napisao da je obilježavanje nerestriktivnosti zarezom najčešće zališno. J. Melvinger je (1991) u svom opširnom i pohvalnom prikazu *Hrvatskog pravopisa* zamjerila da upravo problem obilježavanja nerestriktivnosti nije u *Hrvatskom pravopisu* riješen i posvetila je dio svog članka obrazlaganju kako bi se upotrebom zareza izražavanje nerestriktivnosti bolje riješilo.

---

za stipendiju veoma zainteresiran, što se vidi iz njegove molbe. Student je za stipendiju veoma zainteresiran, kako pokazuje njegova molba.

54 O velikom postotku redundantnoga u iskazima v. László (1990: 121-154).

2.2. RELATIVNA REČENICA S INKORPORIRANIM ANTECEDENTOM

Za antecedent relativne rečenice uobičajeno je da se nalazi neposredno ispred relativne rečenice, u kontaktnom položaju s relativizatorom. Od toga se odstupa rijetko: ili kad antecedent uopće nije izražen, ili kad je relativna rečenica od njega udaljena, *ekstraponirana*, ili kad se antecedent nalazi neposredno iza relativizatora, *inkorporiran* u relativnu rečenicu.

Inkorporiranje antecedenta Maretić ([3]1963: 478-479) objašnjava nastojanjem da se izbjegne uklopljena rečenica.[55] Umjesto uklopljena u nadređenu rečenicu, relativna rečenica se pojavljuje ispred nadređene rečenice ako se antecedent premjesti iz položaja ispred relativizatora u položaj iza relativizatora (npr. od *Trgovci KOJI IMAJU DOBRU ROBU dobro i posluju.* inkorporiranjem antecedenta dobiva se *KOJI TRGOVCI IMAJU DOBRU ROBU dobro i posluju.*). Pritom antecedent prima padež relativne zamjenice, tj. pokazuje sintaktičku funkciju sintagme u relativnoj rečenici, a ne sintaktičku funkciju sintagme u nadređenoj rečenici.[56] Ukoliko je sintaktičku funkciju sintagme u nadređenoj rečenici potrebno iskazati, javlja se korelativ u nadređenoj rečenici da bi svojim padežnim nastavkom izrazio funkciju koju je antecedent propustio iskazati. Gallis (1956: 142) smatra da je slaganje inkorporiranog antecedenta s padežom relativne zamjenice rezultat utjecaja grčkog jezika. Florschütz ([4]1940: 149) relativnu rečenicu s in-

---

55 Da uklopljene rečenice općenito predstavljaju perceptivni problem ističe Kuno (1974: 121-122).

56 Maretić kaže "može se i imenica metnuti u isti padež u kojem je zamjenica", no preciznije bi bilo reći da se to obavezno događa jer antecedent inkorporiranjem u relativnu rečenicu postaje nosilac sintaktičke funkcije u kojoj ga je relativna zamjenica zastupala.

korporiranim antecedentom preporučuje kao bolju od uklopljene relativne rečenice čiji antecedent je ispred nje. Grickat (1975: 289) smatra da rečenice s inkorporiranim antecedentom nisu u skladu sa suvremenim normama konstruiranja složene rečenice.[57]

Analiza središnjeg korpusa pokazuje da su relativne rečenice s inkorporiranim antecedentom izuzetno rijetke.[58] Samo su dva primjera inkorporiranosti kakva je opisana kod navedenih autora:

(1) *KOJA* BI *GOSPODA* HTJELA UZETI 8 GODIŠNJU SIROMAŠNU DJEVOJČICU, KOJA POLAZI U DRUGI RAZRED PUČKE ŠKOLE, ZA SVOJE DIJETE neka se izvole obratiti na Betu Vidaković na Baniji Karlovac. (nN,Z,178:4)

(2) *KOJA STRANKA* NA TO NE PRISTANE, ***na nju*** će se onda protezati one riječi u izbornom proglasu, da kod izbora radi i mitom. (nVIO,V,2:2)

U oba primjera relativna rečenica je preponirana, što nije njen uobičajeni položaj. Takav položaj pojavljuje se samo kod relativnih rečenica bez antecedenta. Na početku složene rečenice nalazi se zamjenica ***koji***, čime se postiže nijansa neodređenog i upitnog značenja. Zamjenica je u tim primjerima pridjevno upotrijebljena, ona stoji uz imenicu (antecedent) koja je nosilac sintaktičke funkcije subjekta unutar relativne rečenice. Budući da bi funkciju subjekta antecedent imao i unutar nadređene rečenice u (1), nije u (1) potreban korelativ. No, u (2) je korelativ neophodan jer bi antecedent unutar nadređene rečenice imao funkciju prijedložnog objekta. Za ove relativne rečenice je karak-

57 Jednak zaključak nalazimo i u kraćem tekstu M. Ivić (1967: 343), koja napominje i da je potrebno istražiti kad je i u kojim slavenskim jezicima potisnuta takva konstrukcija.

58 Stoga je zanimljivo da Florschütz preporučuje konstrukciju koja se ni u njegovo vrijeme, kako je vidljivo iz korpusa, nije koristila.

teristično da kao i rečenice bez antecedenta nemaju funkciju atributa, već same vrše neku rečeničnu funkciju unutar nadređene rečenice. Također su poput rečenica bez antecedenta uvijek restriktivne, a referenti su im najčešće hipotetični.

Korpus sadrži još nekoliko primjera u kojima se antecedent nalazi iza relativizatora, ali se u njima ipak ne radi o pravoj inkorporiranosti antecedenta jer je on izrečen i ispred relativizatora:

(3) Crta se dalje čitav događaj i *osuda zastupnika po odredbi carskog generalata od 16. rujna 1876. na 14 dana zatvora, KOJA* SE *KAZAN* NE MOŽE PRETVORITI U NOVČANU GLOBU. (nN,Z,177:1)

(4) *Do 2. decembra, KOG* SAM *DANA* IZIŠAO IZ MINISTARSTVA, nijedna vlada nije otkazala ugovora /.../. (nD,D,2:1)

(5) /.../ da se tim promiče *napredak i razvitak industrije NA KOM* JE *POLJU* NAŠA ZEMLJA DALEKO ZAOSTALA. (pSM:22)

(6) /.../ tek sam ga našao *na visokim stijenama oko samostana Sv. Jakova, ZA KOJE* GA JE *MJESTO* "PRVI" PRIBILJEŽIO PROF. F. PETTER. (zDF: 52)

(7) Iza Leonhard-a javili se *Benigni von Mildenberg, Kövary, Heckel i dr., KOJI* SU *SVI* DOPRINIJELI KOJE ZRNCE ZA ERDELJSKU FAUNU. (zSB:15)

(8) Pošto se temeljem toga zapisnika imade zatražiti kod gruntovnih oblasti *provedenje uknjižbe prava vlasničtva u korist i na ime zemljištne zajednice, a temeljem popisa ovlaštenika zabilježba spoja ovlašteničkoga prava s ovlaštenimi nekretninami, propisana u 16. uz stege 23. cit. zakona, U KOJU SVRHU* SE PREMA OBRAZCU G. PROVEDBENE NAREDBE PRILOŽITI IMADE I ODOBRENI PRAVILNIK /.../. (pNKH:13)

Antecedent je u ovim primjerima ispred relativne rečenice, u kontaktnom položaju s relativizatorom, pa se relativna rečenica nalazi u uobičajenom, postponiranom položaju u odnosu na antecedent. No, antecedent je ponovljen i u relativnoj rečenici, izrečen drugom leksičkom jedinicom. Ta leksička jedinica je kraća od antecedenta, a uloga joj je da ukloni moguću dvosmislenost i nejasnoću uzrokovanu dužinom antecedenta (što je pogotovo očito u primjeru 8). Semantika joj je sumirajuća i šira od antecedentove, ali pridjevna zamjenica *koji* povezuje referenciju inkorporirane imenice s referencijom antecedenta i tako je sužava. Relativna rečenica ima funkciju atributa. U svim primjerima je nerestriktivna. Da antecedent može biti ponovljen i istom leksičkom jedinicom ilustriraju naredni primjeri:

(9) Gospodo, što se tiče hrvatskog prava, imade *gospode u ovoj kući*, *KOJA GOSPODA* NEKAKO BUČE NA TE RIEČI, nije im milo. (gGZH:17)

(10) Čudnovato je, gospodo i visoki sabore, da gospoda glasuju indemnitet *onoj vladi*, *KOJA* JE *VLADA* DOŠLA DANAS NA ČELO HRVATSKE ZEMLJE POVJERENJEM NEKOĆ DUGOLJETNOG GOSPODARA U HRVATSKOJ I TIRANINA HRVATSKE DOMOVINE, *KOJA VLADA* JE UPRAVO NJEGOVO DJELO. (gGZH:6)

(11) /.../ *pravo kolnika*, *KOJE PRAVO* SADRŽAJE U SEBI PRAVO STAZE I PRAVO PROGONA ŽIVINE, A POVRH TOGA PRAVO VOZITI SE, JAŠITI I TEŠKE TERETE VOZITI I VUĆI. (pZON:11)

(12) /.../ ima se za vrieme sajma zadržavati ponajviše na sajmištu *kod sajmovnog povjerenstva*, koje ujedno obavlja poslove izdavanja i prenašanja marvinskih putnica, te *KOJEMU POVJERENSTVU* JE UJEDNO I ZADAĆA RJEŠAVATI KOJEKAKOVE TUŽBE I ZAPRIEKE. (pNZN:12)

(13) Dr. Lisavac za tim stavlja predlog, da senat zaključi, da se sudbenim putem imadu nabaviti *one fotografije onih častnika, koji su bili tada u Staroj Gradiški*, KOJE FOTOGRAFIJE JE BRANITELJU DRU. SRGJANU BUDISAVLJEVIĆU ODUZELA ZEMUNSKA POLICIJA NA POVRATKU IZ BEOGRADA. (nN,Z,177:1)

Imenica iz antecedenta u (9)-(12) nije morala biti ponovljena u relativnoj rečenici jer to ne bi uzrokovalo nejasnoću. Nasuprot tome, u (13) je ponavljanjem imenice izbjegnuta dvosmislenost koja bi nužno nastala uslijed složenosti antecedenta - u sastavu antecedenta nalazi se čak i jedna relativna rečenica pa se ne bi odmah znalo na koju riječ se druga po redu relativna rečenica odnosi. Bezlično upotrijebljen egzistencijalni glagol koji zahtijeva partitivni genitiv antecedenta u primjeru (9) te pokazna zamjenica *onaj* u antecedentu primjera (10) i (13) utječu na tumačenje relativnih rečenica u tim primjerima kao restriktivnih atributa. Stoga ti primjeri ne bi bili u skladu s Browneovom tvrdnjom (1986: 79) da se relativizator *koji* može pojaviti zajedno s ponovljenom imenicom iz antecedenta samo u nerestriktivnim rečenicama.

Kad se pogleda zastupljenost relativnih rečenica s ponovljenim antecedentom po funkcionalnim stilovima, može se zapaziti da se uopće ne pojavljuju u književnom stilu. Razlog tomu može biti izbjegavanje određene formalnosti koju sa sobom donose ovakve konstrukcije. Primjere prave inkorporiranosti nalazimo samo u novinskom stilu (2), a primjere ponavljanja antecedenta nalazimo u administrativno-pravnom (4), znanstvenom (4) i novinskom stilu (3) te u govoru zastupnika u saboru (5).

2.3. GENITIVNO-AKUZATIVNI SINKRETIZAM

Genitivno-akuzativni sinkretizam[59] je pojava karakteristična za slavenske jezike. Radovi posvećeni tom sinkretizmu u suvremenim slavenskim jezicima gotovo isključivo govore o imenicama. U ovom poglavlju pokazat će se da u suvremenom hrvatskom jeziku taj sinkretizam zahvaća paradigmu relativne pridjevne zamjenice *koji*.

Poznato je da u svim slavenskim jezicima s deklinacijom imenice muškog roda koje označavaju živo imaju u singularu akuzativni oblik jednak genitivnom.[60] Uzrok tomu leži još u fonološkim promjenama u praslavenskom jeziku, koje su dovele do sinkretizma nominativa i akuzativa.[61] Taj sinkretizam otežavao je prijenos obavijesti jer se rečenici u kojoj se subjekt ne razlikuje od objekta mogu pripisati dva različita značenja ovisno o tome koja se imenica shvati kao oznaka vršioca radnje.[62] Potencijalna dvosmislenost najprisutnija je kad je objema imenicama referent živo biće, pogotovo osoba. Ta dvoznačnost rješavana je upotrebom genitivnog oblika za akuzativ. Tako je ponovno uspostavljanje razlike između nominativa i

59 Riječ *sinkretizam* "upotrebljava se za označivanje pojave, kod koje jedan oblik vrši više funkcija", *sinkretizam* je "upotreba jednog gramatičkog oblika za vršenje funkcije nekog drugog oblika", on "dovodi do gramatičke homonimije", Simeon (1969: 377).

60 Holvoet (1991: 113).

61 O tim fonološkim promjenana v. u Trost (1994: 491-495).

62 Koliko je formalno razlikovanje subjekta od objekta važno vidljivo je i iz tvrdnje E. Moravcsik (1978: 251): "All languages can provide for the formal differentiation of noun phrases that denote otherwise identical referents performing different participant functions in an event."

akuzativa išlo na račun "žrtvovanja" razlike između genitiva i akuzativa i imalo za rezultat oblikovanje novog, genitivno-akuzativnog sinkretizma. Taj proces prvo je obuhvatio imenice muškog roda koje označuju osobu, a zatim se proširio na sve imenice muškog roda koje označuju živo.[63] Kategorija živosti uključivala se tako u paradigme gdje je akuzativ imao isti nastavak kao nominativ i uzrokovala da se imenice podijele u dvije skupine, od kojih je jedna, s obilježjem [–živo], i dalje imala akuzativni nastavak podudaran s nominativnim, a druga, s obilježjem [+živo], dobivala je u akuzativu genitivni nastavak. Današnji slavenski jezici pokazuju nejednaku rasprostranjenost genitivno-akuzativnog sinkretizma: u jednima je on ograničen na muški rod i jedninu, a u drugima je zahvatio i ostale rodove i brojeve.[64] Za pojedine slavenske jezike uočava se da postoji tendencija širenja genitivno-akuzativnog sinkretizma i na imenice muškog roda koje ne označavaju živo, npr. u ukrajinskom, bjeloruskom, poljskom, slovačkom.[65] Lingvisti koji proučavaju tu pojavu pokušavaju je objasniti ili širenjem kategorije živosti ili širenjem upotrebe genitiva.[66]

---

63 Usp. Mareš (1967: 485-487), Comrie (1978: 28-30), Vince-Marinac (1992: 332), Trost (1994: 496).

64 O tome detaljno govore Mareš (1967), Stankiewicz (1968), Laskowski (1988).

65 Primjere iz tih jezika citira Mindak (1990: 63-65). Za ukrajinski i bjeloruski jezik Corbett (1980: 58) kaže "instead of differentiating subject and object precisely when confusion is most likely (i.e. when the object is animate) these languages are tending to give a formal marker to the accusative case whether it is required or not".

66 Predstavnike jedne i druge hipoteze navodi Holvoet (1991: 113-115). Razmatrajući obje hipoteze on zaključuje "there is no clear-cut division. Perhaps the extension of the genitive-like accusative is the result of two convergent tendencies".

Govoreći o različitom opsegu kategorije živosti u pojedinim slavenskim jezicima Stankiewicz (1968: 30) kaže da je ta kategorija najšire definirana u ukrajinskom jeziku, a najuže u standardnom hrvatskom i srpskom jeziku, gdje uključuje samo nekoliko imenica koje referiraju na neživo. Primjerima koje Stankiewicz navodi za hrvatski i srpski jezik (imena figura u šahu, npr. N *top,* GA *topa*) može se dodati još primjera, npr. imena automobila (N *ford, opel,* GA *forda, opela*), imena pojedinih karata (N *as, kec,* GA *asa, keca*), imenice N *mrtvac, pokojnik,* GA *mrtvaca, pokojnika*.[67] Kategorija živosti ostvaruje se u standardnom hrvatskom jeziku razlikom u nastavcima imenica muškog roda u akuzativu jednine: imenice koje označavaju živo imaju akuzativ jednak genitivu (genitivni nastavak je *-a*), a imenice koje označavaju neživo imaju akuzativ jednak nominativu (nominativ završava na konsonant, nastavak je *-Ø*), npr. N *prijatelj, stol*, G *sjećam se prijatelja* / *stola,* A *vidim prijatelja* / *stol*. Ako se uz imenicu muškog roda nalazi kao odredba pridjev ili pridjevna zamjenica (ili broj s deklinacijom), tada se različito ostvarivanje akuzativa kod imenica odražava i na njima: N *stari prijatelj, stari stol, njegov prijatelj, njegov stol, jedan prijatelj, jedan stol*, G *sjećam se starog prijatelja* / *starog stola, njegovog prijatelja* / *njegovog stola, jednog prijatelja* / *jednog stola*, A *vidim starog prijatelja* / *stari stol*, *njegovog prijatelja* / *njegov stol*, *jednog prijatelja* / *jedan stol*. Svojstvo živo/neživo ostaje vidljivo na pridjevu ili pridjevnoj zamjenici (ili broju s deklinacijom) i kad se imenica ponekad zbog svoje zališnosti ispusti pa pridjev ili pridjevna zamjenica preuzmu funkciju supstantiva: A *vidim stabilnog prijatelja, a vidim i nestabilnog* / *vidim*

67 U dijalektima hrvatskog jezika je opseg kategorije živosti veći. Primjere iz dijalekata i govora sadrži Vince-Marinac (1990).

stabilan stol, a vidim i nestabilan; *vidim njegovog prijatelja, a vidim i svog* / *vidim njegov stol, a vidim i svoj*; *vidim jednog prijatelja, a vidim i drugog* / *vidim jedan stol, a vidim i drugi*. Stoga je razumljivo da se akuzativ pridjevne relativne zamjenice *koji* kad se ta zamjenica nađe na mjestu odredbe uz imenicu muškog roda ili kad je na mjestu imenice muškog roda ostvaruje dvojako: ili kao jednak genitivu, *kojeg*, ili kao jednak nominativu, *koji*, npr. A *Kojeg prijatelja vidiš, njega i pozovi.* / *Koji stol vidiš, njega i donesi.; Prijatelj kojeg vidiš zove se čudno.* / *Stol koji vidiš jako je star*. Pa ipak, upravo je akuzativ pridjevne relativne zamjenice *koji* bio i još uvijek jest predmet normativnih upozoravanja, što znači da se u korištenju oblika *kojeg*/*koji* odstupa od pravila vezanog za kategoriju živosti. Maretić ([3]1963: 150; prvo izdanje 1899) naglašava da akuzativ jednine zamjenice *koji* "po pravilu glasi *koji*" ako se ta zamjenica odnosi na imenicu muškog roda koja znači neživo. Brabec & Hraste & Živković ([6]1965: 99) također ističu da "akuzativ jednine muškoga roda za neživo od zamjenice *koji* može biti samo *koji* (jednak nominativu, a ne genitivu: *kojega*)". Jonke ([2]1965: 371-372) upozorava da se razlika između *kojeg* i *koji* "u govorenom i pisanom jeziku dosta često zanemaruje" te navodi primjere u kojima akuzativ zamjenice mora biti jednak nominativu jer se odnosi na neživo. Stevanović ([6]1991: 310) upozorava da je razlikovanje živo/neživo, koje je inače dosljedno provedeno kod pridjevnih zamjenica, jako poremećeno kod pridjevne zamjenice *koji*, čiji oblik u akuzativu jednine muškog roda ako se odnosi na neživo mora biti jednak nominativu. Mrazović & Vukadinović (1990: 318) još kažu da je supstandardna upotreba oblika *kojeg* umjesto *koji* karakterističnija za hrvatsko nego za srpsko jezično područje: "U zapadnoj varijanti se i uz ime nečeg neživog često koristi oblik

kojeg(a) (što nije standardno)." Browne (1986: 36-47, 145-147), za razliku od navedenih autora, smatra da preporuke iz gramatika odražavaju starije stanje jezika; nadalje, smatra da se radi o promjeni koja nije rezultat utjecaja nekog drugog, susjednog jezika - stanje iz slovenskog jezika, u kojem je akuzativ relativne zamjenice za muški rod singulara uvijek jednak genitivu ***katerega*** bez obzira na kategoriju živosti, nije, po njegovom mišljenju, utjecalo na širenje genitivno-akuzativnog sinkretizma u muškom rodu singulara zamjenice ***koji*** u hrvatskom jeziku; primjećuje da do supstandardne upotrebe nikad ne dolazi ako je imenica ponovljena uz zamjenicu **Roman o ratu, kojeg roman čitam*. Zanimljivo je da nove hrvatske gramatike, normirajući akuzativne oblike imenica, pridjeva i pridjevnih zamjenica s obzirom na kategoriju živosti, ne spominju da u jezičnoj praksi dolazi do narušavanja te kategorije pri upotrebi zamjenice ***koji***.[68]

Svim navedenim autorima koji upozoravaju na supstandardnu upotrebu oblika zamjenice *koji* zajedničko je da se njihove primjedbe tiču širenja upotrebe genitivnog oblika *kojeg* na račun nominativnog oblika *koji*: tamo gdje bi zbog obilježja [–živo] trebao u akuzativu biti upotrijebljen oblik jednak nominativu odstupa se od norme i upotrebljava se genitivni oblik *kojeg(a)*. Takvi primjeri mogu se često čuti: npr. na I. programu Hrvatskog radija 25. 1. 1993. u vijestima (15^{10}) dopisnik iz Rima S. Tomašević, govoreći o Masleničkom mostu, kaže *Obnova mosta, KOJEG su srušili Srbi u studenom 1991*, nešto kasnije (15^{35}) general J. Bobet-

[68] U Barić i dr. (²1990), Babić i dr. (1991), Težak & Babić (⁷1992) paradigma imenica muškog roda, paradigma pridjeva i pridjevnih zamjenica prikazana je s obzirom na kategoriju živosti, ali nije spomenuta nestabilnost te kategorije kad se radi o zamjenici *koji*.

ko, u prijenosu konferencije za novinare u Zadru, kaže *To je bilo u jednom procesu,* KOGA *je vodila hrvatska vojska* i (15[45]) kaže *To je san,* U KOGA *su uvučeni*. Također se mogu prilično često i pročitati, npr.:

(1) /.../ a mladić se s užasom prisjeti *svog proteklog života* KOJEG *su sunčani krajolici njegova zavičaja učinili mučnijim od potpuna mraka i studeni*.

(2) /.../ neznanje i diviniranje vlastitih krvnika pokazuju kako je dalek još *put* KOJEGA *treba da prijeđe naše selo.*

(3) Pojednostavljeno, Doris je slagala dnevni program *prema predloženom planu* KOJEG *joj je dostavila Koordinacija programa.*

(4) Srbima čitateljima "Hrvatskog vjesnika" čestitam *njihov praznik 22. IV.* KOJEGA *slave u okupiranom Vrbogradu (sad tzv. Jasenovcu).*[69]

Da bi se u publiciranim tekstovima nailazilo još znatno češće na upotrebu *kojeg* umjesto *koji* kad ne bi bilo lektorske intervencije, vidi se u zagrebačkom časopisu *Studia Ethnologica*, 4 (1992), u kojem lektor, za potrebe ovog istraživanja, namjerno nije ispravljao *kojeg* u *koji*. Na 217 stranica, koliko obuhvaća taj broj časopisa (uključujući brojne ilustracije, fotografije, bibliografije), u 13 članaka različitih autora, koji čine taj broj, kod većine autora se nalaze primjeri upotrebe *kojeg* umjesto *koji* - ukupno je 13 takvih primjera (v. str. 8, 28, 30, 33, 71, 72, 123, 179, 184, 195, 195, 196, 215). Potvrdu kontinuiteta pojavljivanja *kojeg* na mjestu *koji* u standardnom hrvatskom jeziku potražila sam i u središnjem korpusu - u novinama s početka XX. stoljeća, iz vremena iz kojeg datiraju prve normativne

---

[69] Primjeri su iz: (1) V. Barbieri, *Zatvor od oleandrova lišća*, Zagreb 1977: 38; (2) J. Berković, *Članci i kritike*, PSHK, 121/II, Zagreb 1985: 51; (3) osječke novine *Glas Slavonije*, 14.8.1993: 11; (4) splitske novine *Feral Tribune*, 16.5.1994: 8.

opomene o pogrešnoj upotrebi oblika *kojeg* - i tamo sam također našla primjere:

(5) Ona imade *glumačkog dara,* KOJEG *je i ovdje znala u liepoj mjeri da pokaže.* (nRNL,R,103:2)

(6) *Pravi zadrugarski duh,* KOJEG *je propagirao glavni zasnovač zadrugarstva* i KOJEG *danas napredniji zadrugari ističu,* vladao je u Poljičkoj blagajni od njenog začetka pa do danas. (nRNL,R,104:1)

(7) /.../ vozio se je sa svojim poslovođom Hermanom Polmerom *u automobilu,* KOGA *je upravljao chauffer Makso Kralj* /.../. (nN,Z,177:3)

(8) Pozivamo ovime sve naše koli znanstvene krugove tako i ostale, koji se interesiraju *za ovaj najvažniji spomenik prošlosti,* KOJEGA *imamo u Dalmaciji,* za Dioklecijanovu palaču /.../. (nN,Z,178:2)

(9) Sutra se održava *veliki meeting,* KOGA *su sazvali franceski političari i novinari proti veleizdajničkom procesu u Zagrebu.* (nN,Z,179:3)

Odgovor na pitanje ima li takvih primjera i u još starijem jeziku potražila sam u veoma popularnom *Satiru iliti divjem čoviku* Matije Antuna Reljkovića objavljenom 1762. godine, i u njemu sam također našla potvrdu korištenja *kojeg* umjesto *koji*:

(10) Ženidba je *sakrament sveti,* KOGA *Isus baš glavom posveti.* (str.48)

(11) Jošter *jedan običaj* imade, KOG *Slavonci i dan danas slide.* (str.27)

Ovakva ustrajnost izjednačavanja akuzativnog oblika s genitivnim usprkos već stoljetnom normativnom upozoravanju pokazuje koliko je jako prodiranje morfološkog genitiva u sintaktički akuzativ i muškog roda za neživo. Zašto se baš na relativnoj zamjenici *koji* manifestira ova pojava? Jedan razlog može se potražiti u učestalosti pojavljivanja te zamjenice kao anafore. Ona je zbog svojih gramatičkih i semantičkih obilježja naj-

učestalije vezničko sredstvo relativnih rečenica u hrvatskom jeziku, u kojem su te rečenice veoma frekventne. Budući da se relativna rečenica odnosi na neku imeničku riječ, antecedent, u nadređenoj rečenici, a zamjenica *koji*, osim što je vezničko sredstvo relativne rečenice, anaforički upućuje na tu imeničku riječ i svojim oblikom pokazuje njenu sintaktičku funkciju u relativnoj rečenici, može se pretpostaviti da će se među brojnim primjerima relativnih rečenica naći i takvih u kojima je razliku između subjekta i objekta potrebno morfološki nedvosmisleno iskazati i kad antecedent označava neživo. Tada nominativno-akuzativni sinkretizam oblika *koji* nije praktičan, nego se prednost daje genitivnom obliku *kojeg.* No, oblik *kojeg* za akuzativ pojavljuje se i u primjerima gdje ni oblik *koji* ne bi prouzročio dvosmislenost. Pojavljuje se čak i u akuzativu jednine srednjeg roda, dakle i preko granica na koje je dosad u normativističkoj literaturi upozoravano:

(12) Kako je ona malo pomalo dospjela *u ono stanje, KOJEG pobožne duše nazivaju blagoslovljenim,* htjede njen ljubavnik da prekine s njome svake veze. (nRNL,R,103:3)

(13) Gospodo, ne bojte se vi našeg hrv. državnog prava, nego radje *onog državnog prava, KOJEG si vi sami hoćete stvarati,* kojim hoćete plašiti svoju političku djecu. (gGZH:18)

(14) Osnovano je i *Islandsko-hrvatsko društvo KOJEG, među ostalim, vodi brat gospodina Jona Baldvina Nannibalssona* /.../.

(15) Na kraju *višesatnoga opraštanja KOJEG su u cijelosti izravno prenosili CNN, ABC i NBC,* kovčeg s Jackienim tijelom položen je /.../.

(16) Svi se nalaze u neposrednoj blizini Zmajevca, na obroncima *Banskog brda, KOJEG Baranjci zovu Planina* /.../.

(17) Ovaj predmet čini i dio *vjenčanog ruha* (svadbeni kaput), KOJEG *mladoj prema utanačenoj pogodbi* /.../ *kupuje svekar.*

(18) /.../ što je s folklornim amaterizmom u mjestima *izvan područja* KOJEG *naseljavaju Hrvati-Šokci?*[70]

U primjerima poput ovih, kad je imenica na koju se odnosi zamjenica *koji* gramatički srednjeg roda, ne može se reći da je na genitivni oblik zamjenice utjecao antecedent jer imenice srednjeg roda nikad nemaju akuzativ jednak genitivu, nego je njihov akuzativ uvijek jednak nominativu (NA *selo, uže,* G *sela, užeta,* NA *govedo, janje,* G *goveda, janjeta* - razlika živo/neživo ne ostvaruje se u paradigmama imenica srednjeg roda). Sve ovo pokazuje da kod zamjenice *koji* postoji tendencija podlijeganja genitivno-akuzativnom sinkretizmu i kad mu antecedent ne podliježe. To nije specifikum zamjenice *koji* - poznato je da pronominalnost može biti činilac potenciranja genitivno-akuzativnog sinkretizma.[71] Ali pritom se uvijek radi o ličnim zamjenicama, kod kojih treće lice singulara "undergoes Genitive-Accusative although the corresponding noun would not"[72], npr. u ruskom i N *on* i N *ono* imaju GA *ego* bez obzira na živo/neživo, čemu

---

[70] Primjer (14) je iz zagrebačkih novina *Vjesnik*, 19.1.1992: 14, primjer (15) je iz splitskih novina *Feral Tribune, Glede & unatoč*, 30.5.1994: 2, a primjeri (16)-(18) su iz zagrebačkog časopisa *Studia Ethnologica*, 1992, 4: 71, 123, 196.

[71] O ulozi pronominalnosti općenito v. Comrie (1978: 30, 39-40). Kod nekih zamjenica je genitivno-akuzativno sinkretizam potpuno proveden: "first and second person pronouns /.../ come at the top of animacy hierarchy /.../. Such pronouns are also necessarily definite. This observation is directly extendable to the Slavic languages, where Genitive-Accusative applies to all first and second person pronouns.", nav. dj.: 39.

[72] Comrie (1978: 39).

Corbett (1980: 50) pridaje komentar "*ego* as the accusative of *ono* seems particulary odd given that no neuter singular has the accusative as the genitive". Jednaka situacija kao kod navedenih ruskih ličnih zamjenica je i kod ličnih zamjenica u hrvatskom jeziku: GA *ga* referira i na maskulin (N *on*) i na neutrum (N *ono*) bez obzira na živo/neživo i bez obzira na to što imenice srednjeg roda u singularu nikad nemaju akuzativ jednak genitivu. Usporedimo li to sa supstandardnom upotrebom relativne zamjenice *koji*, vidimo da ona i po svom zanemarivanju kategorije živosti kod genitivno-akuzativnog sinkretizma i po širenju tog sinkretizma na srednji rod pokazuje tendenciju uspostavljanja paralelizma s upotrebom lične zamjenice trećeg lica. Ta tendencija mogla bi biti specifikum ove relativne zamjenice naspram naprimjer odgovarajuće relativne zamjenice u ruskom jeziku jer autori koji navode da se kategorija živosti u ruskom jeziku manifestira u akuzativu relativne zamjenice upotrebom nominativnog oblika *kotoryj* za neživo odnosno upotrebom genitivnog oblika *kotorogo* za živo ne spominju eventualnu nestabilnost ili odstupanja u tome: "the masculine singular and all plural forms syncretize the accusative with nominative for inanimates and with the genitive for animates, but these syncretisms are reflected precisely in the relative pronoun *kotoryj*, and the genitive-like accusative forms m.sg. *kotorogo*, pl. *kotoryh* are not used for inanimate antecedents".[73]

Da bih okvirno saznala koliko često se govornici opredjeljuju za oblik *kojega* umjesto *koji* provela sam anketu na dvadeset ispitanika, studenata prve godine kroatistike na Filozofskom fakultetu u Zagrebu. Ispi-

[73] Browne (1986: 36). O odražavanju kategorije živosti na relativnoj zamjenici *kotoryj* v. i u Klenin (1980: 62-63), Corbett (1980: 45).

tanici su iz različitih dijelova Hrvatske, kroz školovanje i mass-medije bili su izloženi utjecaju norme, a može se pretpostaviti na osnovi njihovog izbora studija da su i više nego prosječno senzibilni na kršenje norme. Ponudila sam im dvadeset rečenica da se u njima odluče za oblik *koji* ili *kojeg,* i da se pritom nastoje rukovoditi prema svom jezičnom osjećaju a ne prema normi. Ispitanici su se prosječno čak u deset od dvadeset primjera odlučivali za *kojeg* (iako se u svim primjerima radilo o akuzativu za neživo). Zapaža se također da se u nekim primjerima veći broj ispitanika odlučivao za *kojeg*, a u drugima za *koji*. U tri primjera svi ispitanici su se odlučili za oblik *kojeg*: a) *Pogledala je u mjesec,* KOJEG *je prekrio oblak*; b) *Vozio se u automobilu* KOJEG *je udario autobus;* c) *Obratite pažnju na prvi nastavak,* KOJEG *zamjenjuje drugi nastavak*. Primjer a) bio bi s *koji* nesuvisao jer neutralni red riječi podrazumijeva da je na prvom mjestu u rečenici subjekt pa se teško oteti refleksnom tumačenju da je *mjesec* subjekt *koji je prekrio oblak*, što je u kontradikciji s realnošću. Primjeri b) i c) bili bi s *koji* dvosmisleni. Ostali primjeri ne bi ni s *koji* bili dvosmisleni, ali su ispitanici u pojedinima od njih svejedno davali znatnu prednost obliku *kojeg*: *Sve znaju o ratu,* KOJEG *su započele neprijateljske snage; Najvažniji spomenik prošlosti,* KOJEG *će obnoviti, nalazi se u Dalmaciji; Sutra se održava skup,* KOJEG *saziva HNLS; Prihvatio je seminarski rad,* KOJEG *sam napisala prošlog mjeseca.* Izgleda da pritom nije nebitno u kojoj mjeri je ispitanicima blisko ono što je imenovano, odnosno koliko to njima uspije postati nešto konkretno: što je u svijesti ispitanika imenovani predmet određeniji, prije će se odlučiti za oblik *kojeg*. To bi ujedno moglo značiti da veća samostalnost relativne rečenice (njezina samostalnost uzrokovana je njezinom ulogom *nerestriktivne* odredbe), a time i veća "odvojenost" zamjenice *koji* od

antecedenta, povećava potrebu za naglašavanjem objektne funkcije zamjenice. Drugim riječima, *nerestriktivne* relativne rečenice bile bi podložnije pojavljivanju oblika *kojeg* na mjestu oblika *koji*. Ako pogledamo primjere u kojima se velika većina ispitanika odlučila za oblik *koji*, vidimo da i oni potvrđuju navedenu postavku jer je u tim primjerima imenovani predmet manje konkretan, manje određen u svijesti ispitanika: *To je bio dan KOJI su svi upamtili; Izradite zadak KOJI sam vam zadao; Izvještaj KOJI su poslali iz Osijeka još nije stigao; Sanduk KOJI će upotrijebiti za drva dobili su od rođaka.* Da je određenost jedan od činilaca u korist genitivno-akuzativnog sinkretizma najočitije se vidi iz dijakronije širenja tog sinkretizma u singularu imenica koje označavaju životinje - u najstarijim primjerima je imenica gotovo uvijek određena.[74] Razlog zašto određenost potencira genitivno-akuzativni sinkretizam objašnjava Comrie (1978: 35) "Since there is a high correlation of subject status with definiteness and animacy (i.e. subjects tend to be definite, and of high animacy), and a weaker but noticeable correlation of direct object status with indefiniteness and low animacy, a particular corollary of this general approach is that special accusative case, distinct from the nominative, are particularly likely where the direct object is animate or definite. /.../ We thus expect animacy/definiteness to be factors promoting the existence of an accusative distinct from the nominative." Među primjerima koje sam ponudila ispitanicima bila su i dva primjera u kojima zamjenica *koji* ne zamjenjuje imenicu muškog roda već imenicu srednjeg roda u akuzativu jednine (također sa svojstvom neživo). Čak i u tim dvama primjerima jedan manji broj ispitanika odlučio se za oblik G *kojeg* umjesto NA *koje*: *Dospjela je u*

---

[74] Klenin (1980: 68).

ono stanje KOJEG *pobožne duše nazivaju blagoslovljenim; Izdvajamo ga iz područja* KOJEG *opkoljavaju novopridošle snage*.

I anketa kao i korpus pokazuje da promjena koja zahvaća akuzativ jednine zamjenice *koji* ide u smjeru da morfološki genitiv *kojeg* postane oblik za akuzativ ne samo čitavog muškog roda već da se proširi i na srednji rod. To se događa iako govornici imaju na raspolaganju još jednu normom dozvoljenu mogućnost za izražavanje akuzativa - pored NA m. *koji* i NA n. *koje*, na raspolaganju im je i A m.n. *što ga* (nesklonjivi relativizator *što* s resumptivnom zamjenicom *ga*), pomoću kojeg se akuzativ može morfološki nedvosmisleno iskazati. Međutim, taj relativizator općenito ima neusporedivo manju upotrebu od relativizatora *koji*, on se ustvari koristi kada se želi izbjeći prečesto ponavljanje relativne zamjenice *koji*. Za razliku od zamjenice *koji*, gotovo se i ne pojavljuje kao prijedložni objekt, kao adverbijal (gramatike to ne zabranjuju, ali govornici u pravilu ne koriste takve konstrukcije). Zamjenica *koji* ima status najneutralnijeg i stoga najfrekventnijeg relativizatora pa se u praksi odbija ubacivanje dijela paradigme drugog relativizatora u paradigmu relativizatora *koji*, pogotovo što je pritom oblik iz druge paradigme neekonomičniji jer se sastoji od dvije riječi (*što ga* naspram *kojeg*). Budući da se genitivno-akuzativni sinkretizam širi i na prijedložne objekte, u takvim mu primjerima nesklonjivo *što* i resumptivna zamjenica pogotovo ne mogu konkurirati:

(19) Čitatelju, naviknutom *na očekivani model* u kojem će se nešto dogoditi i *U KOJEG će se on uključiti* /.../. /*i ŠTO će se U NJEGA on uključiti/

(20) Igor Mandić kaže da je *onaj suvenir* pravi *ZA KOJEGA će stranac s ponosom reći*: "Ah, to

sam nabavio u Hrvatskoj". /*ŠTO će ZA NJEGA stranac s ponosom reći.../

(21) /.../ kritični organ je *onaj organ u tijelu ZA KOJEG su posljedice ozračenja najveće* ili *ZA KOJEG unošenje nekog radionuklida predstavlja najveću opsnost*. /*ŠTO su ZA NJEGA posljedice ozračenja najveće ili ŠTO ZA NJEGA unošenje.../

(22) fantom je u medicinskoj primjeni zračenja: (1) *model dijela tijela U KOJEG se može smjestiti radioaktivni materijal* /.../. /*ŠTO se U NJEGA može smjestiti.../

(23) Naime, antropogeni faktor je *onaj NA KOJEG se može djelovati već u fazi obrazovanja*. /*ŠTO se NA NJEGA može djelovati.../

(24) /.../ dovoditi u funkciju zakonodavnu regulativu, posebno *onoga dijela NA KOJEGA može i treba utjecati tehničko-znanstvenim aspektima*. /*ŠTO NA NJEGA može i treba.../[75]

No, upravo *što ga* se predlaže kao rješenje u Babić (1993), koji je rekacija na moje napomene o supstandardnoj upotrebi *kojeg* na mjestu *koji*,[76] te u Znika (1994). Obama člancima je zajedničko da se zalažu za zadržavanje dosadašnje norme te da se u dvosmislenim primjerima upotrijebi umjesto *koji* oblik *što ga*. Međutim, preporučivanje upotrebe *što ga* u dvosmislenim primjerima kako bi se i dalje zadržalo i *koji* i *kojeg* u akuzativu singulara muškog roda i time saču-

75 Primjer (19) je iz J. Matanović, "Sretno trajanje", *Revija*, Osijek, 30, 1990, 7: 108, primjer (20) je iz *Feral Tribune*, Split, 8.8.1994: 10, a ostali primjeri su nađeni prilikom lektoriranja *Glosara nuklearnih termina*, V. Lokner & I. Levant, Zagreb 1993 (primjeri 21 i 22) i *Zbornika Socijalne ekologije*, Zagreb 1993, iz članka "Uloga znanstvenih i inženjerskih aspekata...", J. Dobrinić, (primjeri 23 i 24).

76 Objavljene u istom broju *Jezika*.

valo razlikovanje živo/neživo u kontradikciji je s činjenicom da ni oblik *što ga* ne izražava razliku živo/neživo (on, osim toga, ne izražava ni razliku muški rod/srednji rod). A preporučivanje oblika *koji* i dalje ne rješava težnju govornika da morfološki nedvosmisleno izraze objekt, tim više što neutralni red riječi podrazumijeva da je na prvom mjestu u rečenici subjekt (na tom mjestu se u relativnoj rečenici nalazi relativna zamjenica). U članku M. Znike (1994: 137), u kojem je već u naslovu rečeno da mu je predmet konstrukcija *što ga* - za koju je poznato da se sastoji od nesklonjivog relativnog veznika *što* i od oblika resumptivne lične zamjenice trećeg lica - autorica u analizi te konstrukcije *što* naziva relativnom zamjenicom i kaže da se u svom članku ne bavi nesklonjivim relativnim veznikom *što* /!/, zaboravljajući pritom da je osnovna razlika između sklonjive relativne zamjenice *što* i nesklonjivog relativnog veznika *što* upravo prisutnost resumptivne lične zamjenice, koja se pojavljuje jedino uz nesklonjivi veznik i to zato što on sam ne pokazuje padeže.

Zadnja grupa navedenih primjera s oblikom *kojeg* u funkciji prijedložnog objekta pokazuje da se radi već o razvijenijoj fazi širenja genitivno-akuzativnog sinkretizma jer taj sinkretizam prvo zahvaća direktni objekt, a tek kasnije prijedložni objekt.[77] Comrie (1978: 40) širenje genitivno-akuzativnog sinkretizma i na prijedložne objekte, kod kojih se više ne može objašnjavati potrebom razlikovanja objekta od subjekta, promatra kao njegovo generaliziranje - od direktnog objekta,

[77] Ovakav redoslijed širenja sinkretizma potvrđen je dijakronijski u slavenskim jezicima, a potvrđuje ga u današnjem hrvatskom jeziku i ostatak upotrebe akuzativnog oblika lične zamjenice (treće lice singulara muški rod) u funkciji prijedložnog objekta: *na nj*, v. Comrie (1978: 40-41), Klenin (1980: 67), Vince-Marinac (1992: 334).

gdje je funkcionalno motiviran, sinkretizam se generalizira na čitav akuzativ. Kakvi će biti konačni rezultati širenja genitivno-akuzativnog sinkretizma izbjegava se prognozirati, ali se za različite slavenske jezike nalaze potvrde da je taj proces živ.[78] Što se tiče hrvatskog jezika, Browne (1986: 46) zaključuje: "one need not to be a prophet to predict that one day *kojeg* for *koji* will be generally accepted".

2.4. IZRAŽAVANJE POSVOJNOSTI RELATIVIZATORIMA *KOJI* I *ČIJI*

Posvojnost se pomoću relativne zamjenice može u suvremenom hrvatskom jeziku, kao i u drugim slavenskim jezicima, izraziti na nekoliko načina. U ovom poglavlju pokazuje se da se i za izražavanje posvojnosti može evidentirati jedna promjena kod zamjenice *koji* - posvojni genitiv te zamjenice stoji sve češće iza imenice, a ne ispred nje.

Među sredstvima izražavanja posvojnosti u hrvatskom jeziku najučestaliji su posvojni pridjevi i posvojne zamjenice (npr. *susjedova kuća, njegova kuća*). Posvojni pridjevi "označuju pripadanje ili podrijetlo predmeta na koji se odnose te odgovaraju na pitanje *čiji*", "posvojne ili posesivne zamjenice označuju da što komu pripada u široku značenju pripadnosti /.../ odgovaraju na pitanje *čiji? čija? čije?*".[79] Oni pokazuju

---

[78] Usp. Holvoet (1991: 115-116), Dolník (1994: 32-33).

[79] Babić i dr. (1991: 613-653). O razvoju posvojnih zamjenica govori Hudaček (1991: 27-46). U tom svom radu autorica pokazuje da se u najstarijim tekstovima iz povijesti hrvatskog jezika, nastalim do 13. stoljeća, pripadanje čega trećem licu redovito i beziznimno izražavalo genitivom lične zamjenice trećeg lica. Posvojne zamjenice postupno su istiskivale upotrebu ličnih zamjenica za izražavanje posvojnosti trećeg lica.

jednak padež kao i imenica uz koju stoje i na koju se posvojnost odnosi,[80] a nalaze se, u stilski neobilježenom izražavanju, ispred te imenice. Moguće ih je staviti i iza imenice, ali tada iskaz po pravilu biva stilski obilježen (npr. *kuća susjedova, kuća njegova*). Posvojnost se, nadalje, izražava i imenicom u genitivu (npr. *kuća susjeda*). Za razliku od pridjeva i zamjenice u takvoj ulozi, imenica ostaje uvijek u genitivu (usp. G *susjedove kuće,* D *susjedovoj kući,* A *susjedovu kuću,* I *susjedovom kućom* i G *kuće susjeda,* D *kući susjeda,* A *kuću susjeda,* I *kućom susjeda*). Također se razlikuje od pridjeva i zamjenice i po tome što se nalazi, u stilski neobilježenom izražavanju, iza imenice na koju se posvojnost odnosi. Premjesti li se ispred te imenice, što je uobičajeni položaj posvojnog pridjeva i zamjenice, iskaz postaje stilski obilježen (npr. *susjeda kuća*). O razlici u upotrebi posvojnog genitiva imenice naspram posvojnog pridjeva i posvojne zamjenice piše u gramatici "Obično se prisvojni genitiv uzima onda kada uz njega stoji *atribut*, apozicija ili odnosna rečenica, ukratko, kada uz njega ima neki dodatak. Inače se pripadanje pokazuje prisvojnim pridjevima" s napomenom "umjesto prisvojnih pridjeva ne valja bez potrebe uzimati genitiv imenice kad uz nju nema dodatka" te da "ima imenica od kojih se ne tvore prisvojni pridjevi, pa ih uzimamo u genitivu i *bez dodatka*".[81] Posvojnost se može izražavati još jednim sredstvom. Naime, u relativnim rečenicama, koje su od-

80 O sastavu posesivnih konstrukcija Ultan (1978: 14) kaže: "all possessive constructions must consist of at least two constituents, one denoting the possessor and the other the possessee".

81 Brabec & Hraste & Živković (⁶1965: 223). Posvojnost se ponekad izražava i dativom imenice ili lične zamjenice, npr. *Majka* PETRU *još nije ozdravila.* ili *Majka* MU *još nije ozdravila.* Pregled sredstava za izražavanje posvojnosti u slavenskim jezicima pruža Golovačeva i dr. (1989).

redba imenske riječi u glavnoj rečenici, uvedene relativnom zamjenicom koja istovremeno i zamjenjuje tu imensku riječ, mora postojati mogućnost iskazivanja posvojnosti zamijenjene imenske riječi - pa kad se npr. rečenice *Vidio sam susjeda*. i *Kuća susjeda je nedavno završena.* povezuju u složenu rečenicu tako da prva od njih postaje glavna, a druga relativna rečenica, imenica u genitivu *susjeda* zamjenjuje se relativnom zamjenicom, a posvojnost izražena tom imenicom u genitivu ostaje vidljiva i na relativnoj zamjenici. Složena rečenica tada glasi *Vidio sam susjeda* ČIJA *kuća je nedavno završena.* ili *Vidio sam susjeda kuća* KOJEG *je nedavno završena*. ili *Vidio sam susjeda* KOJEG *je kuća nedavno završena*. Navedene tri mogućnosti izražavanja posvojnosti relativnom zamjenicom neće svim govornicima biti u podjednakoj mjeri prihvatljive - češće će davati prednost jednoj od njih. Pogleda li se što o ovim trima mogućnostima kažu gramatike, može se zapaziti razlika između novijih i starijih gramatika. U starijim gramatikama mogu se izdvojiti sljedeće normativne napomene: relativnu zamjenicu *čiji* pravilno je upotrebljavati samo ako zamijenjena imenica označava osobu muškog roda u jednini, a inače se koristi genitiv zamjenice *koji* - tim genitivom moguće je uvijek zamijeniti i oblik zamjenice *čiji* koji označava osobu muškog roda u jednini.[82] Ovakve napomene u gramatikama pokazuju da se zamjenica *koji* smatrala za uobičajeni način izražavanja posvojnosti u relativnim

[82] Vidi npr. Strohal (1928: 27-28), Musulin ([2]1934: 35), Florschütz ([4]1940: 190), Maretić ([3]1963: 508). Moguće je da je to ograničavanje, koje polazi od jezika V. Karadžića, povezano i s utjecajem J. Kopitara na Karadžićev opis jezika jer je u slovenskom jeziku upravo takvo ograničenje vrijedilo za upotrebu relativne zamjenice *čigar*, v. Friedman (1972: 41). Divković ([2]1889: 10) navodi da se umjesto *čiji* govori i *čigov*, što je još sličnije slovenskom *čigar* (osim toga, i u *Rječniku* V. Karadžića *čiji* se ne opisuje zasebno, nego se upućuje na *čigov*).

rečenicama, dok je upotreba zamjenice *čiji*, barem prema tvrdnjama u gramatikama, bila veoma ograničena. Ali iste napomene svojim upozoravanjem da "*čiji* stoji umjesto genitiva *kojega* samo onda kad se proteže na muško čeljade u jednini" mogu ujedno biti i znak da se u praksi često odstupalo od toga.[83] Druga napomena koju nalazimo u starijim gramatikama kaže da zamjenica *koji* kad izražava posvojnost mora biti ispred imenice na koju se posvojnost odnosi, pa je pravilno npr. "To su Crnogorci, *o kojih običajima* ćemo govoriti" i "To je stablo, *kojega* se grane polomiše", a nepravilno je "To su Crnogorci, *o običajima kojih* ćemo govoriti" i "To je stablo, grane *kojega* se polomiše".[84] U novijim gramatikama, međutim, ne nalazimo nijednu od ovih napomena - ni napomenu o ograničenoj upotrebi zamjenice *čiji* ni napomenu o položaju zamjenice *koji* ispred imenice.[85] Znači li to da se upotreba u novije vrijeme izmijenila?

Tražeći odgovor na ovo pitanje provjerila sam u središnjem korpusu, dakle u korpusu iz vremena pisanja starijih gramatika, odražavaju li navedena pravila u tim gramatikama stanje iz jezične prakse. Rezultati su se pokazali zanimljivima. Od ukupno tridesetak rečenica u kojima je izražena posvojnost u 23 je izražena zamjenicom *čiji*, a u 8 genitivom zamjenice *koji*. To znači da je čak u dvije trećine primjera posvojnosti posvojnost iskazana zamjenicom *čiji*, te da je ta zamjenica, a ne zamjenica *koji* (kako bi se zaključilo prema opisima u tadašnjim gramatikama), i tada bila

---

83 Florschütz ([4]1940: 190). Maretić i izrijekom kaže da se "nepravilna upotreba" često nalazi kod pisaca, npr. "radi onijeh *čija* usta govore", "što smo im poslali knjigu *čije* stihove ti njima pročitavaš" ([3]1963: 508).

84 Vidi Florschütz ([4]1940: 174-175) i Maretić ([3]1963: 462). Navedeni primjeri su iz Florschützove *Gramatike*.

85 Vidi Barić i dr. ([2]1990), Katičić ([2]1991), Babić i dr. (1991).

uobičajeni način izražavanja posvojnosti u relativnim rečenicama. Korpus pokazuje, što se može i pretpostaviti iz ovolike zastupljenosti zamjenice *čiji*, da ni na početku stoljeća, dakle ni u razdoblju od čije jezične prakse bi trebale polaziti gramatike u kojima se nalazi pravilo o upotrebi zamjenice *čiji* ograničenoj na osobe muškog roda u jednini, nije u praksi to pravilo vrijedilo. Posvojnost se izražavala pomoću *čiji* bez obzira na rod i broj imenice i bez obzira na to označava li imenica osobu ili ne:

(1) /.../ i da je pravično da se i sa drugih razloga već istaknutih dodje u susret *poduzeću* ČIJE *se nastajanje ne smije spriječavati prekomjernim zahtjevim.* (pSM:24)

(2) Izvolite ih razrezati u pojedine cedulje, te pošto ste ove razmiešali, izvucite *jednu cedulju,* ČIJI *broj sebi dobro zapamtite.* (nRNL,R,103:4)

(3) /.../ neke zaslužne porodice budu sada baš progonjene, naročito *Cudari i Lackovići,* ČIJI *su članovi bili banovi hrvatski i slavne vojvode kralja Ljudevita*. (zFŠ:35)

(4) Vaše nam je veličanstvo u kratko vrieme svog vladanja podalo čitav niz dokaza, da je i *narod,* ČIJA *je sudba Vašem veličanstvu povjerena,* prožet uvjerenjem o potrebi bratske sloge. (nO,Z,250:2)

Ovakva upotreba zamjenice *čiji* potpuno je prihvatljiva suvremenim govornicima. Nema nikakve sumnje da je upravo *čiji* danas najuobičajenije sredstvo za izražavanje posvojnosti u relativnim rečenicama - pogledamo li opis svojstava te zamjenice u novijim gramatikama, vidimo da je među njenim svojstvima navedeno značenje pripadnosti, a za njenu upotrebu rečeno je "zamjenica *čiji* kao odnosna odnosi se na imenice svih

triju rodova u jednini i množini".[86] Stoga možemo zaključiti da se upotreba zamjenice *čiji* nije izmijenila od vremena pisanja starijih gramatika do danas, nego da te gramatike, kad je riječ o ovom pitanju, nisu polazile od tadašnje stvarne jezične prakse. Tek su Brabec & Hraste & Živković ([6]1965: 105-106) u svojoj gramatici pravilo doveli u pitanje navodeći da ono nema potporu u jezičnoj praksi.[87] Ali Lj. Jonke im je to zamjerio rekavši da naspram "beogradske, Stevanovićeve Gramatike" "zagrebačka, Brabec-Hraste-Živkovićeva, pretjeruje proglašujući Maretićevu normu kao zastarjelu i preporučujući samo noviju varijantu".[88] Formulacija koju nalazimo u Brabec & Hraste & Živković ([6]1965: 105-106) ipak nije bila toliko oštra: "Odnosna zamjenica *čiji, čija, čije* upotrebljavala se onda kada se odnosila na ***muško čeljade u jednini*** /primjeri/. Međutim danas se redovno upotrebljava u govoru i književnosti zamjenica *čiji* (mjesto genitiva ili

86 Babić i dr. (1991: 659).

87 Godine 1933. A. Belić je u svom članku (str. 136-140) napisao da je ograničavanje upotrebe odnosne zamjenice *čiji* neosnovano jer su sve ostale upitne zamjenice ujedno i odnosne pa se ni *čiji* ne može u tome od njih razlikovati, osim toga široka upotreba zamjenice *čiji* kod književnika i u govorenom jeziku ne dopušta njeno ograničavanje u književnom jeziku, bez obzira na to što je takvo ograničenje možda bilo karakteristika jezika V. Karadžića.

88 Jonke ([2]1965: 383). O normi koju Jonke naziva Maretićevom sam Jonke kaže (382-383): "I baš na proučavanju Karadžićeva i Daničićeva jezika prof. Maretić je g. 1899. i 1924. razgraničio upotrebu odnosne zamjenice *koji* i *čiji*. /.../ Dakle, u Karadžića i Daničića dolazi *koji* mjesto *čiji* uz imenice ženskoga i srednjega roda u jednini, pa uz imenice muškoga roda u jednini koje ne znače muško čeljade, i napokon uz imenice u množini. Pri tom se još može zapaziti da najprije dolazi zamjenica *koji*, a onda tek imenica s kojom je povezana: '/.../ za Galilejce *kojijeh krv* pomiješa Pilat sa žrtvama njihovijem... Crnogorci *o kojih* ćemo *odijelu* poslije govoriti'."

dativa od *koji*) i onda kada se odnosi na imenicu bilo kojega roda i broja /primjeri/."

Primjeri iz korpusa u kojima je posvojnost izražena genitivom relativne zamjenice *koji* pokazuju da je pravilo o položaju te zamjenice ispred imenice imalo daleko veću težinu, odnosno utemeljenost u praksi, nego pravilo o ograničavanju upotrebe zamjenice *čiji*. Naime, u sedam od ukupno osam primjera upotrebe *koji* kao posvojnog genitiva ta zamjenica nalazi se ispred imenice na koju se posvojnost odnosi, npr.:

(5) Imate *vladu, KOJE ČLANOVI nisu ni saborski zastupnici, a ni članovi saborske većine.* (gGZH:16)

(6) /.../ da *svakomu piscu, KOJEGA se RASPRAVA štampa u "Radu" ovoga razreda,* bude slobodno iz nje štampati kratak sadržaj /.../. (pLJ:29)

(7) Sada se zabijaju u zemlju *tako zvane patent-cievi, KOJIH PREDNOST u tom stoji,* da se može jedna ciev o drugu prišarafiti /.../. (nNO,O,1:3)

(8) Dosta malo govore novine *o generalu Mollinary-u, KOJEGA KRATKE ŽIVOTOPISNE CRTICE niže saobćujemo.* (nO,Z,250:1)

(9) /.../ takav odbornik može vršiti službu samo za ono vrijeme, za koje je bio izabran *onaj, NA KOJEGA je MJESTO on došao.* (pZON:33)

Samo u jednom primjeru zamjenica se nalazi iza imenice:

(10) Molba se ima predati *kod onog općinskog (gradskog) poglavarstva, U PODRUČJU KOJEGA se nalaze nekretnine,* koje prolaz trebaju /.../. (pZON:33)

Ovo pitanje položaja zamjenice *koji* ispred ili iza imenice nije moguće proučiti i prema novijim gramatikama. Naime, u tim se gramatikama ne govori o izražavanju posvojnosti zamjenicom *koji*; Katičić ([2]1991: 199), kao i Barić i dr. ([2]1990: 344), samo spominje da je umjesto *čiji* moguće upotrijebiti i *koji*, ilustrirajući

to jednim konstruiranim primjerom sa zamjenicom ispred imenice. Ovakvo nepridavanje pažnje posvojnosti izraženoj zamjenicom *koji* navodi na zaključak da se u suvremenom jeziku posvojnost ili uopće više ne izražava zamjenicom *koji* ili se izražava toliko rijetko da to nije pojava koja zaslužuje svoje mjesto u gramatičkom opisu svojstava te zamjenice. Međutim, pogledamo li suvremenu jezičnu praksu, vidimo da se upravo na planu izražavanja posvojnosti zamjenicom *koji* događa zanimljivost koja zaslužuje pažnju. U primjerima s tom zamjenicom danas, naime, daleko češće nailazimo da je imenica ispred zamjenice, npr.:

(11) /.../ tj. *o promišljenim i provjerljivim postupcima* PRIMJENOM KOJIH *se prajezik uspostavlja* /.../.

(12) Nažalost, tek nakon što sam zaključila *istraživanje* O REZULTATIMA KOJEG *ću pisati*, izišao je u časopisu "Filologija" članak /.../.

(13) /.../ jer se okoliš te institucije i djelatnosti koje bi trebale o njemu brinuti nalaze u procesima *mjene*, BRZINA I KVALITET KOJE *nadilazi sve dosad poznato.*

(14) Uspostavom Nezavisne Države Hrvatske ustrojava se *hrvatska vojna sila* GLAVNINA KOJE *se naziva upravo domobranstvo.*

(15) /.../ ne bi smio biti jedina sudbina *zapisa ove jedinstvene građe o životu i ratu*, SADRŽAJ KOJIH *nadilazi poetičke i geneološke obrasce znanosti o književnosti* /.../.[89]

---

[89] Primjeri su iz (11) M. Križman, "Indoeuropeistički sadržaji u uvodnom dijelu *Poredbene slavenske gramatike* S. Ivšića", *Suvremena lingvistika*, Zagreb, 18, 1992, 34: 173; (12) S. Vranić, "Naznake fonologije čakavskih govora otoka Paga", *Fluminensia*, Rijeka, 5, 1993, 1-2: 109; (13) V. Lay, "Obrazovanje za okoliš u Hrvatskoj", *Socijalna ekologija*, Zagreb, 2, 1993, 2-3: prva str. članka; (14) *Feral Tribune*, Split, 28.12.1993: 8; (15)

To pokazuje da se od početka stoljeća do danas jezična praksa, kad je riječ o redoslijedu zamjenice *koji* i imenice, izmijenila te dovodi u pitanje tvrdnju P. A. Dmitrieva da hrvatski i srpski jezik čuvaju iskonski poredak riječi s relativnom zamjenicom *koji* na prvom mjestu, kao i slovenski i poljski, za razliku od makedonskog, bugarskog, ruskog, ukrajinskog i bjeloruskog.[90] Budući da zamjenica *koji* izražava posvojnost svojim genitivom kao što bi to bio slučaj i kod zamijenjene imenice - usp. *o postupcima primjenom* KOJIH i *o postupcima|primjenom* POSTUPAKA - i da taj genitiv ostaje nepromijenjen bez obzira na padež imenice uz koju stoji kao što bi to bio slučaj i kod posvojnog genitiva zamijenjene imenice - usp. s prethodnim primjerom *postupke primjenu* KOJIH i *postupke|primjenu* POSTUPAKA - novim položajem zamjenice *koji* iza imenice postao je posvojni genitiv te zamjenice i po svom položaju jednak posvojnom genitivu zamijenjene imenice - usp. stari položaj KOJIH *primjena* i novi položaj *primjena* KOJIH s uobičajenim položajem posvojnog genitiva imenice *primjena* POSTUPAKA. Po svemu tome se izražavanje posvojnosti pomoću relativne zamjenice *koji* razlikuje od izražavanja posvojnosti pomoću relativne zamjenice *čiji* - dok prvi slučaj ima svojstva posvojnog genitiva imenice, drugi slučaj ima svojstva posvojnog pridjeva ili zamjenice: svojim padežom *čiji* se uvijek slaže s imenicom na koju se posvojnost odnosi kao što bi to bio slučaj i kod posvojnog pridjeva ili zamjenice - usp. *o postupcima* ČIJOM *primjenom, postupke* ČIJU *primjenu* i *o postupcima*|NJIHOVOM *primjenom, postupke*|NJIHOVU *primjenu* - zamjenica *čiji* nalazi se ispred imenice na koju se posvojnost

R. Jambrešić, "Odjeci Praške škole u hrvatskoj folkloristici", *Croatica,* Zagreb, 23-24, 1992-93, 37-38-39: 135.

90 Vidi Dmitriev (1970a: 56).

odnosi kao što bi to bio slučaj i kod posvojnog pridjeva ili zamjenice - usp. prethodne primjere. Budući da su posvojni pridjevi i posvojne zamjenice najučestalija sredstva za izražavanje posvojnosti, potpuno je razumljivo da njihova svojstva ima i zamjenica koja je najučestalije sredstvo za izražavanje posvojnosti u relativnim rečenicama. Za zamjenicu *čiji* Dmitriev čak kaže da je potpuno istisnula *koji* i *što* iz funkcije uvođenja relativnih rečenica s dodatnim značenjem pripadnosti te da je *čiji* jedino sredstvo s takvom funkcijom, po čemu se hrvatski i srpski jezik razlikuju od svih ostalih slavenskih jezika.[91] Međutim, ipak se ne može reći da je *čiji* jedino sredstvo s takvom funkcijom - i danas se, kao što pokazuju primjeri iz suvremene jezične prakse koje sam navela, ponekad koristi genitiv zamjenice *koji* za uvođenje relativne rečenice s dodatnim značenjem pripadnosti. Primjeri koje sam našla pokazuju da se, za razliku od jezične prakse u upotrebi zamjenice *čiji*, jezična praksa s obzirom na položaj zamjenice *koji* u odnosu na imenicu od početka stoljeća do danas izmijenila.[92] Time se posvojni genitiv te zamjenice izjednačio svojim položajem s posvojnim genitivom imenice na čijem mjestu i stoji. Što se razlike u strukturiranju obavijesti starim i novim položajem tiče, prije je struktura s posvojnim genitivom započinjala *temom*, tj. poznatom obavijesti, jer zamjenica *koji* u relativnoj rečenici zamjenjuje već poznatu imenicu - *o postupcima KOJIH primjenom* - a danas je dio nove obavijesti, *reme*, isturen ispred relativizatora *koji* i na taj način istaknut - *o postupcima primjenom KOJIH*. Stari položaj zamjenice *koji* i danas se ponekad

[91] Dmitriev (1970: 126-127).

[92] Browne (1986: 95) navodeći jedan primjer relativne rečenice u kojoj se zamjenica *koji* nalazi ispred imenice napominje uz njega da je karakterističan za stariji jezik.

pojavljuje, mnogo rjeđe nego novi, jer je nemoguće da se jedna sintaktička promjena u tako kratkom razdoblju ostvari u potpunosti - promjene na sintaktičkoj razini odvijaju se veoma sporo. Stoga sam i navela na početku rada tri različite mogućnosti izražavanja posvojnosti u relativnoj rečenici - zamjenicom *čiji*, genitivom zamjenice *koji* u novom položaju i genitivom zamjenice *koji* u starom položaju - i istakla da neće sve tri biti podjednako prihvatljive svim govornicima. Stari položaj vjerojatno će češće biti prihvatljiviji govornicima/piscima starije dobi ili onima koji se pridržavaju normativnih upozorenja koja se mogu naći u starijim gramatikama, npr. *Tako se opisuje cijeli skup rečenica KOJIH je USTROJSTVO izvodivo jedno od drugoga prema točno utvrđenim odnosima* /.../[93] naspram *rečenica USTROJSTVO KOJIH* ili još uobičajenije *rečenica ČIJE USTROJSTVO.* Također će stari položaj ponekad biti prihvatljiviji u slučajevima kad je sintagma s posvojnim genitivom dugačka. Postojanje dvaju mogućih položaja zamjenice *koji* Kovačević (1987: 155) opisuje kao "kolebanje" "između sintaksičkih pozicija što ih u osnovnom semantičko-gramatičkom redu riječi imaju konektor i nekongruentni atribut. Ujedinjujući navedene funkcije, *koji* ne može da ujedini i njihove pozicije zadate osnovnim semantičko-gramatičkim redom riječi, jer su one inkompatibilne: konektivna funkcija zamjenice *koji* predodređuje mjesto na početku zavisne klauze /.../ dok joj funkcija nekongruentnog atributa predodređuje mjesto iza imenice s kojom u zavisnoj klauzi čini supstantivnu nekongruentnu sintagmu." Kod zamjenice *čiji* ne postoji takva neusuglašenost rečenične i sintagmatske

93 Primjer je iz R. Katičić, "Nešto napomena o vezi između atributnih korelativa i 'restriktivnosti' odnosnih rečenica u hrvatskome književnom jeziku", *Jezik*, Zagreb, 41, 1994, 3: 74.

pozicije jer i funkcija konektora i funkcija kongruentnog atributa zahtijevaju od nje da se nalazi na početku zavisne rečenice, odnosno ispred imenice na koju se posvojnost odnosi. To Kovačević (1987: 159) ističe kao jedan od osnovnih razloga zašto je upotreba zamjenice *čiji* gotovo istisnula upotrebu posvojnog genitiva zamjenice *koji*.

Postoji još jedna mogućnost izražavanja posvojnosti u relativnoj rečenici - posvojnim dativom zamjenice *koji*. O toj mogućnosti ne govore ni starije gramatike - dativ zamjenice *koji* ne predlažu kao zamjenu umjesto *čiji*, predlažu samo genitiv - a ni novije gramatike. Jedino Brabec & Hraste & Živković ([6]1965: 105-106) kažu da se zamjenica *čiji* upotrebljava "mjesto genitiva ili dativa od *koji*". U korpusu koji mi je poslužio za provjeru jezične prakse iz vremena starijih gramatika našla sam nekoliko primjera s dativom:

(16) U njoj je bilo glavno mjesto *grad Kotor*, *KOJEMU se i danas još vide RAZVALINE*, a pod njime varoš istoga imena. (zFŠ:5)

(17) To je *duševna veličina*, *KOJOJ je KORJEN u moralnoj čestitosti i umnoj premoći*. (kJT:321)

(18) /.../ *poput jezerca u gorskoj tišini*, *KOJEMU jači vjetar nikada ne ustalasa GLATKU POVRŠINU*. (kVN:8)

Dativ zamjenice *koji* nalazi se na mjestu dativa zamijenjene imenice: *grad Kotor*|*GRADU KOTORU se i danas još vide razvaline*; *duševna veličina*|*DUŠEVNOJ VELIČINI je korijen u moralnoj čestitosti*; *jezerce*|*JEZERCU jači vjetar nikada ne ustalasa glatku površinu*. Umjesto dativa može se upotrijebiti posvojna zamjenica - *grad Kotor*|*NJEGOVE razvaline se i danas još vide*; *duševna veličina*|*NJEN korijen je u moralnoj čestitosti*; *jezerce*|*NJEGOVU glatku površinu jači vjetar nikada ne ustalasa* - ali kad se posvojna zamjenica usporedi s dativom, zapaža se da u primjerima s dativom ponekad

posvojnost nije tako očita, npr. u (18). O posvojnom dativu Stevanović ([5]1991: 368) kaže: "Ipak ostaje primera gde nije sasvim jednostavno utvrditi da li se u njima oblikom dativa određuje kome pripada odnosni pojam ili se pojmu u dativu namenjuje ono što se celom rečenicom kazuje.", a Mrazović & Vukadinović (1990: 294) kažu da se posvojni dativ "javlja samo uz imenice koje označavaju delove ljudskog tela, delove odeće ili ljude u nekom rodbinskom ili bliskom odnosu".[94] To je mogući razlog zašto starije gramatike ne govore o posvojnom dativu u relativnim rečenicama i ne postavljaju ga u ravnopravan položaj s posvojnošću izrečenom genitivom zamjenice *koji* ili zamjenicom *čiji*.[95] Novije gramatike o posvojnom dativu u relativnim rečenicama ne govore kao što ne govore ni o posvojnom genitivu zamjenice *koji*. A jezična praksa pokazuje da je upravo posvojni genitiv zamjenice *koji* područje na kojem se događa zanimljiva promjena, rezultat koje bi mogao biti da se hrvatski jezik prestane nalaziti među onim slavenskim jezicima koji čuvaju stari redoslijed s relativnom zamjenicom na prvom mjestu.

---

94 Gallis (1974: 54, 55) za enklitički posvojni dativ ličnih zamjenica također kaže da se prvenstveno javlja uz imenice koje označavaju lice, dijelove tijela i stvari koje pripadaju nekom čovjeku. Osim toga, kaže da je u novije vrijeme takav dativ malo rjeđi.

95 Golovačeva i dr. (1989: 153) opisujući sredstva izražavanja posvojnosti u slavenskim jezicima kaže da dativ u suvremenim slavenskim jezicima često ustupa mjesto genitivu (bez prijedloga ili s prijedlogom). Kovačević pak (1987: 158-159) za upotrebu posvojnog dativa zamjenice *koji* smatra da je teritorijalno i funkcionalnostilski rasprostranjenija od upotrebe posvojnog genitiva iste zamjenice.

3. RELATIVIZATORI *ŠTO*

Pri proučavanju relativizatora u hrvatskom jeziku može se zapaziti da je posebna pažnja istraživača bila posvećivana relativizatoru *što*. Kako taj relativizator u nekim relativnim rečenicama ima svojstva tipične zamjenice, a u drugim relativnim rečenicama nema, izazivao je različita mišljenja o tome kojoj vrsti riječi pripada. Jedni autori svrstavaju ga među zamjenice (Maretić [3]1963: 197; Brabec & Hraste & Živković [6]1965: 105, 205; Težak & Babić [7]1992: 111-112; Gołąb 1972: 42-46; Barić i dr. [2]1990: 106; Mrazović & Vukadinović 1990: 330-331, 649)[1], drugi ga također svrstavaju među zamjenice, ali pritom razlikuju dva tipa relativizatora *što*, od kojih za jedan navode da nema svojstva tipične zamjenice (Gallis 1956: 129; Kuzmić 1963: 225-229; Ivšić 1970: 328-329; Vitezić 1973: 184; Maček 1975: 38-39), treći razlikuju dva relativizatora *što*, od kojih jedan smatraju zamjenicom, a drugi veznikom (Stevanović 1939: 209; Belić 1950: 232 i 1954: 3; Grickat 1967: 32-33, 40; Pavešić 1971: 179; Browne 1986: 23-24, 31, 116-117; Pranjković 1986: 12, 15, i 1993: 96-97; Stanojčić & Popović & Micić 1989: 296, 299, 301). Auwera & Kučanda (1985) i Kučanda & Auwera (1987) tvrde da je, za razliku od zamjeničkog tipa relativizatora *što*, drugi tip relativizatora *što* kategorijalno nediskretan jer se na

---

[1] Zanimljivo je da u *Gramatici* Barić i dr. ([2]1990: 106, 343) čak ni unutar knjige nije ujednačeno kojoj vrsti riječi relativizator *što* pripada: autor dijela *Morfologija* naziva ga zamjenicom, a autor dijela *Sintaksa* naziva ga zamjeničkim prilogom.

osnovi svojih svojstava podjednako može opisati i kao netipična zamjenica i kao netipični veznik. Razmišljanje o kategorijalnoj nediskretnosti očito je i u polusloženici ***zamjenica-veznik***, kojom Stevanović ([6]1991: 297) opisuje onaj tip relativizatora ***što*** koji nema svojstva tipična za zamjenicu. Anićev ***Rječnik*** (1991: 719) ne donosi podatak o kategorijalnoj pripadnosti relativizatora ***što*** iako uz sve ostale relativizatore navodi i podatke o njihovoj kategorijalnoj pripadnosti. Podijeljenim mišljenjima oko toga da li razlikovati zamjenički relativizator ***što*** od vezničkog relativizatora ***što*** pridružuje se još i mišljenje da je od dva tipa relativizatora ***što*** jedan zamjenica, a drugi prilog (Katičić [2]1991: 179, 195-197; Raguž 1994: 117, 120).

Ono što je zajedničko navedenim mišljenjima o relativizatoru ***što*** jest da ili nagovještavaju potrebu razlikovanja dvaju relativizatora ***što*** ili razlikuju dva relativizatora ***što***. U ovoj knjizi razdvajam sklonjivi relativizator ***što*** (***što***$_S$) od nesklonjivog relativizatora ***što*** (***što***$_N$) zbog razlike koju oni pokazuju u svojoj sklonjivosti, mogućnosti pojavljivanja s prijedlogom, funkciji, antecedentima i dr. ***Što***$_S$ ima potpunu padežnu paradigmu kao i upitna i neodređena zamjenica ***što*** (usp. ***Ono ŠTO se čita..., Ono ČEGA nema..., Ono ČEMU se radujem...*** itd. te ***Što se čita?, Čega nema?, Čemu se radujem?*** itd. i ***Ako što čitaš..., Ako čega nema..., Ako se čemu radujem...*** itd.). ***Što***$_N$ nema padežnu paradigmu - uvijek se pojavljuje u obliku koji odgovara nominativu i akuzativu upitne, neodređene i relativne zamjenice ***što*** (***Knjiga ŠTO se čita..., Knjiga ŠTO JE nema..., Knjiga ŠTO JOJ se radujem...*** itd.). Dok se ***što***$_S$ može pojaviti neposredno iza prijedloga, ***što***$_N$ ne može (usp. ***Ono PO ČEMU sam poznat...*** / ***Svojstvo ŠTO sam PO NJEMU poznat...***, **Svojstvo PO ŠTO sam poznat...*). ***Što***$_S$ ima sintaktičku vrijednost imenice, tj. vrši u relativnoj rečenici funkciju subjekta, direktnog objekta, indirektnog

objekta ili dr. *Što*$_N$ nema takvu funkciju u relativnoj rečenici, a to je vidljivo iz pojavljivanja lične zamjenice, koreferencijalne s antecedentom, koja na sebe preuzima iskazivanje antecedentove sintaktičke funkcije unutar relativne rečenice (v. prethodne primjere). Dok je ***izostavljanje*** lične zamjenice uz ***što***$_N$ neprihvatljivo u većini sintaktičkih funkcija (osim u funkciji subjekta, gdje je obavezno, te u funkciji direktnog objekta, gdje je samo ponekad dopušteno), dotle je ***dodavanje*** iste lične zamjenice uz ***što***$_S$ uvijek neprihvatljivo (usp. *Čovjek* ŠTO$_N$ *GA vidim...*, **Čovjek* ŠTO$_N$ *vidim...* / *Ono* ŠTO$_S$ *vidim...*, **Ono* ŠTO$_S$ *GA vidim...*).

Iz navedenih svojstava relativizatora ***što***$_S$ i ***što***$_N$ proizlazi da je ***što***$_S$ zamjenica, koja i uvodi relativnu rečenicu (veznička uloga) i iskazuje sintaktičku funkciju antecedenta unutar relativne rečenice (zamjenička uloga). ***Što***$_N$ nije zamjenica - ima vezničku, ali ne i zamjeničku ulogu. Da li ga smatrati veznikom ili ga možda ubrojiti među priloge? Budući da ***što***$_N$ nije odredba glagola, a prilozi su prvenstveno odredbe glagola, i budući da time što ne može doći neposredno iza prijedloga ***što***$_N$ pokazuje isključivost uobičajeniju za veznike nego za priloge[2], smatram ga veznikom.[3] Priložna kategorizacija dolazila bi u obzir samo za jedan manji broj primjera upotrebe relativizatora ***što***$_N$, kada se on pojavljuje umjesto priloga ***koliko***. Takve primjere izdvajam u zasebnu grupu jer imaju svojstva drugačija od onih vezanih za upotrebu vezničkog relativizatora ***što***$_N$. O svakom od navedenih relativizatora ***što***, kao i o razlici u njihovim antecedentima,

[2] Prilog koji uvodi rečenicu može doći neposredno iza prijedloga: *Mnogo radim* OD KADA *sam saznao...*

[3] Autori koji *što*$_N$ smatraju prilogom nisu bez ostatka uvjereni u opravdanost takve kategorizacije. Tako Raguž (1994: 153) u zaključku kaže za *što*$_N$: "Ako /!/ bi ga i trebalo držati za prilog, onda bi to bio neki prilog egzistencije."

govorit će se u sljedećim poglavljima, na osnovi rezultata dobivenih analizom korpusa.

3.1. SKLONJIVI RELATIVIZATOR *ŠTO*$_S$

Sklonjivi relativizator *što*$_S$ je imenička zamjenica. Kao takva, nikad se, bilo u upitnoj službi, bilo u neodređenoj službi, bilo u službi relativizatora, ne pojavljuje u istoj sintagmi s imenicom, na mjestu njezine odredbe (usp. [*Koji stol*] *je pomaknut?* i *[*Što stol*] *je pomaknut?*). Dok se imenica, čak i kad nije neposredno izrečena, podrazumijeva uz pridjevnu zamjenicu *koji* jer rod i broj te zamjenice ovise o imenici, dotle se uz imeničku zamjenicu *što*$_S$ ne podrazumijeva imenica. Rod i broj zamjenice *što*$_S$ ne ovise o imenici, već *što*$_S$ uvijek pokazuje jednu, nemarkiranu stranu u tim kategorijama - srednji rod i jedninu (usp. [*Koji*] *je pomaknut?*, *[*Što*] *je pomaknut?*, [*Što*] *je pomaknuto?*). Da bi se dobila ovjerena upitna rečenica sa zamjenicom *što*$_S$, treća među navedenim primjerima, bilo je potrebno da glagolski pridjev svojim oblikom pokazuje srednji rod i jedninu, tj. da bude kongruentan sa zamjenicom *što*$_S$. To dokazuje da je *što*$_S$ jedina imenička riječ u subjektu te da se sadržaj neke druge imeničke riječi ne podrazumijeva. Zbog svojih svojstava zamjenički relativizator *što*$_S$ ima potpuno različite antecedente od zamjeničkog relativizatora *koji*, i jedan relativizator nije moguće zamijeniti drugim.[4] Křížková (1970: 40) navodi da se ta dva relativizatora nalaze u simetričnoj opoziciji - međusobno se isključuju u svim

[4] Pranjković (1986: 12, 15; 1993: 96-97) ističe da postoje dva relativizatora *što* i da jedan od njih, zamjenički *što*, nije nikad zamjenjiv s *koji*, a drugi, veznički *što*, uvijek je zamjenjiv s *koji*.

pozicijama.[5] Stoga nije istinita tvrdnja u *Gramatici* Barić i dr. ([2]1990: 106) "imenička zamjenica *što* može se upotrijebiti umjesto nominativa pridjevne zamjenice *koji* za sva tri roda /.../ u akuzativu se tako upotrijebljenoj zamjenici dodaje enklitički oblik lične zamjenice". Niti se imeničkoj zamjenici *što* može dodati lična zamjenica s istom referencijom (**Sve* ŠTO *sam* GA *kupio...*, **Ono* ŠTO *sam* GA *poželio...*, **Sve* ČEMU *sam* MU *se radovao...*, **Ono* ČEGA *sam* GA *se nagledao...* itd.) niti se tu radi o *imeničkoj zamjenici*.[6] Naime, umjesto *koji* može se upotrijebiti samo onaj tip relativizatora *što* koji se više ne ponaša kao zamjenica, već kao veznik. Greška u gramatici nastala je uslijed nerazlikovanja sklonjivog relativizatora *što*$_{S}$, koji je imenička zamjenica, i nesklonjivog relativizatora *što*$_{N}$, koji je veznik.[7] Jednak tip greške, uslijed istog razloga, napravljen je i u *Gramatici* Mrazović & Vukadinović (1990: 649): "Odnosni konektor *što* ostaje, međutim, nepromenjen, a najčešće upućuje na neodređene zamenice. *To je* SVE ŠTO *još želim. Kupila bih* NEŠTO ŠTO *vredi.*

---

[5] "SRZ typu *co* a AdRZ typu *který* však tvoří opozici symetrickou, tj. ve svých pozicích se vzájemně vylučují."

[6] Sanders & Tai (1972: 195) čak tvrde da se ni u jednom jeziku ne pojavljuje uz relativnu zamjenicu još jedna zamjenica koja bi se odnosila na isti antecedent (ta tvrdnja ipak ne vrijedi za jezike u kojima postoji udvostručenje objekta, npr. u makedonskom i rumunjskom, v. Auwera & Kučanda 1985: 944), a Raguž (1994: 13) Browneovoj tvrdnji (1986: 113-114) da bi pojavljivanje dviju zamjenica za isti antecedent bila anomalija za hrvatski jezik dodaje da bi to bila anomalija i za sve druge slavenske jezike osim za makedonski i bugarski (zanimljivo je da upravo takvu anomaliju Raguž sam pravi samo nekoliko stranica ispred u svojoj knjizi, pišući na str. 9 "Pregled osnovnih pitanja *koje ih* taj relativ nameće /.../" /istakla S.K./).

[7] Istu grešku čini i Znika (1994: 137), o čemu je već detaljnije bilo govora na str. 127. Da se sklonjivi i nesklonjivi relativizator nikako ne smiju poistovjećivati, upozorava i Bauer još 1967.g. (1967a: 300) za ekvivalent relativizatora *što* u češkom jeziku, *co*.

Nije to NIŠTA ŠTO *bi vredelo videti*." U ovakvim primjerima ne radi se o *nesklonjivom* relativizatoru *što*, kako autorice tvrde, već o sklonjivom. I sami primjeri koji su navedeni kao dokaz nesklonjivosti relativizatora *što* pokazuju da autorice nisu u pravu kad tvrde da je on u tim primjerima nesklonjiv (nepromjenjiv) jer čim mu u istim primjerima promijenimo sintaktičku funkciju, on mijenja i svoj oblik: *To je sve* ŠTO *još želim /* ČEMU *još težim. Kupila bih nešto* ŠTO *vredi /* ČEGA *nema. Nije to ništa* ŠTO *bi vredelo videti /* O ČEMU *bi vrijedilo diskutirati*. I u *Gramatici* Đorđević (1989: 327-329), iako autorica uočava da relativizator *što* ponekad izražava padež a ponekad ne i pokušava to opisati razlikovanjem dvaju tipova riječi *što*, nalaze se netočne tvrdnje. Prva je o ograničenoj sklonjivosti riječi u sastavu *ono što*: "menja se ili samo prvi, ili samo drugi deo kolokacije *ono što*: Bojim se *onoga što* će nastati. To je bilo *ono čega* sam se bojao." Dovoljno je uzeti rečenicu *Bojim se* ONOGA ČEGA *se prije nisam bojao* pa da se vidi da je sklonjiv i prvi i drugi dio kolokacije *ono što*. Druga tvrdnja je da relativizator *što* ne pokazuje padež kad ima za antecedent čitavu rečenicu: "Relativna zamenica *što* može imati i rečeničnu relaciju - ona se može odnositi na sadržinu cele glavne rečenice kada nema obeležje padeža: Od nas se očekivalo da radimo celo vreme, *što* je dosta logično." Dovoljno je rečenicu preoblikovati u *Od nas se očekivalo da radimo cijelo vrijeme,* O ČEMU *su nas i pismeno obavijestili* pa je očito da zamjenica *što* ima obilježje padeža i kad se odnosi na čitavu rečenicu.

3.1.1. SASTAV ANTECEDENTA

U ulozi antecedenta ispred relativne rečenice uvedene pomoću *što*$_S$ najčešće se nalazi pokazna zamjenica *ono*:

(1) *Ono, ŠTO* ODAJU NJENI ZVUKOVI nije, nego opoj i milota. (nD,D,2:3)

(2) *Iz onoga, ŠTO* JE REKAO, dalo se je razabrati da nije čuo znaka trublje /.../. (nN,Z,177:3)

(3) Jer vi poštujete oca, a prezirete *ono, PO ČEM* JE POSTAO OCEM! (kJPK:20)

(4) /.../ ne da razgovarati o o drugom česu nego *o onome, O ČEM* JE RAZGOVARAO S MARIJOM. (kVN:4)

(5) /.../ kažemo *ono ŠTO* SE SJEĆAMO /.../. (nD,D,2:3)

Primjeri kakve predstavlja (1) su najučestaliji. U njima se oblici pokazne zamjenice i relativizatora podudaraju, pokazujući nominativ ili akuzativ. Učestalost pojavljivanja zamjenica *ono što* upravo u nominativno-akuzativnom obliku, što je zahtjev koji pred njih postavlja iskazivanje dviju njihovih najučestalijih funkcija - funkcije subjekta i funkcije direktnog objekta - po svoj prilici utječe da ponekad relativizator ima nominativno-akuzativni oblik čak i u primjerima gdje bi njegovoj funkciji unutar relativne rečenice odgovarao drugi padež, kao u (5) (usp. primjer 5 i *kažemo ono ČEGA se sjećamo*). Dok se u primjerima poput (1) češće može govoriti i o ispustivosti pokazne zamjenice, u primjerima poput (2) i (3), gdje se oblici pokazne zamjenice i relativizatora ne podudaraju, pokaznu zamjenicu nije moguće ispustiti.

Osim pokazne zamjenice *ono*, često se u ulozi antecedenta nalazi opća zamjenica *sve*, a korpus sadrži i po nekoliko primjera u kojima je u ulozi antecedenta *sve ono*, neodređena zamjenica *nešto* ili pokazna zamjenica *to*:

(6) To je *sve, ŠTO* SE ZA NJIH MOŽE REĆI. (kJPK:15)

(7) /.../ bosanski kralj Stjepan Ostojić uzme u svoju zaštitu ***sa svim***, *ŠTO* IMA OD KRUNE UGARSKE. (zFŠ:21)

(8) /.../ pljuju ***na sve ono*** *ŠTO* JE NEKADA NJIH ODUŠEVLJAVALO i *ČIME* SU ODUŠEVLJAVALI DRUGE /.../. (nRNL,R,103:1)

(9) Prisustvujemo ***nečemu***, *ŠTO* NE SAMO DA JE RIEDKO, nego možemo reći unicum. (nH,Z,250:1)

(10) Odatle je dolazilo *to, ŠTO* NIJE NI PO UZGOJU, NI PO NAVICI MOGLA PRIMITI OD RODITELJSKE KUĆE? (kVN:11)

U usporedbi s relativizatorom ***koji***, koji izuzetno rijetko uvodi relativne rečenice ispred kojih nije izražen antecedent, ili u usporedbi s nesklonjivim relativizatorom ***što***$_N$, koji nikad ne uvodi takve relativne rečenice, ***što***$_S$ često uvodi relativne rečenice ispred kojih nema antecedenta:[8]

(11) Kao da znači: *ŠTO* JE BAN STJEPAN ZA SVOJEGA ŽIVOTA DAO i nakon smrti svoje ostavio Vlatku Vukoseliću, da mu se ne oduzimlje. (zVM:190-191)

3.1.2. PODTIP RELATIVIZATORA *ŠTO*$_S$

Sklonjivi relativizator ***što***$_S$ uvodi i relativnu rečenicu koja se odnosi na čitavu rečenicu kao na svoj antecedent. Uslijed toga što upućuje na čitavu rečenicu, ***što***$_S$ se u ovoj ulozi naziva ***prosentencijalizatorom***.[9] Iako se i u takvim primjerima radi o sklonjivom relativizatoru ***što***$_S$, taj tip relativnih rečenica uvedenih njime

[8] Više o relativnim rečenicama bez izraženog antecedenta uvedenim relativizatorom *što*$_S$, ali i drugim relativizatorima v. u poglavlju *Slobodna relativna rečenica*.

[9] Termin Jackendoffov, v. u Klajn (1985: 78).

razlikuje se od drugih relativnih rečenica koje isti relativizator uvodi: dok prethodno opisivane relativne rečenice sa *što*$_{S}$ imaju zamjenicu za antecedent ili nemaju nikakav antecedent, po pravilu su restriktivne i često su preponirane u odnosu na nadređenu rečenicu, dotle relativne rečenice o kojima je sada riječ imaju za antecedent čitavu rečenicu, uvijek su nerestriktivne i po pravilu su postponirane[10] u odnosu na nadređenu rečenicu.[11] Stoga takve relativne rečenice zasebno promatram, a *što*$_{S}$ koji ih uvodi obilježavam *što*$_{S*}$.

(12) *Svaki ima svoj način mišljenja, ŠTO* JOŠ NE ZNAČI da moramo ko pas na mačku. (kJPK:8)

(13) *Taj je priedlog prihvatila ciela komora, NA ŠTO* JE ZASIEDANJE SABORA ZATVORENO. (nO,Z,250:1)

(14) *Iza toga je Tvrtko imao mirno vladanje, ČIME* MU SE PRUŽI PRILIKA, da stane razmišljati oko osiljenja vlasti svoje. (zFŠ:19)

(15) *Ovu sam raspravu dobio po ljubaznosti predstojnika Weather Bureau u Washingtonu G. W. Munroa, NA ČEMU* MU OVIME ZAHVALJUJEM. (zSŠ:187)

Iz (12)-(15) vidljivo je da bi jednostavnom preoblikom, zamjenom relativizatora *što*$_{S*}$ pomoću *to* i dodavanjem veznika *a/ali* u (12) odnosno *i* u (13)-(15), zavisne relativne rečenice postale nezavisne rečenice.[12] Sematički se zamjenica *što*$_{S*}$ u ovakvim primjerima razlikuje od zamjenice *to* samo po tome što ima obilježje

---

10 Za engleski jezik Emonds (1979: 232-233) navodi da nerestriktivna relativna rečenica koja ima za antecedent čitavu rečenicu nikad nije preponirana.

11 Izdvajajući takve relativne rečenice među drugim relativnim rečenicama, Jung (^{7}1982: 36) o njima kaže: "Relativsätze können auch weiterführende Nebensätze sein, denen kein Satzglied oder Gliedteil im Hauptsatz entspricht."

12 Đorđević (1989: 316) kaže da u primjerima poput gore navedenih zamjenica *što* ima istu vrijednost kao *i to*.

[+relativizator]. Preostali dio značenja zamjenice *što*$_{S*}$ isti je kao kod zamjenice *to*, a pripada oblasti upućivanja na dato koje nema svojstva [+živo] i [+lice]. Zbog ovih svojih svojstava *što*$_{S*}$ je na neki način korelativ rečenice koja se nalazi ispred njega i koju on sintaktički i semantički sumira zastupajući je u drugoj rečenici. Ni na mjestu relativizatora *što*$_{S*}$, kao ni u drugim primjerima upotrebe sklonjivog relativizatora *što*$_{S}$, nije moguće upotrijebiti relativizator *koji*.[13] Ovu nemogućnost zamjenjivanja *što*$_{S*}$ s *koji* Klajn (1985: 78-79) objašnjava time što se za nepredmetnu referenciju u pravilu ne koristi predmetna relativna zamjenica, kakva je *koji*, pa ni njezin srednji rod, nego jedan poseban oblik: u ruskom *kotoryj* (predmetno) / *čto* (nepredmetno), u njemačkom *der* ili *welcher* / *was*, u francuskom *qui* ili *que* / *ce qui, ce que*, u talijanskom *che* ili *il quale* / *il che, cio che, cosa che*. Klajn navodi da jedino u engleskom, koji ima složenu upotrebu relativnih zamjenica, jedna ista zamjenica, *which*, može poslužiti i za predmetnu (samo neživu) referenciju i za nepredmetnu.

Uslijed sličnosti zavisne relativne rečenice sa *što*$_{S*}$ i nezavisne rečenice s *i to, a to* i sl., u literaturi se govori o njihovoj tzv. *sinonimnosti*. Kerkhoff ([6]1970: 27) ističe da je veza takve relativne rečenice s glavnom labavija nego kod bilo kojeg drugog tipa relativne rečenice i smatra ih nepravim (*unecht*) zavisnim rečenicama. Bauer (1960: 15) ubraja takve relativne rečenice u nezavisne rečenice i zove ih *nepravim* relativnim rečenicama. O njima kaže (1967a: 318): "Nepravé věty vztažné, které navazují na celý obsah předcházející věty, patří dnes k jevům charakteristickým pro spisovné jazyky, a to nejen slovanské, ale vůbec evropské.

[13] U korpusu nisam našla nijedan primjer da se zamjenica *koji* nalazi na mjestu zamjenice *što*$_{S*}$.

Mohli bychom tu mluvit o syntaktickém evropeismu." Pranjković, uspoređujući takve relativne rečenice s nezavisnim rečenicama, ističe strukturnu različitost između relativnih i nezavisnih rečenica, koja je rezultat primjene različitih operacija (*uvrštavanja/spajanja*) na iste ishodišne rečenice i rezultat je upotrebe različitih sredstava veze, od kojih jedno naglašava značenjsku zavisnost i neravnopravnost među rečenicama (*subordinirani konektor*), a drugo uspostavlja ravnopravan odnos među rečenicama (*koordinirani konektor*).[14]

Premda je za ovaj tip relativnih rečenica karakteristično da se ne odnose ni na jednu riječ pojedinačno, već na čitavu rečenicu, ima primjera u kojima se odnose samo na glagolsku sintagmu:

(16) Inozemni cigani kao štajerski, kranjski, magjarski, bosanski itd. bez obzira na to, da li putne izprave posjeduju ili ne, *imadu se zaustaviti i oblasti predvesti ili bližnjoj obćini predati, ŠTO* SE I SA HRVATSKO-SLAVONSKIM CIGANIMA, BOGCIMA, KAO I SA SVIM SKITALICAMA UČINITI IMA, ako ne posjeduju valjane putne izprave. (pNZN:9)

Relativne rečenice uvedene pomoću *što*$_{S*}$ mogu se pojaviti i kao umetnute modalne strukture:

(17) *Da li je bosanski kralj tom prilikom preuzeo kakih obveza sa svoje strane, ŠTO* JE VRLO VJEROJATNO, nuzgredna je stvar /.../. (zFŠ:29)

Iako je sklonjivi *što* taj koji se odnosi na čitavu rečenicu, Raguž (1994: 110) u svojoj knjizi o *nesklonjivom* relativizatoru *što* kaže "posebnost je relativa *što* što se može odnositi na čitav sadržaj rečenice u kojoj je", što je za autora knjige o nesklonjivom, vezničkom *što* velika greška (i iz literature je poznato da se na sadržaj čitave rečenice može odnositi samo sklonjivi,

[14] Više v. u Pranjković (1984: 27-28).

zamjenički relativizator *što*, v. Vitezić 1973: 174, 184-185; Maček 1975: 39; Browne 1986: 118). Ako je Raguž možda htio reći da ne misli na sadržaj rečenice ispred relativizatora *što* (dakle ne na antecedent) nego na sadržaj rečenice iza relativizatora *što*, onda je, kao prvo, to trebao i posebno istaći jer relativizatori se uvijek odnose na antecedent, a kao drugo, pod znakom je pitanja može li se za *što* reći da se odnosi na *dolazi k nama* u "Sreo sam čovjeka *što* dolazi k nama." (str. 110). I kasnije u knjizi (str. 127) ponavlja da nesklonjivi *što* "upućuje na sadržaj rečenice (jer ne upućuje samo na imensku riječ kao *koji*)" - budući da se zna da *koji* upućuje na imensku riječ kao na svoj antecedent, to bi ponovno značilo da nesklonjivi *što* upućuje na glavnu rečenicu kao na svoj antecedent, a tada se više ne može raditi o nesklonjivom *što* nego samo o sklonjivom. Da će čitatelji upravo tako i razumjeti Raguževe rečenice - dakle da *što* upućuje na glavnu rečenicu kao na svoj antecedent - potvrđuje se i u prikazu Raguževe knjige, gdje je V. Rišner (1994: 64) pokazala da je upravo tako razumjela te rečenice napisavši "Raguž dolazi do svoje temeljne postavke o razlici u uporabi *koji* i *što* budući da *što* ne upućuje samo na imensku riječ - antecedent - nego na sadržaj rečenice, pretpostavka je da upućuje na očit, konkretan sadržaj *glavne* rečenice." /istakla S.K./. Autorica pritom nije primijetila da je Raguž učinio grešku i da samo sklonjivi *što* može upućivati na glavnu rečenicu (usp. primjere sa sklonjivim *što*: *Papiga je doletjela nazad, ŠTO nas je i obradovalo / ČEMU smo se i obradovali / S ČIM smo se pomirili / OD ČEGA nas je zaboljela glava* itd. naspram primjera s nesklonjivim *što*: *Papiga je doletjela nazad, *ŠTO smo se (tome) i obradovali / *ŠTO smo se (s tim) pomirili / *ŠTO nas je (od toga) zaboljela glava* itd.). U zaključku Raguž također ističe (str. 153) "Sam relativ *što* kao ni deiktik *to* ne upućuje ni na

jednu riječ posebno, nego upućuje na čitav sadržaj rečenice. Zastupajući tako čitav sadržaj rečenice, *što* ujedno zastupa i imensku riječ u njoj i tek se tako može odnositi i na nju." - ponovno se kao prvo može reći da relativizator zastupa svoj antecedent, a kao drugo, može li se za primjer "Vidio sam čovjeka *što* dolazi k nama." reći da *što* zastupa *dolazi k nama*, te kao treće, imenska riječ se nalazi ispred *što* a ne u *dolazi k nama*. Da Raguž izgleda nije svjestan razlike u antecedentima između sklonjivog i nesklonjivog *što*, potvrđuje se u njegovoj knjizi i time što istovremeno govori o oba tipa *što* a pritom postupa kao da se radi o jednom. Npr. (str. 13) odmah nakon što je naveo shvaćanje A. Vebera-Tkalčevića da se *što* može odnositi na cijelu prethodnu rečenicu, i propustio istaknuti da se tada radi o sklonjivoj zamjenici *što*, nadovezuje na tu rečenicu Browneovu tvrdnju kako "*što* ne može biti zamjenica u tim slučajevima" premda je čak i iz primjera vidljivo da Browne ne misli na slučajeve kada se *što* odnosi na čitavu rečenicu nego samo na imenicu, a tada se već više ne radi o sklonjivoj zamjenici *što* nego o drugom tipu relativizatora *što* - o nesklonjivom vezniku. Da je Raguž svjestan te osnove razlike, sigurno ne bi slučajeve upotrebe sklonjivog *što* poistovjetio sa slučajevima upotrebe nesklonjivog *što*, a upravo to je učinio nadovezujući druge na prve kao da se radi o "tim slučajevima". Ujedno je i krivo naveo Brownea jer Browne pravi jasnu razliku između upotrebe sklonjive zamjenice *što* i upotrebe nesklonjivog veznika *što*, te baš za primjere kada se *što* odnosi na čitavu rečenicu kaže da se radi o zamjenici a ne o vezniku: "To see that *što* here is the pronoun and not the conjunction, we give another example /.../: *Ozlijeđeno je više ljudi, čemu se ne čudim.*" (Browne 1986: 118).

3.2. NESKLONJIVI RELATIVIZATOR *ŠTO*$_N$

Postojanje nesklonjivog relativizatora nije pojava vezana samo za naš jezik. U povijesti indoevropskih jezika zapažena je tendencija da se sklonjiva relativna zamjenica zamjenjuje nesklonjivom riječi, čiji je oblik po pravilu jednak obliku za srednji rod jednine neke relativne zamjenice.[15] Takvu riječ Gallis (1956: 7) opisuje kao "uninflected and unchangeable relative particle" i naziva je ***relativum generale***. Bauer (1967a: 300-301, 319) je naziva ***apsolutnim relativom***.[16] Křížková (1970: 24) o njoj kaže da na cijelom slavenskom području koegzistira s relativnom zamjenicom, da nije sposobna izraziti svojim oblikom gramatičke karakteristike izraza koji zastupa, a naziva je također ***apsolutni relativ***. Kurzová (1981: 88) je naziva ***Relativpartikel*** i ***absolute Relativum***, a njezine osnovne tipove grupira prema porijeklu i mjestu u sustavu:

(i) nesklonjivi relativizator oblikom je jednak nominativu i akuzativu zamjenice srednjeg roda, i to ili imeničke relativne i upitne zamjenice (češki *co*, ruski *čto*, hrvatski *što*) ili anaforičke zamjenice (engleski *that*);

(ii) nesklonjivi relativizator dijakronijski je povezan sa zamjeničkim oblikom srednjeg roda, ali sinkronijski je jedan poseban oblik (francuski *que*);

(iii) nesklonjivi relativizator je prilog sa značenjem 'gdje' (bugarski *deto*, novogrčki *που*, njemački dijalektalno *wo*).

---

15 O tome više v. u Gallis (1956: 6-8, 12-16), Grickat (1975: 66-77) i pogotovo u Kurzová (1981: 67-101).

16 Veći broj čeških i slovačkih lingvista koristi taj naziv, usp. i Večerka (1967: 345), Oravec (1967: 342), a naziv ***odnosna spojka (vztažná spojka)*** koristi Svoboda (1967: 335).

Mogućnost izgradnje relativne rečenice bez sklonjive relativne zamjenice Kurzová (1981: 72-74, 88-89, 96-98) povezuje s razvojnim tendencijama na području sintakse u indoevropskim jezicima - s formaliziranjem rečenične strukture općenito, pa onda i s formaliziranjem strukture relativne rečenice. Takvim formaliziranjem uzrokovan obavezni kontaktni položaj antecedenta i relativizatora smanjio je ulogu kongruencije kao izraza njihove referencijalne identičnosti i omogućio potiskivanje kongruencije kod relativizatora čak i u jezicima gdje je relativizator zamjenica s kongruencijskom kategorijom. U istom smjeru djelovala je i analogija sa sustavom vezničkih zavisnih rečenica - koristeći nesklonjivi relativizator kao vezničko sredstvo, relativna rečenica se svojom strukturom približila vezničkoj zavisnoj rečenici, koja je u indoevropskim jezicima glavni način uvrštavanja rečenica. Status relativne rečenice s nesklonjivim relativizatorom nije jednak u svim indoevropskim jezicima: dok se u pojedinim jezicima javlja samo kao varijanta s veoma ograničenom upotrebom, u slavenskim je jezicima takva rečenica standardni oblik izražavanja. Najčešće ulogu nesklonjivog relativizatora u slavenskim jezicima ima riječ sa značenjem 'što' (ruski *čto*, ukrajinski *ščo*, bjeloruski *što*, poljski *co*, češki *co*, slovački *čo*, lužički *štož*, makedonski *što*, bugarski *što*, hrvatski i srpski *što*)[17]. Da se upravo općeslavenski oblik *чьтô* mogao raširiti u ulozi nesklonjivog relativizatora, tumači se time što je čestica *-to*, zamjeničkog porijekla, dodana upitnoj osnovi, vjerojatno sama po sebi nosila osjetnu boju relativne semantike.[18] Rezultati uspoređivanja upotrebe relativnih rečenica s nesklonjivim relativizatorom naspram upotrebe relativ-

17 Vidi Gallis (1956: 12-16), Křížková (1970: 24), Gołąb (1972: 34-38), Friedman (1972: 40).

18 Grickat (1975: 68).

nih rečenica sa sklonjivim relativizatorom podudaraju se kod različitih istraživača u tvrdnjama da je upotreba nesklonjivog relativizatora veća u govorenom nego u pisanom jeziku, da je vezana za predmete i pojmove iz svakodnevnog života, da je manja u intelektualiziranijem izražavanju.[19] Koliko te tvrdnje vrijede za jezik predstavljen korpusima koje sam istraživala, pokazat ću u narednim poglavljima.

Danas se zapaža tendencija smanjivanja upotrebe nesklonjivog relativizatora u korist upotrebe sklonjivog relativizatora. Tako se i u našem jeziku posljednjih 100-150 godina, kako se sintaksa pisanog jezika udaljava od sintakse narodnog govorenog jezika te se istovremeno i govoreni jezik pod utjecajem pisanog sve više intelektualizira, odvija dosta brzo proces širenja sklonjivog relativizatora ***koji*** u relativnim rečenicama.[20] Među slavenskim jezicima nesklonjivi relativizator najviše je potisnut u ruskom, češkom i bugarskom, a najsačuvaniji je u slovenskom, makedonskom i lužičkom, dok se između njih po upotrebi nesklonjivog relativizatora nalaze hrvatski, srpski, ukrajinski, bjeloruski i poljski.[21]

---

[19] Ovakve zaključke navode Gallis (1956: 7, 178), Grickat (1967: 39), Kurzová (1981: 83), Auwera & Kučanda (1985: 925). Pranjković (1993: 96-97), za razliku od nabrojanih autora, navodi i da je nesklonjivi relativizator češći u pisanom nego u govorenom jeziku.

[20] O ovoj pojavi govore Dmitriev (1970: 131-133), Grickat (1975: 221). Kurzová (1981: 90) širenje sklonjivog relativizatora na račun nesklonjivog u balkanskim jezicima povezuje s debalkanizacijskom tendencijom, koja bi se mogla opisati općenito kao udaljavanje od narodne sintakse govorenog jezika, inače karakteristične za balkanske jezike.

[21] Dmitriev (1972: 295).

3.2.1. *ŠTO*$_N$ I RESUMPTIVNA ZAMJENICA

Za razliku od sklonjivog (zamjeničkog) relativizatora *što*$_S$, nesklonjivi (veznički) relativizator *što*$_N$ uvijek dolazi uz antecedente uz koje je moguće upotrijebiti i relativizator ***koji***. Da se odnos između antecedenta i predikata zavisne rečenice može uspostaviti na dva načina - pomoću ***koji*** ili pomoću ***što***$_N$ - spominju još gramatike iz osamnaestog i devetnaestog stoljeća (npr. Reljković 1767: 299-300; Lanosović [2]1795: 174; Veber 1876: 154-155). U opsežnoj literaturi posvećenoj uspoređivanju relativizatora ***što***$_N$ i ***koji*** navodi se da su ***što***$_N$ i ***koji*** dva paralelna načina za iskazivanje istog sintaktičkog odnosa (Belić 1950: 232), da relativna zamjenica ***koji*** može biti zamijenjena pomoću ***što***$_N$ (Kunzmann-Müller 1994: 155), da se ***što***$_N$ može upotrijebiti svuda gdje se upotrebljava ***koji*** (Stevanović 1939: 208; Gallis 1956: 170-171; Vitezić 1973: 184-185), da nema semantičke razlike između relativnih rečenica uvedenih pomoću ***što***$_N$ i relativnih rečenica uvedenih pomoću ***koji*** (Auwera & Kučanda 1985: 925). Međutim, navodi se i da se ***što***$_N$ ne može upotrijebiti svuda gdje se pojavljuje ***koji*** - npr. u hipotetičkoj rečenici koja je slobodna i preponirana (Raguž 1994: 126-127) ili u funkciji priložne oznake (Maček 1986: 41), u što se možemo uvjeriti ako usporedimo *Koji zakasni, taj...* i **Što zakasni, taj...* ili *U gradovima u kojima je boravio* i **U gradovima* ŠTO *je* U NJIMA *boravio*.[22] Tome dodajmo da se ne može upotrijebiti ni u funkciji posvojnog genitiva ni kao objekt komparacije, usp. *Završio je istraživanje o rezultatima kojeg će pisati* i **Završio je*

[22] Karakteristika relativizatora *što*$_N$ da, za razliku od *koji*, nikad ne uvodi slobodnu relativnu rečenicu uklapa se u pravilo koje navodi Smits (1990: 67) da općenito veznici ne uvode slobodnu relativnu rečenicu.

istraživanje ŠTO *će o rezultatima* NJEGA *pisati*, te *Ima sestru od koje je mlađi* i **Ima sestru* ŠTO *je* OD NJE *mlađi*.

Bitna razlika između *što*$_N$ i *koji* proizlazi iz razlike u njihovoj vezničkoj odnosno zamjeničkoj prirodi, uslijed koje *što*$_N$ ne može, a *koji* može iskazivati sintaktičke funkcije antecedenta unutar relativne rečenice. Budući da sintaktička funkcija antecedenta u relativnoj rečenici mora biti iskazana i kad je relativizator *što*$_N$, pojavljuje se uz *što*$_N$ lična zamjenica, koreferencijalna s antecedentom, koja tu sintaktičku funkciju iskazuje svojim nastavačkim morfemom. Ta lična zamjenica naziva se *resumptivnom* jer je njena jedina uloga da u relativnoj rečenici "rezimira" funkciju i značenje antecedenta.[23] Ne pojavljuje se nikada u relativnim rečenicama uvedenim pomoću zamjeničkih relativizatora. Dok zamjenički relativizatori ujedno imaju i vezničku i zamjeničku ulogu, u relativnim rečenicama uvedenim pomoću *što*$_N$ ove dvije uloge su podijeljene - vezničku ima *što*$_N$, a zamjeničku ima lična zamjenica. Starije gramatike (Veber 1876: 154-155; Rešetar ^{2}1922: 175; Strohal 1928: 27; Florschütz ^{4}1940: 190) navode da se lična zamjenica može ispustiti u akuzativu (pa i u instrumentalu, po nekim autorima) ukoliko se odnosi na nešto neživo, ali novije gramatike (Barić i dr. ^{2}1990; Katičić ^{2}1991; Babić i dr. 1991; Težak & Babić ^{7}1992) ovo pravilo više ne navode.[24]

---

[23] Pod nazivom *resumptivum* ili *resumptive pronoun* opisuju je npr. Kroch (1981: 125-133), Lehmann (1984: 45, 152, 209, 227-240, 251, 270), Auwera & Kučanda (1985: 924-925), Rudin (1986: 10, 135-138, 143-146), Smits (1990: 54).

[24] S izuzetkom kontrastivne gramatike Engel & Mrazović (1986: 1175), gdje piše da lična zamjenica može izostati i u akuzativu i u instrumentalu ako se odnosi na nešto neživo, te gramatike Mrazović & Vukadinović (1990: 554), gdje izostavljanje

Primjeri iz korpusa pokazuju da se lična zamjenica nikad ne pojavljuje ako bi antecedent imao unutar relativne rečenice funkciju subjekta:

(18) Zavičaj spljetskoga hercega bili su Donji Kraji, to jest ***onaj predjel***, *ŠTO* SE ŠIRI U PORJEČJU GORNJEGA I SREDNJEGA VRBASA I SANE. (zFŠ:2)

(19) Preuzimam, uz garanciju, popravke strojeva, motora, dvokolica i ***svih predmeta*** *ŠTO* ZASJECAJU U MEHANIČKU STRUKU. (nRNL,R, 104:4)

(20) Nije nego izašao na vrata, drekne ***nekoliko djece***, *ŠTO* SE ONUDA UVIJEK NAGANJAJU: "Majmun, majmun!" (nN,Z,179:3)

Keenan & Comrie (1977: 92-94) su analizirali upotrebu lične zamjenice u pedesetak jezika s obzirom na to u kojim funkcijama se ta zamjenica pojavljuje. Njihovi rezultati pokazuju da se prema hijerarhiji dostupnosti sintaktičkih funkcija koju su postavili za relativizatore zamjenica koristi u "težim" funkcijama. Naime, dok je funkcija subjekta najlakša za upotrebu relativizatora umjesto antecedenta u njoj, dotle se lična zamjenica uopće ne pojavljuje u toj funkciji. Sljedeća u hijerarhiji dostupnosti relativizatoru je funkcija direktnog objekta, a lična zamjenica u toj funkciji često izostaje. Što su funkcije niže u hijerarhiji dostupnosti relativizatoru (indirektni objekt, prijedložni objekt, posesivni genitiv, objekt komparacije), to zamjenica može manje u njima izostati. Postavlja se pitanje: zašto se u različitim jezicima lična zamjenica redovito izostavlja u funkciji subjekta, prilično često u funkciji direktnog objekta,... i dalje kako se ide sve niže prema funkcijama umanjuje se mogućnost izostavljanja zamje-

zamjenice čak nije ograničeno na neki padež, nego je općenito rečeno da se zamjenica može izostaviti.

nice.[25] Na to pitanje Keenan & Comrie kažu da mogu ponuditi impresionistički odgovor: "Impressionistically, the initial portion of the AH /Accessibility Hierarchy/ appears to coincide with the degree to which NPs are required to appear in simple sentences. Thus, lexical predicates almost always require subject. Many require DOs, some require IOs, and a few require OBLs. Perhaps, then, there is a kind of universal recognition strategy of the sort: 'If an NP plays a role in another clause, interpret it as a subject unless there are indications to the contrary, otherwise try to DO slot, etc.'"

Korpus pokazuje da se u funkciji direktnog objekta lična zamjenica pojavljuje uvijek kad objekt označava nešto živo, a najčešće i kad označava nešto neživo:

(21) Njemu jadnom! *Njemu, ŠTO GA* / RODILO JE DIVLJE BRDO, / a od samog vječnog boga / sudjeno mu tlo bje tvrdo. (kAK:9)

(22) *Po listu ŠTO GA* JE OSTAVIO, čini se, da je to učinio radi dugova. (nO,Z,250:3)

(23) /.../ ali zato nam o njoj govori ban Tvrtko *u povelji od II. augusta 1366., ŠTO JU* JE IZDAO U ŽUPI RAMI POD GRADOM PROZOROM /.../. (zFŠ:17)

(24) Ni "Hrvatstvu" ne ću odgovarati - tek ne mogu da zatomim svoje čudjenje: kako to, da i "Hrvatstvo" može donositi i preštampavati *onakove klevete i prljavštine, ŠTO IH* IZRI-

[25] Koliko daleko treba ići po toj ljestvici dok se ne dođe do funkcije u kojoj je zamjenica obavezna, varira u pojedinim jezicima: npr. u švicarskom njemačkom se zamjenica uvijek izostavlja i u funkciji direktnog objekta, u engleskom i u funkciji prijedložnog objekta, dok je u arapskom uvijek neizostavljiva već u funkciji direktnog objekta, v. Lehmann (1984: 232) i Riemsdijk (1989: 345).

GAVA JEDNO "HRVATSKO PRAVO" PROTI MLADOM HRV. SVEĆENIKU!? (nO,Z,250:3)

U nekoliko primjera kad bi objekt označavao nešto neživo zamjenica je izostavljena:

(25) To je ***jedini šešir***, *ŠTO* IMAM. (kJPK:6)

(26) On počesto ne uzima riječ u pravom značenju, nego joj podaje drugo značenje ***po sličnosti***, *ŠTO* JOJ POJAM IMA S DRUGOM RIJEČI. (kJT:164)

(27) Kako se već izjavilo ***prava*** odnosno ***obveze***, *ŠTO* ODLOMAK MRAVINCA DAJE i udijeljuje gorinavedenim kupcima, ovi ih imaju u cjelini prenijeti na anonimno društvo /.../. (pSM:6)

(28) /.../ u svrhu da uzmogne podmiriti bar dio ***duga***, *ŠTO* ISTA CRKVA SADA DUGUJE, netom budu izvršeni uvjeti /.../. (pSM:12)

(29) Po 68. opć. pr. ima se preko objave redovito izložene naznačiti dan zbora i ***predmet*** *ŠTO* ĆE ZBOR PRETRESATI. (pSM:20)

(30) Prva ti je gluma bila / Nejake ti sestre jauk / ***Prva glazba***, *ŠTO* SI SLUŠO, / Bistro, milo, gorsko vrelo. (kAK:10)

Što se tiče ostalih funkcija koje bi antecedent mogao imati unutar relativne rečenice, korpus pokazuje da se tada u pravilu ne koristi kao relativizator *što*$_N$.[26] Osim jednog primjera u kojem je *što*$_N$ relativizator kad bi antecedent imao funkciju prijedložnog akuzativnog objekta, (31), i jednog primjera u kojem bi antecedent imao funkciju lokativne priložne oznake, (32), za

[26] Općenito za kombinaciju relativizatora *što*$_N$ s ličnom zamjenicom Đorđević (1989: 329) kaže da "zvuči dosta rogobatno".

druge funkcije antecedenta u relativnoj rečenici korpus ne sadrži nijedan primjer upotrebe relativizatora *što*$_N$:[27]

(31) /.../ napokon da se istim prostorom okoriste ***za kojemudrago prevozno sredstvo***, *ŠTO* BI KUPCI PRONAŠLI, da im konvenira upotrebiti. (pSM:6)

(32) Podilazile su ga uspomene na njegovu mladost, na njegove godine plovidbe sa letimičnim ljubavnim zgodama ***u mjesecima*** *ŠTO* JE BORAVIO NA KOPNU. (nRNL,R,103:1)

I navedena dva primjera djeluju neobično, pogotovo primjer (32). Dok bi primjer (31) s pojavljivanjem lične zamjenice ***možda*** postao prihvatljiviji (usp. ?***za sredstvo***, *ŠTO bi* ***ZA NJEGA*** *kupci pronašli da im konvenira upotrijebiti*), primjer (32) ***sigurno*** ne bi ni s pojavljivanjem lične zamjenice postao prihvatljiviji (usp. ****u mjesecima*** *ŠTO je* ***U NJIMA*** *boravio na kopnu*).[28] Naime, lokativ lične zamjenice ne bi imao vremensko značenje, nego mjesno ili neko drugo, što bi narušilo semantičku koherenciju iskaza. S lokativom relativne zamjenice ***koji*** to se ne bi dogodilo - on nije neprihvatljiv čak i kad antecedent izražava vrijeme, a kontaktni položaj zamjenice ***koji*** s antecedentom ne bi ostavio

---

[27] Zanimljivo je da o nesklonjivom relativizatoru *co* u poljskom jeziku Bagłajewska-Miglus (1991: 41) također dolazi do zaključka o ograničenoj upotrebi - primjećuje postojanje tendencije da se upotreba tog relativizatora u kosim padežima izbjegne.

[28] To potvrđuje tvrdnju D. Maček (1986: 41) da u slučajevima kada bi antecedent imao u relativnoj rečenici funkciju priložne oznake *što*$_N$ nije prihvatljiv kao relativizator, već je prihvatljiv ili zamjenički relativizator ***koji*** ili priložni relativizator. Raguž (1994: 83) ne pokazuje da je upoznat s tim zapažanjem D. Maček jer iz uobičajene rečenice iz korpusa s priložnim relativizatorom ***gdje*** sam konstruira primjer rečenice sa *što*$_N$ u kojoj bi antecedent imao funkciju priložne oznake: "Sagradili su i sjenicu u onome vrtu *što* se tebi ***u njemu*** svidjelo."

mjesta za dvosmislena tumačenja jer je iz semantike antecedenta jasno da li se radi o vremenu, mjestu ili o nečem drugom (usp. *u mjesecima u kojima je boravio na kopnu* ili *u gradovima u kojima je boravio na kopnu* ili *u čizmama u kojima je boravio na kopnu*).

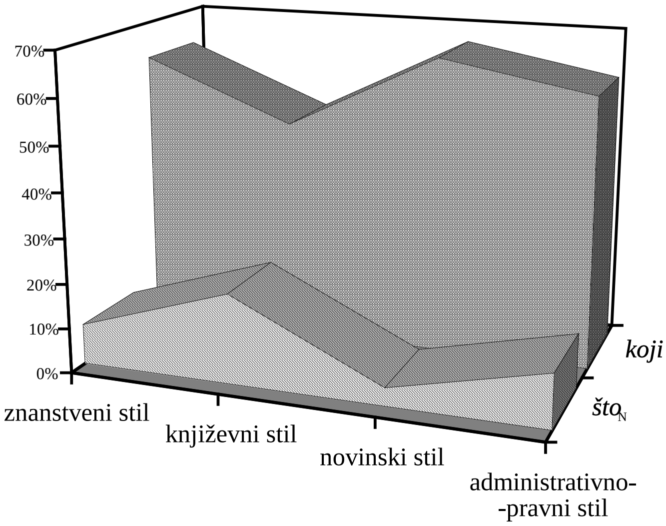
Na osnovi analize korpusa može se zaključiti da se relativizator *što*$_N$ koristi samo onda kad bi antecedent imao u relativnoj rečenici funkciju subjekta ili funkciju direktnog objekta.[29] Po tome je u praksi upotreba toga relativizatora daleko uža od upotrebe relativizatora *koji*. Vidljivo je također da se upotreba lične zamjenice sa *što*$_N$ odvija po istoj hijerarhiji funkcija kakvu su za brojne jezike opisali Keenan & Comrie (1977): zamjenica se obavezno ispušta u funkciji subjekta, a samo ponekad se ispušta u funkciji direktnog objekta i to jedino ako on označava nešto neživo.

Zastupljenost relativizatora *što*$_N$ i *koji* po funkcionalnim stilovima pokazuje da se s pravom može reći da je *što*$_N$ stilska rezerva za *koji*. Naime, kako upotreba relativizatora *što*$_N$ raste od stila do stila, tako upotreba relativizatora *koji* pada od stila do stila: novinski 4% : 66%, znanstveni 9% : 62%, administrativno-pravni 12% : 60%, književni 20% : 49%:[30]

---

29 Tako da bi tvrdnje o rijetkom korištenju relativizatora *što*$_N$ u ostalim funkcijama (Barić i dr. ²1990: 106; Kunzmann-Müller 1994: 155) mogle biti još radikalnije.

30 Iz ovih postotaka je vidljivo da je *što*$_N$ stilska rezerva za *koji*, a nikako ne "jak konkurent" kako Raguž tvrdi (1994: 125), jer i u onom funkcionalnom stilu u kojem se *što*$_N$ najviše koristi da bi se izbjegavalo prečesto ponavljanje ionako najučestalijeg relativizatora *koji* rečenice uvedene pomoću *što*$_N$ ni blizu nisu tako učestale kao rečenice uvedene pomoću *koji*.

Razumljivo je da se upravo u književnom stilu *što*$_N$ najviše koristi jer se u tom stilu više nego u drugima pažnja posvećuje stilskom dotjerivanju, u koje je uključeno i izbjegavanje prečestog ponavljanja iste riječi, u ovom slučaju relativizatora *koji*. Također je razumljivo da je nasuprot književnom stilu novinski stil, u kojem je zbog dinamičnosti produkcije dnevnih novina istaknut zahtjev za bržim pisanjem, što otežava pažljivije stilsko dotjerivanje.[31] Predmet pažnje u lingvističkoj literaturi dosad je bilo i pitanje je li *što*$_N$ češći u hrvatskom ili u srpskom standardu. Opisujući relativne rečenice od razdoblja starocrkvenoslavenskog pa do sredine dvadesetog stoljeća Gallis (1956: 179) zaključuje da je *što*$_N$ rašireniji na području srpskog standarda. To bi se moglo povezati s činjenicom da je

31 Gallis (1956: 170) uočava da je nesklonjivi relativizator *što*$_N$ u književnim tekstovima čest naspram znanstvenih tekstova, u kojima se rijetko koristi.

kompletno to područje izvorno štokavsko područje, dok su na hrvatskom području ravnopravno supostojali i štokavski i kajkavski i čakavski jezik te je tek u novije vrijeme, standardizacijom, prednost data štokavskom. Za suvremeni jezik Grickat (1975: 222) zaključuje da je ***što***$_N$ češći u hrvatskom standardu, navodeći da je to možda zato što je taj standard vjerniji tradiciji V. Karadžića, a možda i zbog utjecaja slovenskog jezika, u kojem je nesklonjivi relativizator ***ki*** potpuno sačuvan. Međutim, smatram da je ovakva razlika uočena zato što za usporedbu dvaju standarda nisu uzimani žanrovski isti tekstovi. Na razliku također utječe i funkcionalnostilska pripadnost teksta te sadržaj, a ovisi i o tome kako mjerimo - mjerimo li koliko se ***što***$_N$ često pojavljuje na određenom broju stranica teksta ili koliko naspram određenog broja relativnih rečenica uvedenih pomoću ***koji*** ili koliko općenito u određenom broju relativnih rečenica (ubrajamo li u relativne rečenice i one uvedene prilozima, ako da, da li i one koje su bez antecedenta) itd. U oba standarda ***što***$_N$ se može koristiti kao stilska rezerva za izbjegavanje prečestog ponavljanja relativizatora ***koji*** pa pisac koji bi više stilski dotjerivao svoj tekst češće bi koristio ***što***$_N$ umjesto ***koji***, bez obzira je li s hrvatskog ili sa srpskog standardnojezičnog područja, a moguće razlike su individualno uvjetovane time koliko koji pisac stilski dotjeruje svoj tekst. Da bi se moglo utemeljenije tvrditi da ima nekih razlika i kakve su između hrvatskog i srpskog standarda u tome, morao bi se prikupiti veći funkcionalnostilski raslojen korpus iz jednog i drugog standardnojezičnog područja i ako bi razlike u njemu bile značajnije, tek onda bi se moglo to ustvrditi.

3.2.2. RESTRIKTIVNA PRIRODA RELATIVIZATORA *ŠTO*$_N$

Uspoređujući upotrebu različitih relativizatora u prošlosti Gallis (1956: 178) zaključuje o *što*$_N$ da se vezuje za antecedente koji označavaju konkretne svakodnevne predmete i poznate okolnosti, pravnu ili trgovačku domenu. Polazeći od ove Gallisove tvrdnje Grickat (1967: 36, 39-44; 1975: 220-221) zaključuje da se relativizator *što*$_N$ koristi u nerestriktivnim relativnim rečenicama jer konkretne svakodnevne predmete nije potrebno restriktivno određivati. Nasuprot njoj Browne (1986: 128) za istu Gallisovu tvrdnju smatra da govori u prilog upotrebi relativizatora *što*$_N$ u restriktivnim relativnim rečenicama jer se upravo konkretni predmeti i mogu lakše restriktivno određivati naspram onih koji su apstraktni. Već iz ovoga se vidi da za relativizator *što*$_N$ nisu ujednačena mišljenja o njegovoj restriktivnoj odnosno nerestriktivnoj prirodi. Prikaz stavova u literaturi izgleda ovako: Auwera & Kučanda (1985: 924), Raguž (1994: 154) smatraju da se *što*$_N$ upotrebljava i u restriktivnim i u nerestriktivnim relativnim rečenicama (što je u skladu s upotrebom relativizatora *koji* i s mogućnošću da ga *što*$_N$ zamijeni), Grickat (1967: 40-42; 1975: 220-221) tvrdi da se *što*$_N$ prvenstveno koristi u nerestriktivnim relativnim rečenicama, a Browne (1986: 80-84, 128, 139), Pranjković (1986: 15; 1993: 96) tvrde da se *što*$_N$ prvenstveno koristi u restriktivnim relativnim rečenicama. Međutim, Browne, koji tvrdnju o restriktivnosti *što*$_N$ izvodi iz svojstva *što*$_N$ da pretpostavlja faktivnost, isto tako navodi da *što*$_N$ često ne podliježe ovom semantičkom ograničenju, pogotovo u novinskom stilu: "In the

Zagreb press it is easy to find examples of *što...ga* which clearly do not obey our semantic constraints."[32]

Korpus koji sam analizirala pokazuje da se *što*$_N$ pojavljuje i u restriktivnim relativnim rečenicama, (33) - (35), i u nerestriktivnim, (36)-(38):[33]

(33) Ovo će se saopćiti u prepisu utočnicim ***u dijelu*** *ŠTO* SE NJIH TIČE i zanimanim ugovarateljem. (pSM:26)

(34) Smije mu se nekakim smiješkom iz visoka, ko da gleda ***u patuljka***, *ŠTO* SE UMIŠLJA HERKUL. (kJPK:12)

(35) /.../ i dok sirotica gledaše zanosnog govornika Tartalju, kao ***mačak*** *ŠTO* GLEDA BISKUPA /.../. (kAGM:11)

(36) Iz južne Azije znamo ***za A. Sinesis Gray***, *ŠTO* JE JEDINA RIBA OVOG RODA ZA STALNO POZNATA IZ KITAJA /.../. (zSB:10)

(37) Okrom toga miriši po moljcima, štajerskim jabukama i ***dunjama***, *ŠTO* SE ŽUTE i rumene po starim, pocrnjelim, teškim hrastovim ormarima. (kAGM:16)

(38) Samo ***"Šesti"***, *ŠTO* JE DOŠAO POSLJEDNJI, DOSTOJANSTVENO, BEZ ŽURBE i kojeg su odmah propustili, drukčiji je radi zalizaka, godina i zlatnog cvikera. (kJPK:15)

Primjer (38) zanimljiv je zato što se u njemu na isti antecedent odnose dvije relativne rečenice, međusobno povezane veznikom ***i***. Prva od njih uvedena je relativi-

---

32 Stoga nije točna Raguževa tvrdnja (1994: 72, 126, 132) da Browne govori kako *što*$_N$ uvodi *samo* restriktivne rečenice.

33 Tako je prosječno u znanstvenom i književnom stilu svaka druga relativna rečenica uvedena pomoću *što*$_N$ nerestriktivna, u novinskom stilu je svaka treća nerestriktivna, u administrativno-pravnom svaka peta, a u razgovornom jeziku se vrlo rijetko pojavljuju nerestriktivne rečenice uvedene pomoću *što*$_N$. Takav redoslijed stilova je i logičan s obzirom na svojstva pojedinog stila.

zatorom *što*$_N$, a druga relativizatorom *koji*. Očekivalo bi se da ove dvije relativne rečenice mogu doći i obrnutim redoslijedom jer njihova semantika nije zapreka tomu. Međutim, obrnuti redoslijed tih dviju relativnih rečenica nije moguć:

(39) *Samo *"Šesti"*, *KOJEG* SU ODMAH PROPUSTILI i *ŠTO* JE DOŠAO POSLJEDNJI, drukčiji je.
*Samo *"Šesti"*, *KOJI* JE DOŠAO POSLJEDNJI i *ŠTO* JE ODMAH PROPUŠTEN, drukčiji je.

Objašnjenje za različitu prihvatljivost (38) i (39) možemo tražiti samo u relativizatoru jer je on jedini dio relativne rečenice koji smo mijenjali. Obje relativne rečenice u (38) odnose se na već određenog referenta i stoga su obje nerestriktivne. No, za drugu po redu od njih može se reći da je informacija u njoj još za nijansu dodatnija nego u prvoj relativnoj rečenici jer je referent u međuvremenu određeniji i za dodatnu informaciju iz prve relativne rečenice. U toj drugoj po redu relativnoj rečenici više nije moguć kao relativizator *što*$_N$. Može li to voditi zaključku da *što*$_N$ ipak ima restriktivniju prirodu od *koji*? Budući da inače iza nerestriktivne relativne rečenice ne može doći restriktivna relativna rečenica koja se odnosi na isti antecedent, u skladu s tim bi bilo i da se restriktivniji relativizator *što*$_N$ ne može pojaviti nakon manje restriktivnog relativizatora *koji* ako se odnose na isti antecedent.[34] Razlog može biti i veznička priroda relativizatora *što*$_N$, uslijed koje nedostatak kongruencije s antecedentom uzrokuje dvosmislenost ako je *što*$_N$ čitavom rečenicom razdvojen od antecedenta - više se ne zna o kojoj se od brojnih službi riječi *što* radi (radi li se možda o *što*$_S$ ili o *što*$_{S*}$ ili o uzročnom *što* itd.), po-

[34] Da nakon nerestriktivne relativne rečenice ne može doći restriktivna uz isti antecedent navode Lehmann (1984: 263-264), Andrews (1985: 13).

gotovo ako se s njim ne pojavljuje lična zamjenica. Analiza središnjeg korpusa pokazala je da *što*$_N$ češće uvodi restriktivne relativne rečenice nego *koji* (v. str. 63, 52 i 178). Nešto veća restriktivnost, ali prvenstveno i nedostatak kongruencije kod nesklonjivog relativizatora *što*$_N$ pokazuju se i kao prednost u korist upotrebe tog relativizatora, a ne relativizatora *koji* u jednom tipu primjera. Radi se o relativnoj rečenici koja ima za antecedent ličnu zamjenicu drugog lica množine upotrijebljenu iz poštovanja za identificiranje osobe u jednini, i uz tu ličnu zamjenicu se nalazi imenica u vokativu. Ako bi taj antecedent imao u relativnoj rečenici funkciju subjekta, tada prihvatljiviji relativizator biva *što*$_N$, a ne *koji*: usp. *Vi, kolegice, što ste ustali!* i **Vi, kolegice, koja ste ustali!* te *Vi, kolega, što imate crveni pulover!* i ?*Vi, kolega, koji imate crveni pulover!* U ovakvim primjerima kongruencija relativizatora *koji*, koji je ujedno i subjekt relativne rečenice, u broju i rodu s imeničkim pojmom u antecedentu (jednina, ženski odnosno muški rod) ne bi bila u skladu s kongruencijom koju prema subjektu pokazuje predikat relativne rečenice (množina, muški rod odnosno bez iskazivanja roda). Stoga je nekongruentni *što*$_N$ prihvatljiviji kao relativizator. Ako bi antecedent imao u relativnoj rečenici neku drugu funkciju ili ako bi antecedent bila neka druga lična zamjenica, *što*$_N$ je uvijek zamjenjiv relativizatorom *koji*, npr.:

(40) Jer mi naime, mi mladi, slobodoumni, *mi svi*, *ŠTO* SMO NAUČILI OD VAS UČITI, *mi*, *ŠTO* SMO U VAMA NAŠLI METODU, A PO NJOJ SISTEM - *mi* naime, *ŠTO* PRIZNAJEMO i znamo, da u našem skromnom krugu vi zauzimate prvo i najodličnije mjesto /.../. (kJPK:16-17)

U primjeru (40) potpuno je prihvatljiv i relativizator *koji*: *mi svi, koji smo naučili od vas učiti, mi koji smo u vama našli metodu* itd. U literaturi se za *što*$_N$ navodi da

se veoma rijetko odnosi na lične zamjenice prvog i drugog lica kao i na vlastita imena upravo zbog povećane restriktivnosti koju izražava, a koja je uz ovakve antecedente gotovo uvijek nepotrebna (Pranjković 1993: 97).

3.2.3. JOŠ NEKI TIPOVI RELATIVNIH REČENICA UVEDENIH POMOĆU *ŠTO*

U dva primjera u korpusu relativna rečenica uvedena relativizatorom *što*$_N$ javlja se kao dio ***apokoinične konstrukcije***, tj. konstrukcije u kojoj se za jednu riječ vezuju kao koordinirane dvije odredbe nejednake sintaktičke razine:[35]

(41) Kupci, odnosno društvo dopuštaju prekarno seljacima Mravinaca, da po istima pasu svoje blago, sijeku ***drva suha*** i *ŠTO* SU PO PROPISIMA ŠUMSKOGA ZAKONA ZA SJEĆBU, da kupe suhad i da beru travu /.../. (pSM:5)

(42) Kupci se obvezuju namiriti ***sve pristojbine i takse odmjerene*** ili *ŠTO* ĆE BITI ODMJERENE ZA OVU POGODBU KAO I ZA SVE DRUGE POGODBE /.../. (pSM:9)

Odredbe ***suha*** i ***što su po propisima šumskoga zakona za sjećbu*** u (41) postavljene su u koordinirani odnos veznikom ***i***, kao što je to učinjeno veznikom ***ili*** u (42) s odredbama ***odmjerene*** i ***što će biti odmjerene za ovu pogodbu***. Koordinirani odnos tih odredbi znači da imaju jednaku funkciju i distribuciju. Razlikuju se po tome što je jedna izražena riječju, a druga je izražena relativnom rečenicom. Pritom je ona odredba koja je izražena relativnom rečenicom istaknutija jer je obim-

35 Simeon (1969: 87) definira ***apň koinű*** kao "konstrukciju u kojoj dva heterogena dadatka zavise o jednom zajedničkom članu koji im prethodi".

nija, sadrži predikat, nalazi se u finalnoj poziciji i ispred nje može biti napravljena pauza. Opisujući takve konstrukcije Popović (1990: 261) kaže da je to rijedak tip koordinacije, koji se svojim heterogenim sastavom izdvaja od običnih tipova koordinacije. Zaključuje da one imaju povećanu izražajnost, ali u situacijama gdje nema posebne stilske potrebe za isticanjem informacije u koordiniranoj relativnoj rečenici bolje je izbjegavati takve konstrukcije. Također navodi da su češće u stručnim i poslovnim tekstovima.

Među primjerima iz pjesničkog jezika nalaze se dva primjera u kojima je dio relativne rečenice isturen ispred relativizatora:

(43) Nije zvono, nego ***nebo*** / CRNIM *ŠTO* JE JAZOM PUKLO. (kAK:11)

(44) Tvog je žića ***bura nagla***, / BIESNOM *ŠTO* TE SGRABI STRAVOM. (kAK:14)

Riječ koja je isturena ispred relativizatora *što*$_N$, ***crnim*** u (43) te ***biesnom*** u (44), pripada rematskom dijelu relativne rečenice. Ovakvim je položajem ta riječ donekle osamostaljena, a njen sadržaj je specijalno istaknut.[36]

Što se pojavljuje na mjestu veznika u različitim tipovima zavisnih rečenica (npr. uzročnim, izričnim,...). Za neke od zavisnih rečenica koje u literaturi ne nalazim navedene kao relativne smatram da se ipak mogu opisivati kao takve pa ću ovdje nešto reći i o njima.

Što kao sastavni dio složenog konektora ***nego što*** u slučajevima kada taj konektor uvodi rečenicu kojom se uspoređuju sadržaji dviju imeničkih sintagma ima ista svojstva kao i u relativnim rečenicama opisivanim u

---

36 Dmitriev (1967: 23-24) navodi da se u suvremenom hrvatskom i srpskom jeziku takve rečenice nešto češće sreću samo u pjesničkom jeziku.

prethodnim poglavljima - jednako je ovisan o antecedentu: ako bi antecedent bila imenica ili lična zamjenica, tada se u sastavu konektora *nego što* nalazi *što*$_N$, (45), koji je praćen ličnom zamjenicom za iskazivanje antecedentove funkcije direktnog objekta unutar relativne rečenice; ako bi antecedent bila nelična zamjenica uz koju se ne podrazumijeva imenica, tada se u sastavu konektora *nego što* nalazi *što*$_S$, (46), koji nije nikad praćen ličnom zamjenicom.

(45) O izgledu na Boku Kotorsku ne mogu biti ljepše riječi, ***nego što ih*** napisa naš čuveni R. Katalimić-Jeretov /.../. (zDF:192)
→ *O izgledu na Boku Kotorsku ne mogu biti ljepše riječi ***nego što Ø*** napisa naš čuveni pisac.

(46) /.../ ne nalazimo skoro ništa više *nego što* nam je već poznato po Heckel-u i Kner-u. (zSB:3)
→ *Ne nalazimo skoro ništa više *nego što* nam ***ga*** već napisaše Heckel i Kner.

Kao što se vidi, ni u ovim primjerima kao i inače u relativnim rečenicama pokušaj ispuštanja lične zamjenice uz *što*$_N$ (osim u nekima od primjera kad označava neživo) odnosno pokušaj dodavanja lične zamjenice uz *što*$_S$ ne daje ovjerenu rečenicu.

Konektor *kao što* ponekad se upotrebljava umjesto zamjeničkog relativizatora *kakav*:

(47) /.../ da li je *tako desolatno stanje* bilo kada u hrv. domovini, *kao što* je danas /.../. (gGZH:16)

(48) /.../ jer znamo da veliki dio hrvatskoga naroda *ovakov ustav, kao što* ste ***ga*** vi uveli, nije tražio. (gGZH:10)

U (48) pojavljuje se lična zamjenica koja unutar relativne rečenice iskazuje antecedentovu funkciju direktnog objekta, kao što je i inače slučaj kad je relativizator *što*$_N$ (a nije slučaj kad je relativizator *kakav*). Za

razliku od ovih primjera, ima primjera u kojima *kao što* pokriva jednako značenje kao priložni relativizator *kako* - a to je značenje 'na način na koji' (npr. *Gledaše kao što mačak gleda biskupa*).[37] U primjeru (35), *gledaše kao mačak što gleda biskupa*, vidljiva je razlika u ulogama poredbene riječi *kao* i relativizatora *što*: *kao* uspostavlja uspoređivanje ne uvodeći novu rečenicu, dok *što* u ulozi veznika uvodi novu rečenicu. Na jednak način su im uloge razdijeljene i u složenom konektoru *kao što*: *kao* donosi načinsku semantiku uspoređivanja, a relativizator *što* uvodi novu predikaciju.

U konstrukciji *što se tiče x* riječ *što* ima svojstva relativizatora. Naime, ta konstrukcija je "okamenjeni" spoj riječi, koji funkcionira kao frazem. Na semantičkom planu on vrši tematizaciju one riječi koja se kao promjenjivi dio frazema nađe u njegovom sastavu (označena je pomoću *x*). Porijeklom je taj frazem relativna rečenica, što se vidi iz mogućnosti jednostavnog preoblikovanja (49)-(52) u relativne rečenice s formalnim antecedentom *o onom/u onom što se tiče x*. Relativizator je u tim relativnim rečenicama *što*$_S$. Pri "okamenjivanju" relativne rečenice otpali su dijelovi bez kojih se sintaktički i semantički moglo. Tako je otpala zamjenica *ono*, formalni antecedent, pa *što*$_S$ u sebi sadrži i kataforičko i anaforičko značenje.

(49) Napokon izjavljuje, da nije istinita tvrdnja ni *ŠTO* SE TIČE OBEĆANJA ODGODE OVOGA PITANJA /.../. (pSM:3-4)

[37] U takvim primjerima relativizator *kao što* mogao bi se smatrati prilogom, usp. i Auwera & Kučanda (1985: 942) "perhaps the comparative *što*$_R$ should be analyzed as adverbial", dok za uobičajeni *što*$_N$ kažu "Still, typical *što*$_N$s are NOT adverbial; they are nominal."

(50) Naši su gubitci vrlo neznatni; sretniji su Japanci bili - *ŠTO* SE TIČE GUBITAKA - kod navale na jednu povisicu. (nO,Z,250:2)

(51) Za životinjstvo, bilinstvo i čovjeka je onaj 1% vodenih para najvažniji, a *ŠTO* SE KLIME TIČE taj postotak vodenih para više vriedi, nego li sav ostali zrak. (nNO,O,21:1)

(52) *ŠTO* SE DOTIČE BILJEŽKE JUČERAŠNJEGA "POKRETA" O NAVALI S JAJI, istina je ovo. (nO,Z, 250:2)

Uvodeći načinsku, preciznije rečeno količinsku, poredbenu rečenicu u kojoj se izražava stupnjevanje radnje proporcionalno sa stupnjevanjem radnje u nadređenoj rečenici, *što* ima sintaktičku i semantičku ulogu priloga *koliko*:

(53) Faktum je, da je vode na površini zemaljskoj sve manje, a *ŠTO* TEMPERATURA ZEMLJE VIŠE PADA, *to* će i voda prodrieti u dublje i dublje naslage. (nNO,O,21:1)

(54) *ŠTO* SU NAM POJMOVI I DOJMOVI JAČI I BISTRIJI, *to* će se oni čvršće i trajnije usjeći u pamet. (kJT:24)

(55) /.../ dapače *ŠTO* ĆE BITI ŽIVLJA BORBA, *to* će razvitak biti jači i brži. (nRNL,R,103:1)

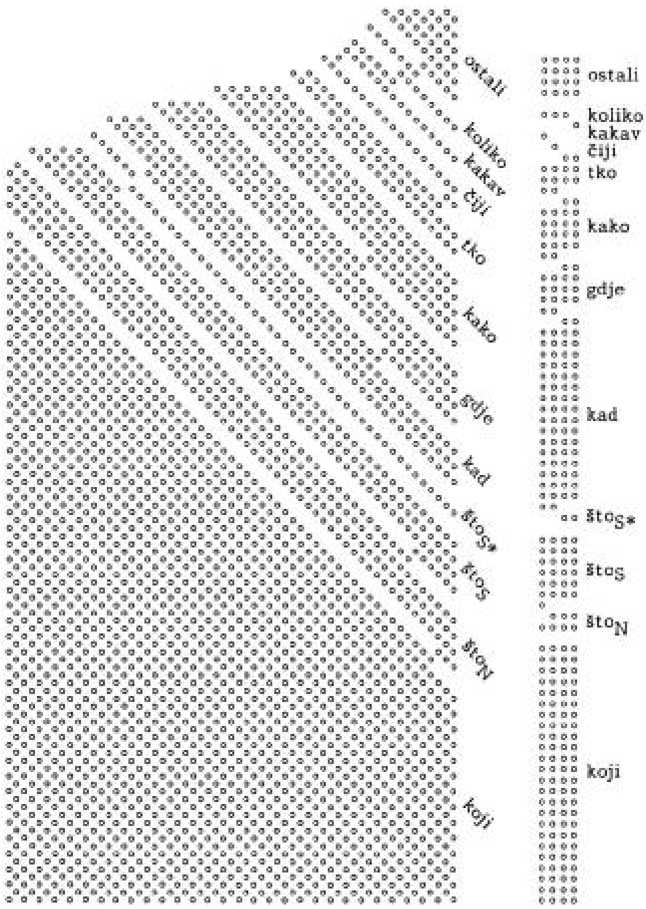
(56) A *ŠTO* SE OVA IDEJA U ZBILJSKOM ŽIVOTU DALJE ZAKORJENJUJE, *to* opeta družtvo u njezinu duhu postaje zrelije /.../. (nNO,O,21:3)

Kao što zavisnoj rečenici uvedenoj pomoću *koliko* odgovara korelativ *toliko* u nadređenoj rečenici, tako u (53)-(56) zavisnim rečenicama uvedenim pomoću *što* odgovara korelativ *to*. *Što* se, poput priloga *koliko*, u ovakvim rečenicama javlja uvijek u istom obliku. Budući da rečenice tipa (53)-(56) uvedene pomoću *koliko* imaju status relativnih rečenica - *koliko* u njima pokriva značenje 'u onoj mjeri u kojoj' - onda i iste rečenice uvedene pomoću *što* imaju status relativnih

rečenica - *što* u njima također pokriva značenje 'u onoj mjeri u kojoj'. *Što* je u ovakvim rečenicama najsličniji prilogu pa ako bi neki tip konektora *što* trebao imati kategorijalni status priloga, onda bi takav status najviše priličio upravo ovom tipu konektora *što*.

3.2.4. NERESTRIKTIVNA/NEZAVISNA REČENICA

Provjeravajući može li se usporedbom suvremenog jezika i jednog uzorka jezika iz 18. stoljeća naći potvrda tvrdnji iz literature da je u starijem i govorenom jeziku nesklonjivi relativizator *što*$_N$ bio češći nego u suvremenom pisanom jeziku, usporedila sam korpus relativnih rečenica iz jednog djela pisanog štokavskim jezikom prije njegove suvremene standardizacije - *Satir iliti divji čovik*, Matije Antuna Reljkovića iz 1762. godine (82 stranice, 268 relativnih rečenica) sa središnjim korpusom. Sljedeći crteži prikazuju i prikupljeni korpus iz Reljkovićeva *Satira* i deset puta brojniji središnji korpus. U desnom crtežu 268 kružića predstavljaju 268 relativnih rečenica iz *Satira*, a u lijevom crtežu 2774 kružića predstavljaju 2774 relativne rečenice iz središnjeg korpusa. Kružići su unutar svakog crteža grupirani ovisno o tome koji relativizator uvodi relativnu rečenicu. Pritom je kriterij za redoslijed relativizatora od dolje prema gore bila njihova učestalost u središnjem korpusu, od najveće prema manjoj. Uspo-redimo li lijevi i desni crtež, već na prvi pogled vidimo da se u njima učestalost relativnih rečenica uvedenih pojedinim relativizatorom ne podudara:

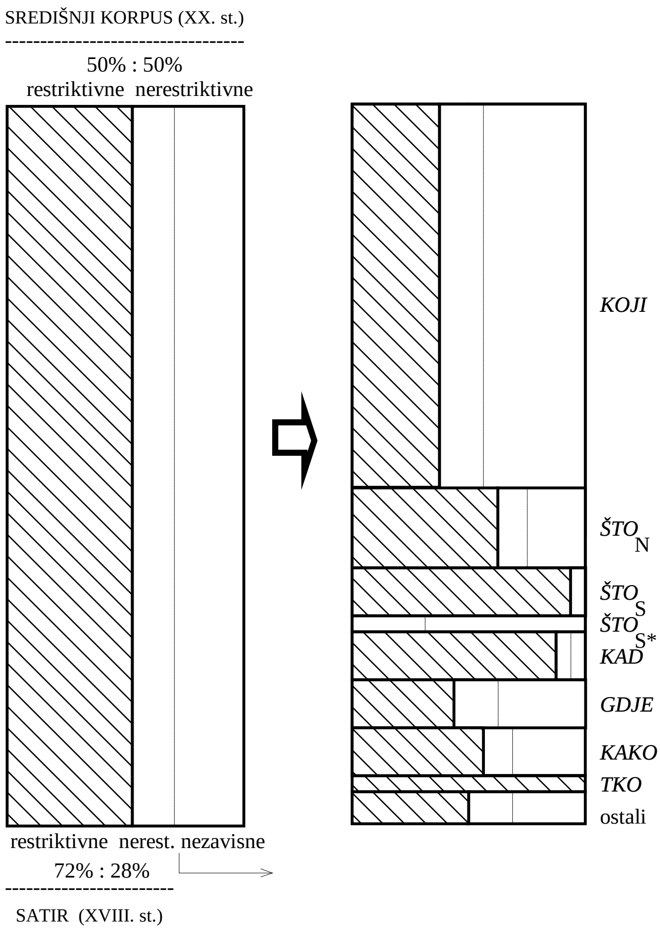
Pokušat ćemo sada odgovoriti zašto postoji razlika između središnjeg korpusa i *Satira* po tome koliko koji

relativizator uvodi relativnih rečenica tako da to povežemo i s još jednim svojstvom korpusa iz *Satira*, i ujedno i za njega nađemo obrazloženje, a to je da su u njemu relativne rečenice znatno češće restriktivne (72% : 28%) naspram središnjeg korpusa, u kojem je prosječno podjednak odnos restriktivnih i nerestriktivnih relativnih rečenica (50% : 50%). Razmotrit ćemo dva moguća razloga zbog čega se relativne rečenice češće ostvaruju kao restriktivne u *Satiru*. Prvi razlog bi mogao biti taj da se u *Satiru* povećan broj restriktivnih rečenica ostvario na račun nerestriktivnih. Drugi razlog bi mogao biti taj da se veći broj potencijalno nerestriktivnih relativnih rečenica ostvario kao nezavisne rečenice[38] te je time smanjen broj nerestriktivnih relativnih rečenica, a time je smanjen i ukupan broj svih relativnih rečenica i tako je u tom smanjenom broju relativnih rečenica povećan udio restriktivnih. Ovaj razlog bi imao svoju potporu u tome da se u razgovornom jeziku, kojemu je *Satir* i općenito stariji jezik bliskiji, naspram suvremenog pisanog jezika ljudi jednostavnije izražavaju i koriste kraće rečenične konstrukcije pa se može očekivati da se mnoge rečenice koje bi se u pisanom jeziku ostvarile kao nerestriktivne relativne rečenice ostvaruju u razgovornom jeziku kao nezavisne, jednostavne rečenice.[39] Odgovor na to da li bi drugom razlogu mogli dati prednost nad prvim pokušat ćemo ovdje razmotriti:

---

38 Vitezić (1973: 168) smatra da se u pisanom jeziku češće upotrebljavaju nerestriktivne relativne rečenice, dok se u govorenom jeziku umjesto njih češće upotrebljavaju dvije odvojene, nezavisne rečenice.

39 Tome govori u prilog i tvrdnja D. Maček (1986: 48) da relativne rečenice pripadaju složenijem diskursu, da su prvenstveno razvijene u pisanom jeziku, a u govorenom jeziku više se upotrebljavaju u formalnom nego u razgovornom stilu.

U lijevom crtežu prikazano je kako bi izgledalo kad bi dvije trećine nerestriktivnih relativnih rečenica iz središnjeg korpusa pretvorili u nezavisne rečenice. Tako dobiven omjer restriktivnih naspram nerestriktivnih u tom umanjenom broju relativnih rečenica odgovara njihovom odnosu kakav je u *Satiru* (72% : 28%). Primjenom iste metode ali na svaki relativizator dobivamo potvrdu ispravnosti navedene pretpostavke da se pro-

mjena u korist restriktivnosti odvijala tako što se veći broj potencijalno nerestriktivnih relativnih rečenica ostvario u *Satiru* kao nezavisne rečenice. Budući da postoji razlika u tome što su relativne rečenice uvedene jednim relativizatorom češće restriktivne, a one uvedene nekim drugim relativizatorom češće nerestriktivne, može se vidjeti u desnom crtežu da ako od nerestriktivnih relativnih rečenica uvedenih pojedinim relativizatorom oduzmemo dvije trećine, i tako učinimo za svaki relativizator, dobivamo odnos zastupljenosti relativizatora otprilike onakav kakav je u *Satiru*, i time potvrdu ispravnosti druge pretpostavke.

Na taj način je dobiven i odgovor na pitanje zbog čega postoji naizgled nerazumljiva razlika među dvama korpusima u tome koliko koji relativizator uvodi relativnih rečenica - oni relativizatori koji često uvode nerestriktivne relativne rečenice rjeđi su u *Satiru* naspram središnjeg korpusa (npr. ***koji***) i obrnuto, oni koji rjeđe uvode nerestriktivne relativne rečenice češći su u *Satiru* naspram središnjeg korpusa (npr. ***što***$_{S}$, ***kad***, ***tko***). Tako npr. relativizator ***koji*** u središnjem korpusu uvodi prosječno 59% relativnih rečenica, a u *Satiru* 36%. ***Što***$_{N}$ (koji u središnjem korpusu uvodi prilično često nerestriktivne rečenice iako ne tako često kao ***koji***) uvodi 11% relativnih rečenica u središnjem korpusu, a 3% u *Satiru*, na što znatno utječe i rjeđe korištenje ***što***$_{N}$ kao stilske rezerve za ***koji*** u starijem jeziku bliskom govorenom kakav je u *Satiru*.[40] Znatnije restriktivan ***što***$_{S}$ češće uvodi relativne rečenice u *Satiru*: 7% : 9%. ***Što***$_{S*}$, koji je uvijek nerestriktivan, rjeđi je u *Satiru*: 2% : 1%. ***Kad***, koji je izuzetno često restriktivan, znatno je češći u *Satiru*: 6% : 25%. Na tako veli-

40 Ovakav rezultat u skladu je s Gallisovim rezultatom (1956: 163-164) da se ***što***$_{N}$ češće pojavljuje u suvremenoj literaturi nego u djelima V. Karadžića.

ku razliku dodatno je utjecalo i to što je vrijeme mnogo prisutnije u opisima radnji, kojima je *Satir* bogat. *Tko*, koji je izrazito restriktivan, češći je u *Satiru*: 2% : 5% itd. Osim što na broj relativnih rečenica uvedenih pojedinim relativizatorom utječe koliko se one ostvaruju kao nerestriktivne a koliko kao nezavisne, mogu se zapaziti još neki činioci. Jedan od njih je vezan za ***što***$_N$ i ***koji*** - koliko se stigne stilski dotjerivati i iz stilskih razloga izbjegavati ponavljanje. Drugi bi bio sam sadržaj teksta - ako se radi o opisu konkretne situacije, to zahtijeva veći broj relativnih rečenica uvedenih prilozima, što je slučaj u *Satiru*, u kojem na broj priloga utječe restriktivnost, a u korist dodatnoj brojnosti i povećana konkretnost sadržaja. Dosad rečenim naznačen je i mogući odgovor na pitanje jesu li relativne rečenice češće u starijem i govorenom jeziku naspram suvremenog i pisanog jezika. Takve razlike veoma je teško utvrditi a još je teže reći kolike su jer već samo mjerenje predstavlja problem - da li uzeti za kriterij broj stranica teksta, broj rečenica, broj slova?[41] No, u ovom slučaju, usporedbom *Satira* i središnjeg korpusa, može se zaključiti da su relativne rečenice u starijem jeziku i onom bližem govorenom jeziku manje frekventne nego u suvremenom pisanom jeziku, odnosno da se odvija proces povećavanja upotrebe relativnih rečenica. Usporedbom tih dvaju korpusa otprilike

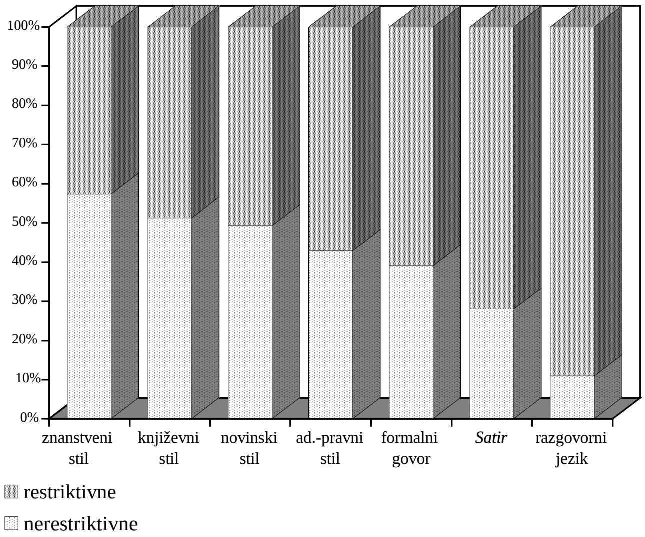
---

41 Primjer jednog mjerenja za suvremeni francuski i njemački jezik naveden je u Must (1972: 34) - mjerena je zastupljenost relativnih u ukupnom broju svih zavisnih rečenica na korpusu nekoliko literarnih tektova i njihovih prijevoda. Rezultat pokazuje da su relativne rečenice češće u francuskom, gdje čine 3/5 svih zavisnih rečenica, nego u njemačkom, gdje čine 2/5 svih zavisnih rečenica. Isti autor navodi rezultate još jednog mjerenja, koje uspoređivanjem francuskog, engleskog i španjolskog ponovno pokazuje da se relativna rečenica najčešće koristi u francuskom, a zatim slijedi španjolski i naposljetku engleski jezik.

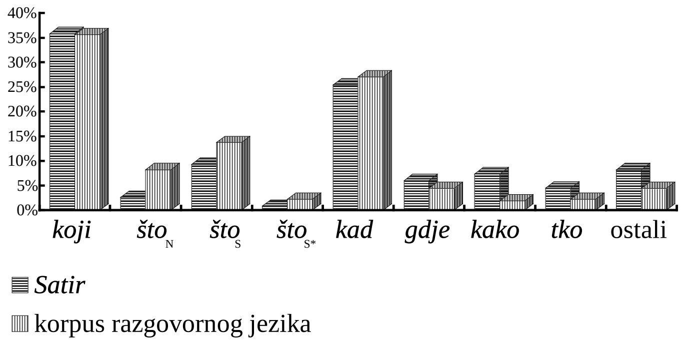
bi se to brojčano moglo izraziti ovako: trećina relativnih rečenica iz središnjeg korpusa ostvarila bi se u *Satiru* kao nezavisne rečenice, odnosno dvije trećine nerestriktivnih relativnih rečenica iz središnjeg korpusa ostvarile bi se u *Satiru* kao nezavisne rečenice.

Svakako bi bilo zanimljivo usporediti rezultate koje smo dobili analizom relativnih rečenica u *Satiru* sa stanjem kakvo je u razgovornom jeziku, ako već ne možemo iz Reljkovićeva vremena, a onda iz današnjeg vremena. No, osim što bi prikupljanje (snimanje, transkribiranje) razgovornog jezika bio velik posao (to je jedan od razloga zašto još nije prikupljen reprezentativniji korpus razgovornog hrvatskog jezika) pitanje je koliko bi za ovu usporedbu bio od koristi razgovorni jezik s hrvatskog standardnojezičnog područja: zbog ne malog broja onih govornika kojima je kajkavski ili čakavski materinski jezik, a što bi sve našlo svog odraza i u korpusu, ne bismo mogli znati koliko su dobiveni rezultati i razlike posljedica razlike između pisanog i govorenog jezika a koliko su posljedica razlike između štokavskog pisanog jezika i kajkavsko-štokavskog odnosno čakavsko-štokavskog miješanog govorenog jezika. Međutim, nedavno su Savić & Polovina (1989: 88-220) publicirale jedan korpus razgovornog jezika prikupljenog iz čisto štokavske sredine koja je uz to teritorijalni susjed (Vojvodina) Reljkovićeva zavičaja (Slavonija). Usporedba se pokazala zanimljivom - rezultati iz *Satira* mnogo su sličniji rezultatima dobivenim analizom razgovornog jezika iako ih dijeli vremenski period od 220 godina (1762.g. - 1982-88.g.) - ali prije nego što pokažem rezultate usporedbe smatram potrebnim nešto reći o načinu na koji je prikupljan korpus razgovornog jezika. Razgovori su snimani u različitim svakodnevnim situacijama, često bez znanja sugovornika, i potom transkribirani u pisani oblik, čija konačna dužina iznosi 132 stranice. Ti razgovori

snimani su u razdoblju od 1982. do 1988, a u njih je bilo uključeno 150 različitih ljudi svih starosnih dobi, raznih zanimanja, odvijali su se između bliskih osoba, poznatih i nepoznatih osoba, u kući, u krugu obitelji ili prijatelja, na poslu za vrijeme pauze, u kontekstu zvaničnih institucija (medicinska ustanova, prosvjetna, trgovina, blagajna kazališta), preko telefona. Broj relativnih rečenica nađenih u tom korpusu slučajno je podjednak s brojem relativnih rečenica nađenih u *Satiru*: 270 naspram 268 iz *Satira*. Prva sličnost *Satira* i korpusa razgovornog jezika, osim što su u oba korpusa relativne rečenice rijetke, jest u tome što u oba korpusa prevladavaju restriktivne relativne rečenice: u *Satiru* 72% : 28%, a u razgovornom jeziku čak 89% : 11%. Usporedimo li ovaj rezultat s rezultatima iz ostalih promatranih korpusa u ovoj knjizi, dobivamo sljedeći redoslijed od najnerestriktivnijeg do najrestriktivnijeg korpusa:

Očito se u korpusu razgovornog jezika mnoge potencijalno nerestriktivne relativne rečenice ostvaruju kao nezavisne rečenice, a što je vidljivo i kad se usporede postoci relativnih rečenica uvedenih pojedinim relativizatorom u *Satiru* i u korpusu razgovornog jezika, u kojima su slični, naspram središnjeg korpusa, prema kojem se razlikuju. Zajednička karakteristika *Satira* i korpusa razgovornog jezika jest da je u njima *koji* manje čest naspram središnjeg korpusa, da je *kad* češći nego u središnjem korpusu i da je *što*$_N$ rjeđi nego *što*$_S$:

Relativizator *koji* uvodi isti broj (96) relativnih rečenica u *Satiru* i u korpusu razgovornog jezika, što u oba slučaja iznosi 36% relativnih rečenica. Za razliku od središnjeg korpusa, u kojem je *koji* češće uvodio nerestriktivne naspram restriktivnih relativnih rečenica (60% : 40%), u korpusu razgovornog jezika *koji* izrazito rijetko uvodi nerestriktivne relativne rečenice (15% : 85%), odnosno velika većina potencijalno nerestriktivnih relativnih rečenica ostvarila se kao nezavisne rečenice, zbog čega je znatno smanjen broj relativnih rečenica uvedenih pomoću *koji*. Isti je slučaj i s ostalim relativizatorima koji su uvodili više nerestriktivnih relativnih rečenica u središnjem korpusu - oni

kao i svi ostali relativizatori u korpusu razgovornog jezika uvode izrazito češće restriktivne relativne rečenice. Za razliku od relativizatora *koji*, sva tri tipa relativizatora *što* (*što*$_N$, *što*$_S$, *što*$_{S*}$) nešto su češća u korpusu razgovornog jezika nego u *Satiru*, no njihov međusobni odnos je podudaran s njihovim odnosom u *Satiru* - 3% : 9% : 1% naspram 8% : 14% : 2% u razgovornom jeziku. Na rezultat da su u razgovornom jeziku relativne rečenice uvedene pomoću *što*$_N$ malobrojnije u odnosu na one uvedene pomoću *što*$_S$, kao i u *Satiru* a za razliku od središnjeg korpusa[42], presudan utjecaj je imalo to što su se potencijalno nerestriktivne relativne rečenice sa *što*$_N$ ostvarivale kao nezavisne, dok *što*$_S$ i inače u principu uvodi samo restriktivne relativne rečenice pa se njihov broj stoga nije umanjio (a utjecalo je i manje korištenje *što*$_N$ kao stilske rezerve za *koji* u razgovornom i u starijem jeziku). Na činjenicu da su relativne rečenice uvedene pomoću *što*$_S$ u svim korpusima gotovo uvijek restriktivne presudni utjecaj ima to što relativne rečenice sa *što*$_S$ ili nemaju antecedent - slobodne su - a takve su uvijek restriktivne, ili ako ga i imaju taj antecedent je uvijek formalni antecedent - leksički prazna riječ - koja u pravilu pridonosi tumačenju rečenice kao restriktivne. Prilog *kad* u oba korpusa izrazito često uvodi relativne rečenice, 25% odnosno 27% u razgovornom korpusu, čemu je razlog izrazito restriktivna priroda relativnih rečenica kad ih on uvodi, ali i njegova semantika - vrijeme je mnogo prisutnije u razgovornom jeziku.

Na kraju možemo zaključiti da su relativne rečenice u suvremenom pisanom jeziku frekventnije nego u starijem i govorenom jeziku. Na taj proces ima pre-

[42] Osim u novinskom stilu, koji time što je jedino u njemu od stilova pisanoga jezika *što*$_S$ brojniji od *što*$_N$ pokazuje svoju bliskost korpusu iz *Satira* i korpusu iz razgovornog jezika.

sudni utjecaj to što se danas sve češće nezavisne rečenice ostvaruju kao nerestriktivne relativne rečenice i time se povećava broj relativnih rečenica u pisanom jeziku. Taj proces uzrokuje nekoliko daljnjih promjena: (1) Znatno veća brojnost restriktivnih naspram nerestriktivnih relativnih rečenica u starijem i govorenom jeziku poništena je u suvremenom pisanom jeziku ostvarivanjem većeg broja nezavisnih rečenica kao nerestriktivnih relativnih rečenica. (2) Te nerestriktivne relativne rečenice češće uvode neki, za to prikladniji relativizatori (prvenstveno *koji*), koji su zbog toga u suvremenom jeziku još frekventniji u uvođenju relativnih rečenica. (3) Zbog povećanog korištenja ionako najučestalijeg relativizatora *koji* povećana je potreba korištenja stilske rezerve za *koji* - *što*$_N$ - kako bi se ublažilo prečesto ponavljanje istog relativizatora. Zbog toga je i relativizator *što*$_N$ češći u suvremenom jeziku, posebno u književnom stilu. Dodatni utjecaj pritom ima i to što i on može uvoditi nerestriktivne relativne rečenice, iako općenito nije tako pogodan relativizator kao *koji* zbog nedostatka kongruencije i zbog nemogućnosti iskazivanja antecedentove funkcije unutar relativne rečenice. (4) Za razliku od upotrebe relativizatora *koji* i *što*$_N$, upotreba nekih relativizatora koji dolaze prvenstveno uz formalne antecedente ili bez antecedenta pa su stoga restriktivni, *što*$_S$, *kad* i *tko,* nije porasla pa je zato njihov udio u uvođenju povećanog broja relativnih rečenica u suvremenom pisanom jeziku smanjen. Zanimljivo je da je i Montgomery (1989: 121-123) za engleski jezik ustvrdio da je broj restriktivnih rečenica stabilan kroz stoljeća, a da je broj nerestriktivnih rečenica taj koji varira. Uspoređujući četiri prijevoda Biblije iz 14, 16, 18. i 20. stoljeća na engleskom jeziku i svjesno suzivši definiciju relativne rečenice tako da nije uzimao u obzir rečenice bez antecedenta i rečenice uvedene priložnim relativizato-

rom, Montgomery je dobio rezultate da je do 20. st. postotak restriktivnih naspram nerestriktivnih rečenica 54% : 46%, a u 20. st. čak 71% : 29%. Taj povećani udio restriktivnih rečenica u engleskom jeziku nije, kaže Montgomery (1989: 123), nastao zbog porasta upotrebe restriktivnih rečenica, nego zbog smanjivanja upotrebe nerestriktivnih rečenica: "Restrictive relative clauses occur with almost equal frequency in all four sets of data, but the situation differs for nonrestrictives, which occur only half as often in the twentieth-century data as in the eighteenth or sixteenth century." Must (1972: 38) je za suvremeni engleski, njemački, francuski i talijanski jezik analizirajući prijevode triju literarnih tekstova pratio koliko često se nerestriktivna relativna rečenica iz originala zamjenjuje nezavisnom rečenicom u prijevodu i, obrnuto, koliko se novih nerestriktivnih rečenica pojavljuje u prijevodu umjesto nezavisnih rečenica iz originala. Interesantno je da njegovi rezultati pokazuju da je nerestriktivna relativna rečenica omiljenija u francuskom i talijanskom nego u engleskom i njemačkom jeziku, što se logički uklapa u Montgomeryev rezultat o zastupljenosti nerestriktivnih rečenica u engleskom jeziku nekad i danas.

4. RELATIVNA REČENICA S FORMALNIM ANTECEDENTOM

Kao što je već navedeno, osnovno obilježje relativne rečenice, ugrađeno u njen naziv, jest da se odnosi na neku riječ, sintagmu ili, rjeđe, rečenicu, služeći joj kao odredba. Iz tog obilježja proizlazi i osnovna, atributna funkcija ovog tipa zavisne rečenice. Samo u manjem broju primjera relativna rečenica se ostvaruje i bez izražene riječi na koju bi se odnosila, bez antecedenta, te u takvim primjerima nema atributnu funkciju, već funkciju subjekta, priložne oznake ili drugu (usp. *Jorgovani KOJI PRVI PROLISTAJU mogu stradati od mraza.* i *KOJI PRVI PROLISTAJU mogu stradati od mraza.*).

Za razliku od ovih dvaju tipova relativnih rečenica, koji se očito mogu jedan drugom suprotstaviti s obzirom na izraženost/neizraženost antecedenta pa stoga i s obzirom na funkciju koju izraženost/neizraženost antecedenta sa sobom povlači, ima relativnih rečenica koje bi se mogle opisati kao "prijelazne" jer se po svojim svojstvima nalaze između najučestalijih - relativnih rečenica s antecedentom - i daleko rjeđih - relativnih rečenica bez antecedenta. Naime, u primjerima poput *Oni KOJI PRVI PROLISTAJU mogu stradati od mraza* relativna rečenica ima antecedent - to je pokazna zamjenica *oni* - ali se taj antecedent i razlikuje od najučestalijeg, imeničkog antecedenta po tome što ne donosi nikakav leksički sadržaj, već upućuje na relativnu rečenicu kao na nosioca leksičkog sadržaja. Zato takav antecedent nazivam *formalnim antecedentom*.

U lingvističkoj literaturi nisu ujednačena mišljenja o tome da li takve rečenice ubrojiti u istu grupu s rečenicama koje imaju antecedent ili u grupu s rečenicama koje nemaju antecedent.

Iz Musićeve (1899: 70, 72) podjele relativnih rečenica na (i) rečenice u kojima se "relativ proteže na supstantiv" i (ii) rečenice u kojima se "relativ proteže na korelativni demonstrativni ili anaforički pronomen (adjektiv ili adverb), koji se veoma često i izostavlja" proizlazi da bi relativne rečenice s formalnim antecedentom pripadale istoj grupi kao i relativne rečenice bez antecedenta.

Gallis (1956: 20-21), kojemu je za kriterij poslužila funkcija relativne rečenice, dijeli relativne rečenice na (i) ***atributne***, s izraženim, uglavnom imeničkim antecedentom i (ii) ***supstantivne***, koje mogu biti ***nekorelativne***, tj. bez izraženog antecedenta, i ***korelativne***, tj. antecedent im je zamjenica bez točno određenog značenja, najčešće pokazna, koja značenje stječe dodavanjem relativne rečenice. I u ovoj podjeli relativne rečenice s formalnim antecedentom nalaze se u istoj grupi s rečenicama bez antecedenta. Ali nije obrazloženo zašto se relativne rečenice s formalnim antecedentom ne bi mogle smatrati i atributnima kad ipak imaju ispred sebe zamjenicu (antecedent) uz koju se uvrštavaju.

Brabec & Hraste & Živković ([6]1965: 103) za relativne rečenice ispred kojih se nalazi samo pokazna zamjenica kažu da imaju ulogu stvarnog subjekta ili predikata nadređene rečenice, dok je pokazna zamjenica samo formalni subjekt ili predikat. Ta pokazna zamjenica, navode dalje, može se ispustiti. Po svemu tome bi, dakle, relativne rečenice s formalnim antecedentom bile bliske rečenicama bez antecedenta.

Klajn (1985: 84-90), govoreći o zamjenicama, kaže da je relativna zamjenica koja ispred sebe nema an-

tecedent jednaka spoju pokazne zamjenice i relativne zamjenice (npr. *koji* = *onaj koji*, *tko* = *onaj tko*). Pokazna zamjenica je samo ***prividni antecedent*** - formalno zauzima mjesto imenice, ali, za razliku od imenice, ne donosi nikakvu novu informaciju ili leksički sadržaj. Takva zamjenica je ispred imeničkih zamjenica *tko* i *što* fakultativna (a u nekim drugim jezicima je obavezna).

Rudin (1986: 155, 184-186), kao i drugi lingvisti koji opisuju relativne rečenice transformacijsko-generativnom metodom, navodi da relativne rečenice bez antecedenta (*free relatives*) imaju istu dubinsku strukturu kao relativne rečenice s antecedentom. Ipak ih izdvaja u zasebno poglavlje, u kojem govori i o relativnim rečenicama s formalnim antecedentom. Rečenice s formalnim antecedentom naziva rečenicama ***s prividnom upravnom riječi*** (*dummy-headed relatives*) i smatra ih sinonimnima s relativnim rečenicama bez antecedenta. Jedina razlika među njima je u tome što rečenice s formalnim antecedentom imaju nešto manje ograničenu distribuciju nego rečenice bez antecedenta. I u ovom opisu se za rečenice s formalnim antecedentom smatra da su, iako prividno imaju antecedent, zbog leksičke "praznoće" tog antecedenta bliže rečenicama bez antecedenta nego rečenicama s leksički punim antecedentom.

Koristeći isti metodološki okvir kao i Rudin, Smits (1990: 44-46) izdvaja relativne rečenice bez antecedenta (*free relatives*) i relativne rečenice s formalnim antecedentom (*semi-free relatives*) naspram svih ostalih relativnih rečenica. Za rečenice s formalnim antecedentom kaže da imaju antecedent, ali da je on leksički prazan i prisutan samo zato da ispuni sintaktičku potrebu za antecedentom: "Such lightweight As will be called *prop-antecedents*, since they are only present to fulfill a need, often a syntactic need, for an A, not

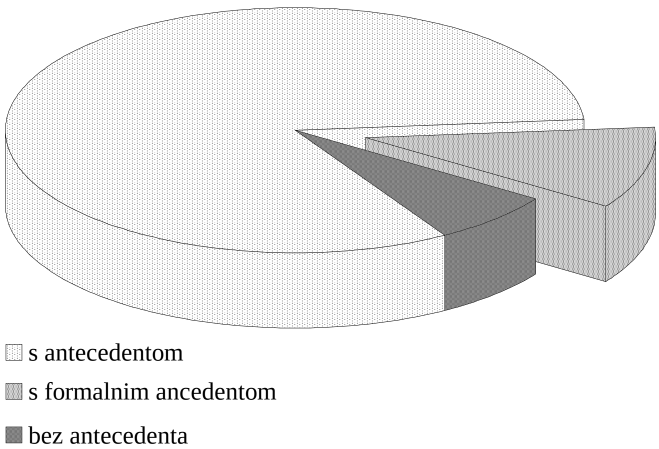
because of any referential content." Proturječno je kod Smitsa što za relativne rečenice bez antecedenta kaže da se lako mogu preoblikovati u uobičajene relativne rečenice dodavanjem značenjski neutralne zamjenice-antecedenta, a odmah zatim opisuje tako preoblikovane rečenice izdvajajući ih od uobičajenih relativnih rečenica u zasebnu grupu *semi-free* relativnih rečenica. Zanimljivo je da Smits u naziv rečenica s formalnim antecedentom stavlja *free*, čime ističe da te rečenice jesu i slobodne (tj. bez antecedenta), dok Rudin u naziv rečenica s formalnim antecedentom stavlja *headed*, čime ističe da ipak imaju antecedent.

Staffeldt (1990a: 825) bez ikakvih ograda rečenice u kojima se relativna zamjenica odnosi na pokaznu ili neodređenu zamjenicu, tj. na formalni antecedent, ubraja u istu grupu s rečenicama bez antecedenta - u *slobodne relativne rečenice* (*Freie relativische Konstruktionen*).

Pomoću teorije gramatike zavisnosti dat je u Mrazović & Vukadinović (1990: 508-510, 553-560) ponešto drugačiji opis relativnih rečenica općenito pa onda i relativnih rečenica bez antecedenta i relativnih rečenica s formalnim antecedentom. Budući da autorice govore o relativnim rečenicama samo kao o atributnima, ostaje pod znakom pitanja da li relativne rečenice bez antecedenta uopće smatraju relativnim rečenicama. Nigdje ih ne spominju pod nazivom *relativne rečenice*, već o njima govore kao o *indefinitno generalizirajućim dopunskim rečenicama*, koje predstavljaju prijelaz od pravih dopunskih k atributnim rečenicama. Ako se ispred indefinitno generalizirajuće rečenice stavi pokazna zamjenica (što je uvijek moguće), ta se zamjenica smatra antecedentom i rečenica postaje atributna. U okviru ovog pristupa sasvim su razdvojene relativne rečenice bez antecedenta od onih s formalnim antecedentom - dok se relativne rečenice bez antecedenta iz-

gleda uopće ne bi smatrale relativnim rečenicama, dotle bi se relativne rečenice s formalnim antecedentom ubrajale među uobičajene atributne relativne rečenice. Međutim, povod za pitanja, kakvo je npr. je li pokazna zamjenica ispred relativne rečenice pravi antecedent, pružaju i same autorice kad kažu: "anafora (korelat) koja tada može /Da li to znači 'ali i ne mora'?/ da se shvati kao upravna reč za atributske rečenice" te da neke rečenice "i bez upravne reči deluju kao atributske odnosne rečenice".

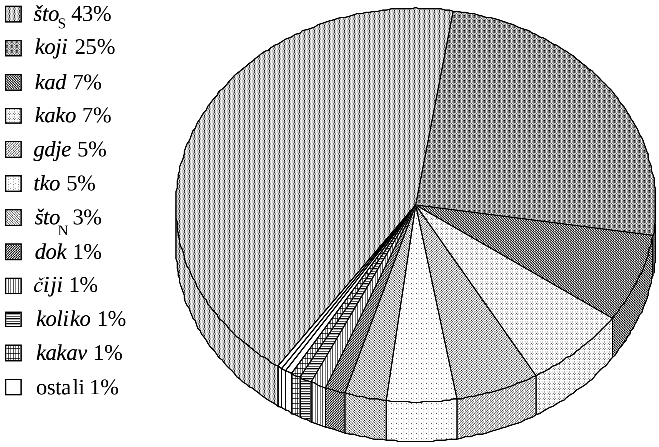
Analiza središnjeg korpusa pokazuje da rečenice s formalnim antecedentom čine 11% svih relativnih rečenica u pisanom jeziku naspram 82% rečenica s antecedentom i 7% rečenica bez antecedenta:

Pogleda li se njihova zastupljenost po pojedinom funkcionalnom stilu, primjećuje se da je gotovo podjednaka u svakom od stilova (znanstveni 9%, admini-

strativno-pravni 11%, novinski 11%, književni 13%), a u govoru zastupnika u saboru iznosi 14%.[1]

Zanimljivo je da se relativizatori međusobno značajno razlikuju po tome koliko često uvode relativne rečenice s formalnim antecedentom.[2] Iz narednog crteža vidljivo je da je u ukupnom broju rečenica s formalnim antecedentom najveći broj uveden relativizatorom *što*$_S$:

Ovdje će se, na osnovi središnjeg korpusa, prikazati formalni antecedenti s onim relativizatorima koji uvode najviše relativnih rečenica (npr. *onaj koji*, *onaj što*$_N$, *onaj što*$_S$, *onaj tko*), a s onim relativizatorima koji uvode manje od 1% relativnih rečenica neće se zasebno prikazivati (npr. *onaj čiji, onakav kakav, onoliki koliki*,...), kao ni s priložnim relativizatorima (npr. *onda*

[1] Za razliku od zastupljenosti relativnih rečenica s formalnim antecedentom, zastupljenost rečenica bez antecedenta znatnije varira od stila do stila. O tome v. u poglavlju *Slobodna relativna rečenica*.

[2] To se vidi i iz crteža na str. 51 i iz grafičkih prikaza na str. 215 i 242.

kad, ondje gdje, onako kako,...) jer se oni opisuju u zasebnom poglavlju (v. poglavlje 6).

4.1. RELATIVIZATOR *KOJI*

Od 60% relativnih rečenica koliko prosječno uvodi relativizator ***koji*** rečenice s formalnim antecedentom čine 5% (dok one bez antecedenta čine 0,1%, a sve ostale, njih oko 95%, imaju antecedent). Rečenice s formalnim antecedentom uvedene relativizatorom ***koji*** mogu se podijeliti u dvije grupe.

I. Prvu grupu čine primjeri u kojima je imenica izostavljena iz antecedenta jer je već izrečena u prijašnjem dijelu složene rečenice pa se njezino ponavljanje u antecedentu može smatrati zališnim:

(1) Mi ćemo se najprije pozabaviti sa stajalištem Weismannovim, dakle ***s onim***, *KOJE* SE OPĆENO DRŽI ISPRAVNIM. (zJH:75)

(2) Bolja je pamet, koja polagano prima utiske, pa baš i teško shvaćala, ***od one***, *KOJA* BRZO I LAKO DOČEKUJE NOVE MISLI. (kJT:24)

(3) Ako imaju drugi prolaz iste vrijednosti, ali s tom razlikom, da taj drugi prolaz čini manje štete ***od onog***, *KOJI* SE IMA DOKINUTI. (pZON:14)

(4) Ni jedna ni druga vojska neće da uzmakne, jer se boji, da bi se onda reklo, da je potučena ***ona***, *KOJA* SE POVLAČI. (nO,Z,250:1)

(5) Tukonić Andro, dnevničar u općinskom uredu u Staroj Gradiški, zaprisegnut iskazuje, da je čuo da su se godine 1908. kupali u Savi srpski oficiri, a medju njima da je bio ***onaj***, *KOJI* JE PRVI PUCAO NA KRALJICU DRAGU. (nN,Z,179:2)

Iako se u navedenim primjerima unutar antecedenta nalazi samo pokazna zamjenica ***onaj***, formalni antecedent, ne može se reći da je ***onaj*** ta riječ na koju se re-

lativna rečenica kao odredba odnosi. Relativna rečenica se kao odredba i dalje odnosi na imenicu. Dokaz da se leksički sadržaj imenice i njezina gramatička svojstva podrazumijevaju i kad ta imenica nije izrečena u sintagmi koju tvore antecedent i relativna rečenica pruža kongruencija zamjeničkog relativizatora u primjeru (1). Naime, zamjenički relativizator *koji* uvijek se slaže u rodu i broju s antecedentom pa kad, kao u primjeru (1), zamjenički relativizator pokazuje srednji rod, a formalni antecedent ima oblik koji je jednak i za srednji i za muški rod, onda očito nije iz oblika formalnog antecedenta zamjenički relativizator "saznao" da se radi upravo o srednjem, a ne o muškom rodu. Podrazumijevana imenica srednjeg roda, *stajalište*, i dalje je pravi antecedent, na koji, slažući se s njim u rodu i broju, upućuje zamjenički relativizator (u primjeru 3 je sličan slučaj - formalni antecedent ima oblik koji je jednak za muški i srednji rod, a zamjenički relativizator pokazuje muški rod).[3] Odnosi upućivanja mogli bi se ovako prikazati:

(6) sa stajalištem Wiesmannovim, dakle s onim, koje se općeno drži ispravnim

Formalni antecedent *onaj* kataforički upućuje na zamjenicu *koji*.[4] On pokazuje da će biti izvršeno ograničavanje podskupa referenata s obzirom na sadržaj od-

---

[3] Ovo je u skladu sa zaključkom A. Steube (1992: 204) da antecedentovo prazno mjesto ustvari nije semantički prazno jer se njegove gramatičke oznake vide, i to na relativnoj zamjenici.

[4] Za takvo kataforičko upućivanje Berger (1994: 34) smatra da ga je potrebno razlikovati od kataforičkog upućivanje pokazne zamjenice kad ne stoji ispred relativne rečenice: u ovom drugom slučaju pokazna zamjenica samostalno upućuje, dok u prvom slučaju dolazi uvijek samo u spoju s jednom (obaveznom) relativnom zamjenicom.

redbe imeničkog pojma koja će uslijediti. Zamjenica *koji* u relativnoj rečenici zastupa imenicu i anaforički upućuje na nju. Budući da u (6) nema imenice između tih dviju zamjenica, dolazi do toga da prva upućivačka riječ upućuje na drugu upućivačku riječ, da bi druga opet uputila na prvu. Ovakvim uzajamnim upućivanjem obje bi zamjenice ostale leksički prazne. Da bi se leksički sadržaj ipak pronašao, anaforičko upućivanje produžava se do najbližeg odgovarajućeg imeničkog leksema. Na taj se leksem u (1)-(6) upućuje samo *konceptualno*, tj. ne radi se o *punoj anafori*, koja uključuje i referencijalno upućivanje.[5] Tako se u svim primjerima osim u (1) referenti izraženog imeničkog leksema razlikuju od referenata koje isti leksem ima kad je podrazumijevan u antecedentu relativne rečenice. Pogotovo je to očito u (2) i (3), gdje se izraženi leksem odnosi na jedan podskup referenata, a podrazumijevani leksem na drugi podskup referenata i ta se dva podskupa referenata istog leksema međusobno isključuju.

Izražavanje istog leksema po drugi put, u antecedentu, izostalo je kao zališno - anaforičko upućivanje zamjeničkog relativizatora *koji* čini leksički sadržaj imeničkog leksema ipak prisutnim (podrazumijevanim) u sintagmi koju zajedno čine antecedent i relativna rečenica. No, budući da donošenje imeničkog leksičkog sadržaja u sintagmu nije jedina uloga imeničkog leksema, nego on svojim nastavačkim morfemom iskazuje i sintaktičku funkciju sitagme, potrebno je i na tom planu nadomjestiti imenički leksem. To ne može učiniti zamjenički relativizator jer on svojim nastavač-

[5] Klajn (1985: 50-51) razlikuje (i) *punu anaforu*, koja upućujući na antecedent upućuje na konkretan predmet imenovan njime, (ii) *konceptualnu anaforu*, koja upućuje samo na pojam u antecedentu, (iii) *formalnu anaforu*, koja upućuje samo na plan izraza antecedenta, nezavisno od plana sadržaja.

kim morfemom iskazuje funkciju koju ima unutar relativne rečenice, a ta se funkcija ne mora podudarati s funkcijom koju čitava sintagma ima u nadređenoj rečenici, npr. u (1)-(3). Stoga se pojavljuje formalni antecedent - njegova osnovna uloga, ustvari, i jest da morfološkim sredstvima iskaže sintaktičku funkciju sintagme. Ako pretpostavimo da ispuštanje zališnih dijelova kreće od polaznog *s onim stajalištem koje...* (ili *od one pameti koja...* ili *od onog prolaza koji...* itd.), vidimo da je zamjenica *onaj*, koja nakon ispuštanja imenice postaje formalni antecedent, kongruentna s imenicom te da upravo zato može nadomjestiti imenicu pri iskazivanju funkcije sintagme. To je ujedno i razlog zašto ispuštanje zališnih dijelova sintagme češće zahvaća samo imenicu. Naime, središnji korpus pokazuje da u ukupnom broju relativnih rečenica u pisanom jeziku ima više relativnih rečenica s formalnim antecedentom, nego bez antecedenta (11% : 7%), što znači da se zamjenica koja služi za iskazivanje sintaktičke funkcije češće zadržava nego što biva ispuštenom. Razlog izbjegavanju izostavljanja zamjenice je zahtjev da se sintaktički odnosi iskažu eksplicitno i točno, bez ekonomiziranja formalno-gramatičkim sredstvima. Da je taj zahtjev jače izražen u suvremenom hrvatskom standardnom jeziku nego u ranijim razdobljima hrvatskog jezika primjećuje J. Melvinger (1987: 661-664), koja, uspoređujući pravila ispuštanja dijelova antecedenta u suvremenom jeziku i u jeziku I. pol. XIX. st., zapaža da su u suvremenom jeziku smanjene mogućnosti ispuštanja dijelova antecedenta. Tome u prilog govori i usporedba središnjeg korpusa s korpusom iz *Satira* - u *Satiru* relativne rečenice s formalnim antecedentom čine 9% svih relativnih rečenica, a one bez antecedenta čine 49%. Pritom je najvažniji činilac veći utjecaj sintakse govorenog jezika u starijem jeziku naspram suvremenog, jer

ako pogledamo kakav je odnos zastupljenosti tih dvaju tipova relativnih rečenica u korpusu suvremenog razgovornog jezika - 17% : 29% - vidimo da je bliži *Satiru* nego suvremenom pisanom jeziku. Također je znatna razlika između središnjeg korpusa i *Satira* i u tome što je udio slobodnih relativnih rečenica i onih s formalnim antecedentom u korpusu suvremenog pisanog jezika znatno manji (18%) nego u *Satiru* (58%) ili u korpusu razgovornog jezika (46%). Iz toga se vidi da je u pisanom suvremenom jeziku zahtjev za strogo formaliziranom strukturom relativne rečenice (u kojoj se poštuju sva pravila vezana za tipičnog predstavnika relativne rečenice) veći nego u starijem i govorenom jeziku.

Iako se u literaturi govori da je formalni antecedent ispustiv, može se primijetiti da bi izostavljanje formalnog antecedenta u primjerima utjecalo na njihovu prihvatljivost u različitom stupnju. Tako bi primjeri (1)-(3) bili potpuno neprihvatljivi bez formalnog antecedenta, a u primjerima (4) i (5) te pogotovo u (7) i (8) izostavljanje formalnog antecedenta ne bi imalo takav učinak.

(7) U sada spomenuti oglas neka se uvrste samo nekretnine pod a) navedene, t.j. *one*, *KOJE* SU JUR DOSELE UNEŠENE NA SKUPINU OVLAŠTENIKA ter *KOJE* ĆE SE IMATI PRENIETI U GRUNTOVNICU U SMISLU 3. CIT. ZAKONA /.../. (pNKH:12)

(8) Javni obziri jesu *oni*, *KOJI* SU OPĆENITI, *KOJI* SE SVIH TIČU, A NE MOŽDA POJEDINCA ILI NEKO-LIKO POJEDINACA. (pZON:9)

Ovo vodi zaključku da na prihvatljivost sintagme bez formalnog antecedenta utječe nastavački morfem relativizatora. Ukoliko je taj morfem podudaran s morfemom koji od formalnog antecedenta zahtijeva sintaktička funkcija sintagme (ili ako relativizator unutar re-

lativne rečenice ima istu funkciju kao i čitava sintagma unutar nadređene rečenice), onda je vjerojatnije da izostavljanje formalnog antecedenta neće uzrokovati potpunu neprihvatljivost sintagme.[6]

Najčešće se u ulozi formalnog antecedenta pojavljuje pokazna zamjenica *onaj*, ali u istoj se ulozi mogu pojaviti i druge zamjenice:

(9) Mi smo vazda bili branitelji liberalizma, ali *samo onakvoga*, *KOJI* SE OSNIVA NA PRAVDI I ISTINI. (nNO,O,21:2)

(10) /.../ može on dalje doumljivati (deducirati) sudove i pojmove o nadpojavnome, o bićih, pak i o samom absolutnom biću, i to *takove*, *KOJI* SU, BAR PREMA RELATIVNOME, OMEDJENOME DOSEGU LJUDSKOGA DUHA, JAMAČNO I DAPAČE NUŽDNO ISTINITI /.../. (zFM:6-7)

II. Drugu grupu primjera s formalnim antecedentom uvedenih relativizatorom *koji* čine primjeri u kojima izostavljena imenica nije izrečena ni u prijašnjem dijelu složene rečenice odnosno nije izrečena ni u prijašnjem kontekstu:

(11) Prednost *onima*, *KOJI* ZNADU NJEMAČKI. (nRNL,R,104:3)

---

[6] Sheldon (1974: 274) je za engleski jezik zapazila da djeca lakše usvajaju relativne rečenice ako su funkcije antecedenta i relativne zamjenice jednake: "Parallel Function Hypothesis: In a complex sentence, if coreferential NPs have the same grammatical function in their respective clauses, then that sentence will be easier to process than one in which the coreferential NPs have different grammatical functions." No, potvrdu važnosti takvih, paralelnih funkcija antecedenta i relativne zamjenice za olakšavanje percipiranja relativnih rečenica nije našla i kod odraslih govornika. Polazeći od njenih rezultata, Prideaux i Baker (1986: 122, 126, 146) su također ispitivali paralelnost funkcija i došli do rezultata koji potpuno odriču olakšavajuću ulogu paralelnih funkcija antecedenta i relativne zamjenice u engleskom jeziku.

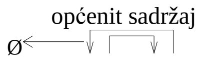
(12) Ovo sve stavljamo pred oči i na dušu *onijem, O KOME* TO ZAVISI. (nD,D,2:3)

(13) Prednost imadu *oni, KOJI* SU VEĆ BILI U TOM SVOJSTVU U KOJEM DUĆANU. (nRNL,R,104:3)

(14) Živo zanimanje, kojim nam se obćenito ide u susret, ne čini nas ipak taštima te razlikujemo dobro *one, KOJI* NAS DOČEKUJU S LJUBAVLJU *od onih, KOJI* NAS DOČEKUJU SA ZNATIŽELJNOŠĆU. (nNO,O,1:1)

(15) To shvaćanje u 17. stoljeću dosta je općeno *u onih, KOJI* NE ĆE DA MAKNU ZEMLJU IZ SREDIŠTA SVEMIRA, premda već Bacon tomu dosta prigovara /.../. (zSŠ:178)

Uzajamno upućivanje zamjenice u ulozi formalnog antecedenta i zamjenice u ulozi relativizatora može se u primjerima (1)-(10) razriješiti produženim anaforičkim upućivanjem na prethodno spomenutu imenicu, ali ako kontekst ne sadrži odgovarajuću imenicu, kao što je to slučaj u primjerima (11)-(15), onda se na osnovi sadržaja samih zamjenica i relativne rečenice pretpostavlja imenički sadržaj:[7]

(16) Prednost onima koji znadu njemački

Pretpostavljeni imenički leksem ima dovoljno općenit sadržaj da je gotovo istovjetan sadržaju zamjenica - najčešće se može opisati već obilježjima [+/– ljudsko], [+/– jednina] - pa je stoga i ispušten kao zališan. Razlika u izvođenju imeničkog leksičkog sadržaja između prve grupe primjera, u kojoj se leksički sadržaj izvodi od odgovarajuće prethodno izrečene imenice, i druge

[7] Staffeldt (1990a: 825) slično zaključuje da se referent pokazne ili neodređene zamjenice koja je formalni antecedent može ili identificirati iz konteksta ili se može zaključivanjem izvoditi.

grupe primjera, u kojoj se uopćen leksički sadržaj izvodi iz sadržaja zamjenica i relativne rečenice, može se ovako prikazati:

(17) N onaj /prethodno izrečen sadržaj/ koji

(18) Ø onaj /općenit sadržaj/ koji

Često je pretpostavljeni leksem imenica *ljudi* ili imenica *čovjek*, ali može se pretpostaviti i neka druga imenica:

(19) I vidim, da nije palac životno udo *za onoga, KOJI* NE ŽELI BITI VOJNIK. (kJPK:15)

(20) Za čas rastepao se je njihovom blagonaklonošću senzacijonalni sadržaj do svakog dokućivog mjestanca, a ***onaj**, KOJI* O PORODJAJU TE "NO! NO!" AFERE NE BI NIŠTA ZNAO, mogao se je dati zatvoriti u panoptikom, da "ljudstvo" gleda čudo nad čudesima! (nN,Z,179:2)

(21) /.../ ako dotični neće sam izraditi - poslati sve meni ili *onomu, KOJI* ĆE PREUZETI OVU ZADAĆU. (zSB:4)

Usporedi li se stupanj podrazumijevanosti imenice izrečene u prethodnom kontekstu i stupanj podrazumijevanosti pretpostavljene imenice, zapaža se da je pretpostavljena imenica daleko manje "prisutna". Naime, primjeri poput (1)-(10) razlikuju se od primjera poput (11)-(21) po učinku koji bi zamjena relativizatora *koji* relativizatorom *tko*, tamo gdje je uopće moguća, u njima izazvala. Budući da relativizator *tko* ne može imati imenicu ili ličnu zamjenicu za svoj antecedent, logično je očekivati da se *tko* ne može bez posljedica upotrijebiti kao relativizator kad je imenica makar podrazumijevana u antecedentu. I doista, rela-

tivizator *tko* primjerima poput (1)-(10) mijenja značenje jer kida postojeću povezanost s imenicom: usp. razliku između *Bolji je poštar koji brzo ide od onoga koji polagano hoda.* i *Bolji je poštar koji brzo ide od onog tko polagano hoda.* - dok se u prvoj rečenici podrazumijeva značenje 'od onoga ***poštara*** koji polagano hoda', u drugoj se podrazumijeva značenje 'od onog ***čovjeka*** koji polagano hoda' (to je ujedno i dokaz da je povezanost s imenicom postojala u primjerima poput 1-10). Za razliku od njih, u primjerima poput (11)-(21) zamjena relativizatora *koji* relativizatorom *tko* daleko manje utječe na značenje - promjena je vidljiva samo u tome da referent postaje uopćenijim, usp. *Onaj koji ništa ne zna dat će se zatvoriti.* i *Onaj tko ništa ne zna dat će se zatvoriti*. Stoga se može izvesti zaključak da se u primjerima poput (11)-(21) imenica toliko malo podrazumijeva (ili se uopće ne podrazumijeva u svijesti govornika, već ju je naknadno moguće izvoditi) da je *tko* jednako upotrebljiv relativizator kao i *koji*.

Ponekad se nakon relativne rečenice pojavljuje korelativna zamjenica:

(22) Teško se je tuda uspinjati ali *za onoga*, *KOJI* TIM PUTEM PRVI PUT GAZI, *KOME* SA SVAKE OBOĐE (ZAVOJA) NOVI PRIZORI PUCAJU, *KOGA* LJEPŠA OD LJEPŠE ZALIJEĆE SLIKA, BILO OD VIJUGASTIH ZALIVA PO BOKI, BILO S MORSKE PUČINE, ILI SA STRMENITIH ORIJAŠKIH GORA, ***taj*** za umor kao da i ne zna. (zDF:191)

Kao i formalni antecedent, i korelativna zamjenica iskazuje sintaktičku funkciju sintagme sačinjene od antecedenta i relativne rečenice.[8] Ali dok je formalni antecedent dio te sintagme i najavljuje da će odredba

---

[8] Na taj način relativna rečenica uspijeva da se "mijenja po padežima", Ivić (1983: 128).

unutar sintagme tek uslijediti (i ujedno doprinosi restriktivnosti ili nerestriktivnosti odredbe), korelativ više nije dio te sintagme, nego anaforički upućuje na nju. Tako korelativ sintagmu na neki način ponavlja. Ovakav tip sumirajućeg ponavljanja potreban je kad je sintagma dugačka da bi označio gdje se sadržaj složene rečenice vraća na glavni smjer i da bi podsjetio koju sintaktičku funkciju čitava sintagma ima u nadređenoj rečenici. Ulogu korelativa zbog toga razlikujem od uloge zamjenice koja se nalazi u sastavu antecedenta i koju nazivam determinatorom. Da su te uloge različite potvrđuje i razlika u mogućnosti upotrebe nesklonjivog relativizatora *što*$_N$. Taj relativizator ne može uvesti relativnu rečenicu ukoliko se ispred nje ne nalazi barem formalni antecedent. Ako formalni antecedent nije izražen, a korelativ jest, relativna rečenica ostaje i dalje neprihvatljiva:

Onaj ŠTO SAM GA POZDRAVIO izlazi na ispit.
*ŠTO SAM GA POZDRAVIO izlazi na ispit.
*ŠTO SAM GA POZDRAVIO *taj* izlazi na ispit.

U primjeru (22) zanimljivo je što korelativ iskazuje sintaktičku funkciju različitu od one koju je formalni antecedent iskazao. Takve izmjene sintaktičke funkcije u procesu strukturiranja iskaza tipičnije su za govoreni jezik.[9]

[9] U literaturi se najčešće ne pravi razlika između uloge korelativa i uloge formalnog antecedenta (v. npr. Lalević 1951: 93; Gallis 1956: 163; Dmitriev 1966: 15-17; Grickat 1967: 42; Gołąb 1972: 32; Katičić [2]1991: 188, 1994: 65-77). Ali ima autora kod kojih se takva razlika ipak može naslutiti jer termin ***korelativ*** koriste samo pri opisu zamjenice iza relativne rečenice (npr. Brabec & Hraste & Živković [6]1965: 105) ili takvu zamjenicu izdvajaju u poseban tip korelativa (npr. Stanojčić & Popović & Micić 1989: 290). Keenan (1985: 163) korelativom (*corelatives*) naziva samo zamjenicu koja stoji iza relativne rečenice i za nju kaže da je "the functional equivalent of RCS in many languages". Raguž (1994: 59-60) također ***korelativom*** naziva samo zamjenicu iza

Osim pokazne zamjenice *onaj*, u ulozi formalnog antecedenta javljaju se i druge zamjenice:

(23) Zahvaljujući mojim cij. gostima, koji me ovdje počašćivahu svojim posjetima, kličem *svima*, *S KOJIMA* SE NIESAM MOGAO OSOBNO OPROSTITI, srdačni "s Bogom!". (nRNL,R,103:3)

(24) Organizaciji je svrha uništenje *svijuh onih*, *KOJI* SE PROTIVE INTERESIMA STRANKE, koja ide za popunjenjem džepova održanjem na vlasti. (nRNL,R,105:1)

(25) U St. Gradiški veličaju kralja Petra, ali to su *samo neki* *KOJI* BI HTJELI IZAZVATI NEMIRE. (nN,Z,179:2)

4.2. RELATIVIZATOR *ŠTO*$_N$

Među relativnim rečenicama uvedenim relativizatorom *što*$_N$, koje čine prosječno 11% svih relativnih rečenica, njih 4% je s formalnim antecedentom (dok 96% ima antecedent, a rečenica bez antecedenta uopće nema).

Budući da se *što*$_N$ pojavljuje uz iste antecedente kao i *koji* te da se prvenstveno i koristi kao stilska rezerva za izbjegavanje ponavljanja relativizatora *koji*, relativne rečenice s formalnim antecedentom uvedene relativizatorom *što*$_N$ mogu se podijeliti u iste grupe kao i relativne rečenice s formalnim antecedentom uvedene pomoću *koji*. Prva grupa, predstavljena primjerima (26) i (27), ima jednaka svojstva kao prva grupa uvedena relativizatorom *koji*, a druga grupa, predstav-

relativne rečenice i ističe da se ona razlikuje od zamjenice ispred relativne rečenice po tome što najčešće odgovara 2. licu (*taj*): bilo da se ispred relativne rečenice nalazi *ovaj*, *taj* ili *onaj*, iza relativne rečenice nalazi se u ulozi korelativa najčešće *taj*.

ljena primjerom (28), ima jednaka svojstva kao druga grupa uvedena relativizatorom *koji*.

(26) I odredbe ustanovljene sa odlomkom Solin-Vranjic stoje u svezi ***s onim***, *ŠTO* SE ODNOSE NA ODLOMAK MRAVINCE, tako da ne smije biti protuslovja /.../. (pSM:26)

(27) Karakteristična pojava po niže slojeve našega naroda jest ***ova***, *ŠTO* SE DANAS ODIGRAVA PRED ZAGREBAČKIM SUDBENIM STOLOM. (nRNL,R,103:1)

(28) Tako nešto - kao ***oni***, *ŠTO* OD ATEIZMA DOLAZE NA SPIRITIZAM, ne jer ima nešto, nego jer oni potrebuju nešto. (kJPK:12)

4.3. RELATIVIZATOR *ŠTO*$_S$

Relativizator *što*$_S$ najčešće se od svih relativizatora nalazi povezan s formalnim antecedentom. U 6,5% relativnih rečenica, koliko prosječno taj relativizator uvodi, rečenice s formalnim antecedentom čine 78% (dok one bez antecedenta čine 22%, a rečenica s antecedentom uopće nema).[10]

Rečenice s formalnim antecedentom uvedene relativizatorom *što*$_S$ ne mogu se podijeliti u iste grupe kao rečenice uvedene pomoću *koji* ili pomoću *što*$_N$. Naime, imenička zamjenica *što*$_S$ nikad nema imenicu za svoj antecedent, pa se stoga ne može govoriti ni o izostavljanju imenice ili o njezinom podrazumijevanju između formalnog antecedenta i relativizatora. No, i dalje se može govoriti o *formalnom* antecedentu jer zamjenica koja se pojavljuje ispred relativne rečenice uvedene pomoću *što*$_S$ ima svojstva formalnog antecedenta - ne

[10] U ove postotke nije uračunat relativizator *što*$_{S*}$, koji se i ne analizira s obzirom na ova svojstva jer uvijek ima čitavu rečenicu za antecedent.

donosi leksički sadržaj, prisutna je jedino zato da bi iskazala sintaktičku funkciju sintagme:

(29) Na djevojci se voli *ono, ŠTO* ONA JEST, a na mladiću *ono, ŠTO* ĆE OD NJEGA BITI. (nD,D,2:2)

(30) Slikaru g. J. Bužanu, koji je predao sliku "Biskup Strossmayer na odru", odlučuje se u ime honorara dati 150 K, ali slika da se *poradi onoga, ŠTO* PRIKAZUJE, ne može namjestiti u galeriji, nego u kojoj dvorani Akademije. (pLJ:35)

(31) *Iz onoga, ŠTO* JE REKAO, dalo se je razabrati da nije čuo znaka trublje /.../. (nN,Z,177:3)

(32) Umjetnost teži za neumrlošću; ta ona posvuda nastoji da *ono, ČEGA* SE LATI i *ŠTO* ĆE DA PROSLOVI, otme propasti i prolaznosti. (kJT:164)

(33) /.../ plačem, kroz koji se čulo ko praštanje s nečim - više, nego milim, više nego dražim, a opet i ko snažni, strasni proljev *onog, RADI ČEGA* JE TAKO LUDA ZA ADOM, *onog, U ČEMU* VIDI IZVOR SVOJIH SANJA, POTICAJ SVAKOG OSMIJEHA. (kIK:9)

Dokaz da je na leksičkom planu zamjenica *ono* suvišna pružaju preoblike istih relativnih rečenica u participe. Rezultat tih preoblika je izostavljanje zamjenice *ono* kao leksički prazne (npr. *ali slika se PORADI PRIKAZANOGA ne može namjestiti u galeriji; IZ REČENOGA dalo se je razabrati; nastoji da LAĆENO otme propasti*). Do takvog izostavljanja ne bi došlo da se radi o leksički punom antecedentu, npr. imenici (*ali slika se PORADI LIKOVA KOJI SU PRIKAZANI ne može namjestiti u galeriji* → *ali slika se PORADI PRIKAZANIH LIKOVA ne može namjestiti u galeriji; IZ UVREDA KOJE SU REČENE dalo se je razabrati* → *IZ REČENIH UVREDA dalo se je razabrati*).

Iako je formalni antecedent na leksičkom planu suvišan, njegova uloga na sintaktičkom planu toliko je

važna da bi izostanak formalnog antecedenta u (30)-(33) učinio rečenice neprihvatljivima. O ispustivosti formalnog antecedenta donekle se može govoriti u primjerima gdje se nastavački morfemi relativizatora i formalnog antecedenta (ili funkcije koje oni iskazuju) podudaraju, kao u (29).[11]

Najučestaliji formalni antecedent je pokazna zamjenica *ono*, a u istoj ulozi mogu se javiti i druge zamjenice:

(34) Kompilacija je, al je vrijedna za to, što je tu na okupu *sve ŠTO* ZNAMO O EVROPSKIM RIBAMA DO 1886. GOD. (zSB:11)

(35) Ali po vlastitim njegovim riečima, u tim knjigama nije ni četvrtina *svega onoga, ŠTO* JE DO TOG IZDANJA KROZ TRIDESET GODINA NAPI-SAO. (zAS:XV)

(36) /.../ smućena nečim u nutrini i bojazljiva, u strahu *poradi nečega, ŠTO* BI IMALO NADOĆI. (kIK:8)

Nakon relativne rečenice ponekad se pojavljuje korelativna zamjenica:

(37) /.../ *ono, ŠTO* LJUDSKI UM SUDI da je krasno, *to* nije ili ne biva svagda, nego često jest ili biva suprotno krasnome - ružno. (zFM:2)

Korelativna zamjenica sažima i sadržaj i funkciju čitave sintagme sačinjene od formalnog antecedenta i relativne rečenice. Ujedno ima i demarkativnu ulogu jer se njezino pojavljivanje shvaća kao znak da je umetanje zavisne strukture završeno i da se dalje nastavlja nadređena struktura. Za razliku od formalnog antece-

[11] Za odgovarajući relativizator u poljskom, ruskom i njemačkom jeziku McCreight (1987: 263) navodi primjere koji pokazuju da morfološki sinkretizam nominativa i akuzativa omogućava izostavljanje formalnog antecedenta, npr. *kupiłam CO było w sklepie* 'kupila sam što je bilo u trgovini'*; kupila CTO bylo v magazine; ich zerstöre WAS mich ärgert* 'što me ljuti, uništavam'.

denta *ono*, koji se u korpusu ne pojavljuje ponovljen uz korelativ nakon relativne rečenice, formalni antecedent *sve* pojavljuje se ponekad ponovljen uz korelativ:

(38) *Sve*, *ŠTO* JE U ONODOBNIM PROIZVODIMA LIEPE KNJIŽEVNOSTI STAJALO NA STRANI, *ŠTO* SE NIJE TICALO DNEVNIH PITANJA, *sve to* je kritika ostavljala bez pažnje. (zAS:XV)

Ponekad se zamjenica *sve* sama nađe na mjestu korelativa:

(39) O gosp. A. Brognari i o njegovim gospođicama sestrama *ono ŠTO* SAM PRIOPĆIO U BR. 1 LISTA "DUBROVNIK", *sve* je istina, što ću dokazati sa svjedočanstvom. (nD,D,2:4)

Ovakvim redoslijedom zamjenica posebno je istaknut sadržaj zamjenice *sve*.

4.4. RELATIVIZATOR *TKO*

Zamjenički relativizator *tko* uvodi prosječno 2% relativnih rečenica, a među njima rečenice s formalnim antecedentom čine 26% (dok rečenice bez antecedenta čine 74%, a onih s antecedentom uopće nema).

Kao i *što*$_S$, i *tko* je imenička zamjenica, pa se ni uz *tko* imenica u antecedentu ne podrazumijeva. Razlika između *tko* i *što*$_S$, osim u tome da *tko* ima obilježje [+ živo] i gramatički muški rod, a *što*$_S$ obilježje [– živo] i gramatički srednji rod, jest da se *tko* mnogo češće pojavljuje bez ikakvog antecedenta nego s formalnim antecedentom.

Kad se ispred relativne rečenice uvedene pomoću *tko* nalazi formalni antecedent, najčešće je to pokazna zamjenica *onaj*, ali pojavljuju se i druge zamjenice:

(40) Gosp. Turgenjev odveć je uman, a da napiše posve dosadnu stvar, pa je *onaj*, *TKO* JE S

PAŽNJOM PROŠTIO NJEGOVO POSLJEDNJE DJELCE, našao u njemu nekoliko misli, živahnih opisa, ali ništa više. (zAS:34)

(41) *Svako KO* LIČNO PREGLEDA MOJE SKLADIŠTE, uvjeriće se o dobroti robe o niskoj cijeni. (nD, D,2:4)

(42) Dr. Popović je pita, da li još pozna *koga, TKO* JE DRŽAO SKUPŠTINE. (nRNL,R,103:2)

Navedeni primjeri potvrđuju da na moguću izostavljivost formalnog antecedenta utječe podudarnost njegovog nastavačkog morfema s nastavačkim morfemom relativizatora - u (40) i (41) ti morfemi se podudaraju, kao i funkcije koje oni iskazuju, te je formalni antecedent u tim primjerima izostavljiv (*...pa TKO JE S PAŽNJOM PROŠTIO NJEGOVO POSLJEDNJE DJELCE našao je u njemu nekoliko misli; TKO LIČNO PREGLEDA MOJE SKLADIŠTE uvjerit će se u dobrotu robe*).

Za rečenice s relativizatorom *tko* karakteristično je da se odnose na hipotetičnog referenta. Po tome se izraz *onaj tko* razlikuje od izraza *onaj koji* - dok se prvi izraz odnosi samo na potencijalnu ili hipotetičnu osobu, dotle se drugi izraz, iako se može odnositi i na takvu osobu, prvenstveno odnosi na izdvojenu, konkretnu osobu.[12] Upravo zato nije moguća zamjena relativizatora *koji* relativizatorom *tko* u primjerima poput sljedećeg:

(43) Sve je tu staro, latinsko i katoličko i čisto se prepadnem, opazivši u kutu paklenu voltersku naslonjaču, na kojoj se izvalio *onaj, KOJI* IŠČUPA AUSTRIJSKOM ORLU DVOGLAVCU MEDJU INIM PERJEM I PONOSNI HRASTOVEC. (kAGM:18)

[12] O značenjskim i formalnim sličnostima i razlikama izraza *onaj tko* i *onaj koji* govori Melvinger (1988). Katičić ([2]1991: 189-190) ističe da se *onaj koji* odnosi na pojedinačnu osobu, a *onaj tko* odnosi se na članove čitavog razreda i može se parafrazirati kao *svaki onaj*.

Kao što se vidi iz analize korpusa, formalni antecedent ne pojavljuje se uz sve relativizatore podjednako često: najčešće se pojavljuje uz imeničke zamjenice, pogotovo uz zamjenicu *što*$_S$, koje inače nikad nemaju imenicu za svoj antecedent; uz pridjevne zamjenice, npr. *koji*, koje u pravilu imaju imenicu za svoj antecedent, formalni antecedent pojavljuje se daleko rjeđe (pa čak i tada se sadržaj imenice u antecedentu podrazumijeva). U ulozi formalnog antecedenta najčešće se nalaze pokazne zamjenice, prvenstveno zamjenice kojima se obilježava distal, npr. *onaj*. Te zamjenice su znak da će biti izvršen odabir referenata s obzirom na odredbu imeničkog pojma koja će uslijediti u obliku relativne rečenice. Kad je formalni antecedent opća zamjenica (npr. *svi*), što je također veoma često, ona je znak da će referencija obuhvatiti čitav podskup referenata za koji će kriterij donijeti relativna rečenica. Svim formalnim antecedentima je zajedničko da upućuju na relativnu rečenicu kao na nosioca leksičkog sadržaja te da svojim oblikom iskazuju sintaktičku funkciju sintagme koju sačinjavaju zajedno s relativnom rečenicom. Bez obzira što formalni antecedent nema ulogu na leksičkom planu, njegova uloga na sintaktičkom planu toliko je važna da bi u većini primjera izostavljanje formalnog antecedenta učinilo rečenicu neprihvatljivom. Tamo gdje izostavljanje formalnog antecedenta ne bi imalo takve posljedice u pravilu se radi o primjerima u kojima se nastavački morfem formalnog antecedenta podudara s nastavačkim morfemom relativizatora (ili se podudaraju funkcije koje oni iskazuju). To znači da podudarnost funkcije koju relativizator ima unutar relativne rečenice i funkcije koju čitava relativna rečenica, odnosno sintagma čiji je relativna rečenica dio, ima unutar nadređene rečenice pridonosi mogućnosti ispuštanja formalnog antecedenta. Zašto formalni antecedent ne biva izostavljen ni u

svim takvim primjerima, može se objasniti zahtjevom da sintaktički odnosi budu nedvosmisleno iskazani, bez ekonomiziranja formalno-gramatičkim sredstvima (pogotovo u pisanom jeziku). Za razliku od sintaktičke funkcije relativne rečenice ispred koje se nalazi antecedent i sintaktičke funkcije relativne rečenice bez antecedenta, sintaktičku funkciju relativne rečenice s formalnim antecedentom teže je strogo odrediti. Naime, uzme li se formalni kriterij, onda je takva relativna rečenica atributna kao i rečenice s antecedentom, no, pridruži li se formalnom kriteriju i semantički kriterij, onda je takva rečenica supstantivna kao i rečenice bez antecedenta.

5. SLOBODNA RELATIVNA REČENICA

Kako je već rečeno, atributnost relativne rečenice i izraženost antecedenta jesu svojstva najučestalijih, pa stoga tipičnih predstavnika relativne rečenice, ali nisu ujedno i svojstva svih relativnih rečenica. Naime, jedan dio relativnih rečenica nema izražen antecedent (npr. *KOJI KRENU DANAS, stići će sutra.*).[1] Samim tim se i funkcija relativne rečenice mijenja. Umjesto da bude uvrštena u sintagmu uz imeničku riječ-antecedent i da tako vrši sintagmatsku funkciju (atribut), relativna rečenica kad je bez antecedenta uvrštava se neposredno u nadređenu rečenicu na mjesto imeničke riječi i tako vrši neku od rečeničnih funkcija (subjekt, direktni objekt ili dr.).[2] To znači da relativna rečenica iz sintagmatskog odnosa odredbe uz imeničku riječ prelazi u paradigmatski odnos s imenicama kao vrstom riječi.[3] Stoga se relativna rečenica bez antecedenta naziva *supstantivna relativna rečenica*. Osim tog naziva, koristi se i termin *slobodna relativna rečenica*, kojim se naglašava da takva rečenica nije vezana za antece-

---

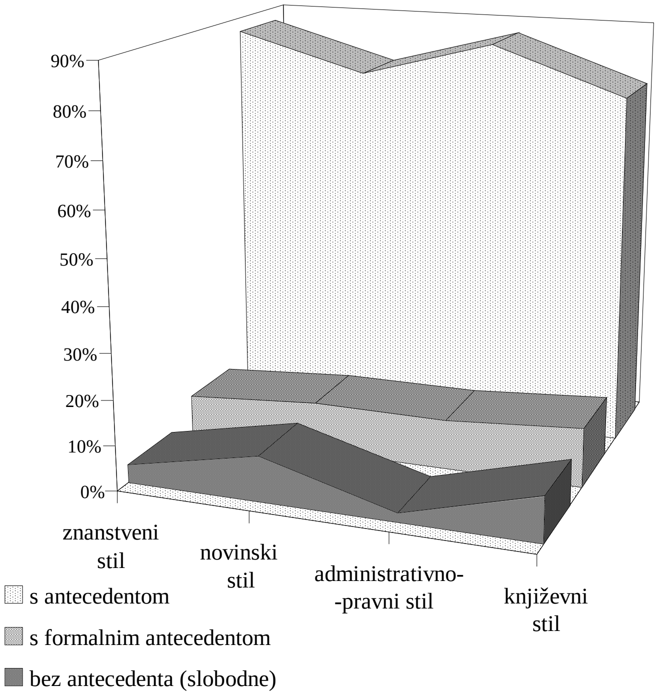
1 Izraženost/neizraženost antecedenta koriste kao kriterij za osnovnu podjelu relativnih rečenica npr. Musić (1899: 70, 72), Gallis (1956: 20-21), Adams (1972: 9), Rudin (1986: 155, 184-186), Smits (1990: 44-46).

2 O funkcijama koje takve relativne rečenice mogu imati Staffeldt (1990a: 825) kaže: "Freie relativische Konstruktionen können syntaktisch die Funktion von Nominalphrasen, Adverbialphrasen, Adjektivphrasen sowie von lokalen und temporalen Adverbialen erfüllen."

3 Da takva relativna rečenica ima potpuno jednaku distribuciju kao i imenička sintagma navodi Smits (1990: 44): "whenever a NP /nominal phrase/ can occur, we can interchange it for FR /free relatives/, and whenever we have a FR, we can replace it by an ordinary NP".

dent.[4] Budući da iz nevezanosti relativne rečenice za antecedent proizlazi i njezina supstantivnost, koristit ću termin *slobodna relativna rečenica*.

Za slobodne relativne rečenice karakteristično je da su im referenti neodređeni i da se referira uopćeno. Osim toga, takve rečenice su labavije vezane za kontekst, mogu se lako iz njega isključiti - dokaz tomu je da se pojavljuju u poslovicama. Stoga i same imaju nešto od poslovičnosti. Analiza središnjeg korpusa pokazuje da takve rečenice u ukupnom broju relativnih rečenica u pisanom jeziku čine prosječno 7%:

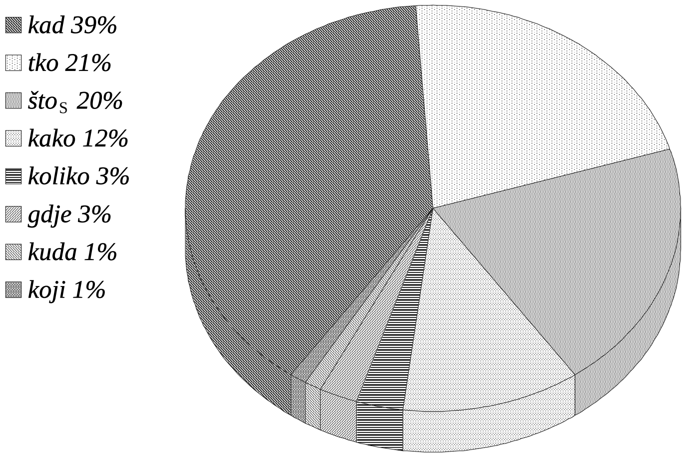
[4] Termin *slobodna relativna rečenica* (engl. *free relatives*, njem. *freier Relativsatz*) širi se u novije vrijeme, koriste ga npr.

Usporede li se funkcionalni stilovi, primjećuje se da postotak slobodnih relativnih rečenica (za razliku od postotka relativnih rečenica s formalnim antecedentom) u njima varira. Najniži je u administrativno-pravnom, 2%, i u znanstvenom stilu, 4%, dok i u književnom i u novinskom stilu iznosi 10%. To znači da se u administrativno-pravnom i znanstvenom stilu najviše izbjegavaju neodređenost, uopćenost i poslovičnost, koje su svojstvene većini slobodnih relativnih rečenica. Zanimljivo je usporediti zastupljenost slobodnih relativnih rečenica u središnjem korpusu s njihovom zastupljenošću u starijem i u razgovornom jeziku, pogotovo kad se imaju na umu zaključci J. Melvinger (1987: 661-664) da su takve rečenice karakteristične za razgovornu sintaksu te da ih ima sve manje prema suvremenijem jeziku jer je intelektualizirani jezik današnjih knjiških stilova nametnuo strogu gramatičku formalizaciju. Ove zaključke potvrđuje i usporedba središnjeg korpusa s korpusom iz *Satira*, u kojem slobodne relativne rečenice čine čak 50% svih relativnih rečenica (npr. *Teshko grishi* KOY CSINI TAKO /.../ *a negleda prie svakoiako, Jel istina* SHTOMUSE KAZUIE, *da ni pizmen* KOY PRIKAZUIE /str. 60/). U korpusu razgovornog jezika slobodne relativne rečenice također su brojnije nego u središnjem korpusu - čine 30% svih relativnih rečenica.[5]

Bresnan & Grimshaw (1978: 331), Groos & Riemsdijk (1981: 177), Lehmann (1984: 293-311), Suńer (1984: 363), Hirschbühler & Rivero (1983: 507), Browne (1986: 107), Rudin (1986: 155, 184-185), McCreight (1987: 260), Staffeldt (1987: 43; 1990: 33, 1990a: 825), Melvinger (1987: 659, 661-664), Battye (1989: 219), Eisenberg ([2]1989: 232), Smits (1990: 44), Pittner (1991: 342), Steube (1992: 189).

[5] Na ovako velik broj slobodnih relativnih rečenica i u *Satiru* i u razgovornom korpusu utjecalo je i to što su u tim korpusima relativne rečenice mnogo češće nego u središnjem korpusu

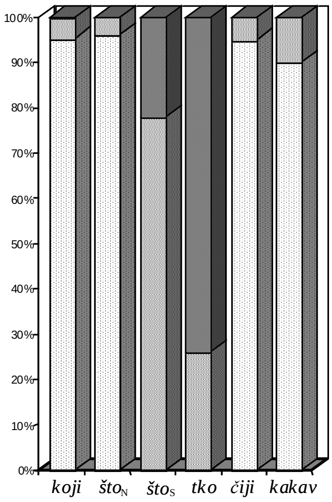
U uvođenju slobodnih relativnih rečenica ne sudjeluju svi relativizatori podjednako - veznički relativizator *što*$_N$ uopće ne uvodi takve rečenice; priložni relativizatori općenito više nego zamjenički uvode slobodne relativne rečenice; među zamjeničkim relativizatorima primjećuje se da su pojedini od njih upravo specijalizirani za uvođenje slobodnih relativnih rečenica:

Budući da se o priložnim relativizatorima govori u zasebnom poglavlju (v. poglavlje 6), ovdje će se opisati slobodne relativne rečenice uvedene najučestalijim zamjeničkim relativizatorima. Osnovno obilježje koje je neposredno povezano s učestalošću pojavljivanja pojedinog zamjeničkog relativizatora u slobodnim relativnim rečenicama jest je li taj relativizator pridjevna ili imenička zamjenica. Tako pridjevna zamjenica *koji* daleko najčešće uvodi relativne rečenice s antecedentom, a izuzetno rijetko slobodne relativne rečenice. Nasuprot tome, imenička zamjenica *tko* daleko najčeš-

uvedene priložnim relativizatorom *kad*, koji često uvodi slobodne rečenice.

će uvodi slobodne relativne rečenice, a kad se i pojavljuje vezana, onda je to s formalnim antecedentom. Dijagram uz ovaj tekst prikazuje koliko često pojedini relativizator uvodi slobodne relativne rečenice naspram rečenica s antecedentom i rečenica s formalnim antecedentom, počevši od najčestalijeg relativizatora pa sve do onog koji uvodi barem pola posto relativnih rečenica u središnjem korpusu:[6]

5.1. PRIDJEVNA ZAMJENICA *KOJI*

U ukupnom broju relativnih rečenica uvedenih pomoću *koji* ima samo 0,1% slobodnih rečenica.[7] To potvrđuje da se najčestaliji relativizator "koristi prvenstveno uz leksički neredundantne imenice, a rijetko uz one podložne 'ispuštanju'".[8] Jedina dva primjera slobodnih rečenica s relativizatorom *koji* nađena u

[6] U dijagram nije uključen relativizator *što*$_{S*}$ jer on uvijek ima čitavu rečenicu za svoj antecedent, kao ni priložni relativizatori jer se dijagramom prikazuju na str. 242 (v. i str. 51).

[7] U korpusu iz *Satira* među relativnim rečenicama uvedenim zamjenicom *koji* slobodne čine 7%, što je u skladu s općenito povećanim udjelom slobodnih rečenica kod svakog relativizatora u *Satiru*.

[8] Melvinger (1987: 664).

središnjem korpusu pripadaju književnom stilu, a jedan od njih čak pjesničkom jeziku, koji zbog svojih posebnosti ne može služiti kao predložak za opisivanje uobičajenih jezičnih pojava, pa i to govori u prilog iznimnosti ovakvih relativnih rečenica:

(1) Dakako taj se vapaj nije čuo, nadglasala ga je bijesna rika čovjeka-zvijeri; a *KOJI* GA ČUŠE, metnuše joj glavu pod giljotinu, držeći je rodicom kraljevom. (kJT:326)

(2) *KOJ* DVA JE LJETA SKOTE BRANIT ZNAO / Triumf zar jedan ne bi Rim *mu* dao? (kAK:6)

Na osnovi primjera iz nepjesničkog jezika, (1)[9], može se primijetiti da slobodna relativna rečenica vrši u nadređenoj rečenici funkciju uobičajenu za imenice - funkciju subjekta - te da se i nalazi na mjestu uobičajenom za subjekt - na samom početku nadređene rečenice, *preponirana*. Zbog neizraženosti antecedenta zamjenica *koji* ima neodređenije značenje pa se time ističe da su referenti na koje ukazuju zamjenica *koji* i relativna rečenica samo pretpostavljeni i pojačava se njihova neodređenost.[10]

---

9 Primjer (2) ne razmatra se jer pripada pjesničkom jeziku. U korpusu je pjesnički jezik unutar književnog stila zastupljen samo toliko da može poslužiti za usporedbe svojim odstupanjem od uobičajenog.

10 Opisujući razvoj relativizatorske uloge kod prvotno samo upitnih i neodređenih *kwo-* zamjenica /kakva je i zamjenica *koji*/ Kurzová (1981: 24) ističe da je neodređeno značenje tih zamjenica ostalo zadržano i u ulozi relativizatora kad se radi o uopćenim relativnim rečenicama /kakve su slobodne relativne rečenice/: "in den verallgemeinernden Relativsätzen ist die indefinite Bedeutung des Pronomens auch in der relativischen Funktion erhalten geblieben". Mihaljević (1992: 223) navodi da je vjerojatno "bolje govoriti o upitnoj i relativnoj ulozi tih riječi nego o upitnom i relativnom značenju" jer one često i u relativnim rečenicama imaju neodređeno, općenito značenje.

5.2. IMENIČKE ZAMJENICE *TKO* I *ŠTO*$_S$

Imeničke zamjenice *tko* i *što*$_S$ su među zamjeničkim relativizatorima specijalizirane za uvođenje slobodnih relativnih rečenica. Zajedničko im je da imaju sintaktičku vrijednost imenice i da se ispred njih nikad ne nalazi inače najučestaliji antecedent - imenica ili lična zamjenica. Rod i broj zamjenica *tko* i *što*$_S$ ne ovisi o antecedentu, već imaju inherentan rod (*tko* muški, a *što* srednji) i broj (jedninu). Relativnoj rečenici koju uvode pridaju na semantičkom planu svoja obilježja [+ ljudsko] - *tko* odnosno [– ljudsko] - *što*$_S$. To je, zajedno sa svojstvom iznesenim u predikatu relativne rečenice, sve što se saznaje o referentima relativne rečenice.

Tko i *što*$_S$ se, međutim, i razlikuju međusobno po tome koliko uvode slobodne relativne rečenice. Dok u ukupnom broju relativnih rečenica uvedenih pomoću *tko* slobodne čine čak 74%, kod relativizatora *što*$_S$ slobodne čine 22% (no, budući da *što*$_S$ uvodi nekoliko puta više relativnih rečenica od *tko*, to se odražava i na ukupan broj slobodnih relativnih rečenica sa *što*$_S$, koji je stoga podjednak broju slobodnih rečenica s *tko*). Upotrebu relativizatora *tko* i *što*$_S$ u slobodnim relativnim rečenicama ilustriraju sljedeći primjeri:

(3) *TKO* ŽELI BILO KAKOVA ODGOVORA ILI SAOPĆENJA OD UREDNIŠTVA ILI ADMINISTRACIJE neka priklopi marku za odgovor. (nN,Z,177:3)

(4) *KO* JE UMORAN, treba krevet. (kJPK:6)

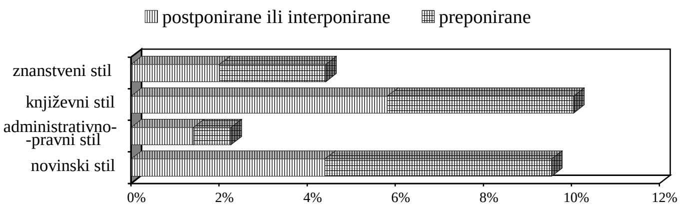
(5) *KOMU* JE DO TEMELJITE OBRAZOVANOSTI, čuvat će se naravski prije svega, da se ne obnavadi prebrzome suđenju i zaključivanju /.../. (kJT:22)

(6) *ŠTO* JEST, jest; *ŠTO* BIVA, biva. (zFM:2)

(7) *ŠTO* SE NARUČI IZ PROVINCIJE, poslat će se poštan. pouzećem. (nNO,O,1:7)

(8) *ŠTO* SE JE VEĆ DAVNA NAGOVJEŠTAVALO - ispunilo se je. (nVIO,V,2:2)

Svim navedenim primjerima zajedničko je, kao i primjeru (1), da slobodna relativna rečenica vrši funkciju subjekta i da se, u skladu s tom svojom funkcijom, nalazi na samom početku nadređene rečenice, preponirana. Preponiranost je česta kod slobodnih relativnih rečenica - ukupno je u središnjem korpusu polovina slobodnih relativnih rečenica preponirana, i to u svakom funkcionalnom stilu:

Isti odnos je i u korpusu iz *Satira*. Preponirani položaj relativne rečenice jest markirano svojstvo ako se promatra naspram najučestalijeg tipa relativne rečenice (koji ima antecedent), koji je postponiran u odnosu na antecedent i samim tim interponiran ili postponiran u odnosu na nadređenu rečenicu. Ali ako se preponiranost promatra s obzirom na sintaktičku funkciju koju relativna rečenica vrši, onda to nije markirani, već uobičajeni položaj. Pogledamo li slobodne relativne rečenice koje imaju neku drugu sintaktičku funkciju, vidimo da one većinom nisu preponirane:

(9) Odumila arteška voda, *ŠTO* JE NAUMILA; držeći da nije vriedno gledati svjetlo dana, propade opeta u ponore zemaljske. (nNO,O,1:3)

(10) I ne bijaše više, što da se u meni ruši - stadoh rušiti u vama, *ŠTO* NE BIJAŠE JOŠ TRULO. (kJPK:15)

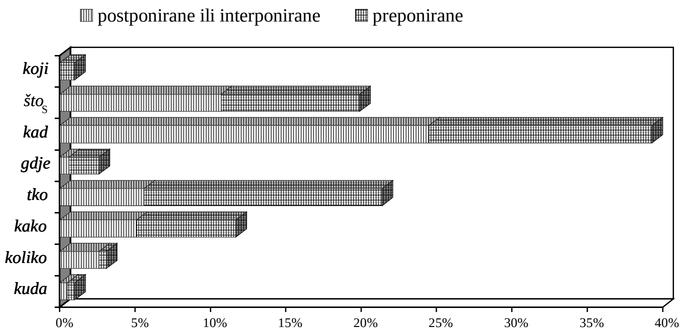
(11) Da lakše postigne, *ŠTO* ŽELI, ugarsko-hrvatski kralj stao je /.../. (zFŠ:13)

(12) Učinimo čim prije, *ŠTO* JE MOGUĆE, da se još ono spasi /.../. (nNO,O,21:1)

(13) Predsjednik ga opominje, neka pazi, *ŠTO* GOVORI. (nRNL,R,104:2)

(14) Valja vam uz to znati, da su i ostali, *ŠTO* JE OVAJ, ako niesu i gori. (nRNL,R,103:1)

Mjesto koje slobodna relativna rečenica zuzima unutar nadređene rečenice u (9)-(14) uobičajeno je za sintaktičku funkciju koju vrši - objekt u (9)-(13) odnosno dio kopulativnog predikata u (14). Stoga preponiranost slobodne relativne rečenice u funkciji subjekta samo potvrđuje da slobodna rečenica najčešće zauzima u nadređenoj rečenici ono mjesto koje je uobičajeno za njezinu sintaktičku funkciju.[11] Time bi se ujedno moglo objasniti i zašto su slobodne rečenice uvedene pomoću *tko* dvostruko češće preponirane naspram slobodnih rečenica uvedenih pomoću *što*$_S$: *tko* svojim sadržajem označava ljudsko, a ljudsko je češće subjekt od neljudskog, koje svojim sadržajem označava *što*$_S$.

[11] Npr. u njemačkom i nizozemskom slobodna relativna rečenica u funkciji subjekta *mora* uvijek biti na mjestu uobičajenom za subjekt, dakle preponirana (v. Groos & Riemsdijk 1981: 187).

Primjera u kojima slobodna relativna rečenica ne zauzima u nadređenoj rečenici ono mjesto koje je uobičajeno za njezinu funkciju ima manji broj:

(15) /.../ neka pije *TKO* HOĆE /.../. (nN,Z,177:2)

(16) /.../ da tako činom zasvjedoči, kako se ponosi, *TKO* JE ČLAN SOKOLSKE ZRINJSKO-FRANKOPANSKE ŽUPE. (nRNL,R,104:1)

(17) *ŠTO* DOPUŠTA MOJA JAKA SAVJEST, ne dopušta moja uvela mišica. (kJPK:19)

(18) *ŠTO* MU SE MILI, *ČEMU* ON ĆUTNO POVLADJUJE, *to* zove dobrim ili krasnim, a *ŠTO* MU SE NE MILI, *to* zove zlim ili ružnim. (zFM:1)

U (18) se iza preponiranih relativnih rečenica pojavljuje pokazna zamjenica u ulozi korelativa. Ta zamjenica anaforički upućuje na relativne rečenice koje joj prethode i time ističe njihov sadržaj, a oblik korelativne zamjenice pokazuje sintaktičku funkciju relativnih rečenica. Navedene uloge korelativa, zajedno s demarkativnom, razlog su zašto se on pojavljuje u većem broju primjera s preponiranom relativnom rečenicom:

(19) *TKO* INAČE SHVAĆA NJEZIN PROGRAM, *taj* nije za nju, *taj* je van nje. (nH,Z,252:1)

(20) *TKO* U OČI TIH ČINJENICA NE OSJEĆA POTREBU JEDINSTVENE, SLOŽNE OBRANE NARODNOGA BIĆA HRVATSKOGA, *taj* neshvaća našega položaja. (nNO,O,1:2)

(21) *TKO* JE SKRAJNJI EMPIRISTA, UPRAVO SENZUALISTA, *taj* tvrdi, da je sva i jedina krasota njeke stvari njezina podpuno ojavljena osebitost, njezina pojedinačna (individualna) obilježenost; *taj* ne priznaje idealne krasote; *taj* odredjuje svakoj umjetnosti za načelo goli naturalizam /.../. (zFM:7)

(22) *ŠTO* PREBRZO ULAZI U NAŠU PAMET, *ŠTO* SMO NEJASNO I POVRŠNO SHVATILI, *to* naskoro opet i iščezne. (kJT:24)

(23) *ŠTO* JE STVORILA DANAŠNJA DIPLOMACIJA, ***to*** mu nije dosta. (nH,Z,252:1)

(24) *ŠTO* JE NOVAC U PROMETU TRGOVAČKOM, ***to*** je govor u prometu misli. (kJT:27)

Što je preponirana struktura duža, to je potreba za sintaktičko-semantičkim "sumiranjem" i za demarkacijom veća. Osim toga, upravo zahvaljujući prisutnosti korelativa može preponirana rečenica s relativizatorom ***tko*** ponekad vršiti i druge funkcije, a ne samo funkciju subjekta:

(25) *KO* POZNA ISTORIJU TIH ODNOSA ***za njega*** neće biti teška analiza uzroka ovog oduševljenja. (nD,D,2:1)

(26) *U KOGA* JE LJUBAVI ZA HRVATSKI NAROD; *KOMU* JE BUDUĆNOST DOMOVINE I NARODA HRVATSKOGA NA SRDCU, ***toga*** ocrtano žalostno stanje naših prilika i neprilika na dnu srdca ljuto zaboliti mora. (nNO,O,1:2)

Pogleda li se u svim dosad navedenim primjerima koji padež pokazuje relativna zamjenica, zapaža se da se većinom radi o nominativu. Budući da slobodna relativna rečenica najčešće ima funkciju subjekta, to znači da se padež relativne zamjenice većinom podudara s padežom koji glagol nadređene rečenice zahtijeva od imeničke sintagme na čijem mjestu stoji slobodna relativna rečenica. Takva podudarnost padeža u mnogim je jezicima pravilo od kojeg nema odstupanja - o njemu se govori kao o tzv. ***matching-effect***, koji se ustvari ne odnosi na apstraktan padež nego na konkretan morfološki oblik.[12] U hrvatskom

[12] Vidi Bresnan & Grimshaw (1978: 336), Groos & Riemsdijk (1981: 173), Pittner (1991: 341), Bausewein (1991: 150). Bagłajewska-Miglus (1991: 91) navodi za poljski jezik da se u slobodnim relativnim rečenicama koristi relativna zamjenica ***kto*** samo onda "wenn seine syntaktische Funktion im Matrixsatz und im Relativsatz dieselbe ist" jer zamjenica ne

jeziku od tog pravila se može ponekad odstupiti, kako pokazuje npr. primjer 5. Za njemački jezik navodi Pittner (1991: 341-343) da se također može ponekad odstupiti od pravila, i to tako da nerealiziran ostaje padež iz nadređene rečenice ako je on ujedno hijerarhijski viši od padeža iz relativne rečenice: "Bei dem Kasuskonflikt zwischen dem vom Matrixverb und dem Verb innerhalb des freien Relativsatzes geforderten Kasus kann ersterer unrealisiert bleiben, wenn er höher auf der Kasushierarchie rangiert als der vom Verb im freien Relativsatz geforderte Kasus."[13] Hijerahijski najviši je nominativ, zatim slijedi akuzativ, pa dativ te prijedložni objekt.[14] Hijerarhijski najvišlji padež istovremeno je i morfološki nemarkiran, dok su niži padeži, koji se rjeđe i pojavljuju, morfološki markirani. Pogledamo li naš korpus, vidimo da je primjer 5 u skladu sa zaključcima K. Pittner - nerealiziran je padež iz nadređene rečenice, nominativ, koji je hijerarhijski iznad realiziranog padeža iz relativne rečenice, dativa. No, primjer 26 nije sasvim u skladu s tim zaključcima - on bi, naime, bez korelativa bio potpuno neprihvatljiv iako se radi o akuzativu u nadređenoj rečenici, koji je hijerarhijski iznad prijedložnog objekta ili dativa iz relativne rečenice, pa bi stoga, prema opisanoj hijerahiji, trebao moći ostati jednako nerealiziran kao i nominativ u primjeru 5.

---

može istovremeno iskazati dva padeža. Specifičnost slobodnih relativnih rečenica, koja se očituje i u tzv. *matching-effect*, razlog je da u novije vrijeme takve rečenice privlače posebnu pažnju lingvista, što zapažaju i Groos & Riemsdijk (1981: 171), Hirschbühler & Rivero (1983: 505), Suñer (1984: 363).

13 Isto se zaključuje i u Bausewein (1991: 153-156).

14 O hijerarhiji padeža McCreight (1987: 259) kaže: "Case hierarchies are used to determine the result of a case conflict, which occurs when one noun phrase must instantiate more than one abstract case."

U svim slobodnim relativnim rečenicama relativizatori *tko* i *što*$_S$ ne upućuju ni na što ispred sebe pa imaju potpuno neodređenu referenciju.[15] Njihova neodređena i uopćena referencija ograničena je samo osobinom referenata izrečenom sadržajem čitave relativne rečenice. To, zajedno s već spomenutom nevezanošću relativizatora za prijašnji kontekst, daje složenoj rečenici sa slobodnom relativnom rečenicom nešto od semantike uopćenih tvrdnji, poslovica. Silić (1984: 24) za slobodne relativne rečenice kaže da se jedino takve relativne rečenice "/.../ mogu 'isključiti' iz konteksta. A to i jest razlog što se samo takve pojavljuju u poslovicama, koje su u biti 'dekontekstualizirane' strukture." Tome u prilog govori i tvrdnja Křížkove (1970: 34) da zamjenice tipa *tko* u slavenskim jezicima zastupaju supstantiv koji nema konkretni karakter nego opće značenje 'čovjek'.

Relativizator se u svim dosad navedenim primjerima nalazi na početku slobodne relativne rečenice, kao što se i inače nalazi na početku relativnih rečenica. Tim zanimljivija su dva primjera iz korpusa u kojima je dio slobodne relativne rečenice isturen ispred relativizatora:

(27) ON, *ŠTO* JE JEDANPUT IZDIKTIRAO IZ SVOJE REDAKCIJE i *ZAŠTO* JE IZDAO "TAGESBEFELL" *to* mora biti. (nRNL,R,104:1)

(28) DIVOJKU TAKVOG TILA 'ola, *TKO* ZAVOLI, da bolovat mora. (kIK:10)

U (27) je subjekt relativne rečenice isturen ispred relativizatora. Takvim položajem osamostaljena je lična

---

15 Zbog nevezanosti relativizatora *tko* i *što*$_S$ za antecedent Klajn (1985: 84-90) te zamjenice naziva ***nezavisnim relativnim zamjenicama***. Kuroda (1968: 244) za relativnu zamjenicu ***what*** u engleskom jeziku također navodi "***what*** /.../ is called an independent relative pronoun, since it apparently lacks an antecedent".

zamjenica s funkcijom subjekta i istaknuta je njezina tematska uloga. Isti postupak primijenjen je u (28) na direktni objekt relativne rečenice.

6. PRILOŽNI RELATIVIZATORI

Priložni relativizatori (kakvi su u našem jeziku npr. *gdje, kad, kako, koliko*) pripadaju posebnoj skupini priloga zamjeničke prirode. U mnogim jezicima su kao i u našem identični upitnim i neodređenim prilozima. Smits (1990: 60) ih definira ovako: "Relative adverbs are specific adverbs of a pronominal nature, that stand for specific types of adverbial adjuncts. Most widely spread are the equivalents of English *where* and *when*." Oni se nalaze u grupi priloga mjesnog, vremenskog i načinskog značenja koji su nastali od zamjeničkih osnova (to su npr. *ovdje, tamo, ondje, sad, tad, onda, ovako, tako, onako, ovoliko, toliko, onoliko*). Babić i dr. (1991: 723) za takve priloge kažu: "Upućivačko, zamjeničko značenje imaju prilozi koji zamjenjuju druge priloge i priložno upotrijebljene padežne izraze pa se po tome i smatraju priložnim zamjenicama." O njima, kao o *prilozima-zamjenicama, zamjeničkim prilozima* ili *priložnim zamjenicama*, Pranjković (1993: 28) navodi da čine "najzanimljiviju i u ponajvećem stupnju gramatikaliziranu skupinu priloga". Takvu posebnost daje im "specifično udruživanje onoga što je svojstveno prilozima (prije svega cirkumstancijalnost) i onoga što je svojstveno zamjenicama, a to su ponajprije deiktičnost (upućivački karakter) i supstitutivnost (mogućnost da zamjenjuju druge riječi)". Ono što ih razlikuje od drugih priloga upravo je ta upućivačka i zamjenjivačka uloga, koja omogućava da se neki od njih pojavljuju u jednakoj funkciji kao i relativne zamjenice: uvode relativnu rečenicu i istovremeno imaju sintaktičku funkciju unutar te rečenice. Zbog toga ih

npr. Velčić (1987: 24) naziva ***adverbnim relativnim zamjenicama***. Kao potvrdu zamjeničke prirode tih priloga Stevović (1974: 87) pokazuje paralelizam između njihove upotrebe i upotrebe zamjenica: "a) svi upitni prilozi: *gde, kad, kako, kud, kamo, koliko* upotrebljavaju se u relativnoj funkciji kao sveze, kao što se upitne zamenice (lične i pridevske): *ko, što, koji, čiji, kakav, koliki* upotrebljavaju kao relativne i u funkciji sveze; b) zamenički prilozi se upotrebljavaju saodnosno (korelativno) upravo kao i zamenice: kao *onaj-ko, ono-što, onaj-koji, onakav-kakav, onoliki-koliki*, tako i *onde-gde, onamo-kamo*, itd. ili u obratnom poretku: *ko-taj, što-to*, itd. a kod zameničkih priloga takođe: *gde-tu, kuda-tamo, kada-tada*, itd."

U kroatističkoj literaturi priložni relativizatori nisu dosad bili predmet cjelovitijeg i detaljnijeg opisa - radovi o relativnim rečenicama najčešće sadrže samo napomenu da i prilozi mjesnog, vremenskog i načinskog značenja uvode relativne rečenice.[1] Tako pojedini autori, među onima koji uopće spominju priložne relativizatore, tu problematiku ograničavaju na tvrdnju da je pojavljivanje priloga u ulozi relativizatora vezano za slučajeve kada bi zamjenički relativizator imao u relativnoj rečenici funkciju priložne oznake mjesta, vremena ili načina (Derossi 1966-67: 12-13; Bauer 1967: 47; Gołąb 1972: 40; Auwera & Kučanda 1985: 930; Kučanda & Auwera 1987: 6-7). Ovoj tvrdnji o

[1] Da to nije slučaj samo u kroatističkoj literaturi, vidi se iz tvrdnje E. Tabakowske (1985: 12), koja, nakon što je navela da se relativne rečenice tradicionalno dijele na ***nominalni, adjektivni*** i ***adverbijalni*** tip, kaže: "In most works dealing with RC's the term is reserved for the adjectival type, the other two groups being either briefly mentioned or discussed under separate headings." I sama autorica već u sljedećoj rečenici najavljuje da će i ona iz svog opisa također isključiti adverbijalni i nominalni tip relativnih rečenica.

pojavljivanju priložnog relativizatora Vitezić (1973: 166) i Maček (1986: 34) još dodaju da je taj relativizator uvijek zamjenjiv zamjeničkim relativizatorom *koji*.

Odgovarajući na pitanje zašto se umjesto zamjeničkog relativizatora koristi priložni relativizator, Dmitriev (1970: 127; 1970a: 52; 1973; 1978) kaže da se to događa u situacijama kada govornik/pisac želi naglasiti dodatno mjesno, vremensko ili načinsko značenje naspram osnovnog predmetno-poistovjećujućeg značenja. Dok je prvo značenje karakteristično za priložne relativizatore, drugo je karakteristično za zamjenički relativizator *koji*. O razlici između zamjeničkog i priložnog relativizatora Dmitriev ističe da je zamjenički relativizator i u semantičkoj i u formalnoj vezi s nadređenom i s relativnom rečenicom, dok je priložni relativizator samo u semantičkoj vezi s nadređenom i s relativnom rečenicom. Rezultati ispitivanja korpusa koje je Dmitriev proveo pokazuju da se npr. za izražavanje vremenskog značenja (dodatnog uz predmetno-poistovjećujuće značenje) daleko češće koristi priložni relativizator *kada* (u 95% primjera) nego zamjenički relativizator *koji* (u 5% primjera). Na osnovi promatranja upotrebe različitih relativizatora u prošlom stoljeću i danas Dmitriev izvodi zaključak o stabilnosti upotrebe priložnih relativizatora. No, istovremeno Dmitriev tvrdi, što je donekle kontradiktorno prethodnome, da se *koji* sve više javlja u priložnoj funkciji, označavajući prostorno i vremensko dodatno značenje. Upravo je za južnoslavenske jezike karakteristično, navodi Dmitriev, da se mnogo češće nego u ostalim slavenskim jezicima koristi *koji* i kada to dovodi do ponavljanja prijedloga (npr. *u mjestu u kojem* / *u mjestu gdje*).

Pitanje koje se samo po sebi nameće kad je riječ o priložnim relativizatorima - da li razlikovati relativnu

rečenicu od priložne rečenice uvedene istim prilogom - često ostaje ili prešućeno u literaturi ili se odgovori na njega ne podudaraju. Tako Brabec & Hraste & Živković ([6]1965: 205, 207) u poglavlju o atributnim rečenicama navode kao relativne i rečenice uvedene prilozima *gdje, kamo, kuda, otkuda, kad* itd. Međutim, i u poglavlju o priložnim (nerelativnim) rečenicama ponovno navode rečenice uvedene istim prilozima, a da pritom nisu opisali kriterij za razlikovanje tog tipa rečenica od atributnih relativnih rečenica. Iz primjera koje su autori koristili možemo sami izvući zaključak da su relativnim rečenicama smatrali one koje imaju imenički antecedent, a priložnima one koje imaju formalni antecedent ili su bez antecedenta. U Barić i dr. se ([2]1990: 345, 351, 355, 360, 363) za sve načinske, pogodbene, vremenske, mjesne i dopusne priložne rečenice kaže da su istovremeno i relativne rečenice. Budući da kriterij za ubrajanje svih tih rečenica u relativne nije objašnjen, nejasno je što pogodbene i dopusne rečenice imaju zajedničko s mjesnim, vremenskim i načinskim rečenicama da se jednako smatraju relativnim rečenicama (ili se možemo pitati zašto onda i sve ostale priložne rečenice nisu ubrojene u relativne). Katičić ([2]1991: 179, 208, 220) među vezničkim riječima relativnih rečenica ne spominje priloge mjesnog, vremenskog ili načinskog značenja. No, dalje u tekstu navodi da su mjesne i vremenske priložne rečenice "jednakovrijedne" relativnim rečenicama, što ostavlja prostor za dvosmislena tumačenja. Florschütz ([4]1940: 148-149) ubraja priloge *gdje, kako, koliko, kamo, kuda* među relativizatore te ističe da zavisnu rečenicu smatra relativnom ako se odnosi na neku imenicu i ako je priložni relativizator moguće zamijeniti zamjeničkim relativizatorom. Priložnom smatra zavisnu rečenicu koja se odnosi na neki prilog u nadređenoj rečenici i koja ne može započinjati rela-

tivnom zamjenicom. Music (1899: 71-72) ne govori ništa o odnosu relativnih i priložnih rečenica, a među primjerima relativnih rečenica navodi i rečenice uvedene prilogom koje imaju imenički antecedent i rečenice uvedene prilogom bez antecedenta. Stevanović ([5]1991: 866, 868-870) pak zavisne rečenice uvedene prilogom bez antecedenta ne smatra relativnim, već priložnim rečenicama. Izričito kaže da je razlika između pravih priložnih rečenica i relativnih rečenica uvedenih prilogom u tome što se prave priložne rečenice kao odredbe neposredno odnose na radnju predikata nadređene rečenice, dok se relativne rečenice kao odredbe tek posredno odnose na radnju predikata, a neposredno se odnose na neku već postojeću odredbu tog predikata, makar ta odredba bila i prilog /formalni antecedent/ koji samo upućuje na relativnu rečenicu. Ni ovom shvaćanju ne nalazimo dalje u literaturi potpuno podudarno shvaćanje jer i autori čiji je opis najbliži Stevanovićevom (Stanojčić & Popović & Micić 1989: 298, 302) razilaze se od njega svrstavajući rečenice s formalnim antecedentom među priložne rečenice, a ne među relativne. U Browneovoj knjizi (1986: 108, 109) među primjerima relativnih rečenica ima i rečenica s formalnim antecedentom uvedenih prilogom i rečenica bez antecedenta uvedenih prilogom. Nešto više o priložnim relativizatorima Browne govori u drugom svom radu (1987: 185-187), gdje navodi da se rečenice uvedene prilogom ispred kojih je antecedent mogu sasvim opravdano smatrati relativnima, dok za rečenice bez antecedenta nudi pomirljiv odgovor. Naime, kaže da ima opravdanja imenovati ih relativnim rečenicama, ali da je također opravdano, a možda čak i pedagoški bolje, nazivati ih priložnim rečenicama. Raguž (1991: 218, 220), ne izdvajajući ni rečenice s imeničkim antecedentom ni rečenice s formalnim antecedentom ni rečenice bez antecedenta,

zastupa shvaćanje da sve zavisne rečenice uvedene mjesnim, vremenskim ili načinskim prilozima treba promatrati kao relativne rečenice. Da je status rečenica uvedenih prilozima različito rješavan i u opisima drugih jezika, vidljivo je iz članka Gladrowa (1993), koji je posvećen istraživanju klasifikacije mjesnih rečenica u slavenskim jezicima i u njemačkom jeziku. Tako se npr. u češkim opisima mjesne rečenice smatraju relativnim rečenicama (kao što postoje subjektne i objektne relativne rečenice tako postoje i priložne relativne rečenice); u slovačkim opisima svrstavaju se mjesne rečenice među priložne rečenice; u tradiciji njemačke sintakse smatraju se mjesne rečenice relativnima, ali prema novijim shvaćanjima rečenice bez antecedenta ubrajale bi se među priložne, a one koje imaju makar i formalni antecedent ubrajale bi se među relativne rečenice. Sam Gladrow pak o formalnom antecedentu misli (1993: 27) da ne može biti činilac čija izraženost/neizraženost bi presudno utjecala da se jedna te ista rečenica smatra sad jednim sad drugim tipom zavisne rečenice: "Eine unterschiedliche Zuordnung des Nebensatzes zu den Lokalsätzen oder Attributsätzen in Abhängigkeit von der Explizierung der Kataphorapositon kann keine Lösung für eine widerspruchsfreie Deskription sein." Interpretacija mjesne rečenice s formalnim antecedentom kao atributne relativne rečenice nailazi na problem, navodi autor dalje, da se takva mjesna rečenica ne odnosi na imenicu već na jedan "držač mjesta", *Platzhalter*. Na kraju zaključuje da sva ova pitanje vezana za mjesne rečenice proizlaze iz toga što njihova konstrukcijsko-sintaktička forma ne odgovara direktno njihovoj semantičkoj strukturi. Stoga se pri opisu ovakvih rečenica mora jasno odjeljivati izražajno-strukturalna organizacija od rečeničnog značenja. U svojoj tipološkoj studiji Lehmann (1984: 319, 324) rečenice bez antece-

denta uvedene mjesnim, vremenskim i načinskim prilozima naziva priložnim relativnim rečenicama. Bresnan & Grimshaw (1978: 345) takve rečenice ubrajaju među slobodne relativne rečenice. Křížková (1970: 10-11) opisujući relativne rečenice u suvremenim slavenskim jezicima kaže da svoj opis ograničava na relativne rečenice u užem smislu te da se zato ne dotiče problematike priložnih relativnih rečenica, ali da se npr. u okviru generativnog pristupa sve takve rečenice smatraju relativnima, bilo kao varijanta atributnih (kad imaju imenički antecedent) bilo kao analogne supstantivnim relativnim rečenicama (kad nemaju antecedent).

Ovakva neusuglašenost o rečenicama uvedenim prilozima na koju nailazimo u literaturi pokazuje da marginalizacija problematike priložnih relativizatora u kroatističkim radovima nije opravdana. Pri analizi korpusa relativnih rečenica može se uočiti po nekoliko tipova rečenica uvedenih istim prilogom, ali se odmah može postaviti i pitanje da li svaki od njih ubrojiti u relativne rečenice. Da li je kategorijalno mjesno, vremensko i načinsko značenje zamjeničkih priloga dovoljno da se zavisna rečenica koju oni uvode smatra relativnom? Je li dovoljno to što se u takvim prilozima semantički može podrazumijevati i imenički antecedent i zamjenički relativizator, npr. ***od kada*** = ***od trenutka u kojem***? Ako jest dovoljno, onda je svaka mjesna, vremenska i načinska rečenica ujedno i relativna rečenica. Nerazjašnjenosti u vezi sa statusom takvih rečenica proizlaze iz nedovoljnog vođenja računa o tome da odnosnost relativne rečenice, s jedne strane, i njezina priložnost, atributnost, subjektnost itd., s druge strane, nisu pojmovi iste razine. Odnosnost je nadpojam, zasnovan na semantičkim i formalnim kriterijima, dok je priložnost, atributnost, subjektnost rečenice pod-pojam, zasnovan na funkcionalnom kri-

teriju.[2] Tako da se mogu razlikovati atributne relativne rečenice od atributnih nerelativnih rečenica, subjektne relativne rečenice od subjektnih nerelativnih rečenica i, isto tako, priložne relativne rečenice od priložnih nerelativnih rečenica. U priložne relativne rečenice ubrajale bi se zavisne rečenice uvedene mjesnim, vremenskim i načinskim prilozima zato što ti prilozi, zamjeničkog porijekla, imaju velikim dijelom jednaka osnovna svojstva kao i zamjenice kad uvode relativnu rečenicu. Stoga ih je uvijek i moguće zamijeniti relativnom zamjenicom *koji.* Pritom za njihovu odnosnost nije bitno je li riječ na koju se odnose izražena ili ne jer se u njima podrazumijeva osnovno imeničko značenje mjesta, vremena ili načina i suodnos s tim značenjem (npr. *pao je GDJE je bilo klisko* = 'pao je NA MJESTU NA KOJEM je bilo klisko'; *došao je KAD smo se dogovorili* = 'došao je U VRIJEME U KOJE smo se dogovorili'; *pisao je KAKO se inače piše prijateljima* = 'pisao je NA NAČIN NA KOJI se inače piše prijateljima').[3] Skupinu priložnih

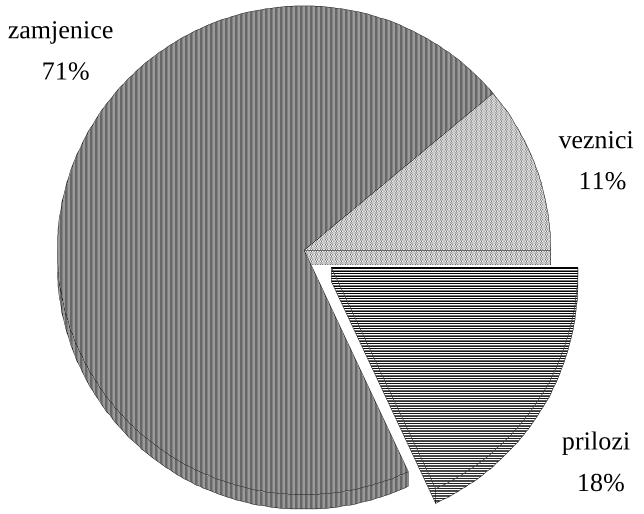
[2] O miješanju pojmova govori i Kerkhoff ([6]1970: 8): "Ebenfalls eine Vermischung verschiedener Merkmale liegt zugrunde, wo bei der Analyse der eine Satz z.B. als 'Subjekts.', der andere einfach als 'Relativs.' bezeichnet wird. Der Relativsatz kann ja doch ebensogut überdies ein 'Subjektsatz' sein. 'Relativsatz' weist doch nur auf die F o r m und 'Subjekts.' nur auf die F u n k t i o n hin."

[3] Na jednak se način mogu parafrazirati i imeničke relativne zamjenice *tko* i *što*$_S$ ('čovjek koji', 'stvar koja'), za koje je u literaturi usuglašeno shvaćanje da uvode slobodnu relativnu rečenicu, pa je to još jedan razlog da se i rečenice uvedene pomoću *gdje, kad* i *kako* mogu smatrati slobodnim relativnim rečenicama. Must (1972: 20) navodi da ima relativnih zamjenica koje istovremeno izražavaju i svoj antecedent, a kao primjere navodi ekvivalente riječi *tko, što, gdje, kad, kako* u njemačkom jeziku, npr. *wer* 'der Mensch, der (welcher)', *wo* 'an der Stelle (Ort, Platz), an der'. Gurevič (1994: 76) za ruski jezik također navodi da je *кто* semantički isto što i *человек, который* te da je *где* semantički isto što i *в месте, в котором*.

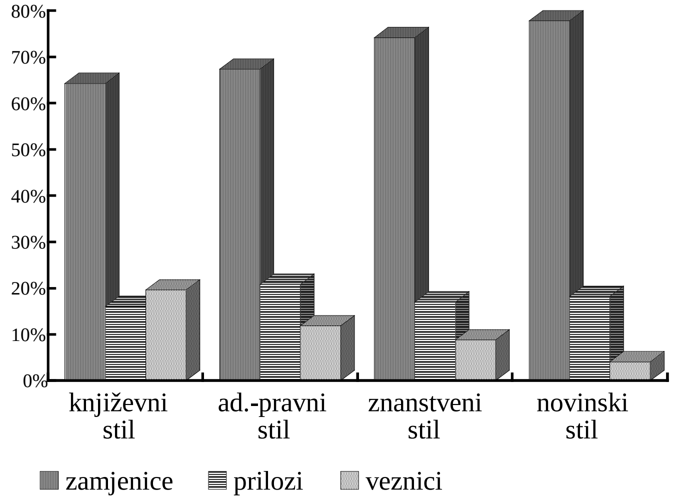
nerelativnih rečenica činile bi one rečenice koje nemaju navedena svojstva (pogodbene, uzročne, dopusne, namjerne i posljedične rečenice). U tipološkoj studiji o priložnim rečenicama Thompson & Longacre (1985: 178-180) izdvajaju mjesne, vremenske i načinske rečenice u zasebnu grupu zato što je, navode, samo za te rečenice karakteristično da se ili pojavljuju u obliku relativnih rečenica ili imaju zajednička svojstva s relativnim rečenicama. Uvijek ih je moguće parafrazirati pomoću relativne rečenice u kojoj relativna zamjenica, upućujući na imenički antecedent, ima istu funkciju u relativnoj rečenici kao i čitava nominalna sintagma (antecedent zajedno s relativnom rečenicom) u nadređenoj rečenici. Takve zavisne rečenice iskazuju da je odnos između mjesta, vremena ili načina radnje u nadređenoj rečenici i onoga u zavisnoj rečenici jednak. Nasuprot tome, druge priložne rečenice ne govore da dvije radnje imaju nešto zajedničko.[4]

U središnjem korpusu pojavljuju se kao priložni relativizatori *gdje, kad(a), kako, koliko, kuda, odakle, dok, kamo, otkuda, čim*. Ukupno je priložnim relativizatorima uvedeno 18% relativnih rečenica. Odnos zastupljenosti priložnih naspram zamjeničkih i vezničkih relativizatora izgleda ovako:

[4] Ovako objašnjavaju zašto npr. uzročne ili pogodbene rečenice nisu relativne rečenice: "Since these sentences express a reason and a condition, respectively, for the main clause event, but not that two events have a reason or condition in common, they cannot be paraphrased as relative clauses and hence do not appear in relative clause form." (nav. dj.: 178-179).

Za razliku od zamjeničkih i vezničkih relativizatora, čiji se postotak znatnije razlikuje od stila do stila (prvenstveno zbog stilskog variranja *koji*/*što*$_N$), odstupanja od postotka priloga po pojedinom funkcionalnom stilu vrlo su mala, ±3%:

U *Satiru* je zbog njegove tematike i bliskosti razgovornom jeziku postotak priložnih relativizatora veći, 46% (a u korpusu razgovornog jezika taj postotak iznosi 37%) - najznačajniji udio u tom porastu ima prilog *kad*. Ovdje će se opisati relativne rečenice uvedene najučestalijim priložnim relativizatorima (to su *gdje, kad, kako, koliko*), a grupirane će biti s obzirom na to imaju li imenički antecedent, formalni antecedent ili su bez antecedenta (slobodne).

6.1. PRILOŽNI RELATIVIZATOR *GDJE*

U primjerima kad bi antecedent imao u relativnoj rečenici funkciju priložne oznake mjesta ta funkcija može biti iskazana ili pomoću prijedloga i zamjeničkog relativizatora *koji* ili pomoću priložnog relativizatora *gdje*. Koji će se od ta dva moguća relativizatora upotrijebiti zavisi o tome da li se želi istaći osnovno značenje relativne rečenice ili njezino dodatno značenje.[5] Ako se želi istaći osnovno, predmetno-poistovjećujuće značenje, upotrijebit će se relativizator *koji*. Ako se želi istaći dodatno, mjesno značenje, upotrijebit će se relativizator *gdje*. U središnjem korpusu taj relativizator uvodi 5% relativnih rečenica.[6]

[5] Kovačević (1987: 153) kaže da je naspram zamjenice *koji* priložni relativizator *gdje*, kao i ostali priložni relativizatori, komunikativno efikasnije sredstvo jer već svojim značenjem iskazuje semantički podtip atributne relativne rečenice (npr. da se radi o atributnoj rečenici mjesnog značenja).

[6] Zanimljivo je da po svojoj učestalosti relativizator *gdje* naspram drugih relativizatora najmanje oscilira kako po funkcionalnim stilovima središnjeg korpusa tako i u usporedbi sa *Satirom* i razgovornim jezikom. U svim tim korpusima i potkorpusima spomenuti postotak relativnih rečenica uvedenih prilogom *gdje* varira samo ± 0,5%.

6.1.1. REČENICE S IMENIČKIM ANTECEDENTOM

U prvoj grupi primjera s relativizatorom *gdje* antecedent je imenička sintagma, koja u nadređenoj rečenici vrši jednu od sintaktičkih funkcija imenice. Uz taj antecedent relativna rečenica se vezuje kao njegova neposredna odredba te vrši funkciju atributa. Pritom može biti restriktivna, kao u (1) i (2), ili nerestriktivna, kao u (3)-(5). Antecedent nije izostavljiv, kao što nije izostavljiv ni ispred atributnih relativnih rečenica uvedenih zamjeničkim relativizatorom *koji*.[7] Zamjena relativizatora *gdje* relativizatorom *koji* moguća je u ovakvim primjerima, osim kad antecedent sadrži dva ili više različitih prijedloga uz imenice, kao u (5).

(1) Kako na putu od svoje postaje *do mjesta*, *GDJE* SE SAJAM OBDRŽAVAO BUDE, tako i na povratku sa sajmišta kući glavna je zadaća oružničkim obhodama /.../ pregledati u pravcu hoda ili na strani bliže ležeće krčme, čarde, ciganske šatore i *druga sumnjiva mjesta*, *GDJE* BI SE NALAZITI MOGLO SKITALICA ILI DRUGIH SUMNJIVACA. (pNZN:9)

(2) Bilo je u sobi *nedaleko dvorane* *GDJE* SE PLESALO. (kIV:9)

(3) Dne 24. oktobra stigla je *u Zadar*, *GDJE* ODSJEDE U ŽENSKOM BENEDIKTINSKOM MANASTIRU SV. MARIJE. (zFŠ:30)

---

[7] Ima i primjera u kojima je antecedent izostavljiv, ali taj antecedent mora zadovoljavati određena svojstva, a s takvim svojstvi ma izostavljiv je i ispred zamjenice *koji*: mora imati jednaku sintaktičku funkciju kao i relativizator i mora imati dovoljno općenit sadržaj da je istovjetan kategorijalnom značenju relativizatora. No, čak i tada bi se izostavljanjem antecedenta ponekad smanjila jasnoća i prouzrokovala dvosmislenost.

(4) Teške vježbe na ručama a naročito *na preči* *GDJE* SU SE ISTAKLA BRAĆA PALMOVIĆI izvedene su na sveopće udivljenje. (nN,Z,178:1)

(5) Nek se za sada taj umjetnički ures odgodi, a onaj ostatak od 12000 kruna neka se upotrijebi za izgradnju novih pissoira *u Bakačevoj ulici i na uglu Pongračeve palače*, *GDJE* SU OD VELIKE NUŽDE, jer je tamo sada vrlo neuredno i gadno /.../. (nO,Z,250:2)

U (1)-(5) relativizator ***gdje*** ima u relativnoj rečenici funkciju priložne oznake mjesta. Primjeri da se ***gdje*** ne pojavljuje u ovoj, za njega uobičajenoj funkciji veoma su rijetki. Korpus sadrži dva takva primjera, u kojima ***gdje*** nema funkciju priložne oznake mjesta, već funkciju priložne oznake vremena:

(6) Kruna svega bilo je *po podne*, *GDJE* NAM PRIKAZAŠE SOKOLI koliko vrijede. (nN,Z,178:1)

(7) Onda je došlo ***doba*** - a to su bile Marijine vršnjakinje - *GDJE* SU SE IMUĆNIJI GRADJANI STALI OSJEĆATI SLOBODNIJI I SVJESTNIJI /.../. (kVN:3)

U korpusu se pojavljuju i relativne rečenice s imeničkim antecedentom uvedene drugim prilozima mjesnog značenja, a imaju jednaka svojstva kao prva grupa primjera s relativizatorom ***gdje***:

(8) /.../ prirediti veliku manifestaciju pred kraljem za obće izborno pravo, zaposjedši *sve ulice*, *KUD* ĆE KRALJ PROLAZITI. (nRNL,R,104:2)

(9) /.../ šalje se opet druga obhoda sa istom zadaćom u službu ***u onom pravcu***, *OD KUDA* SE NAROD VRAĆAO BUDE SA SAJMA. (pNZN:4)

(10) More je bilo uvijek *njihovo glavno polje*, *ODAKLE* SU CRPLI SVOJE BLAGOSTANJE. (zDF:385)

(11) Trajalo je to sve tamo do 5 sati dok ga nisu uhvatili *na fotelju u prvom katu*, *KAMO* JE

UNIŠAO KROZ OTVORENI PROZOR i umoran od bijega "naslonio" se, da se odmori. (nN,Z, 179:3)

6.1.2. REČENICE S FORMALNIM ANTECEDENTOM

Kao što se ispred relativne rečenice uvedene zamjeničkim ili vezničkim relativizatorom ponekad nalazi samo zamjenica koja je u odnosu na relativnu rečenicu leksički prazna (i stoga je nazivam formalnim antecedentom) tako se i ispred druge grupe rečenica uvedenih pomoću *gdje* nalazi samo prilog za koji se također može reći da je u odnosu na relativnu rečenicu leksički prazan. Taj prilog formalno vrši funkciju priložne oznake mjesta u nadređenoj rečenici, ali leksički sadržaj priložnoj oznaci donosi tek relativna rečenica. Najčešće se u ulozi formalnog antecedenta pojavljuje prilog *tamo*, zatim prilog *ondje*:

(12) *Tamo, GDJE* U GRUNTOVNIH NAPISNICIH, LISTOVIH, POVRŠINA UPISANA NIJE, imadu se površine označiti /.../. (pNKH:19)

(13) Mi smo dakle još *tamo, GDJE* SU NAS OSTAVILI HECKEL I KNER. (zSB:3)

(14) Negdje koncem XIV. vijeka podiže u Plivskoj župi, *upravo ondje, GDJE* SE PLIVA RUŠI U VRBAS, herceg Hrvoje tvrdi i glasoviti grad Jajce /.../. (zFŠ:4)

(15) /.../ jer će kupovati *ondje, GDJE* JE BOLJA I JEVTINIJA ROBA. (nVIO,V,3:1)

Tamo i *ondje* pokrivaju značenje 'na mjestu', koje je u njima spojeno sa značenjem pokaznosti i izražavanjem stupnja udaljenosti kroz fonemsku alternaciju *v/t/n*, tipičnu za deikse u našem jeziku. Upućivačka priroda priloga *tamo* i *ondje* manifestira se u (12)-(15) tako što navedeni prilozi kataforički upućuju na odredbu mjesta

iskazanu sadržajem relativne rečenice. Zbog toga se relativna rečenica može promatrati kao neposredna odredba tih priloga. Njezina je odredbenost u (12)-(15) restriktivna. Prilog ispred relativne rečenice u većini je slučajeva izostavljiv, što znači da odnos između njega i relativne rečenice nije sasvim jednak odnosu između imeničkog antecedenta i atributne relativne rečenice. Dok su relativne rečenice u (1)-(7) neposredne odredbe imenice, relativne rečenice u (12)-(15) bliže su neposrednim odredbama glagola, usp. (16), (17) i (18):

priložna oznaka atribut

(16) Pao je [pored sobe [*gdje*/*u kojoj se plesalo.*]]

priložna oznaka

(17) Pao je [tamo [*gdje*/**na kojem se plesalo*.]]

priložna oznaka

(18) Pao je [*gdje*/**na kojem se plesalo*.]

Iako je jezgreno mjesno značenje uvijek prisutno u relativizatoru *gdje*, značenja koja on pokriva u (16)-(18) ipak se međusobno donekle razlikuju: u (16) *gdje* pokriva značenje 'u kojoj', što potvrđuje atributnu funkciju relativne rečenice; u (18) *gdje* pokriva značenje 'na mjestu na kojem', što potvrđuje supstantivnu ulogu relativne rečenice (relativna rečenica vrši na rečeničnoj razini funkciju koju može vršiti imenica, a u samom relativizatoru podrazumijeva se i imenica uopćenog značenja i zamjenički relativizator *koji*); primjer (17) se i po značenju relativizatora *gdje* i po funkciji relativne rečenice nalazi na granici između tipa (16) i tipa (18).

Relativne rečenice s formalnim antecedentom uvedene drugim prilozima mjesnog značenja imaju jednaka svojstva kao takve rečenice s relativizatorom *gdje*:

(19) A tamo... *tamo KUD* SU ONE IZNIKLE, nestale, tamo se onda radja šapat /.../. (kIK:5)[8]

(20) /.../ da ih možda maštom ne oživimo *tamo, KAMO* SAMIM RAZUMOM VIŠE NE DOSIŽEMO. (kJT:26)

6.1.3. REČENICE BEZ ANTECEDENTA (SLOBODNE)

Ovoj grupi rečenica uvedenih prilogom *gdje* pripadaju rečenice prikazane primjerom (18). One se kao neposredne odredbe ne vezuju ni uz imeničku sintagmu ni uz prilog, već uz glagol nadređene rečenice. Tako vrše funkciju priložne oznake mjesta.[9] Prilog *gdje* nije zamjenjiv relativizatorom *koji*, ali jest zamjenjiv izrazom koji sadrži imenicu uopćenog mjesnog značenja i relativizator *koji*: *na mjestu na kojem*. To znači da se prilog *gdje* uvodeći ovaj tip rečenica može

---

[8] Kad se prostorne oznake u nadređenoj i u zavisnoj rečenici razlikuju, npr. *tamo kuda, otamo gdje* i sl., kakav slučaj je u ovom primjeru, Gladrow (1993: 31) navodi da tada u ruskom jeziku izostavljanje formalnog antecedenta nije moguće, a Browne (1986: 108-109) navodi da se obično ni u našem jeziku tada ne izostavlja.

[9] Piper (1978: 67) rečenice bez antecedenta uvedene prilogom *gdje* ubraja u relativne, ali za ilustraciju takvih rečenica navodi pogrešan primjer - navodi rečenicu koja uopće nije relativna, već zavisno-upitna rečenica (te ne vrši funkciju priložne oznake mjesta, nego funkciju objekta): "tzv. upitno-odnosni prilozi, koji mogu vršiti i prilošku funkciju sa upitnim značenjem (upor. *Gde si bio?*) i vezničku funkciju, sa odnosnim značenjem (upor. *Ne zna gde si bio*.)".

parafrazirati izrazom koji sadrži imenički antecedent i zamjenički relativizator *koji* jednako kao što se takvim izrazom mogu parafrazirati zamjenički relativizatori *tko* i *što*$_S$ (*čovjek koji, stvari koje*) kad uvode relativnu rečenicu bez antecedenta, tzv. *slobodnu* ili *supstantivnu* relativnu rečenicu. Kao i *tko* i *što*$_S$, i *gdje* vrši, osim vezničke funkcije, i sintaktičku funkciju unutar rečenice koju uvodi, a ta rečenica, kao i one uvedene pomoću *tko* ili *što*$_S$, sama vrši funkciju koju bi mogla vršiti i imenica. Sve ovo govori u korist promatranju i ove grupe rečenica uvedenih prilogom *gdje* kao jednog tipa relativnih rečenica.

(21) *GDJE* JE SUROVINA, valja se dati na rad /.../. (nRNL,R,103:1)

(22) /.../ da mu pomogne *GDJE* SE JOŠ POMOĆI DADE /.../. (nNO,O,21:3)

(23) *GDJE* BRDO OKOMICE PADA, *tu* su zidine niske /.../. (zDF:299)

(24) *GDJE* NE DOSTAJE "PRANJE" SA HARANGUOM, *tamo* stupa u akciju legija sa razbojničkim napadajima /.../. (nRNL,R,105:1)

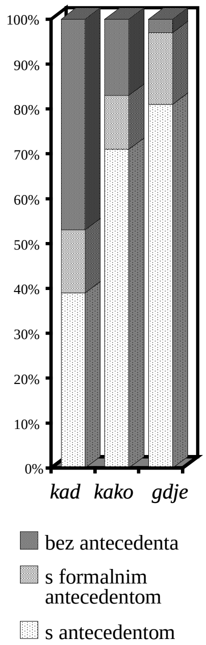
Ako ispred rečenica bez antecedenta u (21)-(24) pokušamo dodati formalni antecedent (npr. *tamo*) ili imenički antecedent (npr. *na mjestu*), vidimo da je to u svakom od primjera moguće. U (23) i (24) se iza preponirane[10] rečenice pojavljuje prilog. Taj prilog je korelativ, koji ima demarkativnu ulogu te ujedno sintaktičko-semantički rezimira preponiranu rečenicu i naglašava njen sadržaj.

[10] Gladrow navodi (1993: 30) da je u ruskom jeziku ispuštanje priloga koji je formalni antecedent često popraćeno preponiranošću relativne rečenice te da je to karakteristično za govoreni jezik.

Jednaka svojstva kao rečenice bez antecedenta uvedene prilogom *gdje* imaju takve rečenice i kad su uvedene nekim drugim prilogom mjesnog značenja:

(25) /.../ kao što bi njoj u duši ostavile suze trajno život *kud* bi prolazile. (kVN:15)

Usporedimo li u središnjem korpusu broj relativnih rečenica bez antecedenta uvedenih prilozima i broj takvih rečenica uvedenih zamjenicama, vidimo da prilozi šest puta češće od zamjenica uvode rečenice bez antecedenta. Takva "nevezanost" priložnih relativizatora može se dovoditi u vezu s činjenicom da oni uvijek sa sobom donose kategorijalno mjesno, vremensko ili načinsko značenje. Stoga imenički antecedent koji bi imao okvirno isto značenje, a ne bi istovremeno pridonosio i konkretiziranju mjesta, vremena ili načina biva uz priložne relativizatore često suvišan. Korpus pokazuje još jednu zanimljivost: *gdje* češće nego *kako* i mnogo češće nego *kad* dolazi s imeničkim antecedentima. To ujedno znači da *kad* najčešće uvodi relativne rečenice bez antecedenta, zatim slijedi *kako*, a znatno manje od njih rečenice bez antecedenta uvodi *gdje*. Konkretno, od svih relativnih rečenica uvedenih pomoću *kad* 47% su bez antecedenta, pomoću *kako* 17%, a pomoću *gdje* samo 3%:

Stoga nije neobično što je Dmitriev (1978) analizirajući relativne rečenice s dodatnim vremenskim značenjem dobio rezultate koji pokazuju veliku razliku u korist upotrebe relativizatora *kad* naspram *koji* u njima (95% : 5%) - jer izgleda da kategorijalno vremensko

značenje najrjeđe dolazi s imeničkim antecedentom, a za *koji* smo već rekli da u pravilu zahtijeva imenički antecedent.[11] Uzrok daleko češćoj nevezanosti vremena uz imenički antecedent može biti veća apstraktnost i univerzalnost vremena. Za razliku od vremena mjesto je konkretnije, materijalnije, raznolikije.

6.2. PRILOŽNI RELATIVIZATOR *KAD(A)*

U primjerima kad bi antecedent imao u relativnoj rečenici funkciju priložne oznake vremena može se kao relativizator upotrijebiti ili prijedložno-padežni oblik zamjenice *koji* ili prilog *kad*. Upotrebom priloga *kad* naglašava se dodatno, vremensko značenje relativne rečenice. U središnjem korpusu prilog *kad* uvodi 6% relativnih rečenica.[12] Budući da je vrijeme prisutnije u razgovornom jeziku, u *Satiru* je, koji se po dosad

[11] Da je vrijeme, pa time i vremenski prilog *kad*, specifično po svojoj "nevezanosti" potvrđuju i rezultati istraživanja *parceliziranih* (osamostaljenih) zavisnih rečenica M. Radovanovića (1990: 146-147). Autor o relativnim rečenicama uvedenim zamjenicom *koji* kaže da se po pravilu ne pojavljuju osamostaljene te navodi samo jedan primjer takve strukture: "Ali bira mlađe ljude od mene. *Koji će to odraditi i vratiti dug*." To ujedno znači da je "čvrstina i priroda" sintaktičke veze između antecedenta i relativizatora *koji* takva da ne pogoduje osamostaljivanju relativne rečenice. No, o rečenicama uvedenim vremenskim prilogom *kad* autor navodi da su češće osamostaljene, i ilustrira to pomoću nekoliko primjera poput ovog: "Logaritmi nas uče da mislimo logično. *I kad izgubimo bitku*."

[12] Rečenice s dodatnim vremenskim značenjem su u korpusu najbrojnije, zatim slijede rečenice s mjesnim te s načinskim značenjem. Jednak odnos zastupljenosti ovih tipova rečenica dobila je i Bagłajewska-Miglus (1991: 19-20) za talijanski i za poljski jezik.

opisivanim svojstvima relativnih rečenica pokazao blizak razgovornom jeziku, postotak zastupljenosti relativizatora *kad* znatno veći - 25% (u korpusu razgovornog jezika je 27%).

6.2.1. REČENICE S IMENIČKIM ANTECEDENTOM

Za ovu grupu rečenica uvedenih prilogom *kad* vrijede sljedeća svojstva: antecedent je imenička sintagma, koja u nadređenoj rečenici vrši jednu od imeničkih funkcija; relativna rečenica je neposredna odredba imeničkog antecedenta te vrši funkciju atributa; priložni relativizator *kad* zamjenjiv je zamjeničkim relativizatorom *koji*. Mogućnost izostavljanja antecedenta ovisi o semantici leksičke jedinice koja čini antecedent i o njezinoj sintaktičkoj funkciji. Ako je antecedent imenica s vremenskim značenjem i s funkcijom priložne oznake vremena, tada njegovo izostavljanje ne bi čitav iskaz učinilo neprihvatljivim jer bi vremensko značenje i dalje bilo prisutno (donosio bi ga relativizator *kad*), a funkcija priložne oznake vremena i dalje bi bila izvršavana (preuzela bi je čitava relativna rečenica), v. (26)-(28).[13] No, pritom bi se u (27) i (28) smanjila količina informacija o referentu jer bi izostao dio koji je sadržan u imeničkom antecedentu, a relativna rečenica, iako referira na isto što i antecedent, o referentu donosi samo svoj dio informacije.

(26) /.../ da na sajmištu službuje *od vremena*, *KADA* ZAPOČNE SAJAM DOTIČNO DOGON MARVE, pa dok se sajam ne svrši. (pNZN:5)

---

[13] Pod jednakim uvjetima - uopćeno imeničko značenje antecedenta i podudaranje njegove funkcije s funkcijom relativizatora - moguće je ponekad izostaviti antecedent i ispred atributne relativne rečenice uvedene relativizatorom *koji*.

(27) Prvi ga puta bilježe izvori *godine 1323.*, *KAD* JE IZDANA PRED NJIME JEDNA POVELJA /.../. (zFŠ:10)

(28) To je on učinio osobito onih dana, ili bolje *onih noći*, *KAD* JE DOŠAO NA NJ RED, da kao gardista ide na patrolu, da čuva sa svojim drugovima imetak poštovanih zagrebačkih gradjana. (nN,Z,177:2)

Ukoliko antecedent nije imenica s vremenskim značenjem i s funkcijom priložne oznake vremena, tada bi njegovo izostavljanje učinilo iskaz neprihvatljivim. To je pogotovo očito u (29)-(31), dok u (32) antecedentova funkcija subjekta, za koji u našem jeziku vrijedi pravilo da se može izostaviti ako se podrazumijeva iz konteksta, čini nemogućnost izostavljanja antecedenta manje uočljivom.

(29) Nekako oko pol 4 sata poslije podne upotrebio je mali Mirkovićev majmunčić - jedva ga je pol noge - *zgodnu priliku*, *KAD* NIJE NITKO POLAGAO OSOBITE VAŽNOSTI PREŠTIMANOJ NJEGOVOJ "PERŠONI" i strugnuo kroz vrata na ulicu. (nN,Z,179:3)

(30) Ima *slučajeva*, *KAD* OVA ILI ONA STRANKA HOĆE DA ČEKA, hoće da bude rezervirana. (nH,Z,252:1)

(31) Nekadanji pjesnik Harambašić u tim danima pada žrtvom *onog najjadnijeg stanja u ljudskom životu*, *KADA* ČOVJEK NEMA DRUGOG IDEALA nego da se snizi do jakog "stellenjägera". (nRNL,R,103:1)

(32) /.../ da naime *rijeke*, *KAD* TEKU SMJEROM N-S ILI OBRNUTO, deru desni brijeg jače.[14] (zSŠ:184-185)

---

[14] U ovom primjeru moguće je relativizator *kad* zamijeniti i nesklonjivim relativizatorom *što*$_N$.

Jednaka svojstva kao rečenice s imeničkim antecedentom uvedene prilogom ***kad*** imaju takve rečenice i kad su uvedene nekim drugim prilogom vremenskog značenja:

(33) Pa zaista tu svoju predestinaciju izpunjao je naš Osiek još i pod konac šestdesetih godina sve ***do onoga časa***, *DOK* MU NIJE CENTRALISTIČKA ŽELJEZNIČKA POLITIKA SAVEZNE KRALJEVINE UGARSKE PODREZALA PROMETNE ŽILE /.../. (nNO,O,1:1)

6.2.2. Rečenice s formalnim antecedentom

Ispred rečenica ove grupe nalazi se prilog koji je u odnosu na relativnu rečenicu leksički prazan. On donosi samo opće vremensko značenje i pokazuje stupanj blizine vremena. Formalno vrši funkciju priložne oznake vremena u nadređenoj rečenici, ali istovremeno upućuje na sadržaj relativne rečenice kao na leksički punu vremensku odredbu. Izostavljanjem priloga ne bi se poremetila prihvatljivost iskaza.

(34) /.../ njegovo je ime postalo općeno poznato faktično ***tek onda***, *KAD* JE NEPOTPUNOST NJEGOVE TEORIJE DOKAZANA. (zSŠ:180-181)

(35) ***Tek onda***, *KAD* SU DA POD "SIGURNOM" PRATNJOM "DOPREMILI" U "ZATVOR", razišao se svijet, očito vrlo zadovoljan, da je i opet imao male zabave, u ovim dosadnim danima. (nN,Z,179:3)

(36) Medjutim se je opazilo, da neki urednici i ***tada***, *KADA* PROTI IZLOŽENOM POPISU OVLAŠTENIKA U ODREDJENOM ROKU OD MJESEC DANA (61. CIT. ZAKONA) NIKAKOVIH PRIGO-

VORA NE BIJAŠE, - na licu mjesta sazivlju odbor zemljištne zajednice /.../. (pNKH:11)

(37) *Sad*, *KAD* JE DJETETOM U KUĆI PORASAO POSAO, osvjedočio se Virgil /.../. (kVN:10)

U istoj ulozi pojavljuje se prilog i ispred relativnih rečenica uvedenih nekim drugim vremenskim prilogom:

(38) Nu to je bilo *onda*, *DOK* JE ON BIO DJAKOM i *DOK* NIJE BILA NAGODBA SA UGARSKOM NI SKLOPLJENA /.../. (nH,Z,252:1)

(39) /.../ *sve dotle*, *DOK* OSTAJE SVIET TAKAV /.../. (zFM:6-7)

6.2.3. REČENICE BEZ ANTECEDENTA (SLOBODNE)

Unutar ove grupe pojavljuju se i primjeri u kojima se ispred rečenice uvedene pomoću *kad* nalazi imenička ili priložna sintagma koja u nadređenoj rečenici vrši funkciju priložne oznake vremena, no ta sintagma nije ujedno i antecedent relativne rečenice. Relativna rečenica je bez antecedenta i također vrši funkciju priložne oznake vremena neposredno se odnoseći na glagol nadređene rečenice. U usporedbi s priložnom oznakom vremena koja joj prethodi relativna rečenica u sljedećim primjerima preciznije određuje vrijeme.

(40) Jednog od zadnjih dana, *KADA* JE MAĆUHA SPAVALA, oboružao se on sa sjekirom /.../. (nRNL,R,103:3)

(41) Bilo je to malo godina iza toga, *KAD* SU MALOGRADSKI IMUĆNIJI LJUDI STALI ŠILJATI I SVOJU ŽENSKU DJECU U ŠKOLE PORADI "EDUKACIJE". (kVN:3)

(42) U večer naime, *KAD* JE UDARIO DESETI SAT, nisi mogao dobiti čaše vina, pa da platiš za nju "forint srebra". (nN,Z,177:2)

(43) Pred tri ili 4 dana jako se je prestrašio, *KAD* JE ČUO U BLIZINI VILLE NEKOLIKO PUŠČANIH HITACA. (nN,Z,179:3)

(44) Imade na žalost u ovom visokom saboru iznimaka, a te sam jučer takodjer opazio, *KAD* SMO MI, ZASTUPNICI ČISTE STRARČ. HRV. STR. PRAVA (Zast. Radić: Trebali ste oprati. - Zast. Horvat: Trebali bi vi svoju jezičinu oprati.) BILI PRIKRAĆIVANI, da nismo mogli slobodno govoriti /.../. (gGZH:5-6)

Relativizator ***kad*** u (40)-(44) pokriva značenje 'u vrijeme kad', 'u trenutku kad'. Nije zamjenjiv relativizatorom *koji*. *Koji* se teže upotrebljava i kao sastavni dio parafraza *u vrijeme u koje*, *u trenutku u kojem* (pogotovo u prvoj od njih) jer kao predmetna zamjenica naglašava predmetno-poistovjećujuće značenje, koje je u ovakvim sintagmama najčešće nebitno u odnosu na vremensko značenje. Univerzalnost, neraznolikost vremena čini nepotrebnim imenički antecedent i predmetno poistovjećivanje s njim.[15] Stoga se u relativnim rečenicama s dodatnim vremenskim značenjem najčešće i ne koristi *koji*, nego prilog *kad* (kao što je već detaljnije opisano na str. 242-243).

Sljedeći primjeri razlikuju se od (40)-(44) jedino po tome što sadrže samo jednu priložnu oznaku vremena, iskazanu relativnom rečenicom bez antecedenta:

(45) *KAD* JE DANAS BELGIJSKI KRALJ SA SVOJOM OBITELJU POLAZIO IZ CRKVE, izpružio je neki individum u pravcu prema kralju tri hitca iz samokresa. (nNO,O,1:6)

[15] Ne iznenađuje zato da među slobodnim relativnim rečenicama u središnjem korpusu dominiraju rečenice uvedene pomoću *kad*, kako je već prikazano na str. 214 i 51.

(46) /.../ stvorila je književnike i pjesnike, *KAD* JOŠ NIJE BILO PROSVIETLJENOGA OBĆINSTVA. (zAS:X)

(47) /.../ *KAD* JE UZDUH MIRAN, rotira zajedno s onim mjestom zemaljskim /.../. (zSŠ:181)

(45) se jednostavno može preoblikovati u rečenicu s dvije priložne oznake, a (47) u rečenicu s imeničkim antecedentom:

(48) → danas *KAD* JE BELGIJSKI KRALJ /.../

(49) → *uzduh* *KAD* JE MIRAN rotira /.../

Razliku između rečenice s imeničkim antecedentom i rečenice bez antecedenta pokazuje naredni primjer i njegova preoblika:

(50) /.../ pa mu klonu sieda brada kao *oblak nakon bure* *KAD* U MORE TEŽAK PADA. (kAK:16)

(51) → pa mu klonu sieda brada kao *KAD* OBLAK NAKON BURE U MORE PADA.

Dok je u (50) naglasak čitave usporedbe na predmetu: *kao* *ON* + atribut s vremenskim značenjem [*kad* + predikat], dotle je u (51) naglasak čitave usporedbe na vremenu: *kao* priložna oznaka vremena [*KAD* + *on* + predikat].

Nakon preponirane rečenice uvedene prilogom *kad* ponekad se pojavljuje korelativ, kao sredstvo demarkacije i isticanja:

(52) *KAD* SE TAJ PRINCIP UTVRDI, *onda* treba preći na regulisanje plata, periodskih povišica i t.d. (nD,D,2:2)

(53) *KAD* SE BALKAN KRISTALIZIRA PRAMA ZAHTJEVIMA POVJESTI PRIRODE I NAZODNOG NAČELA, *tada* ne će biti i najmanjeg povoda ma kojoj bilo bojazni od pangermanizma. (nH,Z,252:1)

6.3. PRILOŽNI RELATIVIZATOR *KAKO*

Ako bi antecedent vršio u relativnoj rečenici funkciju priložne oznake načina, tada se kao relativizator može upotrijebiti ili prijedložno-padežni oblik zamjenice ***koji*** ili prilog ***kako***. Upotrebom priloga ***kako*** naglašava se dodatno, načinsko značenje relativne rečenice. Analizirani središnji korpus pokazuje da je prilog ***kako*** zastupljen u 5% relativnih rečenica.

6.3.1. REČENICE S IMENIČKIM ANTECEDENTOM

Ispred rečenice uvedene prilogom ***kako*** pojavljuje se u ulozi antecedenta imenica ***način***, koja u nadređenoj rečenici vrši jednu od sintaktičkih funkcija imenice. Neposredno određujući tu imenicu relativna rečenica vrši funkciju atributa. Relativizator ***kako***, osim vezničke funkcije, ima i funkciju priložne oznake načina u relativnoj rečenici. Zamjenjiv je prijedložno-padežnim oblikom relativizatora ***koji***.

(54) *Način, KAKO* SE MISLI i sudi, stvar je prije svega formalna /.../. (kJT:23)

(55) Izbor sam ima se običajnim načinom javno glasiti, t.j. ***na način, KAKO*** SE TAKOVE STVARI UOPĆE U DOTIČNOM MJESTU OGLAŠUJU /.../. (pZON:31)

(56) /.../ to će se od E zakrenuti k S, a onda k S-SW-W ***na isti način, KAKO*** JE KOD POLARNE STRUJE NASTALO ZAKRETANJE N-NE-E.(zSš: 182)

(57) U tom pogledu mi dakle pozdravljamo sudačno uglavljeni sporazum, ali moramo zamjeriti ***načinu, KAKO*** SE JE DOŠLO DO KONFERENCE. (nRNL,R,103:1)

Izostavljanjem antecedenta u (54)-(57) smanjila bi se jasnoća i prouzrokovala dvosmislenost.

Korpus sadrži i nekoliko primjera u kojima se priložni relativizator *kako* koristi umjesto zamjeničkog relativizatora *kakav*:

(58) No čovjek je odavna zamislio, da ima ***osim relativnih i ograničenih duhova***, *KAKO* SU U LJUDI, još i duh absolutan /.../. (zFM:3)

(59) Nu ne izpitujmo nutrnjost, nego uzmimo ***stvari*** *KAKO* JESU. (nH,Z,252:1)

(60) /.../ da bi potvrdio kraljevstvu bosanskome ***stare međe***, *KAKO* SU MU BILE ZA BANA KULINA (1180.-1204.), a u prvom redu one prema Ugarskoj. (zFŠ:3)[16]

Kad bi se antecedent u (58)-(60) izostavio, čitava konstrukcija postala bi neprihvatljiva.

U nekoliko primjera *kako*, pokrivajući značenje 'kojim imenom', uvodi umetnutu rečenicu, koja se jednostavno može preoblikovati u sintaktički nezavisnu rečenicu. *Kako* formalno vrši funkciju priložne oznake načina u relativnoj rečenici. Izostavljanje antecedenta u tim primjerima učinilo bi iskaz neprihvatljivim:

(61) To tumačenje pripada također ***među "machine de querre"***, *KAKO* TANNERY NAZIVA GALILIJEVE DOKAZE ZA ROTACIJU ZEMALJSKU. (zSŠ:179)

(62) ***Hydropolyp i Hydromedusa***, *KAKO* ĆEMO ZVATI PROTOTIPE POLIPOIDNIH I MEDUZOIDNIH OBLIKA, razlikuju se među sobom svojom spoljašnošću vrlo znatno /.../. (zJH:69)

(63) Na taj ***"Kašteo"***, *KAKO* GA BAKRANI ZOVU, prislanjaju se "Vela vrata" /.../. (zDF:385)

[16] Za veznik ***a*** Raguž (1994: 119) kaže da za razliku od veznika ***i*** vezuje samo rečenice, a ne i riječi. Već sljedeća rečenica koju je napisao nakon te tvrdnje opovrgava je: "Dakle, imamo dva ***i***, a samo jedan ***a***." U toj rečenici, kao i u primjeru (60), veznik ***a*** povezuje riječi, kao i u *On je star a vitalan*.

6.3.2. Rečenice s formalnim antecedentom

Kao i ispred rečenica uvedenih prilogom *gdje* ili prilogom *kad* tako i ispred rečenica uvedenih prilogom *kako* pojavljuje se formalni antecedent. Najčešće je to prilog *onako*. Takvi primjeri imaju ista svojstva kakva su već navedena za primjere s formalnim antecedentom i prilogom *gdje* ili *kad*.

(64) /.../ jer je svaki čovjek dosta razborit, da udesi ležaj *onako* *KAKO* MU JE UDOBNIJE. (nN,Z,178:3)

(65) Dalji razvoj ide po Allmannu *onako*, *KAKO* JE TO OPISAO I AGASSIZ. (zJH:72)

Leksički je prilog *onako* zališan, a formalno vrši funkciju priložne oznake načina u nadređenoj rečenici. Njegovo izostavljanje u većini je slučajeva moguće, no ponekad bi smanjilo jasnoću i uzrokovalo dvosmislenost, npr. u (65).

6.3.3. Rečenice bez antecedenta (slobodne)

Relativne rečenice bez antecedenta uvedene prilogom *kako* neposredne su odredbe glagola nadređene rečenice te vrše funkciju priložne oznake načina. *Kako* u njima pokriva značenje 'na način kako', 'na način na koji'.[17] Po svojim formalnim svojstvima ove rečenice jednake su već opisanim rečenicama bez antecedenta uvedenim pomoću priloga *gdje* i *kad*.

---

17 Lehmann (1984: 324) navodi da mogućnost ovakve parafraze, u kojoj je odnosnost eksplicitna, potvrđuje da su i priložne rečenice bez antecedenta relativne rečenice.

(66) Sada imamo pozornost svratiti na homologiziranje dijelova Hydropolypa i Hydromeduze, *KAKO* JE TO ALLMAN NA TEMELJU SVOJIH ISTRAŽIVANJA PROVEO. (zJH:72)

(67) Nova vlada nastojat će, da se provede revizija ustava, *KAKO* TO IZISKUJE IZKUSTVO KAO I POTREBA MIRA U POLITIČKOM ŽIVOTU I USREDOTOČENJE ZAKONODAVNE MOĆI. (nNO, O,21:2)

(68) /.../ po kojem ima umotvor biti puka slika i prilika pojedinačnoj zbiljskoj stvari, *KAKO* SE ONA PRIKAZUJE OSJEĆAJU OPAŽALACA /.../. (zFM:7)

Kad je rečenica preponirana, tada se nakon nje ponekad pojavljuje korelativ. On ima demarkativnu ulogu i ističe proporcionalnost načina radnje u nadređenoj i u relativnoj rečenici:

(69) *KAKO* JE S PROMETOM I TRGOVAČKOM GRANOM, *tako* je i s obrtom i poljodjelstvom. (nNO,O,1:5)

(70) Ali ovo posljednje *KAKO* SE RODILO U PRIVATNOM KRUGU, *tako* u privatnom krugu i umire, zaboravlja se i nestaje. (nRNL,R,103:1)

6.3.4. REČENICE S REČENIČNIM ANTECEDENTOM

Posebnu grupu primjera čine rečenice u kojima *kako* upućuje na sadržaj čitave nadređene rečenice. Takvim upućivanjem prilog *kako* sličan je zamjeničkom relativizatoru *što*$_{S*}$ (koji također ima rečenicu za svoj antecedent i također ne može biti zamijenjen relativizatorom *koji*; osim toga, oba tipa rečenica uvijek se mogu jednostavno preoblikovati u nezavisne rečenice), ali se i razlikuje od njega: *kako* formalno vrši funkciju priložne oznake načina u relativnoj rečenici, a *što*$_{S*}$ vrši druge funkcije, prvenstveno subjektnu

i objektnu; to utječe da se uz *kako* u relativnoj rečenici može pojaviti *to*, kao u (71) i (72), a uz *što*$_{S*}$ se ne može u relativnoj rečenici pojaviti *to*.

(71) /.../ na nj je pristala i čitava država, *KAKO* TO JAVLJA DNE 27. JUNA SAVJETNIK KRALJIČIN JURAJ KNEZ KRBAVSKI /.../. (zFŠ:34)

(72) /.../ a ne, *KAKO* BI TO PO AGASSIZU IMALO BITI, pasivno kao mjesta na kojima je izostalo sraščivanje /.../. (zJH:73)

(73) Radili su, *KAKO* SE POKAZUJE na dobro i katoličkog i pravoslavnog djela pučanstva, da baš uzmemo tu distinkciju. (nRNL,R,103:1)

6.4. PRILOŽNI RELATIVIZATOR *KOLIKO*

Priložni relativizator *koliko* u središnjem korpusu uvodi samo 0,5% relativnih rečenica. Takve rečenice su količinske odredbe, a *koliko* u njima najčešće pokriva značenje 'u onoj mjeri u kojoj', v. (74)-(76).[18]

(74) /.../ a *za rad oko svega toga*, *KOLIKO* SE TIČE FILOZOFIČKIH DISCIPLINA, mogli bi se pridobiti srednjoškolski profesori filozofičke propedeutike. (pLJ:26-27)

(75) /.../ dade *čitav "Rječnik"*, *KOLIKO* GA JE DOSAD IZIŠLO. (pLJ:24-25)

(76) Odobrava se *predložena osnova proračuna za g. 1906.*, *KOLIKO* SE TIČE POSALA OVOGA RAZREDA. (pLJ:24)

(77) /.../ da će na odbranu dalmatinske obale staviti *toliko oružanih brodova*, *KOLIKO* ĆE U ISTU SVRHU OPREMITI UGARSKA /.../. (zFŠ:29)

---

18 Budući da se količinske rečenice u gramatikama navode kao podvrsta načinskih (v. npr. Barić i dr. [2]1990: 346; Mrazović & Vukadinović 1990: 399; Katičić [2]1991: 218-220) obuhvaćene su u ovoj knjizi i one nazivom *načinske rečenice*.

U (74)-(77) relativna rečenica je odredba imenice, a preko nje se povezuje i s glagolom nadređene rečenice. Upotrebom priloga *toliko* uz imenicu u antecedentu, kao u (77), ističe se proporcionalnost količine referenata za koje se vezuje radnja nadređene rečenice s količinom referenata za koje se vezuje radnja relativne rečenice. Parafraza antecedenta i relativizatora u (77) bila bi *u onoj mjeri oružanih brodova u kojoj (mjeri)*. To pokazuje da u primjerima (74)-(76) *koliko* svojim značenjem pokriva *toliko koliko* (*toliko* = 'u onoj mjeri', *koliko* = 'u kojoj mjeri').

Rečenice s formalnim antecedentom i rečenice bez antecedenta uvedene prilogom *koliko* jednakih su formalnih svojstava kao kad ih uvode prilozi *gdje, kad* ili *kako*.

6.5. VEZNIČKI RELATIVIZATORI *GDJE* I *KAKO*

U dosad navođenim primjerima relativnih rečenica s imeničkim antecedentom priložni relativizatori imaju i funkciju veznika i sintaktičku funkciju unutar relativne rečenice. Samo u manjem broju relativnih rečenica s imeničkim antecedentom relativizatori *gdje* i *kako* imaju funkciju veznika, ali ne i sintaktičku funkciju unutar relativne rečenice. Stoga ih u takvim primjerima, izdvojenim u ovo poglavlje, smatram veznicima, a ne prilozima.[19]

(78) Ima još kojekakvih potankosti, kao dočekivanje Stadlerovaca, *veliki trošak grada Zagreba za doček Bečana,* *GDJE* JE ODREDJENO

[19] Za *gdje* i *kako* navedeno je i u Anićevu *Rječniku* (1991: 160, 249) da se mogu dvostruko kategorizirati: prilozi su, ali u određenim primjerima su veznici.

25.000 K, dok isti Zagreb nema za Družbu Ćirila i Metoda ni 1000K. (nRNL,R,105:1)

(79) /.../ da će mu ostati vladanje netaknuto, naime ***u onom stanju i opsegu***, *KAKO GA* JE IMAO U DOBA SMRTI BANA STJEPANA KOTROMANIĆA /.../. (zFŠ:12)

Gdje i ***kako*** u (78) i (79) mogu biti zamijenjeni relativizatorom ***koji***, no ***koji*** bi osim funkcije veznika vršio unutar tih rečenica funkciju prijedložnog objekta, (78), odnosno funkciju direktnog objekta, (79). U ovim primjerima ***gdje*** i ***kako*** mogu biti zamijenjeni i nesklonjivim, vezničkim relativizatorom ***što***$_N$ (u primjeru 78, gdje se radi o funkciji prijedložnog objekta, taj relativizator bi ipak bio teže prihvatljiv). Kao što je već rečeno, za upotrebu nesklonjivog relativizatora ***što***$_N$ karakteristično je da se u kosim padežima zajedno s njim pojavljuje lična zamjenica, koreferencijalna s antecedentom, koja svojim oblikom pokazuje sintaktičku funkciju antecedenta u relativnoj rečenici. Belić (1954: 6) i Stevanović ([8]1978: 350) navode da isto pravilo o upotrebi lične zamjenice vrijedi i za veznike ***gdje*** i ***kako***. To i jest tako npr. u (79), međutim u (78) lične zamjenice nema iako bi iskazivala funkciju prijedložnog objekta. Upravo za funkciju prijedložnog objekta Browne (1986: 32) kaže da lična zamjenica uz relativizator ***što***$_N$ nije izostavljiva čak ni kad se odnosi na nešto neživo. I zamjena relativizatora ***gdje*** relativizatorom ***što***$_N$ potvrđuje da se uz ***što***$_N$ u istom primjeru lična zamjenica mora pojaviti da bi primjer bio bar donekle prihvatljiv, v. (80). To bi značilo da u (78) lična zamjenica nije upotrijebljena uz veznik ***gdje*** premda bi se uz veznik ***što***$_N$ morala upotrijebiti.

(80) * ***velik trošak grada Zagreba za doček*** *Bečana*, ***što*** je ***Ø*** određeno 25000 K

? ***velik trošak grada Zagreba za doček*** *Bečana*, ***što*** je ***za njega*** određeno 25000 K

Prvenstveno se u literaturi *gdje* i *kako* razmatraju kao veznici kad nadređena rečenica sadrži glagol opažanja.[20] Ističe se da je posebnost takvih rečenica u njihovoj dvostrukoj sintaktičkoj vezi - povezane su i s glagolom nadređene rečenice i s imeničkim antecedentom, pa su stoga ujedno i objektne (izrične) i atributne (relativne):[21]

(81) Kroz bjeloću pozlaćene pjene vidio si ***ružičastu put*** *GDJE* SE SAVIJA U ŠARENO KLUPKO, *GDJE* TONE i pomalja se /.../. (kIV:24)

(82) Tu vidimo ***na gusto sredjane struje neke bliedo žućkaste smedje tvari***, *KAKO* SE VUKU U PAROVIH, *KAKO* SE RAZNO ZAVIJAJU ili gomilaju, *KAKO* SE CIEPAJU i diele na sitnije struje, i *KAKO* SE NEOPAZICE GUBE U NEKOJ SVJETLIJOJ TVARI /.../. (zMK:63)

(83) Iza sela se pomicale spodobe visoke, čudne i čula se zvonca, ***ona sitna, glasna zvonca***, *KAKO* NA MAHOVE SAD SLABIJE, SAD JAČE CINKAJU.[22] (kIK:1)

Dokaz za istovremenu objektnost i atributnost zavisnih rečenica u (81)-(83) jest mogućnost međusobnog zamjenjivanja mjesta imeničkog antecedenta i veznika, čime se naizmjence potvrđuje objektna i atributna funkcija rečenice:

(84) vidio si [gdje se ružičasta put savija]

(85) vidio si ružičastu put [gdje se savija]

[20] V. npr. Stevanović (1939; [5]1991: 827, 830, 864-869), Florschütz ([4]1940: 150), Derossi (1966-67), Dmitriev (1972), Kovačević (1985), Raguž (1991).

[21] Ovaj zaključak iznose Stevanović (1939: 207; [5]1991: 827, 830, 864-869), Derossi (1966-67: 14), Dmitriev (1972: 272-274), Kovačević (1985: 131).

[22] U ovom primjeru uslijed pasivne preoblike izmijenjena je sintaktička funkcija objekta u sintaktičku funkciju subjekta.

Dok u (84) sadržaj direktnog objekta iznosi prizor kao cjelinu - *vidim* [*GDJE/KAKO x radi*] - u (85) je iz cjeline prizora jedan element izdvojen u direktni objekt i time naglašen - *vidim X* [*gdje/kako radi*].

Dvostruku sintaktičku povezanost rečenica poput (81)-(83) pokušava osporiti Raguž (1991). Međutim, njegove tvrdnje nisu dosljedne: u uvodnom dijelu rada navodi da sumnja u atributnost (relativnost) takvih rečenica, nekoliko stranica kasnije i izričito kaže da nisu relativne rečenice, da bi pri kraju rada odstupio od svoga stava ("ako bi se i one u nekom smislu mogle uzeti za relativne, tu je relativnost svakako drugačijega tipa", "ako smo uvjetno rekli za veznike *kako* i *gdje* da su nekako 'relativni'") i da bi u samom zaključku jednu za drugom izrekao kontradiktorne tvrdnje o tim rečenicama - "ne može biti riječi /!/ o odnosnim rečenicama. Kako i u kojem smislu su i to /!/ relativne rečenice, odnosno relativni veznici, o tome smo upravo u ovome nastavku i govorili /.../ s uvjerenjem da jest /!/ o nekoj relativnosti riječ."[23]

Veznički relativizatori *gdje* i *kako* navode se u literaturi kao dio grupe vezničkih relativizatora u kojoj su još i veznici *da* i *te*.[24] Iz analize korpusa vidljivo je da

---

23 Raguž (1991: 217, 232, 237, 239). Osim toga, Raguž izriče nekoliko netočnih tvrdnji o relativizatorima: kaže (na str. 221) o tipičnim relativizatorima da ne mogu za antecedent imati enklitički oblik lične zamjenice, no među primjerima analiziranim u ovoj knjizi *ima IH KOJI POKAZUJU* da (naj)tipični(ji) relativizator *koji* može imati za antecedent enklitički oblik lične zamjenice (npr. *ih*, v. u knjizi str. 68); kaže (na str. 239) da veznici *gdje, kako* i *da* pripadaju zavisnoj rečenici kao i relativizatori - no veznik ne pripada relativnoj rečenici kao zamjenički ili priložni relativizatori jer oni vrše unutar relativne rečenice sintaktičku funkciju, a veznik ne vrši.

24 V. npr. Maretić (1888: 1, 5), Stevanović (1939), Florschütz ([4]1940), Belić (1950: 232), Dmitriev (1972), Friedman (1972: 43), Kovačević (1985), Raguž (1991). Analiza korpusa u ovoj

se, za razliku od *gdje* i *kako*, koji se koriste veoma rijetko, *da* i *te* ustvari i ne koriste kao relativizatori. *Da* bi se mogao promatrati kao relativizator u rečenicama tipa *to je takav čovjek da ga samo možeš poželjeti*, dok *te* zvuči neprihvatljivo i u jedinom primjeru u kojem se pojavljuje kao relativizator:

(86) *Na poziv, TE* JE ODBOR ZA PUČKU KUHINJU RAZASLAO DUBROVČANIMA U TUGJINI, stigla je ovih dana od g. Iva Kurtele iz Cerro de Pasco svota od Solesa u srebru 166.=K 392,98. (nD,D,2:3)

Upotreba relativizatora *te* vezana je za područje Crne Gore.[25] Stoga ne iznenađuje da ovaj jedini primjer s relativizatorom *te*, očito dijalektalno uvjetovan, pronalazimo u dubrovačkim novinama. Nepojavljivanje veznika *te* kao relativizatora i neprihvatljivost jedinog primjera u kojem ima takvu ulogu potvrđuje tvrdnju I. Pranjkovića (1980-81: 157; 1986: 12; 1993: 81, 92) da u suvremenom standardnom hrvatskom jeziku *te* uopće ne funkcionira kao veznik zavisnih rečenica.[26]

knjizi pokazuje da se neusporedivo više od svih veznika iz te grupe upotrebljava kao relativizator veznik *što*$_N$.

25 Podatak iz Friedman (1972: 46) i Pranjković (1993: 82).

26 Katičić ([2]1991: 198), međutim, navodi da se *te* koristi jednako kao i *koji*: "Kao zamjenička riječ pri odnosnom uvrštavanju javlja se i odnosni prilog *gdje* i veznički prilog *te* u istoj službi kao odnosna zamjenica *koji*." No, ako u bilo kojem primjeru pokušamo na mjesto relativizatora *koji* staviti *te*, vidimo da navedena tvrdnja ne stoji (to se može provjeriti na svim primjerima iz korpusa) te da se radi o arhaičnoj i dijalektalno ograničenoj, a u suvremenom standardnom jeziku neprihvatljivoj upotrebi (jedini primjeri koje Katičić navodi pripadaju pjesničkom jeziku: "A Turčina ako još imade / Gdjegod koga ter se vlaha boji" /I. Mažuranić/ i "I s glavom oborenom / Kao onaj te za majkom tuguje" /D. Tadijanović/, a za pjesnički jezik je poznato da su u njemu odstupanja od standardnog najveća).

7. EKSTRAPONIRANA RELATIVNA REČENICA

Kao što je već na početku knjige rečeno, kontaktni položaj antecedenta i relativizatora jedno je od svojstava tipične relativne rečenice. Uslijed uobičajenosti upravo kontaktnog položaja on je istovremeno i znak da ulogu antecedenta relativne rečenice ima ona riječ koja se nalazi neposredno ispred relativizatora. Kongruencija zamjeničkog relativizatora s tom riječi potvrđuje da su povezani u odnos antecedent-relativizator. No, kongruencija biva i jedinim formalnim znakom za utvrđivanje antecedenta kad se odstupi od navedenog svojstva tipične relativne rečenice, kada kontaktni položaj antecedenta i relativizatora izostane uslijed *ekstraponiranja* relativne rečenice (npr. *Vidjela sam papigu na drvetu pored voćnjaka* KOJA DOBRO LETI).

Termin *ekstrapozicija* uveo je Jespersen 1933. g. za označavanje pojavljivanja riječi ili sintagme izvan njezinog uobičajenog mjesta u rečenici.[1] Kasnije je termin još preciziran, tako da Crystal (1988: 61) definira ekstrapoziciju kao "termin kojim se u gramatičkoj analizi označava proces pomeranja (ili *ekstraponiranja*) elementa iz njegovog uobičajenog položaja u položaj na kraju ili blizu kraja glavne rečenice". Ekstraponiranom se stoga smatra ona relativna rečenica koja je iz svog uobičajenog položaja neposredno iza antecedenta pomaknuta u položaj na kraju ili blizu kraja nadređene

[1] Podatak iz Browne (1986: 97).

rečenice.[2] U literaturi, pogotovo u kroatističkoj, ne govori se mnogo o ekstraponiranim relativnim rečenicama. Od gramatika hrvatskog jezika ekstrapoziciju relativne rečenice spominju samo Maretić ([3]1963: 461) i Florschütz ([4]1940: 174). Maretić kaže da "relativna zamjenica može biti dosta odvojena od riječi na koju se proteže", što znači da ekstrapoziciju prihvaća kao standardni sintaktički oblik. Florschütz postupa jednako, s napomenom da između antecedenta i relativizatora "ne smije biti nijedna riječ istoga roda ili broja jer bi nastala dvosmislenost, sumnja".[3] U svojoj studiji o relativnim rečenicama Gallis (1956) ne spominje ekstraponirane rečenice premda govori o drugim manje učestalim tipovima relativne rečenice kakvi su npr. *slobodna relativna rečenica, preponirana relativna rečenica, relativna rečenica s inkorporiranim antecedentom*. Dmitriev (1966; 1967; 1970; 1973; 1978) iako u nizu svojih radova govori o relativnim rečenicama i, između ostalog, ističe da je kontaktni položaj antecedenta i relativizatora strukturna karakteristika relativnih rečenica, spominje kao narušavanje te karakteristike jedino isturenost dijela relativne rečenice ispred relativizatora, a ne spominje mogućnost narušavanja iste karakteristike ekstraponiranjem relativne rečenice. Maček (1986: 16) uspoređuje učestalost ekstraponiranja u hrvatskom i u engleskom jeziku te zaključuje da je

---

[2] Termin *ekstraponirana relativna rečenica* koriste npr. Ziw & Cole (1974: 773), Kuno (1974: 118), Downing (1978: 405), Emonds (1979: 234), Mallinson & Blake (1981: 316), Perkins (1982: 277), Lehmann (1984: 204-205), Tabakowska (1985: 41), Andrews (1985: 76), Maček (1986: 16), Browne (1986: 99), Prideaux & Baker (1986: 108), Cardinaletti (1987: 3), Melvinger (1987: 658-661), Goodluck (1989: 389), Smits (1990: 22), Modrzejewska (1990: 31; 1990a: 51), Schachtl (1992: 437, 440).

[3] Da dvosmislenost može biti problem kod ekstraponiranih rečenica i u engleskom jeziku navode Mallinson & Blake (1981: 326).

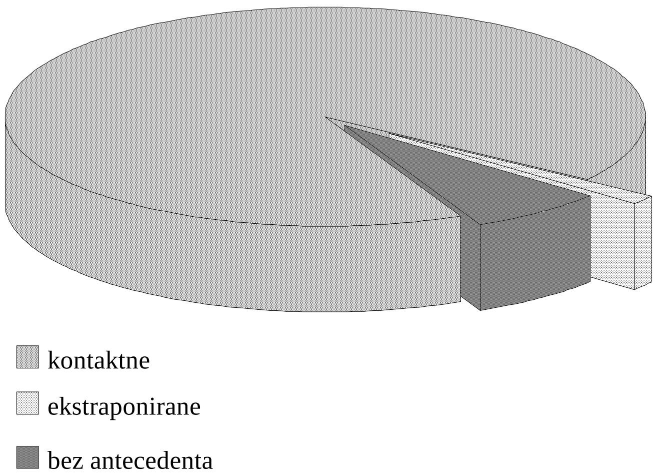
ekstrapozicija daleko rjeđa u hrvatskom nego u engleskom. Browne (1986: 99) također tvrdi da ekstrapozicija nije raširena u hrvatskom jeziku. On, osim toga, zapaža da postoji razlika među relativizatorima u primjenjivosti ekstrapozicije: jedini relativizatori kod kojih se ekstrapozicija nešto češće primjenjuje jesu imeničke zamjenice *što*$_S$ i *tko*, čiji antecedenti ne mogu biti imenice. Kod relativizatora čiji antecedenti su imenice (takvi relativizatori su npr. *koji*, nesklonjivi *što*$_N$) ekstrapozicija se primjenjuje izuzetno rijetko. Melvinger (1987: 658-661) smatra otvorenim pitanje koliko su za suvremeni standardni hrvatski jezik tipične ekstraponirane rečenice s relativizatorom *koji*. O ekstraponiranim rečenicama kaže da su konstruirane u skladu s jednim od temeljnih načela *razgovorne* sintakse - s načelom *linearnog dinamizma* - te da se izostanak kontaktnog položaja antecedenta i relativizatora kao formalno-gramatičkog pokazatelja subordinacijskog odnosa nadoknađuje u usmenom razgovornom jeziku odgovarajućim naglaskom i pauzom. Razumijevanje takvih rečenica može biti otežano kad se prenesu u pisani oblik. Pokazuje da su u jeziku prve polovine prošlog stoljeća, koji je svojom sintaksom bio bliži usmenom razgovornom jeziku, ekstraponirane relativne rečenice bile česte. No, s jačanjem gramatičke formalizacije, koja dolazi s jačanjem utjecaja pisanog jezika, smanjuje se upotreba ekstraponiranih relativnih rečenica. Rezultat da broj ekstraponiranih rečenica opada kroz stoljeća dobio je i Montgomery (1989: 131-137) uspoređujući prijevode Biblije na engleskom jeziku od 14. st. (28,6%) do 20. st. (15%). Ovakvo stanje podudara se s opisom stanja općenito za indoevropske jezike, koje daje Kurzová (1981: 19-20). Ona navodi da je u prošlosti indoevropskih jezika distaktnost antecedenta i relativizatora bila uobičajenija - antecedent je često bio odijeljen od relativizatora čak i glagolom

nadređene rečenice. Danas, u formaliziranoj strukturi suvremenih indoevropskih jezika kontaktni položaj antecedenta i relativizatora je pravilo, tvrdi Kurzová. Od tog pravila odstupa se jedino u nerestriktivnim relativnim rečenicama, i to vrlo ograničeno.[4] Između antecedenta i relativizatora može doći samo antecedentu podređeni član koji pripada istoj nominalnoj sintagmi, npr. genitiv ili drugi tip odredbe. Schachtl (1992: 437) također tvrdi da je funkcionalna razlika između restriktivnih i nerestriktivnih relativnih rečenica važna za mogućnost njihovog ekstraponiranja. Lehmann (1984: 204-205) smatra da postoje dva razloga za primjenu ekstrapozicije: *formalni* - u slučajevima kada bi kontaktni položaj antecedenta i relativizatora doveo do vrlo kompleksne strukture;[5] *tekstosemantički* - u slučajevima kada u izgradnji funkcionalne rečenične perspektive relativna rečenica sadrži remu. Za ekstraponirane rečenice kaže da su u nekim jezicima često nerestriktivne. Budući da se razlika između restriktivne i nerestriktivne relativne rečenice izražava uglavnom intonacijom na granici između antecedenta i relativizatora, ekstraponiranjem se onemogućava to izražajno sredstvo. Stoga se samo na osnovi konteksta može reći je li ekstraponirana rečenica restriktivna ili nerestriktivna.

[4] Zanimljivo je da Ziv & Cole (1974: 778) i Emonds (1979: 234-235) za engleski jezik navode kako se u njemu nerestriktivne relativne rečenice nikad ne ekstraponiraju. Tabakowska (1985: 42-43), naprotiv, navodi primjere ekstraponiranih nerestriktivnih rečenica na engleskom jeziku.

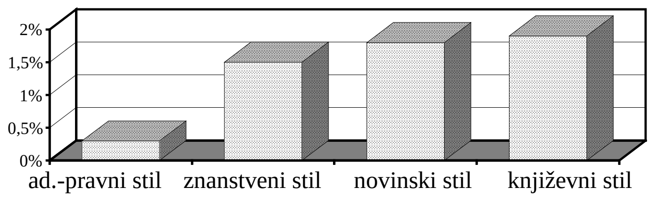
[5] Downing (1978: 405, 409) navodi da se ekstrapozicija primjenjuje kako bi se izbjeglo veće umetanje između članova nadređene rečenice. Za engleski jezik Kuno (1974: 130) pokazuje da se ekstraponiranjem ponekad izbjegne uklopljena rečenica koja bi otežavala percipiranje iskaza.

Središnji korpus koji sam analizirala pokazuje da ekstraponirane relativne rečenice prosječno čine 1,5% relativnih rečenica u pisanom jeziku naspram preko 90% relativnih rečenica u kontaktnom položaju s antecedentom (i još 7% relativnih rečenica koje uopće namaju antecedent pa se zato kod njih ne može ni promatrati kontaktnost/ekstraponiranost):

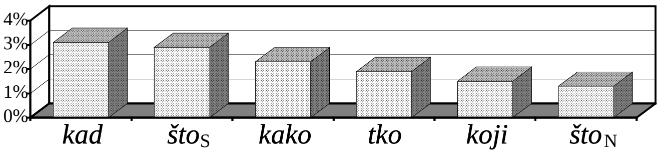
Ni u jednom funkcionalnom stilu ekstraponirane rečenice ne čine više od 2% relativnih rečenica (u korpusu razgovornog jezika 3%), dok u Reljkovićevu *Satiru* čine čak 16% svih relativnih rečenica, što ide u prilog tvrdnjama J. Melvinger i H. Kurzove da su ekstraponirane rečenice bile češće u starijem jeziku, koji je svojom sintaksom bliži usmenom razgovornom jeziku (evo nekoliko primjera iz *Satira*: *Csovik molli svoga novoga prijatelya, da shnyme blaguie,* *KOY DRAGE VOLYE KNYEMU PRISIDE* /str. 81/; *Neg od stabla onogasi yio,* *SHTOSAM TEBI BIO ZABRANIO* /str. 54/; *y u skullu onaku nedaiesh,* *GDIGA ONAI,* *ki valya da ucsi,* *SVOYM*

POSLOM Y DOBITKOM MUCSI /str. 77/; *csovik zovnu Satyra da snyme rucsa, KOY dok csovik zgotovi iexek, PRIPOVIDI NYEMU U VERSHE LIPOTU OD SLAVONYE* /str. 2/). Imamo li u vidu da se ekstraponiranost može promatrati samo kod relativnih rečenica koje imaju antecedent, koje nisu slobodne, a takvih je u korpusu suvremenog jezika 93%, a u *Satiru* 50%, razlika između suvremenog pisanog jezika i *Satira* još je drastičnija: od onih relativnih rečenica koje uopće mogu biti ekstraponirane, u *Satiru* je svaka treća ekstraponirana, a u suvremenom pisanom jeziku je svaka šezdeseta ekstraponirana. Osim što je na toliku zastupljenost ekstraponiranih rečenica u *Satiru* utjecalo to što je on pisan starijim jezikom i stilom bliskim razgovornom jeziku, znatno je utjecao i rimovani stih kojim je *Satir* pisan jer se pokazalo da je i u suvremenom pisanom jeziku zastupljenost ekstraponiranih rečenica najveća u pjesničkom jeziku. Po funkcionalnim stilovima učestalost ekstraponiranih rečenica u središnjem korpusu izgleda ovako:

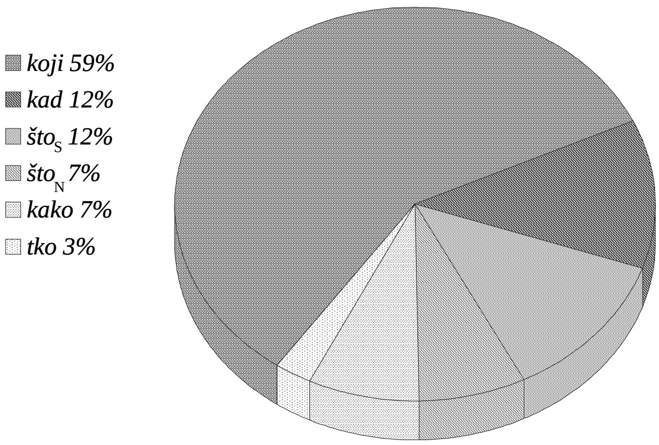

Iz dijagrama je vidljivo da se ekstrapozicija izbjegava u svim stilovima. Budući da ona može smanjiti jasnoću i uzrokovati dvosmislenost, nije neobično da od svih stilova pisanoga jezika ekstrapoziciju najviše izbjegava administrativno-pravni stil (0,3%). U ostalim je funkcionalnim stilovima postotak ekstraponiranih rečenica podjednak, s tim da je najveći u književnom stilu (1,9%, na što je utjecao rimovani stih iz pjesničkog jezika) i u novinskom stilu (1,8%, na što je utjecala

njegova bliskost govorenom jeziku), a zatim u znanstvenom stilu (1,5%, zanimljivo je da nijedna ekstraponirana rečenica nije pronađena kod šest autora iz prirodnih znanosti, nego samo kod autora iz društvenih znanosti). Što se tiče učestalosti ekstraponiranih rečenica među rečenicama uvedenim istim relativizatorom, sljedeći dijagram pokazuje da se ekstrapozicija doista nešto rjeđe primjenjuje uz relativizatore koji zahtijevaju imenicu u antecedentu (*koji*, *što*$_N$), kao što tvrdi i Browne:

No, budući da je zamjenica *koji* daleko najučestaliji relativizator u korpusu, ona i u ukupnom broju ekstraponiranih relativnih rečenica uvodi također najveći broj takvih rečenica:

7.1. RELATIVIZATOR *KOJI*

Iz primjera u korpusu vidljivo je da kod ekstraponiranih relativnih rečenica uvedenih relativizatorom *koji* uzrok distaktnosti antecedenta i relativizatora može biti glagol nadređene rečenice, neglagolski konstitutivni član nadređene rečenice, neglagolski član nadređene rečenice podređen antecedentu ili umetnuta struktura.

7.1.1. DISTAKTNOST UZROKOVANA GLAGOLOM NADREĐENE REČENICE

Korpus sadrži samo jedan primjer iz ne-pjesničkog jezika u kojem se glagol nalazi između relativizatora i imenice u ulozi antecedenta:

(1) O podne je stigao brzojav iz Tokija, da *28 obsadnih topova* bombardira Port-Artur, *KOJI* SU DO SADA BACILI 385 GRANATA. (nO,Z,250:3)

Uslijed razdvojenosti antecedenta i relativizatora u (1) dolazi do dvosmislenosti. Naime, sugovornik očekuje da je kontaktni položaj jedne imenice i relativizatora znak da se relativizator odnosi na tu imenicu. Kako se u (1) relativizator ne odnosi na imenicu pored koje stoji, a od pravog antecedenta još ga dijeli i glagol nadređene rečenice, sugovornik ne zna odmah na koju se imenicu iz nadređene rečenice relativizator, a time i čitava relativna rečenica, odnosi. Kongruencija relativizatora također ne rješava nedoumicu jer je oblik relativizatora takav da se može tumačiti kao izraz kongruencije bilo s jednom bilo s drugom imenicom. Tek sadržaj predikata relativne rečenice otklanja dvosmislenost. Ova ekstrapozicija, koja uzrokuje da čitava složena struktura djeluje neobično, uvjetovana je izgradnjom funkcionalne rečenične perspektive: ionako

prilično samostalna informacija iz nerestriktivne relativne rečenice ekstrapozicijom je još više osamostaljena i tako naglašena u najvećoj mjeri u kojoj to sadržaj zavisne rečenice može biti.

Ostali primjeri s glagolom između antecedenta i relativizatora *koji* ili pripadaju pjesničkom jeziku (2, 3, 4) ili se u antecedentu ne nalazi imenica (5, 6, 7, 8):

(2) /.../ što ju mori, ***Alah*** / znade / *KOJ* JEDINI ČITA SRDCA ZULEJKINA TAJNE JADE. (kAK:19)

(3) Na pjeni pjeska da si ***crtnju*** stvori, / *KOM* SJAJNU RIMA VLAST ĆE DA OBORI. (kAK:6)

(4) Ko predzidje kaurskog carstva ***strašan*** / ***narod*** tuj stražari / *KOGA* NIKAD SVLADO NIJE CAR SA SVOJIM' / JANJIČARI! (kAK:20)

(5) /.../ da će se ***malo tko*** naći u pokrajini, *KOJI* BI SE KLONUO SARADNJE S NJIMA. (nRNL,R,103:1)

(6) /.../ a tvrdo vjerujemo, da će daljnim našim djelovanjem opravdanost toga naslova i ***oni*** priznati, *KOJI* MU DANAS NISU SKLONI. (nNO,O,1:2)

(7) Ne treba da one srtaju prve u bojne redove, već će one biti zaledje i poticalo, te će ***svakoga*** nazvati kukavicom, *KOJI* BUDE HTIO UZMAKNUTI! (nRNL,R,105:1)

(8) Ne, ljuto se vara svaki; mi dapače ***svakoga*** osudjujemo, *KOJI* JE PROTI LIBERALIZMU. (nNO, O,21:2)

Kao u (1), i u (5) se između antecedenta i relativizatora nalazi osim glagola još i jedna imenica. Međutim, to u (5) ne izaziva dvosmislenost. Zahvaljujući kongruentnosti relativizatora *koji* s antecedentom, kontaktni položaj relativizatora s drugom imenicom ne povlači sa sobom pitanje da li se relativizator i odnosi na nju. U primjerima (5), (7) i (8) zanimljiv je antecedent jer njegovu ulogu ima imenička zamjenica *tko* odnosno *svatko*. Naime, nije uobičajeno da se *tko* ili *svatko* nađe u ulozi antecedenta rečenice uvedene pomoću *koji*.

Browne (1986: 34-35, 115) tvrdi da se te zamjenice uopće ne mogu pojaviti kao antecedenti relativizatora *koji*: "Only nouns (or personal pronouns) can be antecedents to *koji* /.../. Masculine singular demonstratives (*onaj, taj, ovaj*), the interrogative pronoun *(t)ko* 'who', and the corresponding indefinites (e.g. *svatko* 'everyone', *netko* 'someone', *nitko* 'no one', *itko*, *tkogod* 'anyone') do not allow *koji* and require *tko* as their relativizer." Premda u ovim primjerima antecedent nije ni imenica ni lična zamjenica već neodređena imenička zamjenica, kao relativizator se ipak javlja *koji*, a ne *tko*. Njegova upotreba pridonosi individualiziranju referenata. Dok *tko* ima općenitije značenje, *koji* je - već i zbog svojih različitih morfološko-semantičkih osobina u odnosu na *tko* (pokazivanje roda i broja) - određeniji. Stoga, kad se *koji* upotrijebi umjesto *tko*, "izričito je govora samo o jednom od (svih) onih na koje bi se /relativna zamjenica/ mogla odnositi".[6] O tim zamjenicama Křížková (1970: 40) kaže da u slavenskim jezicima (osim u bugarskom i makedonskom) tvore asimetričnu opoziciju, u kojoj je dominantni član zamjenica *koji*, čija sfera upotrebe je šira nego kod zamjenice *tko*. U primjeru (6) antecedent, iako također ne sadrži imenicu, različit je od antecedenata u (5), (7) i (8) utoliko što se u njemu imenica ipak podrazumijeva uz pridjevnu zamjenicu *oni*. Učinak ekstrapozicije u (5)-(8) jest emocionalna obojenost izričaja. Osim toga, postiže se posebna naglašenost ili antecedenta ili onog člana nadređene rečenice iza kojeg dolazi relativna rečenica. Sadržaj same relativne rečenice u (5)-(8) istaknut je svojim mjestom na kraju složene rečenice i svojom ulogom. Naime, on donosi informaciju koja je kriterij za određivanje referenata antecedenta. Zbog takve uloge njihovog sadržaja relativne rečenice u (5)-

[6] Katičić ([2]1991: 193).

(8) su restriktivne, što bi značilo da se ekstrapozicija ne primjenjuje samo na nerestriktivne rečenice kako tvrdi Kurzová.

Nakon analize rečenica u kojima je distaktnost antecedenta i relativizatora *koji* uzrokovana glagolom pokazuje se da, iako je za relativizator *koji* karakteristično da je njegov antecedent imenica, korpus sadrži veći broj primjera bez imenice u antecedentu u kojima je relativizator *koji* odvojen glagolom nadređene rečenice od antecedenta. Iz toga se može izvesti zaključak da se glagolom nadređene rečenice češće razdvaja relativizator *koji* od antecedenta koji ne sadrži imenicu nego od antecedenta koji sadrži imenicu.

7.1.2. DISTAKTNOST UZROKOVANA NEGLAGOLSKIM KONSTITUTIVNIM ČLANOM NADREĐENE REČENICE

U dva je primjera distaktnost antecedenta i relativizatora *koji* uzrokovana konstitutivnim članom nadređene rečenice koji nije glagol:

(9) Danas po podne primio je kralj *u audienciju* austrijskog ministra predsjednika baruna Bienertha, *KOJA* JE TRAJALA PET ČETVRTA SATA. (nRNL,R,104:2)

(10) Dne 2. februara položi na njihove ruke ponovno *prisegu vjernosti kraljicama* sedamdeset i pet zadarskih gradskih vijećnika, *U KOJOJ* OBEĆAŠE da će se /.../. (zFŠ:28)

Između antecedenta i relativizatora u primjeru (9) nalazi se nominalna sintagma u funkciji direktnog objekta. Time uzrokovana ekstraponiranost relativne rečenice čini složenu rečenicu u najmanju ruku neobičnom, ako ne i neprihvatljivom. Sadržaj relativne rečenice ekstrapozicijom je dodatno osamostaljen i nagla-

šen u tolikoj mjeri da se preoblika relativne rečenice u samostalnu rečenicu nameće sama po sebi kao najpogodniji izraz. Distaktnost antecedenta i relativizatora u primjeru (10), uzrokovana nominalnom sintagmom u funkciji subjekta, ne smanjuje prihvatljivost složene rečenice, nego omogućava da relativna rečenica uvede drugu zavisnu rečenicu a da se pritom ne umanji koherencija nadređene rečenice.

7.1.3. DISTAKTNOST UZROKOVANA NEGLAGOLSKIM ČLANOM NADREĐENE REČENICE PODREĐENIM ANTECEDENTU

Između antecedenta i relativizatora *koji* pojavljuje se u nekoliko primjera član nadređene rečenice koji je podređen antecedentu kao njegova odredba:

(11) Schlegel je onda poslao ***brzojav*** prof. Masaryku, *U KOM* MU JE JAVIO, da je Radanović pod prisegom potvrdio, da je svjedok Schmidt, koji svjedoči protiv Srba obtuženih radi veleizdaje, plaćen špiun Accurtiev i detektiv. (nRNL,R,104:2)

(12) /.../ te zaključi, da se otpreme ***poslanici*** spomenutim trgovcima po Bosni, *KOJI* ĆE IM DOSTAVITI REPUBLIČKI NALOG, da se nipošto nijedan od njih ne bi usudio ostati, ili se nastaniti po bosanskim tvrđama /.../. (zFŠ:16)

(13) Toma od Gorazde odnio je ***vijest*** u Napulj, *KOJOJ* SE KRALJ KARLO III. DRAČKI TAKO OBRADOVAO, da je odredio poslaniku dvjesta zlatnih forinta kao godišnji dohodak. (zFŠ:25)

Ekstraponiranjem relativne rečenice u (11)-(13) nije otežana razumljivost sadržaja složene rečenice, već je omogućeno da relativna rečenica uvede druge zavisne rečenice i da tako doprinese izgradnji diskursa. Dis-

taktnim položajem antecedenta i relativizatora istovremeno je učinjeno da osim relativne rečenice i rečenični član ispred nje funkcionira kao odredba antecedenta.

7.1.4. DISTAKTNOST UZROKOVANA UMETNUTOM STRUKTUROM

Korpus sadrži nekoliko primjera u kojima se umetnuta struktura, rečenična ili sintagmatska, nalazi između antecedenta i relativizatora:

(14) Lijepo razbiram na punoj mjesečini, kako se dolje prema jarku poput crne lavine kotrlja ***naš kokošinjac, svinjac, kočac*** - što li bijaše - ***IZ KOJEGA*** JAUČE ČOVJEK I ŽIVOTINJA i iz kojega eno izleti jedan moj plačidrug. (kAGM:14)

(15) /.../ a prema želji ovlaštenika i ***takove ustanove*** - kako je gore iztaknuto - ***KOJE*** SE ODOBRITI MOGLE NE BUDU. (pNKH:20)

(16) S toga su oni časovi, što ih je mogao proboraviti u kući zanimajući se s curicom, bili ugodni i puni ***od one sadržine*** - ako i u primitivnom obliku - ***KOJOM*** JE BADAVA POKUŠAVAO DA UZ MARIJU ISPUNI SVOJE DOMAĆINSTVO. (kVN:15)

(17) /.../ onda se nuždno mora doći do zaključka da su to bili ***drugi faktori***, a ne Mollinary, ***KOJI*** SU PRIEČILI UPRAVNO SPOJENJE VOJNE KRAJINE /.../. (nO,Z,250:1)

(18) U brzo stiže u Vislicu ***odgovor kraljice Jelisavete***, a donijeli su ga biskupi Mirko Cudar jegerski i Ivan čanadski, ***U KOJEM*** ONA ZAHVALJUJE NARODU POLJSKOMU NA VJERNOSTI /.../. (zFŠ:26)

Iz navedenih primjera uočljivo je da umetnuta struktura najmanje narušava učinak kontaktnog položaja

antecedenta i relativizatora te da su tako ekstraponirane relativne rečenice nešto brojnije. Među njima ima i restriktivnih rečenica, npr. (15) i (16).

7.2. RELATIVIZATOR *ŠTO*$_N$

Relativna rečenica uvedena nesklonjivim relativizatorom *što*$_N$ ekstraponirana je samo u tri primjera, od kojih jedan pripada pjesničkom jeziku. U sva tri primjera distaktnost antecedenta i relativizatora uzrokovana je glagolom nadređene rečenice:

(19) Pametnije bi uradio, da mi je ***cipele*** napravio, *ŠTO* SAM *IH* VEĆ ODAVNA NARUČILA. (nN,Z, 177:2)

(20) /.../ radi prošlosti naroda njezina, koji joj je ***tolike velikane*** dao, *ŠTO* SU MU SLAVU ŠIROM SVIJETA RAZNIJELI pa zemlju očuvali /.../. (zSS:prva)

(21) Još majke zadnji vrisak ***djece*** čule, / *ŠTO* S GLADA MRU POD KIŠOM VRELIH SUZA /.../. (kAK:6)

Odvojenost antecedenta od relativne rečnice u (19)-(21) pojačava emocionalnu obojenost izričaja.

7.3. RELATIVIZATOR *ŠTO*$_S$

U korpusu se ekstraponirana relativna rečenica uvedena sklonjivim relativizatorom *što*$_S$ pojavljuje u pet primjera. Tri primjera sadrže glagol između antecedenta i relativizatora, a u preostala dva primjera se između antecedenta i relativizatora također nalazi član predikata nadređene rečenice, koji, međutim, nije glagol nego pridjev ili imenica:

(22) /.../ da uzmogne na narodnom organizmu ***sve ono*** izliječiti, *ŠTO* JE NEZDRAVO I RAZNIM NEDOPUŠTENIM SREDSTVIMA ZARAŽENO. (nNO, O,21:2)

(23) /.../ da će i svršiti onako, kako *sve* svršava *ŠTO* NADBISKUP STADLER PREDUZME. (nD,D,2:3)

(24) /.../ da se još *ono* spasi, *ŠTO* SE DADE SPASITI. (nNO,O,21:1)

(25) Na Krtacu bijaše *sve* veličanstveno, *ŠTO* NAS *GOD* OKRUŽIVAŠE: od uzvisitoga Lovćena i časnoga krsta, što se nad njim visi, pak sve širom /.../. (zDF:191)

(26) Mi se samo pitamo mogu li ljudi oko "Hrvatske Slobode" nazvati *ovo* radosnom pojavom, *ŠTO* NAZIVA JULIUS PFEIFFER! (nRNL, R,103:1)

I među ovim relativnim rečenicama ima restriktivnih, (22)-(24), koje donose kriterij za utvrđivanje referenata antecedenta.

7.4. RELATIVIZATOR *KAD*

Korpus sadrži nekoliko ekstraponiranih relativnih rečenica uvedenih priložnim relativizatorom *kad*. Distaktnost antecedenta i relativizatora uzrokovana je ili glagolom ili nekom drugom riječi koja je član predikata nadređene rečenice:

(27) /.../ pak ipak to davno pitanje nemože se ni *sada* riešiti *KAD* DO TRI GODINE MORA SPLIT BITI SPOJEN SA BOSNOM. (nNO,O,1:2)

(28) /.../ jer se zna pouzdano, da su pregovori s Viscontijem za kćerku mu Valentinu *tek onda* započeli, *KAD* JE NADA NA UGARSKU ŽENIDBU IŠČEZLA. (zFŠ:34)

(29) Pošto je gosp. Žujović bio upravo *u ono vrijeme* ministar, *KAD* JE OVAJ UGOVOR SKLOPLJEN, mi mislimo /.../. (nD,D,2:2)

Ni u primjerima s priložnim relativizatorom *kad* ekstraponiranost ne isključuje restriktivnu ulogu relativne rečenice, npr. u (28) i (29).

7.5. RELATIVIZATOR *KAKO*

Kao ekstraponirana pojavljuje se i relativna rečenica uvedena priložnim relativizatorom *kako*. Njezinu odijeljenost od antecedenta u primjerima pronađenim u korpusu uzrokuje glagol nadređene rečenice:

(30) On može zbilju i svoju ideju *tako* da prikaže, *KAKO* SE ODRAZUJE U NJEGOVU DUHU I U NJEGOVIM ČUVSTVIMA /.../. (kJT:164)

(31) /.../ želimo, da od nih budemo u svakom pravcu doista *onako* poduprti, *KAKO* NJIMA SILE DOPUŠTAJU /.../. (nNO,O,1:2)

Ekstraponirane relativne rečenice u (30) i (31) ujedno su i restriktivne.

7.6. RELATIVIZATOR *TKO*

Relativna rečenica uvedena zamjeničkim relativizatorom *tko* ekstraponirana je samo u jednom primjeru. Između antecedenta i relativizatora *tko* nalazi se, kao što je to bio slučaj i u većini dosad navođenih primjera, glagol nadređene rečenice, što dovodi u pitanje naprijed navedenu tvrdnju Kurzove da distaktnost antecedenta i relativizatora ne biva u suvremenim indoevropskim jezicima uzrokovana glagolom.

(32) /.../ a uprava i odbor "Matice Hrvatske" u interesu reda i gospodarstva ne smiju odustati od ustanove, da se knjige "M.H." *nikomu* ne šalju, *TKO* GODIŠNJI PRINOS UNAPRED NE UPLATI. (nNO,O,1:6)

I u ovom, jedinom primjeru ekstraponirane relativne rečenice s relativizatorom *tko* relativna rečenica je restriktivna.

8. PARTICIP I RELATIVNA REČENICA

Jedna zanimljivost koja se može uočiti kad se promatraju izvori za središnji korpus jest da se u njima pojavljuju participi koji bi u današnjoj upotrebi bili potpuno neuobičajeni. Radi se o većem broju participa koji imaju funkciju atributa. Budući da i tipična relativna rečenica ima funkciju atributa, particip i relativna rečenica nalaze se u odnosu "suparničkih, konkurentskih" kategorija.[1] Takav njihov odnos dovodio je, kako dijakronijski pristup pokazuje, do širenja upotrebe jedne kategorije na račun druge. U starijim razdobljima svi slavenski jezici imali su četiri participa (aktiv i pasiv prezenta, aktiv i pasiv preterita). Danas samo ruski jezik ima sačuvan stari sistem participa.[2] Paralelno sa slabljenjem upotrebe pojedinih participa u slavenskim jezicima povećavala se upotreba relativnih rečenica. To znači da je relativna rečenica nadomještala one participe koji su joj bili funkcionalno ekvivalentni. Jednak proces zbivao se i u romanskim jezicima.[3] Usprkos potiskivanju kategorije participa, većina jezika zadržava i dalje obje ove mogućnosti za izraža-

[1] Vidi Gołąb (1972: 30), Kurzová (1981: 50). Analizirajući korpus njemačkog, francuskog, talijanskog i engleskog jezika Must (1972: 70) primjećuje da u prijevodima relativnu rečenicu najčešće zamjenjuje upravo particip od svih drugih mogućih atributa.

[2] Gołąb (1972: 30). Lehmann (1984: 157) za ruski jezik kaže da je particip u njemu konkurentska forma relativnoj rečenici, ali da njegova upotreba u ulozi atributa ipak podliježe mnogim ograničenjima, za razliku od upotrebe relativne rečenice u toj ulozi.

[3] Grickat (1975: 297-299).

vanje iste funkcije. To ne bi bilo u skladu s jezičnom ekonomijom kad bi particip i relativna rečenica bili potpuno sintaktički i semantički istovjetni. No, kao što Gołąb (1972: 30-31) zaključuje, particip i relativna rečenica iako su sintaktički sinonimi, nisu sintaktički i semantički istovjetni. Ako se npr. relativna rečenica zamijeni odgovarajućim participom, ostaje sačuvana njena osnovna funkcija, a to je funkcija atributa uz imenički antecedent. Međutim, takvom je zamjenom relativna rečenica lišena gramatičke predikacije i stoga gubi status rečenice. Samim tim i radnja (zbivanje, stanje) koja je prvo bila predstavljena kao nešto konkretno, u vremenu i prostoru, nakon uklanjanja relativne rečenice postaje nešto apstraktno, izvan vremena i prostora. Zamjena relativne rečenice participom dovodi do gubljena svojstava neposredno vezanih za glagol kao predikat. Zato relativna rečenica i odgovarajući particip nisu sintaktički i semantički jednaki. Zadržavajući obje ove kategorije u svom sistemu jezici zadržavaju mogućnost izražavanja iste radnje (zbivanja, stanja) na dva različita načina, koji uključuju različite semantičke konotacije. I Bagłajwska-Miglus (1991: 76) zaključuje da iako i relativna rečenica i particip izražavaju funkciju atributa, primjena participa u toj funkciji za razliku od primjene relativne rečenice podliježe kako sintaktičko-semantičkim tako i stilističkim ograničenjima. Budući da su kod participa neutralizirane opozicije jednog *verbum finituma*, particip je dvosmisleniji - određene informacije koje relativnom rečenicom bivaju eksplicitno izražene mogu se kad je umjesto nje upotrijebljen particip samo još iz konteksta rekonstruirati. U mnogim jezicima (npr. u njemačkom, engleskom, poljskom, talijanskom) particip se koristi prvenstveno u formalnijem stilu pisanog jezika, gdje dolazi do izražaja njegov kondenzacijski učinak - zbog svoje kratkoće prikladniji je od relativne rečenice za

izgradnju složenih pojmova. Ista autorica uspoređujući upotrebu participa u suvremenom talijanskom i poljskom jeziku zaključuje da se particip umjesto relativne rečenice koristi mnogo češće u poljskom nego u talijanskom jeziku.

Za hrvatsko jezično područje razlika u upotrebi participa nekad i danas vidljiva je npr. u jezičnoj analizi tekstova iz 15. i 16. stoljeća koju pruža V. Badurina-Stipčević (1992: 33, 41-42, 63-64). U tekstovima koje autorica analizira upotreba participa prezenta aktivnog u funkciji antributa mnogo je veća nego danas: *vrana SĘDEĆA; meju nima GLEDAJUĆIMA i ČUDEĆIMA SE; MISLEĆU b(la)ž(e)nomu An'tonu; LJUBEĆI; ĘVLAJUĆI SE; IMĘJUĆI; BĘŽEĆI; GIBLJUĆI* itd. Danas bi takvi participi bili neprihvatljivi kao atributi, umjesto njih koristi se u toj ulozi relativna rečenica: *vrana koja sjedi; među njima, koji gledaju i čude se; blaženi Anton, koji misli; koji ljubi* itd. Isti je slučaj i s nešto manjim brojem primjera upotrebe participa preterita aktiva I.: *všad'šu, skon'čav'še, vidęvši, umr'vši, pad'ši* itd. Izvori iz kojih sam prikupljala središnji korpus pokazuju da se ne mora ići toliko u prošlost da bi razlika u upotrebi participa i dalje bila vidljiva. U njima se također pojavljuju participi koji bi danas nužno morali biti zamijenjeni relativnom rečenicom:

(1) /.../ stvori poseban, samostalni odsjek za trgovinu, obrt i promet, koji bi imao da se brine za sve u spomenute privredne grane *spadajuće* poslove naše zemlje /.../. (nO,Z,250:3)

(2) /.../ a to vlastnicim, kojim je dopalo u dio eksploatirat se *imajuće* zemljište. (pSM:5)

(3) Preporučamo našu veliku bravarsku radionicu, u kojoj sve naručbe *zasjecajuće* u gradjevnu bravarsku struku, kao željezne ograde, balkoni, vrata, razne vrsti galendera, itd., veoma brzo,

solidno i uz umjerene ciene izradjujemo. (nRNL, R,103:3)

(4) /.../ i prate gibanje i djelovanje poznatih sumnjivih osoba, koje se za slučaj opravdanog uhićenja ili prevedenja predati imaju bez oklievanja neposredno redarstvenom povjereniku, ***nalazećem se*** na sajmištu uz opis učina, te uz potvrdu. (pNZN:13)

(5) Zapovjednik ukupne na sajmovnu službu ***došavše*** momčadi ima se za vrieme sajma /...= dvije relativne rečenice/. (pNZN:12)

(6) /...= dvije relativne rečenice/ odobrava i ostale tačke zaglavka ***tičućih se*** porezne općine /...= relativna rečenica/. (pSM:19)

(7) Koje čudo, što su ih ***igrajuća*** djeca i zapalila. (nNO,O,1:4)

Kao što pokazuju primjeri, često se particip koristi unutar složenih rečenica u kojima bi njegova zamjena relativnom rečenicom dovela do umetanja jedne relativne rečenice u drugu te do gomilanja relativnih rečenica. To ne samo da bi bilo stilski jednoličnije, nego bi dodatno produžilo složenu rečenicu i povećalo njezinu kompleksnost. Osim toga, izgubila bi se hijerarhija informacija koja je postignuta naizmjeničnom upotrebom participa i relativne rečenice - od dviju informacija koje su ravnopravne kad su izražene dvjema relativnim rečenicama, manje značajnijom postaje ona za čije se izražavanje iskoristi particip. Najviše primjera participa ima u administrativno-pravnom stilu, što znači da su tom stilu najčešće potrebni već spomenuti učinci koji se postižu upotrebom participa.[4]

[4] Govoreći o upotrebi participa umjesto relativne rečenice u njemačkom jeziku Clasen & Seip (1975: 139-140) zaključuju da je particip naspram relativne rečenice "/.../ noch mit stilistischen Zusatzinformationen befrachtet: Partizipialkonstruktionen, zumal ab einer gewissen Länge und Komplexheit, sind typisch für jenen

Širenje upotrebe relativne rečenice na račun upotrebe odgovarajućeg participa, koje je vidljivo ne samo kad se usporedi stariji jezik nego i kad se pogledaju tekstovi od prije osamdesetak godina, pokazuje da je relativna rečenica u našem jeziku veoma važna kategorija i da je gotovo sasvim potisnula svoju konkurenciju.[5]

'formalen' Stil, wie er in knappen Nachrichtentexten oder juristischer Sprache sein Wesen treibt."

[5] Možemo stoga s pravom završiti Mustovim riječima (1972: 234) da je relativna rečenica zajedničko dobro indoevropskih jezika i da im do danas služi kao jedno od najvažnijih sintaktičkih izražajnih sredstava: "Der Relativsatz ist gemeinsames Erbgut der indogermanischen Sprachen und dient ihnen bis heute als eines der wichtigsten syntaktischen Ausdrucksmittel."

ZAKLJUČAK

Na početku analize relativnih rečenica u ovoj knjizi izdvojena su i opisana svojstva vezana za relativnu rečenicu kakva se najčešće ostvaruje u različitim jezicima, uključujući i hrvatski, pa se stoga ta svojstva mogu smatrati svojstvima tipičnog, najučestalijeg predstavnika relativne rečenice: zavisna je rečenica; atribut je (adjektivnog tipa); to podrazumijeva da nadređena rečenica sadrži riječ, *antecedent*, na koju se relativna rečenica odnosi; antecedent je najčešće imenica; relativna rečenica sadrži *relativizator*, vezničko sredstvo; najučestaliji relativizator je relativna zamjenica; relativna zamjenica ima sintaktičku funkciju u relativnoj rečenici i iskazuje ju odgovarajućim morfološkim oblikom; u relativnoj rečenici sačuvana je za antecedent sintaktičko-semantička i pragmatička funkcija; antecedent i relativizator su u kontaktnom položaju, i to tako da je antecedent ispred relativizatora, koji se nalazi na početku relativne rečenice; iz toga proizlazi da je relativna rečenica iza riječi na koju se odnosi, *postponirana* je.

Premda su navedena svojstva izražena u najučestalijem tipu relativne rečenice, ona nisu ujedno i svojstva svih relativnih rečenica. Rečenica se može ostvariti kao relativna i bez nekog od nabrojanih svojstava. Koja svojstva moraju uvijek biti prisutna zavisi od jezika do jezika. U hrvatskom jeziku to su svojstva da je zavisna rečenica, da ima relativizator i da je u njoj sačuvana za antecedent sintaktičko-semantička i pragmatička funkcija. Ovakvim gledanjem na relativne

rečenice koriste se spoznaje tipološkog pristupa. Po njemu se i netipičniji predstavnici ne isključuju iz opisa jer se kategorije promatraju kao kontinuiteti sa svojim *fokalnim* predstavnicima.

Analiza nekoliko tisuća relativnih rečenica iz funkcionalno raslojenog korpusa suvremenog standardnog hrvatskog jezika pokazala je da se u njemu daleko najviše pojavljuju relativne rečenice koje imaju sva nabrojana svojstva. Pritom je najučestaliji relativizator zamjenica *koji*. Ona ima najširi raspon antecedenata, a prvenstveno su to imenice i lične zamjenice. Kad se ima u vidu da su upravo imenice vrsta riječi uz koju se atributi najčešće vezuju, te da je relativna rečenica najčešće atributna rečenica, onda frekvencija pridjevne zamjenice *koji* naspram imeničkih relativnih zamjenica koje ne mogu imati imenicu za svoj antecedent (*tko*, *što*$_S$) ne iznenađuje. Također ne iznenađuje što je mnogo frekventnija i od drugih pridjevnih relativnih zamjenica jer naspram njihove specijalizirane sematike posvojnosti (*čiji*), kvalitete (*kakav*) ili kvantitete (*koliki*) zamjenica *koji* ima najširu predmetno-poistovjećuju sematiku. Korpus pokazuje da se kod te zamjenice može evidentirati nekoliko zanimljivih promjena koje su u toku. Jedna od njih je širenje genitivno-akuzativnog sinkretizma i na muški rod za neživo u paradigmi te zamjenice (npr. GA *auto kojeg je progutao mrak* umjesto NA *auto koji je progutao mrak*). Razlog javljanju tog sinkretizma leži u potrebi da se razlika između subjekta i objekta morfološki nedvosmisleno iskaže. U tome nominativno-akuzativni sinkretizam oblika *koji* nije praktičan, nego se prednost daje genitivnom obliku *kojeg.* On rješava težnju govornika da morfološki nedvosmisleno izraze objekt, pogotovo što neutralni red riječi podrazumijeva da je na prvom mjestu u rečenici subjekt (na tom mjestu se u relativnoj rečenici nalazi relativna zamjenica). Budući

da se o širenju genitivno-akuzativnog sinkretizma u nekim drugim suvremenim slavenskim jezicima govori prvenstveno kod imenica, tim više ova pojava zaslužuje pažnju. Da je ona već u poodmaklom stadiju kod zamjenice ***koji*** vidi se po tome što je osim direktnog objekta zahvatila i prijedložni objekt te što je osim muškog roda zahvatila i srednji rod. Druga promjena tiče se posvojnog genitiva te zamjenice. Iz korpusa je vidljivo da se prije osamdesetak godina taj genitiv gotovo isključivo ostvarivao tako da stoji ispred imenice na koju se posvojnost odnosi (npr. ***čovjek kojega kuću...***), dok se danas sve češće ostvaruje stojeći iza imenice na koju se posvojnost odnosi (npr. ***čovjek kuću kojega...***). Time posvojni genitiv te zamjenice i po svom položaju postaje jednak posvojnom genitivu zamijenjene imenice. Kako se slavenski jezici međusobno razlikuju po tome kojem od navedenih položaja posvojnog genitiva daju prednost, ova pojava je vrijedna pažnje jer bi njen rezultat mogao biti da se hrvatski jezik prestane nalaziti među onim slavenskim jezicima koji čuvaju stari redoslijed posvojnog genitiva s relativnom zamjenicom na prvom mjestu.

Budući da su relativne rečenice uvedene pomoću *koji* najučestalije, na primjeru tih rečenica opisuje se utjecaj sastava antecedenta na ostvarivanje relativne rečenice kao restriktivnog ili kao nerestriktivnog atributa. Inače je zastupljenost restriktivnih i nerestriktivnih relativnih rečenica u pisanom jeziku podjednaka, kako se vidi iz analize korpusa. I po pojedinim funkcionalnim stilovima pisanog jezika razlika u zastupljenosti jednog i drugog tipa rečenice je neznatna. Malo restriktivniji je administrativno-pravni stil. To je razumljivo uslijed sadržaja tekstova iz tog stila, u kojima se veoma često nešto precizno određuje i razgraničava (npr. što tko smije, što tko ne smije, tko će biti kriv, a tko neće i sl.). Svojom restriktivnošću administrativno-

pravni stil je najbliži govorenom jeziku, a znatnija restriktivnost govorenog jezika može se objasniti time što se u govorenom jeziku općenito ljudi jednostavnije izražavaju i koriste kraće rečenične konstrukcije pa se zato mnoge rečenice koje bi se u pisanom jeziku ostvarile kao nerestriktivne relativne rečenice ostvaruju u govorenom jeziku kao nezavisne rečenice (stoga je broj nerestriktivnih relativnih rečenica u govorenom jeziku manji). Nasuprot administra-tivno-pravnom stilu nešto nerestriktivniji je među stilovima pisanoga jezika znanstveni stil. U znanstvenom stilu se više nego u drugim stilovima pojavljuju rečenice u kojima se, nakon što je referent već precizno određen, ipak još nude i dodatna objašnjenja i dodatne informacije o referentu. Iz korpusa je vidljivo da sastav antecedenta utječe na restriktivnost ili nerestriktivnost relativne rečenice. Kad je antecedent vlastito ime ili riječ kojom se označava unikatnost referenta, relativna rečenica biva nerestriktivna. Primjeri iz korpusa potvrđuju da i lična zamjenica u ulozi antecedenta utječe na tumačenje relativne rečenice kao nerestriktivne. Međutim, analiza također pokazuje da postoje i primjeri koji odstupaju od toga te da je u njima partitivni genitiv lične zamjenice djelovao u suprotnom smjeru, tj. utjecao na tumačenje relativne rečenice kao restriktivne. Iako je restriktivnost/nerestriktivnost relativne rečenice općenito rezultat uzajamnog odnosa više različitih činilaca, među kojima i činioci pragmatičke prirode imaju značajnu ulogu, ipak je moguće po važnosti izdvojiti ulogu formalnog konstituenta antecedentove sintagme - ***determinatora*** (pokazne, posvojne, opće, neodređene i odrične zamjenice te riječ *jedan*) - u ostvarivanju relativne rečenice kao restriktivne odnosno kao nerestriktivne. Analiza korpusa pokazala je da u velikom broju slučajeva postoji povezanost između prisutnosti pojedinog determinatora u antecedentu i restriktivnosti

odnosno nerestriktivnosti relativne rečenice. Pojedini determinatori utječu da se odredba koja iza njih slijedi u obliku relativne rečenice protumači kao restriktivna: pokazni determinatori *onaj, takav* i *onakav*, opći determinatori *svi* i *svaki*, neodređeni determinatori sa značenjem 'bilo koji' (*ikoji, kakav god* i sl.). S druge strane, pojedini determinatori utječu da se sadržajem ista odredba protumači kao nerestriktivna: pokazni determinatori *ovaj* i *taj*, svi posvojni determinatori (*moj, tvoj, njegov, njezin, naš, vaš, njihov, svoj*), neodređeni determinatori *neki* i *jedan*. Ponekad nad utjecajem determinatora može prevladati utjecaj nekog drugog činioca: brojnost i sadržaj odredbi u antecedentu, sastav i sadržaj relativne rečenice, znanje o izvanjezičnoj stvarnosti, bezlično upotrijebljen egzistencijalni glagol, najčešće glagol *imati*, koji upravlja antecedentom te partitivni genitiv antecedenta (ova dva posljednja činioca su uvijek u prilog restriktivnosti odredbe). Da determinatori pridonose restriktivnosti ili nerestriktivnosti relativne rečenice, potvrđuju i primjeri u kojima se relativna rečenica može tumačiti i kao restriktivna i kao nerestriktivna, a bez determinatora u antecedentu mogla bi se tumačiti samo kao restriktivna ili samo kao nerestriktivna.

Po frekventnosti nakon relativizatora *koji* slijede relativizatori *što*. U ovoj knjizi razdvajam sklonjivi relativizator *što* (*što*$_S$) od nesklonjivog relativizatora *što* (*što*$_N$) zbog razlike koju oni pokazuju u svojoj sklonjivosti, mogućnosti pojavljivanja s prijedlogom, funkciji, antecedentima i dr. Iz njihovih svojstava proizlazi da je *što*$_S$ zamjenica, koja i uvodi relativnu rečenicu (veznička uloga) i iskazuje sintaktičku funkciju antecedenta unutar relativne rečenice (zamjenička uloga). *Što*$_N$ nije zamjenica - ima vezničku, ali ne i zamjeničku ulogu. Zato se s njim pojavljuje lična zamjenica, koreferencijalna s antecedentom, koja na sebe preuzima

iskazivanje antecedentove sintaktičke funkcije unutar relativne rečenice. Dok je *izostavljanje* lične zamjenice uz *što*$_{N}$ neprihvatljivo u većini sintaktičkih funkcija (osim u funkciji subjekta, gdje je obavezno, te u funkciji direktnog objekta, gdje je samo ponekad dopušteno), dotle je ***dodavanje*** iste lične zamjenice uz *što*$_{S}$ uvijek neprihvatljivo. Zamjenički relativizator *što*$_{S}$ ima potpuno različite antecedente od zamjeničkog relativizatora *koji*, i jedan relativizator nije moguće zamijeniti drugim. Nasuprot tome, nesklonjivi (veznički) relativizator *što*$_{N}$ uvijek dolazi uz antecedente uz koje je moguće upotrijebiti i relativizator *koji*. Ali njegova upotreba je daleko uža od upotrebe relativizatora *koji*: korpus pokazuje da se u praksi relativizator *što*$_{N}$ koristi samo onda kad bi antecedent imao u relativnoj rečenici funkciju subjekta ili funkciju direktnog objekta. Zastupljenost tog relativizatora po funkcionalnim stilovima pokazuje da se s pravom za njega može reći da je stilska rezerva za *koji*: kako upotreba relativizatora *što*$_{N}$ malo poraste u pojedinom stilu, tako upotreba relativizatora *koji* malo opadne u tom istom stilu. U književnom stilu se *što*$_{N}$ najviše koristi jer se u tom stilu više nego u drugima pažnja posvećuje stilskom dotjerivanju, u koje je uključeno i izbjegavanje prečestog ponavljanja iste riječi, u ovom slučaju relativizatora *koji*. Nasuprot književnom stilu je novinski stil, u kojem je zbog dinamičnosti produkcije dnevnih novina istaknut zahtjev za bržim pisanjem, što otežava pažljivije stilsko dotjerivanje. Jedan manji broj primjera upotrebe relativizatora *što*$_{N}$ izdvojen je u zasebnu grupu jer u njima taj relativizator ima ulogu priloga *koliko* pa bi se i sam mogao smatrati prilogom.

Kod relativnih rečenica uvedenih mjesnim, vremenskim ili načinskim prilozima zamjeničkog porijekla može se pri analizi korpusa uočiti po nekoliko ti-

pova rečenica uvedenih istim prilogom, ali se odmah može postaviti i pitanje, oko kojeg stavovi lingvista nisu ujednačeni, da li svaki od njih ubrojiti u relativne rečenice. Da li je kategorijalno mjesno, vremensko i načinsko značenje zamjeničkih priloga dovoljno da se zavisna rečenica koju oni uvode smatra relativnom? Je li dovoljno to što se u takvim prilozima semantički može podrazumijevati i imenički antecedent i zamjenički relativizator, npr. *od kada* = *od trenutka u kojem*? Ako jest dovoljno, onda je svaka mjesna, vremenska i načinska rečenica ujedno i relativna rečenica. Nerazjašnjenosti u vezi sa statusom takvih rečenica proizlaze iz nedovoljnog vođenja računa o tome da odnosnost relativne rečenice, s jedne strane, i njezina priložnost, atributnost, subjektnost itd., s druge strane, nisu pojmovi iste razine. Odnosnost je nad-pojam, zasnovan na semantičkim i formalnim kriterijima, dok je priložnost, atributnost, subjektnost rečenice pod-pojam, zasnovan na funkcionalnom kriteriju. Tako da se mogu razlikovati atributne relativne rečenice od atributnih nerelativnih rečenica, subjektne relativne rečenice od subjektnih nerelativnih rečenica i, isto tako, priložne relativne rečenice od priložnih nerelativnih rečenica. U priložne relativne rečenice ubrajale bi se zavisne rečenice uvedene mjesnim, vremenskim i načinskim prilozima zato što ti prilozi, zamjeničkog porijekla, imaju velikim dijelom jednaka osnovna svojstva kao i zamjenice kad uvode relativnu rečenicu. Stoga ih je uvijek i moguće zamijeniti relativnom zamjenicom *koji.* Pritom za njihovu odnosnost nije bitno je li riječ na koju se odnose izražena ili ne jer se u njima podrazumijeva osnovno imeničko značenje mjesta, vremena ili načina i suodnos s tim značenjem (npr. *pao je* GDJE *je bilo klisko* = 'pao je NA MJESTU NA KOJEM je bilo klisko'; *došao je* KAD *smo se dogovorili*

= 'došao je U VRIJEME U KOJE smo se dogovorili'; ***pisao je*** KAKO ***se inače piše prijateljima*** = 'pisao je NA NAČIN NA KOJI se inače piše prijateljima'). Na jednak se način mogu parafrazirati i imeničke relativne zamjenice ***tko*** i ***što***$_S$ ('čovjek koji', 'stvar koja'), za koje je usuglašeno shvaćanje da uvode slobodnu relativnu rečenicu, pa je to još jedan razlog da se i rečenice bez antecedenta uvedene pomoću ***gdje***, ***kad*** i ***kako*** ubroje u slobodne relativne rečenice. Skupinu priložnih nerelativnih rečenica činile bi one rečenice koje nemaju spomenuta svojstva (pogodbene, uzročne, dopusne, namjerne i posljedične rečenice). Priložni relativizatori vrše, kao i zamjenički, i funkciju veznika i sintaktičku funkciju unutar relativne rečenice. Samo u manjem broju relativnih rečenica relativizatori ***gdje*** i ***kako*** vrše funkciju veznika, ali ne i sintaktičku funkciju unutar relativne rečenice. U takvim primjerima smatram ih veznicima (poput vezničkog nesklonjivog relativizatora ***što***$_N$), a ne prilozima. Veznički relativizatori ***gdje*** i ***kako*** navode se u literaturi kao dio grupe vezničkih relativizatora u kojoj su još i veznici ***da*** i ***te***. Iz analize korpusa vidljivo je da se, za razliku od ***gdje*** i ***kako***, koji se koriste veoma rijetko, ***da*** i ***te*** ustvari i ne koriste kao relativizatori. ***Da*** bi se mogao promatrati kao relativizator u rečenicama tipa ***to je takav čovjek da ga samo možeš poželjeti***, dok ***te*** zvuči neprihvatljivo i u jedinom primjeru, očito dijalektalno uvjetovanom, u kojem se u korpusu pojavljuje kao relativizator. Nepojavljivanje veznika ***te*** kao relativizatora i neprihvatljivost jedinog primjera u kojem ima takvu ulogu potvrđuje da u suvremenom standardnom hrvatskom jeziku ***te*** uopće ne funkcionira kao veznik zavisnih rečenica.

Do odstupanja od svojstava tipične relativne rečenice dolazi rijetko. Stoga većina odstupanja pridonosi stilskoj obilježenosti izraza te sa sobom donosi i ni-

jansu nekog dodatnog značenja - može povećati neodređenost, smanjiti jasnoću i sl. Budući da se funkcionalni stilovi jezika međusobno razlikuju po tome koliko se u pojedinom od njih npr. uopćeno piše, korpus je pokazao da se može točno pratiti povezanost učestalosti pojavljivanja relativnih rečenica u kojima odstupanje od nekog svojstva pridonosi tome. Od svojstva relativne rečenice koje se najčešće uvrštava u njenu definiciju (a to je: funkcija atributa uz antecedent) odstupa se u manjem broju primjera. To su primjeri kada se relativna rečenica ostvaruje bez antecedenta, te tada nema sintagmatsku funkciju atributa, već rečeničnu funkciju subjekta, priložne oznake ili drugu (usp. *Izletnici KOJI KRENU DANAS stići će sutra.* i *KOJI KRENU DANAS stići će sutra.*). Takve rečenice čine grupu ***supstantivnih*** ili ***slobodnih*** relativnih rečenica. Za njih je karakteristično da su im referenti neodređeni i da se referira uopćeno. Osim toga, takve rečenice su labavije vezane za kontekst, mogu se lako iz njega isključiti - dokaz tomu je da se pojavljuju u poslovicama. Stoga i same imaju nešto od poslovičnosti. Usporede li se funkcionalni stilovi, primjećuje se da postotak slobodnih relativnih rečenica nije jednak u svakom od stilova. Najniži je u administrativno-pravnom i u znanstvenom stilu, a najviši u književnom i u novinskom stilu. To znači da se u administrativno-pravnom i znanstvenom stilu najviše izbjegavaju neodređenost, uopćenost i poslovičnost, koje su svojstvene većini slobodnih relativnih rečenica. Usporedba zastupljenosti slobodnih relativnih rečenica u središnjem korpusu s njihovom zastupljenošću u starijem i u razgovornom jeziku potvrđuje da su takve rečenice karakteristične za razgovornu sintaksu te da ih ima sve manje prema suvremenijem jeziku jer je intelektualizirani jezik današnjih knjiških stilova nametnuo strogu gramatičku formalizaciju. Također ni svi relati-

vizatori ne sudjeluju podjednako u uvođenju slobodnih relativnih rečenica. Veznički relativizator *što*$_N$ uopće ne uvodi takve rečenice. Među zamjeničkim relativizatorima primjećuje se da su pojedini od njih upravo specijalizirani za uvođenje slobodnih relativnih rečenica. Osnovno obilježje koje je neposredno povezano s učestalošću pojavljivanja pojedinog zamjeničkog relativizatora u slobodnim relativnim rečenicama jest je li taj relativizator pridjevna ili imenička zamjenica. Tako pridjevna zamjenica ***koji*** daleko najčešće uvodi relativne rečenice s antecedentom, a izuzetno rijetko slobodne relativne rečenice. Nasuprot tome, imenička zamjenica ***tko*** daleko najčešće uvodi slobodne relativne rečenice, a kad se i pojavljuje vezana, onda je to samo s ***formalnim*** antecedentom (leksički praznom zamjenicom). Usporedimo li sve rečenice uvedene zamjeničkim relativizatorima i rečenice uvedene priložnim relativizatorima, vidimo da su rečenice uvedene prilozima šest puta češće bez antecedenta. Takva "nevezanost" priložnih relativizatora može se dovoditi u vezu s činjenicom da oni uvijek sa sobom donose kategorijalno mjesno, vremensko ili načinsko značenje. Stoga imenički antecedent koji bi imao okvirno isto značenje, a ne bi istovremeno pridonosio i konkretiziranju mjesta, vremena ili načina biva uz priložne relativizatore često suvišan. Korpus pokazuje još jednu zanimljivost: ***gdje*** češće nego ***kako*** i mnogo češće nego ***kad*** dolazi s imeničkim antecedentima. To ujedno znači da ***kad*** najčešće uvodi slobodne relativne rečenice, zatim slijedi ***kako***, a znatno manje od njih slobodne rečenice uvodi ***gdje***. Uzrok daleko češćoj nevezanosti vremena uz imenički antecedent može biti veća apstraktnost i univerzalnost vremena. Zato se relativna zamjenica ***koji***, koja po pravilu dolazi s imeničkim antecedentom, teže upotrebljava kao sastavni dio parafraza ***u vrijeme u koje***, ***u trenutku u kojem*** (pogotovo u prvoj od njih)

jer kao predmetna zamjenica naglašava predmetno-poistovjećujuće značenje, koje je u ovakvim sintagmama najčešće nebitno u odnosu na vremensko značenje. Univerzalnost, neraznolikost vremena čini nepotrebnim imenički antecedent i predmetno poistovjećivanje s njim, pa se u relativnim rečenicama s dodatnim vremenskim značenjem najčešće i ne koristi *koji*, nego prilog *kad*. Za razliku od vremena mjesto je konkretnije, materijalnije, raznolikije. Također se može zapaziti da se relativizator *kad* znatno češće koristi u razgovornom naspram pisanog jezika jer je potreba za izražavanjem vremenske semantike veća u razgovornom jeziku (no i u pisanom jeziku je relativizator *kad* nešto češći od drugih priložnih relativizatora). Unutar nadređene rečenice položaj slobodne relativne rečenice karakterističan je po tome što se ona jedina od relativnih rečenica (izuzevši još rečenice s inkorporiranim antecedentom) pojavljuje *preponirana* - čak polovina slobodnih relativnih rečenica je takva. Taj položaj jest markirano svojstvo ako se promatra naspram najučestalijeg tipa relativne rečenice (koji ima antecedent), koji je postponiran u odnosu na antecedent i samim tim interponiran ili postponiran u odnosu na nadređenu rečenicu. Ali ako se preponiranost promatra s obzirom na sintaktičku funkciju koju slobodna rečenica vrši, onda to nije markirani, već uobičajeni položaj. Naime, korpus pokazuje da se slobodna rečenica većinom nalazi na onom mjestu u nadređenoj rečenici koje je uobičajeno za njezinu sintaktičku funkciju, pa kad je ta funkcija npr. subjekt, što je čest slučaj, potpuno je nemarkirano što se slobodna rečenica nalazi na samom početku nadređene rečenice. Ako je sintaktičku funkciju slobodne preponirane rečenice potrebno iskazati i morfološkim sredstvima, tada se iza preponirane rečenice pojavljuje korelativna zamjenica, čiji nastavački morfem izražava funkciju. Osim toga, korelativna za-

mjenica anaforičkim upućivanjem na relativnu rečenicu ističe njezin sadržaj i naznačava granicu između relativne i nadređene rečenice.

Za razliku od relativnih rečenica s antecedentom i relativnih rečenica bez antecedenta, koje se mogu jasno jedne drugima suprotstaviti i s obzirom na njihovu sintaktičku funkciju koju izraženost/neizraženost antecedenta sa sobom povlači, ima relativnih rečenica koje bi se mogle opisati kao "prijelazne" jer se po svojim svojstvima nalaze između najučestalijih - relativnih rečenica s antecedentom - i daleko rjeđih - relativnih rečenica bez antecedenta. Radi se o primjerima poput *Oni KOJI PRVI PROLISTAJU mogu stradati od mraza*, gdje relativna rečenica ima antecedent - to je pokazna zamjenica *oni* - ali se taj antecedent i razlikuje od najučestalijeg, imeničkog antecedenta po tome što ne donosi nikakav leksički sadržaj, već upućuje na relativnu rečenicu kao na nosioca leksičkog sadržaja. Zato takav antecedent nazivam *formalnim antecedentom*. On se ne pojavljuje uz sve relativizatore podjednako često: najčešće se pojavljuje uz imeničke zamjenice, pogotovo uz zamjenicu *što*$_S$, koje inače nikad nemaju imenicu za svoj antecedent; uz pridjevne zamjenice, npr. *koji*, koje u pravilu imaju imenicu za svoj antecedent, formalni antecedent pojavljuje se daleko rjeđe. Čak i tada se sadržaj imenice u antecedentu ispred zamjenice *koji* podrazumijeva. Jedan način na koji se dolazi do podrazumijevanog imeničkog sadržaja u antecedentu relativizatora *koji* jest tako što se anaforičko upućivanje te zamjenice produži do odgovarajuće imenice već izrečene u prethodnom dijelu složene rečenice (npr. *Rani jorgovani osjetljiviji su od onih KOJI PROLISTAJU KASNIJE.*). U takvim je primjerima imenica iz antecedenta ispuštena kao zališna jer je konceptualno jednaka već izrečenoj imenici. Iako ta imenica nije izražena u antecedentu, relativizator *koji* i dalje

pokazuje slaganje u rodu i broju s njom. Drugi način je kad kontekst ne sadrži odgovarajuću imenicu, nego se iz sadržaja samih zamjenica u ulozi formalnog antecedenta i relativizatora te sadržaja relativne rečenice izvodi uopćen imenički sadržaj (npr. *Oni KOJI MNOGO ZNAJU, mnogo i umiju.*). U takvim je primjerima imenica iz antecedenta ispuštena kao zališna jer ima toliko uopćen sadržaj da je gotovo jednak sadržaju zamjenica. Ona je ujedno i daleko manje prisutna nego imenica iz prve grupe primjera - naime, podrazumijeva se toliko malo (ili se uopće ne podrazumijeva u svijesti govornika, već ju je naknadno moguće izvoditi) da je *tko* jednako upotrebljiv relativizator kao i *koji*. U ulozi formalnog antecedenta najčešće se nalaze pokazne zamjenice, prvenstveno zamjenice kojima se obilježava distal, npr. *onaj*. Te zamjenice su znak da će biti izvršen odabir referenata s obzirom na odredbu imeničkog pojma koja će uslijediti u obliku relativne rečenice. Kad je formalni antecedent opća zamjenica (npr. *svi*), što je također veoma često, ona je znak da će referencija obuhvatiti čitav podskup referenata za koji će kriterij donijeti relativna rečenica. Svim formalnim antecedentima je zajedničko da upućuju na relativnu rečenicu kao na nosioca leksičkog sadržaja te da svojim oblikom iskazuju sintaktičku funkciju sintagme koju sačinjavaju zajedno s relativnom rečenicom. Bez obzira što formalni antecedent nema ulogu na leksičkom planu, njegova uloga na sintaktičkom planu toliko je važna da bi u većini primjera izostavljanje formalnog antecedenta učinilo rečenicu neprihvatljivom. Tamo gdje izostavljanje formalnog antecedenta ne bi imalo takve posljedice u pravilu se radi o primjerima u kojima se nastavački morfem formalnog antecedenta podudara s nastavačkim morfemom relativizatora (ili se podudaraju funkcije koje oni iskazuju). To znači da podudarnost funkcije koju relativizator

ima unutar relativne rečenice i funkcije koju čitava relativna rečenica, odnosno sintagma čiji je relativna rečenica dio, ima unutar nadređene rečenice pridonosi mogućnosti ispuštanja formalnog antecedenta. Zašto formalni antecedent ne biva izostavljen ni u svim takvim primjerima, može se objasniti zahtjevom da sintaktički odnosi budu nedvosmisleno iskazani, bez ekonomiziranja formalno-gramatičkim sredstvima (pogotovo u pisanom jeziku). Kad se usporede priložni relativizatori sa zamjeničkima, uočava se kao zanimljivost da se jedino ispred priložnog relativizatora *gdje* češće u ulozi formalnog antecedenta koristi medijal, a ne distal (*tamo*, a ne *ondje*). Također se zapaža da je priložni formalni antecedent češće izostavljiv nego zamjenički. Razlog tomu je što priložni relativizator može u potpunosti nadomjestiti iskazivanje sintaktičke funkcije priložne oznake (npr. u relativizatoru *kuda* podrazumijeva se 'u smjeru u kojem', gdje je očita i sintaktička funkcija relativne rečenice u nadređenoj i sintaktička funkcija antecedenta u relativnoj rečenici). Nadomještajući tako ulogu formalnog antecedenta u iskazivanju sintaktičke funkcije relativne rečenice, relativizator često omogućava njegovo izostavljanje. Budući da se kod zamjenica ne može ovoliko računati na podrazumijevanje sintaktičke funkcije i značenja (dijelom i zbog toga što se često radi o različitim sintaktičkim funkcijama, dok je kod priloga gotovo uvijek jedna te ista sintaktička funkcija - funkcija priložne oznake), formalni je antecedent ispred zamjeničkog relativizatora češće neizostavljiv. Za razliku od sintaktičke funkcije relativne rečenice ispred koje se nalazi antecedent i sintaktičke funkcije relativne rečenice bez antecedenta, sintaktičku funkciju relativne rečenice s formalnim antecedentom teže je strogo odrediti. Naime, uzme li se formalni kriterij, onda je takva relativna rečenica atributna kao i rečenice s

antecedentom, no, pridruži li se formalnom kriteriju i semantički kriterij, onda je takva rečenica supstantivna kao i rečenice bez antecedenta.

Od svojstva tipičine relativne rečenice da se njen antecedent i relativizator nalaze u kontaktnom položaju odstupa se veoma rijetko u korpusu. Uslijed uobičajenosti kontaktnog položaja on je istovremeno i znak da ulogu antecedenta relativne rečenice ima ona riječ koja se nalazi neposredno ispred relativizatora. Kad se ipak između antecedenta i relativizatora nađe neki drugi član nadređene rečenice, govori se o ***ekstraponiranoj*** relativnoj rečenici (npr. ***Kapu je stavio na glavu*** *KOJU JE NEDAVNO KUPIO.*). Korpus potvrđuje da su takve rečenice bile češće u starijem jeziku, koji je svojom sintaksom bliži usmenom razgovornom jeziku. U suvremenom pisanom jeziku ekstrapozicija relativne rečenice izbjegava se u svim funkcionalnim stilovima. Budući da ona može smanjiti jasnoću i uzrokovati dvosmislenost, nije neobično da od svih stilova pisanoga jezika ekstrapoziciju najviše izbjegava administrativno-pravni stil. U ostalim je funkcionalnim stilovima postotak ekstraponiranih rečenica podjednak, s tim da je neznatno veći u književnom stilu (na što je utjecao rimovani stih iz pjesničkog jezika) i u novinskom stilu (na što je utjecala njegova bliskost govorenom jeziku). Što se tiče učestalosti ekstraponiranih rečenica po relativizatorima, ekstrapozicija se nešto rjeđe primjenjuje uz relativizatore koji zahtijevaju imenicu u antecedentu (***koji***, ***što***$_N$). Naime, za relativizator ***koji*** se može zamijetiti da je pojavljivanje glagola između njega i antecedenta vezano za slučajeve kad antecedent nije imenica. Premda postojanje takvih slučajeva, s neodređenom ili općom imeničkom zamjenicom u antecedentu, donekle poriče tvrdnju iz literature da samo imenice i lične zamjenice mogu biti antecedenti tog relativizatora, istovremeno potvrđuje

tvrdnju da se ekstrapozicija rjeđe primjenjuje kad je antecedent imenica. Uzrok distaktnom položaju antecedenta i relativizatora može biti glagol nadređene rečenice, neglagolski konstitutivni član nadređene rečenice, neglagolski član nadređene rečenice podređen antecedentu ili umetnuta struktura. Iako se prema tvrdnjama u literaturi ne bi između antecedenta i relativizatora očekivao glagol, on se u ukupnom broju ekstraponiranih rečenica često pojavljuje na tom mjestu. Glagol se javlja i ispred relativizatora koji zahtijevaju imenicu u antecedentu i ispred relativizatora koji nemaju imenicu u antecedentu. Takva ekstrapozicija redovito povećava emocionalnu obojenost izričaja i naglašava ili antecedent ili onaj član nadređene rečenice iza kojeg slijedi ekstraponirana rečenica. Kad se uz glagol nađe i imenica između antecedenta i relativizatora ili kad je distaktnost uzrokovana neglagolskim konstitutivnim članom nadređene rečenice, ekstrapozicija može prouzrokovati dvosmislenost ili može toliko osamostaliti sadržaj relativne rečenice da njena sintaktička zavisnost postane neprikladna. Ovi negativni učinci ekstrapozicije gotovo uopće se ne primjećuju kad se između antecedenta i relativizatora nalazi umetnuta struktura, bilo sintagmatska bilo rečenična. Ekstrapozicija ima i svojih prednosti: pridonosi izgradnji funkcionalne rečenične perspektive, a u slučajevima kad relativna rečenica uvodi drugu zavisnu rečenicu ekstrapozicija pomaže da se očuva koherencija nadređene rečenice. Korpus pokazuje da među ekstraponiranim rečenicama ima i zamjetan broj restriktivnih rečenica. To znači da ekstraponiranost relativne rečenice ne isključuje njezinu restriktivnu ulogu te da tvrdnje iz literature o vezanosti ekstrapozicije za nerestriktivne rečenice treba još preispitati.

Među relativizatorima postoji i razlika u tome koliko često uvode restriktivne ili nerestriktivne rečenice. Tako npr. najučestaliji relativizator *koji* nešto češće uvodi nerestriktivne relativne rečenice u korpusu suvremenog pisanog jezika, a relativizatori *što* (i $\textit{što}_N$ i $\textit{što}_S$) češće uvode restriktivne relativne rečenice. Relativne rečenice uvedene pomoću $\textit{što}_{S*}$, koje se razlikuju od onih uvedenih pomoću $\textit{što}_S$ po tome što im je antecedent čitava rečenica, uvijek su nerestriktivne. Relativizator *tko* u principu uvodi restriktivne relativne rečenice. *Kakav* najčešće uvodi restriktivne, dok *čiji* najčešće uvodi nerestriktivne relativne rečenice. Među priložnim relativizatorima *kad* uvodi češće restriktivne, a *gdje* i *kako* podjednako uvode oba tipa, s tim da *gdje* ipak nešto češće uvodi nerestriktivne. Na takav odnos presudan utjecaj ima to koliko često pojedini od navedenih relativizatora uvodi slobodne relativne rečenice, koje smatram uvijek restriktivnima. U starijem i razgovornom jeziku svi relativizatori češće uvode restriktivne rečenice, što znači da je općenito broj nerestriktivnih rečenica u starijem i u govorenom jeziku manji.

Povećavanje brojnosti nerestriktivnih relativnih rečenica u suvremenom pisanom jeziku naspram starijeg i govorenog jezika odvijalo se na račun nezavisnih rečenica - usložnjavanje iskaza u pisanom jeziku uzrokovalo je da se potencijalno nezavisne rečenice sve češće ostvaruju kao nerestriktivne relativne rečenice. Time se i generalno povećala frekventnost relativnih rečenica u suvremenom pisanom jeziku, što je imalo za posljedicu i nekoliko daljnjih promjena: (a) Te sve brojnije nerestriktivne relativne rečenice češće uvode neki, za to prikladniji relativizatori (prvenstveno *koji*), koji su zbog toga u suvremenom jeziku još frekventniji u uvođenju relativnih rečenica. (b) Zbog povećanog korištenja ionako najučestalijeg relativizatora *koji* po-

većana je potreba korištenja stilske rezerve za *koji* - *što*$_N$ - kako bi se ublažilo prečesto ponavljanje istog relativizatora. Zbog toga je i relativizator *što*$_N$ češći u suvremenom jeziku, posebno u književnom stilu. Dodatni utjecaj pritom ima to što i on može uvoditi nerestriktivne relativne rečenice, iako općenito nije tako pogodan relativizator kao *koji* zbog nedostatka kongruencije i zbog nemogućnosti iskazivanja antecedentove funkcije unutar relativne rečenice. (c) Za razliku od upotrebe relativizatora *koji* i *što*$_N$, upotreba nekih relativizatora koji dolaze prvenstveno uz formalne antecedente ili bez antecedenta pa su stoga restriktivni, *što*$_S$, *kad* i *tko,* nije porasla pa je zato njihov udio u uvođenju povećanog broja relativnih rečenica u suvremenom pisanom jeziku smanjen. Osim što na povećavanje frekventnosti relativnih rečenica u suvremenom pisanom jeziku utječe veća brojnost nerestriktivnih relativnih rečenica koje se ostvaruju na račun nezavisnih rečenica, tu frekventnost još dodatno povećava i upotreba relativne rečenice na račun odgovarajućeg participa. Širenje upotrebe relativne rečenice na račun upotrebe odgovarajućeg participa, koje je vidljivo ne samo kad se usporedi stariji jezik nego i kad se pogledaju tekstovi od prije osamdesetak godina, pokazuje koliko je relativna rečenica u našem jeziku važna kategorija te da je gotovo sasvim potisnula svoju konkurenciju.

Summary

Relative clauses

The analysis of relative clauses in this book begins with the selection and description of properties of such relative clauses as are most frequently realized in various languages, including Serbo-Croatian. These properties can therefore be considered to belong to typical and most frequent representatives of the relative clause. The properties of the relative clause are as follows: it is a subordinate clause; it is an attribute (of the adjectival type); this entails an ***antecedent*** in the main clause, which the relative clause refers to; the antecedent is mostly a noun; the relative clause contains a ***connector*** or ***relativizer***; the most frequent relativizers are relative pronouns; the relative pronouns have a syntactic function in the relative clause which is evident from their morphological shape; the relative clause incorporates the syntactic-semantic and pragmatic functions of the antecedent; the antecedent and the relativizer stand in juxtaposition, the antecedent preceding the relativizer in the initial position of the relative clause; this means that the relative clause is in ***postposition*** to the word it refers to.

Although the above properties occur in the most frequent type of relative clause, they do not occur in all relative clauses. A clause can be realized as a relative clause even without some of the properties named. Which properties are obligatory depends on the rules of each particular language. In Serbo-Croatian it is obligatory for the relative clause to contain a relativizer and the syntactic-semantic and pragmatic functions of the antecedent. Such an approach to the relative clause is found in typological studies. The non-typical representatives are not excluded from the present description because categories are viewed as continua with *focal* representatives.

An analysis of several thousands of relative clauses in a corpus of modern standard Croatian texts of great functional variety has shown that relative clauses with all properties specified above are the most numerous by far. The most frequent relativizer is the relative pronoun *koji*. It has the greatest range of antecedents, which however are mostly nouns or personal pronouns. If we consider that in the first place nouns are the word class that takes attributes, and that the relative clause is most frequently an attributive clause, the frequency of the adjectival pronoun *koji* will not be surprising when compared with those relative pronouns, which cannot have an antecedent noun (*tko* 'who', *što* 'what'). Neither is it surprising that it occurs much more frequently than other adjectival relative pronouns. In comparison with their specialized semantic functions such as possessiveness (*čiji* 'whose'), quality (*kakav* 'what sort of') or quantity (*koliki* 'how large'), the pronoun *koji* has the broadest scope of reference and identification with the referent. The corpus has shown that several interesting on-going changes can be perceived with regard to this pronoun. One of them is the spread of the genitive-accusative syncretism to the masculine inanimate of the pronoun (e.g. GA *auto kojeg je progutao mrak* instead of NA *auto koji je progutao mrak* 'a car covered by darkness'). The cause of this type of syncretism lies in the necessity to disambiguate the subject and the object by morphological means. The nominative-accusative syncretism of the form *koji* is inadequate, so the genitive form *kojeg* is preferred. This form satisfies the need of the speaker to express a morphologically unambiguous object, particularly since the neutral word order entails the subject in sentence initial position (the position of the relative pronoun in the relative clause). Since the spread of the genitive-acusative syncretism in some other modern Slavic languages is discussed with respect to the nouns in the first place, the phenomenon deserves attention in the case of the relative pronoun. That it has reached an advanced stage in the pronoun *koji* is obvious from the fact that it has extended from the direct object to the prepositional object. It has not only spread to masculine but

also to neuter forms. The other change concerns the possessive genitive of the pronouns. It is apparent from the corpus that some eighty years ago the genitive was realised almost exclusively in front of the noun to which the possessiveness refers (e.g. *čovjek kojega kuću...* 'the man whose house'). Nowadays, on the contrary, it is increasingly realized after the noun the possessiveness refers to (e.g. *čovjek kuću kojega*...). Because of its position the possessive genitive of the pronouns has thus become equivalent to the possessive genitive of the noun it is substituting. Since Slavic languages differ in the preference of one or the other position of the possessive genitive, this phenomenon deserves our attention. It is possible that the Serbo-Croatian language will abandon the group of Slavic languages that have preserved the older word order where the possessive genitive of relative pronoun precedes the noun.

Since relative clauses introduced by *koji* are the most frequent ones, they are used here to show the influence of the antecedent's meaning on the formation of relative clause as a restrictive or a non-restrictive attributive clause. The frequencies of restrictive and non-restrictive relative clause are almost identical in the written language, as is borne out by the analysis of the present corpus. In each of the functional styles of the written language the difference in the frequency of the two clause types is negligible. Only the administrative or legal style has a somewhat larger number of restrictive clauses. This is understandable because of the contents of the text, where something is being defined or distinguished with precision (e.g. what is allowed and what is not, who is responsible and who is not etc.). Owing to this the administrative or legal style comes nearest to the spoken language, where the greatest frequency of restrictive relative clauses can be explained by a preferance for simple expression and short clause structure. For this reason many clauses that are formulated as non-restrictive relative clause in written language, are in spoken language realized as independent clauses (this is why the number of non-restrictive relative clauses is not large). A somewhat less restrictive written style is to be found in scientific texts. More than

other styles, the style of science contains clauses in which a referent defined with precision is further elaborated by additional explanation and information. It is plain from the corpus that the content of the antecedent influences the restrictive or non-restrictive character of the relative clause. When the antecedent is a proper noun or a word denoting a unique referent, the relative clause is non-restrictive. Examples from the corpus demonstrate how a personal pronoun as antecedent can cause the relative clause to be understood as non-restrictive. The analysis has however shown that there are counterexamples, where the partitive genitive of the personal pronoun operates in the opposite direction: it causes the relative clause to be understood as restrictive. Although the restrictive or non-restrictive character of the relative clause is generally the result of an interrrelationship of several different factors, among whom the pragmatic factor plays an important role, a formal constituent of the antecedent structure appears to have special significance. Its function as *determiner* (demonstrative, possessive, general, indefinite and negative pronoun and the word *jedan* 'one') determines the realization of the relative clause as restrictive or non-restrictive. The present analysis of the corpus has shown that in a large number of cases there is a link between the presence of a determiner in the antecedent and the restrictive or non-restrictive relative clauses. Some determiners cause the determinant that follows in the form of a relative clause to be understood as restrictive. Such is the case with the demonstratives *onaj* 'the one over there', *takav* 'such' and *onakav* 'such, distant', inclusive determiners *svi* 'all' and *svaki* 'every', indefinite determiners meaning 'no metter which' (*ikoji, kakav god* etc.). On the other hand, some determiners cause the determinant with the same meaning to be interpreted as non-restrictive, thus the demonstratives *ovaj* 'this one' i *taj* 'that one', all possessives (*moj* 'my', *tvoj* 'your, sg.', *njegov* 'his', *njezin* 'her', *naš* 'our', *vaš* 'your, pl.', *njihov* 'their', the reflexive possessive *svoj*), and the indefinite determiners *neki* 'some', *jedan* 'one'. The influence of the determiner can be sometimes overruled by another factor, such as the number of determinants in the antecedent

and their meaning, the composition and content of the relative clause, knowledge of the extralinguistic context, an impersonal existential verb which governs the antecedent, mostly the verb *imati* (have), and the partitive genitive of the antecedent (the last two factors always occur with a restrictive determinant). Examples where the relative clause can be interpreted as both restrictive and non-restrictive prove that determiners contribute to the restriction or non-restriction of the relative clause. Without their presence in the antecedent the sentence could be interpreted only as either restrictive or non-restrictive.

Following *koji* in frequency are two *što* relativizers. In the present text I distinguish the inflected relativizer *što* (*što*$_S$) and the uninflected *što* (*što*$_N$), because they differ with regard to inflection, prepositions, function, antecedents etc. It follows from their properties that *što*$_S$ is a pronoun which introduces the relative clause (connecting function) and within it resumes the syntactic function of the antecedent (pronominal function). *Što*$_N$ is not a pronoun - it is only a connector with no pronominal functions. That is why it is used with a personal pronoun, which is coreferential with the antecedent, and which expresses the syntactic function of the antecedent in the relative clause. Whereas the *omission* of the personal pronoun with *što*$_N$ is unacceptable in most syntactic functions (with the exception of the subject where it is obligatory, and the direct object where it is admitted in a few cases), its *presence* with *što*$_S$ is always unacceptable. The pronominal relativizer *što*$_S$ has entirely different antecedents than the pronominal relativizer *koji*, so they are not interchangeable. On the other hand, the uninflected (conjunctive) relativizer *što*$_N$ always occurs with antecedents which allow the relativizer *koji* as well. Its usage is much more restricted than usage of the relativizer *koji*. The corpus has shown that the relativizer *što*$_N$ is used in practise only when the antecedent's function in the relative clause is one of subject or direct object. The frequency of this relativizer in the various functional styles makes it plain that it is a stylistic reserve for *koji*. It can be noticed that an increased occurrence of *što*$_N$ in a style is accompanied by a decreased

occurrence of *koji* in the same style. In literary style *što*$_N$ is used more than in other styles, because it is the most polished one, characterized by avoidance of repetition, in this case of the relativizer *koji*. At the opposite end of the literary style is journalese, where the dynamics of daily issues requires quick production of texts, which leaves little time for stylistic refinement. A small number of examples with the relativizer *što*$_N$ has been singled out as a separate group. The relativizer functions here as the adverb *koliko* 'as much', so it could be classed among adverbs too.

The analysis of the corpus has made it plain that relative clauses introduced by a local, temporal or modal adverb derived from a pronoun, fall into several types of clauses introduced by the same adverb. At the same time the question arises whether every example is a relative clause, something that linguist do not agree on. Is the local, temporal and modal meaning of the adverbs sufficient to regard the clause they introduce as relative? Does it suffice that such adverbs can entail both the antecedent noun and the pronominal relativizer, e.g. *od kada* = *od trenutka u kojem* 'since when = since the moment when'? If this is sufficient, then every local, temporal and modal clause is also a relative clause. Difficulties relating to the status of such clauses arise from the neglect to distinguish between the relativeness of the relative clause and its adverbiality, attributivity, subjectivity etc. which are not concepts of the same rank. Relativeness is a superconcept, based on semantic and formal criteria, whereas adverbiality, attributivity and subjectivity are subconcepts, based on the functional criterion. It is therefore possible to distinguish attributive relative clauses from attributive non-relative clauses, subject relative clauses from subject non-relative clauses, and also adverbial relative clauses and adverbial non-relative clauses. Among adverbial relative clauses there are subordinate clauses introduced by a local, temporal or modal adverb, because these adverbs, derived from pronouns, exhibit the same basic properties as pronouns that introduce relative clauses. For this reason it is always possible to substitute them by the relative pronoun *koji*. It is unimportant for their relativeness whether the word

they refer to is expressed or not, because they entail the basic local, temporal or modal meaning of the noun and a correlation with the meaning (e.g. *pao je GDJE je bilo klisko* = *'pao je NA MJESTU NA KOJEM je bilo klisko'* 'he fell WHERE it was slippery = he fell IN THE PLACE WHICH was slippery'; *došao je KAD smo se dogovorili* = *'došao je U VRIJEME U KOJE smo se dogovorili'* 'he came WHEN we made the appointment = he came AT THE TIME WHICH we had made the appointment'; *pisao je KAKO se inače piše prijateljima* = *'pisao je NA NAČIN NA KOJI se inače piše prijateljima'* 'he wrote as one writes to friends = he wrote IN THE WAY one writes to friends'). Adverbial non-relative clauses are those that do not exhibit the properties mentioned (conditional, causal, concessive clauses and clauses of purpose and result). Adverbial, like pronominal, relativizers have both a function as conjunstions and a syntactic function in the relative clause. Only in a small number of relative clauses the relativizers *gdje* 'where' and *kako* 'how' function as conjunctions though not within the syntax of the relative clause. In such examples I consider them to be conjunction (like the indeclinable conjunctive relativizer *što*$_N$) and not adverbs. The conjunctive relativizers *gdje* and *kako* are in linguistic literature mentioned as part of a group of conjunctive relativizers with the conjunctions *da* and *te*. It can be seen from the corpus that whereas *gdje* and *kako* are used very seldom, *da* and *te* are actually not used as relativizers at all. *Da* could be regarded as a relativizer in sentences of the type *to je takav čovjek da ga samo možeš poželjeti* 'he is such a man as you could only wish for', while *te* is rather unacceptable even in the single example in the present corpus, in which it appears as a relativizer, obviously under dialectal influence. The absence of the conjunction *te* in the function of a relativizer and the unacceptability of the only example where it functions as one, proves that modern standard Croatian *te* does not have the function of a subordinating conjunction.

There are few relative clauses lacking the typical properties. Most departures from the typical contribute to stylistic markedness of the expression and carry traces of connota-

tion - they can increase indefiniteness, decrease clarity etc. Since functional styles are distinguished from one another, for example, by how general the statements in them are, the corpus has shown that it is possible to follow the connection between the frequency of deviant relative clauses and the frequency of such styles. The property that is most frequently mentioned in the definition of the relative clause (that it is the attribute of an antecedent) is absent in a few examples. They are mostly relative clauses without antecedents, and lacking attributive function. They are subjects, adverbials etc. (e.g. *Izletnici KOJI KRENU DANAS stići će sutra.* 'Tourists WHO LEAVE TODAY will arrive tomorrow' and *KOJI KRENU DANAS stići će sutra.* 'THOSE WHO LEAVE TODAY will arrive tomorrow'). Such sentences form a group of *substantival* or *free* relative clauses. Their referents are typically indefinite and the reference is vague. In addition, such clauses are loosely linked to the context and they can be easily omitted, as their occurrence in proverbs demonstrates. They therefore share some qualities with the proverbs. When comparing functional styles it can be noticed that the percentage of free relative clauses is not the same in every style. It is lowest in the administrative or legal and scientific styles, and highest in literary and journalistic styles. This is to say that indeterminate, vague and proverbial phrasing, which is typical for most free relative clauses is avoided in administrative and legal as well as scientific styles the most. The comparison of the frequency of free relative clauses in the main corpus with their frequency in older and colloquial usage confirms that such sentences are typical for colloquial syntax. Their numbers diminish as we approach more modern expression, because the intelectualized language of modern bookish styles has imposed a strict grammatical formalization of expression. Moreover, the relativizers are not all used equally frequently to introduce free relative clauses. The relativizer conjunction *što*$_N$ never introduces such clauses. It can be seen that some pronominal relativizers are specialized as introductory relativizers of free clauses. The basic feature that is directly linked to the frequency of a pronominal relativizer in free relative clauses

is the adjectival or pronominal character of the relativizer. The adjectival pronoun *koji* introduces mostly relative clauses with an antecedent, and free relative clauses only exceptionally. The pronominal *tko* 'who' is the most frequent relativizer that introduces free relative clauses. And when it occurs in dependent clauses, it does so only with a *formal* antecedent (a lexically empty pronoun). If we compare all sentences introduced by pronominal relativizers and those introduced by adverbial relativizers, we shall see that sentences introduced by adverbials occur without an antecedent six times more frequently. Such a "detachment" of the adverbial relativizers can be associated with the fact that they always carry the categorial meaning of place, time or mood. The nominal antecedent with the same general meaning, without specification of place, time or mood, is therefore often superfluous when adverbial relativizers are present in the sentence. The corpus shows another interesting feature: *gdje* 'where' collocates with antecedent nouns more frequently than *kako* 'how', and much more frequently than *kad* 'when'. This means that free relative clauses are most frequently introduced by *kad*, next by *kako*, and much less frequently by *gdje*. The reason for the less frequent occurrence of temporal adverbials with a nominal antecedent is perhaps due to the more abstract and universal character of the notion of time. It is for this reason much more difficult to use the relative pronoun *koji*, usually following a nominal antecedent, in paraphrases such as *u vrijeme u koje* 'at the time in which', *u trenutku u kojem* 'at the moment at which', particularly in the former. As a pronoun referring to objects, it emphasizes identification with the object, which in such phrases is mostly irrelevant in relation to the temporal meaning. The universal and invariant property of time makes the antecedent noun, and identification with it as an object, unnecessary and relative clauses with an additional temporal meaning largely do not contain *koji*, but the adverb *kad*. Unlike time, place is a more concrete, more material and variable concept. It can be also noticed that the relativizer *kad* occurs much more frequently in colloquial than in written language, because the need to

express temporal semantics is greater in colloquial style (though relativizer *kad* is somewhat more frequent in written style than other adverbial relativizers). The position of a free relative clause in the main clause is characteristic because it is the only relative clause (excepting clauses with an incorporated antecedent) that occurs *preposed* - almost half the free relative clauses occur in front of the main clause. This position is marked in relation to the most frequent type of relative clause (with antecedent), which is postponed in relation to the antecedent and by that fact interposed or postposed in relation to the main (superordinate) clause. If this initial clause position is regarded with respect to the syntactic function of the free clause, then the position is not marked, but normal. The corpus has shown that the free clause generally occupies this position in the main clause, which is appropriate for its syntactic function. So in the function of e.g. the subject, which is frequent, the initial position of the relative clause in the superposed sentence is entirely unmarked. If the syntactic function of the free preposed sentence has to be morphologically marked, a correlative pronoun occurs after the preposed sentence, whose suffixal morpheme marks the function. Moreover, the correlative pronoun anaphorically refers to the relative clause and emphasizes its content. It also marks the boundary between the relative and the main clause.

Unlike the relative clauses with an antecedent and relative clauses without antecedent, which can be clearly distinguished both with respect to their syntactic function resulting from whether the antecedent is expressed or not, there are relative clauses that could be described as "intermediate". Owing to their properties these clauses can be placed between the most frequent relative clauses - those with an antecedent - and the far less frequent ones - those without an antecedent. An example of such clauses is *Oni KOJI PRVI PROLISTAJU mogu stradati od mraza* 'Those WHOSE LEAVES COME OUT FIRST can be damaged by frost', here the relative clause does have an antecedent - the demonstrative pronoun *oni* 'those' - but it is different from the most frequent antecedent, i.e. a noun, since it has no lexical mea-

ning. It refers, however, to the relative clause which in turn includes the content. Such an antecedent is therefore called a *formal antecedent*. It is not equally frequent with all relativizers: most frequent is with nominal pronouns, particularly with ***što**$_S$* (these pronouns never occur with an nominal antecedent); much less frequent is with adjectival pronouns, e.g. *koji*, which commonly have a nominal antecedent. Even then the content of the antecedent noun preceding *koji* is implied. One way to arrive at the implied meaning of the antecedent noun of the relativizer *koji* is to extend the anaphoric reference of the pronoun to the appropriate noun expressed in the preceding part of the complex sentence (e.g. *Rani jorgovani osjetljiviji su od onih KOJI PROLISTAJU KASNIJE* 'The early lilac is more delicate than that WHOSE LEAVES COME OUT LATER'). In such examples the antecedent noun is left out as redundant, because it equals in concept to the noun already mentioned. Although the noun is not expressed in the antecedent, the relativizer *koji* still agrees with it in gender and number. Otherwise, when the context does not contain the appropriate noun, the generalized meaning of the noun is derived from the meaning of the pronoun as formal antecedent and the relativizer, and from the meaning of the relative clause (e.g. *Oni KOJI MNOGO ZNAJU, mnogo i umiju* 'Those WHO KNOW A LOT, can also do a lot'). In such examples the noun is left out from the antecedent as redundant because its meaning is so general that it almost equals the meaning of the pronoun. The noun is here far less present than the noun in the first group of examples, that is to say, it implies so little (or nothing, in the mind of the speaker, though it can be derived later) that *tko* is as applicable a relativizer as *koji*. Demonstrative pronouns are the most frequent formal antecedents, particularly those indicating distant reference, e.g. *onaj* 'that one there'. These pronouns signal the selection of referents with respect to the modifier of the nominal concept that follows in the form of a relative clause. When the formal antecedent is a general pronoun (e.g. *svi* 'all'), which it frequently is, the reference contains the entire subgroup of referents, the criteria for which are given in the relative clause. What all formal an-

tecedents have in common is to refer to the relative clause as the structure containing the lexical meaning. Their form expresses the syntactic function of the structure they form together with the relative clause. Regardless of the function the formal antecedent has on the lexical level, its role on the syntactic level is so important that without the clause would in most examples be unacceptable. When the omission of the antecedent does not have such consequences it occurs as a rule in examples where the morpheme of the suffix of the formal antecedent corresponds to the morpheme of the suffix of the relativizer (or the function they express correspond). This means that the correspondence between the function of the relativizer within the relative clause and the function in the superposed clause of the entire relative clause or phrase that contains the relative clause, facilitates the omission of the formal antecedent. The presence of the formal antecedent in some of these examples can be explained by the requirement that the syntactic relations be unambiguously expressed, without economizing on the formal grammatical means (particularly in written language). When adverbial relativizers are compared with the pronominal ones, it is interesting to note that medial reference (*tamo* 'there') is used more frequently as formal antecedent than distant reference (*ondje* 'yonder') only in front of the adverbial relativizer *gdje* 'where'. It can also be noticed that the adverbial formal antecedent is more frequently omissible than the pronominal. The reason is that adverbial relativizers can replace adverbial phrase completely (e.g. the relativizer *kuda* 'which way' implies 'u smjeru u kojem', 'in the direction in which', where the syntactic function of the relative clause in the sentence and the syntactic function of the antecedent in the relative clause is obvious). Replacing thus the function of the formal antecedent by expressing the syntactic function of the relative clause, the relativizer often facilitates its omission. Since the pronouns cannot imply a syntactic function and meaning in a comparable degree (partly because these functions often vary, whereas the syntactic function of the adverb is nearly always the same, i.e. adverbial), the formal antecedent

preceding the pronominal relativizer is more frequently obligatory. Unlike the syntactic function of the relative clause preceded by an antecedent and the syntactic function of a relative clause without antecedent, the syntactic function of a relative clause with a formal antecedent is more difficult to define accurately. If we apply a formal criterion, such a relative clause is an attributive clause like clauses with an antecedent. If we add a semantic criterion, such a clause is substantival like clauses without an antecedent.

Examples in the corpus rarely depart from the typical relative clause structure where the antecedent and relativizer are in juxtaposition. Because this position is the most common one it is a signal that the word immediately preceding the relativizer functions as the antecedent of the relative clause. If nevertheless another member of the main clause occurs between the antecedent and the relativizer, the clause is called an ***extraposed*** relative clause (e.g. ***Kapu je stavio na glavu*** *KOJU JE NEDAVNO KUPIO* 'He put a hat on his head WHICH HE HAD RECENTLY BOUGHT). It is demonstrated in the corpus that such sentences were more frequent in older language, when syntactic structures resembled colloquial usage. In modern written language the extraposition of relative clauses is avoided in all functonal styles. Since extraposition is likely to be less intelligible and ambiguous, it is not surprising that such a structure is most frequently avoided in administrative and legal styles. The percentage of extraposed clauses is in other functional styles generally the same, except in the literary style where it is slightly higher (under the influence of rhymed verses of the poetic language) and in journalese (because of its similarity to spoken language). As to the relativizers in extraposed clauses, it can be noticed that extrapositon is less frequent with relativizers requiring an antecedent noun (***koji***, ***što***$_N$). It can be seen that the verb occurs between the relativizer ***koji*** and its antecedent only when the antecedent is not a noun. Cases with an indefinite or general (nominal) pronoun in the antecedent contradict on one hand statements found in linguistic literature that only nouns and personal pronouns

can function as antecedents to this relativizer. On the other hand they confirm the statement that extraposition is less frequent with noun antecedents. Such anomalous position of the antecedent and relativizer can be caused by the verb of the main clause, a non-verbal constitutive element of the main clause, a non-verbal constitutive element of the main clause subordinated to the antecedent, or an interpolated structure. Though works of references suggest that a verb cannot be expected between the antecedent and the relativizer, it frequently occurs precisely in this place in all extraposed relative clauses. The verb precedes both the relativizers that require a noun in the antecedent and those that do not. Such extraposition as a rule increases the emotional connotation of the utterance and emphasizes either the antecedent or the member of the main clause which is followed by the extraposed clause. When a noun occurs with the verb between the antecedent and the relativizer or when the anomalous position is caused by a non-verbal constitutive element of the main clause, the extraposition may produce ambiguity or such independence of meaning of the relative clause that its syntactic dependence becomes inadequate. These negative effects of extraposition are hardly noticeable when a structure, phrasal or clausal, is interpolated between the antecedent and the relativizer. Extraposition has its advantages as well: it contributes to the construction of the functional sentence perspective, and in cases where the relative clause introduces another subordinate clause, extrapositon facilitates the preservation of coherence in the main clause. The corpus has shown that a considerable number of restrictive relative clauses can be found among the extraposed ones. This is to say that the extraposition of the relative clause does not suspend its restrictive function. Statements by some authors as to the connection of extraposition and non-restrictive clauses need to be reexamined.

Relativizers show different frequencies of occurrence with restrictive and non-restrictive clauses respectively. The most frequent relativizer *koji* introduces non-restrictive clauses slightly more often than restrictive clauses in the corpus of modern standard written Croatian. The relativizers

što (including *što*$_N$ and *što*$_S$) on the other hand, introduce restrictive relative clauses more frequently. Relative clauses introduced by *što*$_{S*}$, which are distinguished from those introduced by *što*$_S$ by having a whole clause as antecedent, are always non-restrictive. The relativizer *tko* as a rule introduces restrictive relative clauses. *Kakav* mostly introduces restrictive and *čiji* mostly non-restrictive relative clauses. Of the adverbial relativizers *kad* introduces restrictive clauses more frequently, *gdje* and *kako* both types equally frequently, though *gdje* is slightly more numerous with non-restrictive clauses. Such a relationship depends greatly on how much a particular relativizer is used to introduce free relative clauses, which in my opinion are always restrictive. In older and in colloquial usage all relativizers introduce restrictive clauses more frequently, which is to say that there are generally fewer non-restrictive relative clauses in older and spoken language.

The increased number of non-restrictive relative clauses in modern written language as against older and spoken language developed at the expense of independent clauses. The preference for complex sentence structure in written language caused potentially independent clauses to be increasingly realized as non-restrictive relative clauses. Thus the overall frequency of relative clauses in modern written usage increased and consequently several other changes occurres: a) The increasingly numerous non-restrictive relative clauses are introduced by more adequate relativizers (primarily *koji*); their frequency in relative clauses has therefore further increased in modern language; b) Since the most frequent relativizer *koji* becomes even more frequent, there arises a need for a stylistic alternative - and that is *što*$_N$ - in order to check the overuse of one relativizer. The relativizer *što*$_N$ is therefore more frequent in contemporary, particularly literary, usage. In addition, this relativizer can introduce non-restrictive relative clauses, though it is generally less adequate than the relativizer *koji*, because it lacks congruence and cannot express the function of the antecedent within the relative clause. c) Unlike the usage of *koji* and *što*$_N$, the usage of some relativizers that occur pri-

marily with formal antecedents or without antecedents, and are thus more restrictive (*što*$_S$, *kad* and *tko*), has not increased, and their usage as introductory elements to the more numerous relative clauses of the modern written laguage has diminished. The frequency of relative clauses in contemporary written language is additionally increased by the use of relative clauses at the expense of participial constructions. The spread of relative clauses at the expense of the participle, noticeable not only in comparison with older language, but also in comparison with text from about eighty years ago, shows how important a category the relative clause is in Serbo-Croatian, and how it has succeeded to almost completely eliminate other competitors.

Translated by Dora Maček

O terminima i nešto šire

Već to što smatram potrebnim priključivanje jednog ovakvog poglavlja knjizi dovoljno govori samo za sebe - u normalnim lingvističkim prilikama ovakvo poglavlje bi svakako izostalo.

Prvo moram naglasiti da u ovoj knjizi kao i u svim svojim prethodnim člancima ne uvodim nijedan novi termin, nego samo slijedim put koji su prije mene utabali hrvatski lingvisti, od njih učim, i sve što se tiče terminologije preuzela sam od njih. Prilikom izbora između dvaju sinonimnih hrvatskih termina odabirala sam onaj koji se češće koristi u istraživačkim (nepriručničkim) radovima iz problematike koju istražujem pisanim na hrvatskom jeziku - jer i ova knjiga je istraživački rad. Takav je slučaj i s terminom ***relativna rečenica***, kojemu se daje prednost nad terminom ***odnosna rečenica*** u istraživačkim radovima pisanim na hrvatskom jeziku, počevši od i za današnja mjerila iznimno vrijednog rada iz prošlog stoljeća A. Musića "Relativne rečenice u hrvatskom jeziku", ***Rad JAZU***, Zagreb, 138 (1899), str. 70-117, pa sve do najnovijih radova, npr.: W. Browne, ***Relativna rečenica u hrvatskom ili srpskom jeziku***, doktorska disertacija, FF, Zagreb, 1980; I. Pranjković (1986: 10-17); J. Melvinger (1987: 658-666); D. Kučanda i J. van der Auwera (1987: 2-11); M. Velčić (1987: 38); G. Antunović (1991: 132); M. Mihaljević (1992: 223); I. Pranjković (1993: 91-97); dok se terminu ***odnosna rečenica*** daje prednost u hrvatskim priručničkim radovima (i u srpskim priručničkim radovima) iako neke starije hrvatske gramatike daju prednost terminu ***relativna rečenica***, vidi npr. Maretićevu ***Gramatiku*** (^{3}1963: 478). Termin ***odnosna rečenica*** koriste srpski autori i u svojim istraživačkim radovima, npr. N. Rončević (1937: 135-152); M. Stevanović (1939: 202-210); M. Kovačević (1987: 153); Lj. Popović (1990: 246-261), ili ruski

autori, npr. P. A. Dmitriev (1967: 22-26) - (rus. ***otnositel'noe predloženie***, njem. ***Relativsatz***, eng. ***relative clause***). Jednak zaključak o većoj učestalosti termina ***relativna*** rečenica donosi i V. Rišner (1994: 62) pišući prikaz knjige D. Raguža "o odnosnim rečenicama (u litaraturi češće nazivanim relativnim rečenicama)".

Kod zajedničkog termina za sve riječi koje uvode relativnu rečenicu (dakle za relativne zamjenice, veznike, priloge) ne nailazi se na opreke u korištenju dvaju sinonima poput relativna/odnosna rečenica, naime do sada se koristio u hrvatskom jezikoslovlju samo jedan termin, termin ***relativizator***, vidi npr.: W. Browne, nav. dj.; J. Melvinger (1987: 659); D. Kučanda i J. van der Auwera (1987: 2); M. Velčić (1987: 23-24); I. Pranjković (1993: 91); D. Raguž (1994: 13); M. Znika (1994a: 138); ili skraćeno ***relativ***, vidi npr. A. Musić (1899: 70, 72); D. Raguž (1991: 217-241; 1994: 107); iako odnedavno S. Babić (vidi ***Vjesnik*** 24.7.1993. str. 22 i ***Jezik***, god. XL, str. 110) i R. Katičić (vidi ***Jezik***, god. XLI, str. 62) inzistiraju da se ne koristi taj termin. Mislim da R. Katičiću ne bi trebalo biti dovoljno da S. Babić (***Jezik***, XL, isto) jedanput usputno napiše neku novu riječ za već ustaljeni termin pa da mu taj do tada jedino upotrebljavani termin postane ***terminološka egzotika*** (***Jezik***, XLI, isto). I. Pranjković (***Jezik***, XLI, str. 125) s pravom odgovara R. Katičiću "Ako Katičić, poput Stjepana Babića više voli npr. ***odnosnik*** nego ***relativizator***, ja ga ničim neću priječiti da tako piše, ali ni on meni nema nikakva prava ni osnove priječiti da pišem ***relativizator*** bilo mu to po ukusu ili ne bilo." Kad bi Katičić više čitao barem hrvatsku lingvističku literaturu o relativnim rečenicama, zasigurno mu termin ***relativizator*** ne bi bio "zoološki vrt terminološke egzotike", a isto tako izostale bi i mnoge greške pri opisu relativnih rečenica u njegovoj ***Sintaksi.*** Odgovarajući na Pranjkovićeve riječi Katičić (***Jezik***, god. XLII, str. 31) kaže "Mnogo je opuštenije i nadmoćnije ostaviti tu generativce i njihove nazive na miru kad se ne primjenjuju njihove metode u strogom tehničkom smislu i govoriti npr. o ***odnosnoj riječi***. /.../ A kada se primjenjuje upravo stroga generativistička opisna tehnika, prirodno je da se govori o ***relativizatoru***

/.../." Međutim, svi (gore navedeni) hrvatski lingvisti koji u svojim radovima koriste termin *relativizator* uopće u njima ne primjenjuju generativnu opisnu metodu. A ima i stranih lingvista koji pišući radove na nekom stranom jeziku također koriste termin *relativizator, relativ, relativum* a da pritom njihovi radovi nisu generativistički (v. npr. Zaliznjak 1981; Kerkhoff [6]1979; Bauer 1967a; Večerka 1967; Oravec 1967; Uhlířová 1994; Seiler 1960). Većina termina prvotno je nastala u okviru neke lingvističke škole, međutim to ne znači da svaka nova lingvistička škola mora izmisliti novu terminologiju i isto tako ne znači da oni koji koriste neke termine nužno moraju pripadati školi koja je izmislila te termine. Sve ovo govorim stoga jer se u hrvatskoj jezikoslovnoj periodici počinju prakticirati postupci poput sljedećeg primjera - objavljivanje članka koji sam poslala jednom (nezagrebačkom) "časopisu za filološka istraživanja" *uvjetovali* su (napismeno) time da moram umjesto termina *relativizator* upotrijebiti termin koji do tada još nitko nije upotrijebio, ni u hrvatskim istraživačkim radovima ni u hrvatskim gramatikama. Također su zahtijevali da i termin *antecedent*, čija upotreba je zbog onoga što se njime označava još rasprostranjenija, zamijenim riječju koju još nitko u znanstvenom opisu nije upotrijebio (o ocjeni samog sadržaja članka u toj recenziji nije bilo ni riječi, što pokazuje da recenzenta sintaktička problematika nije ni zanimala). Smatram da je ipak hrvatskija ona riječ koja se koristi u hrvatskom jeziku od one koja još nikad nije upotrijebljena. Proglašavanje svjetske-hrvatske lingvističke terminologije za srpsku može imati dalekosežno štetne posljedice na znanost o jeziku u Hrvatskoj (usput samo da kažem u srpskoj lingvistici nitko ne koristi termin *relativizator*). Također je recenzent istog nezagrebačkog časopisa zahtijevao da većinu primjera iz tekstova objavljenih u Hrvatskoj prije stvaranja prve Jugoslavije, za koje R. Katičić kaže da su "reprezentativan i kulturnohistorijski vrijedan korpus" (1994: 65), prepravim u skladu s današnjim jezičnim ukusom, odnosno da falsificiram primjere-povijest. Takvih sličnih želja bilo je i kod još nekih uglednih hrvatskih časopisa (a bilo je i slučajeva da su bez konzultiranja sa

mnom prepravili pojedine riječi/termine i tako objavili, npr. u mom članku u *Jeziku*, XL, str. 108, termin *lična zamjenica* promijenjen je u *osobna zamjenica* iako sam urednik *Jezika* komentirajući u nastavku moj članak koristi termin *lična zamjenica*, str. 110, kao što i inače čini u svojim člancima i gramatikama; osim toga, urednik *Jezika* je pisao u *Vjesniku* 22.5.1993. i u *Jeziku* XLII, str. 83-88 da ne treba zadirati u autorske tekstove lingvista). Iako su ovakve recenzije izrazita manjina, samo njihovo postojanje znak je da je potrebno ozbiljnije razmisliti prije nego što se odredi recenzent pojedinom rukopisu. Zahtjeve da se pojedini primjeri uzeti iz hrvatskih tekstova s početka stoljeća preprave ili zamijene drugim primjerima moguće je razumjeti jer se iz tih primjera vidi kako ne stoji teza da su pojedine riječi, koje se danas izbjegavaju i zamjenjuju drugima, nametnute u vremenu postojanja dviju Jugoslavija nego se vidi da su one postojale u hrvatskom jeziku i prije, u vremenu koje danas smatraju, što se tiče jezika, uzorom kojemu trebamo težiti.

Ostali termini koje koristim u knjizi također su preuzeti iz radova pisanih na hrvatskom jeziku. Lingviste koji ih koriste nabrajam u bilješkama, npr. - *slobodna* (str. 212-213), *ekstraponirana* (str. 262) relativna rečenica, *determinator* (str. 73), *restriktivnost* (str. 26) - među ostalima koriste ih u svo-jim radovima i oni hrvatski sveučilišni profesori koji su najbolji stručnjaci upravo za sintaksu suvremenog hrvatskog standardnog jezik, npr. J. Melvinger, J. Silić, I. Pranjković. Stoga se ne ograđujem od tih termina. Riječi R. Katičića upućene lingvistima koji koriste te termine - da samim tim misle da su "uhvatili Boga za bradu" - uputila bih onima koji već ustaljenu hrvatsku terminologiju umnažaju novim sinonimima izmišljajući nove riječi za već postojeće termine preko granica koje jezikoslovlje može apsorbirati u tako kratkom vremenu, što može zaprijetiti općim nesporazumijevanjem u jezikoslovnoj komunikaciji, a to je najopasnije. Budući da se na iole ozbiljnijem jezičnom studiju, a da ne govorim pri jezičnom istraživanju i bavljenju jezikom, moraju znati međunarodni termini, a koji su najvećim dijelom već ustaljeni u hrvatskoj tradiciji, ovim činima se nepotrebno duplicira kompletna terminologija, preko u

svijetu uobičajenih granica, što dodatno opterećuje memoriju i time oduzima prostor od onoga čemu terminologija treba biti samo sredstvo. Povećava se i mogućnost zabune. Zbog šume sinonima za isti termin na čudi da je samo nekoliko stranica nakon što sam u *Jeziku* (XLII, str. 55) upozorila na navedenu pogubnost umažanja sinonima za isti termin iznesena potvrda upravo te pogubnosti. Naime, u svom prikazu Raguževe knjige u *Jeziku* V. Rišner (str. 64) kaže: "Relativ *što* ne dolazi samo u restriktivnim (prema Katičiću odredbenim) odnosnim rečenicama, a vlastita imena primjerice ne zahtijevaju nužno obvezne odredbe (u literaturi: apozitivne, nerestriktivne rečenice).", gdje je očito trebalo biti napisano da vlastita imena ne zahtijevaju nužno *neobavezne* odredbe, jer se samo takve odredbe mogu poistovjetiti s apozitivnim, nerestriktivnim rečenicama. Čak se uvođenjem novih sinonimnih termina koji nikad nisu bili upotrijebljeni u hrvatskoj višestoljetnoj terminološkoj tradiciji otežava normalno iščitavanje i komunikacija s dosad napisanim jezikoslovnim radovima.

Ono što se događa s hrvatskim jezikom danas zasigurno će biti tema mnogih budućih sociolingvističkih istraživanja. O aktualnim jezičnim promjenama moglo bi se još mnogo pisati, ali budući da je ova knjiga omeđena svojom temom, opširnije o općem stanju jezika danas drugom prilikom.

Izvori *samo središnji korpus

/po funkcionalnim stilovima/

(ukupno 366 str. + 43 str. novinskog formata = 2774 relativne rečenice)

KNJIŽEVNI STIL (ukupno 137 str. = **378** relativnih rečenica)

(**kAGM**) **M**atoš, **A**ntun **G**ustav - *Novo iverje, Skice i sličice*, Zagreb, 1900: 1-20. /novela/
(**kAK**) **K**ovačić, **A**nte - *Izabrane pjesme*, Zagreb, 1908: 1-20. /poezija/
(**kIK**) **K**ozarac, **I**van - *Slavonska krv*, Vinkovci, 1906: 1-20. /novela/
(**kIV**) **V**ojnović, **I**vo - *Novele*, I knjiga: *Perom i olovkom*, Zagreb, 1910: 7-26. /novela/
(**kJPK**) **P**olić, **J**anko **K**amov - *Na rođenoj grudi*, (dramatizovana studija), Zagreb, 1907: 3-20. /drama/
(**kJT**) **T**ruhelka, **J**agoda - *U carstvu duše. Listovi svojoj učenici*, Osijek, 1910: 21-29, 164, 319-328. /pismo/
(**kVN**) **N**ovak, **V**jenceslav - *Disonance*, Zadar, 1906: 1-19. /novela/

ADMINISTRATIVNO-**P**RAVNI STIL (ukupno 84 str. = **352** relativne rečenice)

(**pLJ**) ***Lj**etopis JAZU za godinu 1905*, 20. svezak, Zagreb, 1906: 17-36. /zapisnici sa sjednice/
(**pNKH**) ***N**aredba **k**raljevske **h**rvatsko-slavonsko-dalmatinske zemaljske vlade, odjela za unutarnje poslove od 2. II. 1900*, Zagreb, 1900: 1-20.
(**pNZN**) ***N**aputak za **n**adziranje sajmova i prošćenja (hramova, zborova)*, Zagreb, 1900: 4-16.
(**pSM**) ***S**lučaj **M**ravinac u pravnom svjetlu, Izvješće o sjednici općinskoga vijeća u Splitu dneva*

21. studenoga 1907, Split, 1907: 3-14, 19-26.

(**pZON**) *Zakon* ***o n****užnim prolazima od 6. travnja 1906*, prikazao Dragan Šešel, Zagreb, 1907: 8-14, 30-33.

ZNANSTVENI STIL (ukupno 128 str. = **748** relativnih rečenica)

(**zAS**) **S**kabičevskij, **A**. - *Povijest novije ruske književnosti*, /Martin Lovrinčić/, Matica hrvatska, knj. 33, 1907: V-XV, 33-34, 49-50.

(**zDF**) **F**ranić, **D**ragutin - *S gjacima kroz Bosnu-Hercegovinu, Crnu Goru, Dalmaciju, Jadransko more, Istru, (Trst, Mletke, Rijeku) i Hrvatsku*, Donja Tuzla, 1901: 18, 32, 36-38, 48, 80, 82, 191-192, 298-299, 385.

(**zDH**) **H**irc, **D**ragutin - "Revizija hrvatske flore", *Rad JAZU*, knj. 179, matematičko-prirodoslovni razred, Zagreb, 1909: 52.

(**zFM**) **M**arković, **F**ranjo - *Razvoj i sustav obćenite estetike*, Zagreb, 1903: 1-10.

(**zFŠ**) **Š**išić, **F**erdo - *Vojvoda Hrvoje Vukčić Hrvatinić i njegovo doba (1350-1426)*, Zagreb, 1902: III-IV, 1-13, 15-21, 25-35, 130, 133.

(**zJH**) **H**adži, **J**. - "Ontogeneza i filogeneza hidromeduze", *Rad JAZU*, knj, 179, matematičko-prirodoslovni razred, Zagreb, 1909: 68-69, 71-75.

(**zJM**) **M**ajcen, **J**uraj - "O njekojim vlastitostima Duprocq-ove sjekotine stošca", *Rad JAZU*, knj. 149, matematičko-prirodoslovni razred, Zagreb, 1902: 70-74.

(**zMK**) **K**išpatić, **M**. - "Dacit od Moždjenca kod Novoga Marofa", *Rad JAZU*, knj. 179, matematičko-prirodoslovni razred, Zagreb, 1909: 63-65.

(**zSB**) **B**rusina, **S**. - "Naše jesetre", *Rad JAZU*, knj. 149, matematičko-prirodoslovni razred, Zagreb, 1902: 1-15.

(**zSS**) **S**rkulj, **S**tjepan - *Izvori za hrvatsku povijest*, Zagreb, 1910, /riječ pisca = dvije stranice/.

(**zSŠ**) **Š**kreb, **S**tjepan - "Utjecaj zemaljske rotacije na gibanje atmosfere", *Rad JAZU*, knj. 179, matematičko-prirodoslovni razred, Zagreb, 1909: 177-187.
(**zVM**) **M**ažuranić, **V**ladimir - *Prinosi za hrvatski pravno-povjestni rječnik*, sv. 2, JAZU, Zagreb, 1909: 177-180, 185-186, 190-192, 194, 199.

NOVINSKI STIL (ukupno 43 str. novinskog formata = **1204** relativne rečenice)

(**nD,D,2**) ***D**ubrovnik*, **D**ubrovnik, god. XV, **2** (1906): 1-4.
(**nH,Z,252**) ***H**rvatska, Glasilo stranke prava*, **Z**agreb, **252** (1902): 1.
(**nN,Z,177**) ***N**ovosti*, **Z**agreb, god. III, **177** (1909): 1-4.
(**nN,Z,178**) ***N**ovosti*, **Z**agreb, god. III, **178** (1909): 1-4.
(**nN,Z,179**) ***N**ovosti*, **Z**agreb, god. III, **179** (1909): 2-3.
(**nNO,O,1**) ***N**arodna **o**brana*, **O**siek, god. I, (1902): 1-7.
(**nNO,O,21**) ***N**arodna **o**brana*, **O**siek, god. I, **21** (1902): 1-3.
(**nO,Z,250**) ***O**bzor*, **Z**agreb, god. XLV, **250** (1904): 1-4.
(**nRNL,R,103**) ***R**iečki **N**ovi **L**ist*, **R**ieka, god. **103** (1909): 1-4.
(**nRNL,R,104**) ***R**iečki **N**ovi **L**ist*, **R**ieka, god. **104** (1909): 1-4.
(**nRNL,R,105**) ***R**iečki **N**ovi **L**ist*, **R**ieka, god. **105** (1909): 1.
(**nVIO,V,2**) ***V**inkovci **i** **o**kolica*, **V**inkovci, god. XII, **2** (1908): 1-3.
(**nVIO,V,3**) ***V**inkovci **i** **o**kolica*, **V**inkovci, god. XII, **3** (1908): 1-2.

FORMALNI **G**OVOR (ukupno 17 str. = **92** relativne rečenice)

(**gGZH**) ***G**ovori zastupnika **h**rvatskoga naroda Ivana Nep. Jemeršića izrečeni u saboru kraljevine Hrvatske u Zagrebu (po stenografskom zapisniku)*, Zagreb, 1910: 5-21. /Virovitičanin/

Literatura

Adams, Douglas Q. (1972),"Relative clauses in Ancient Greek", u Peranteau i dr. (ur.): 9-22.

Aissen, Judith (1972), "Where do relative clauses come from?", u *Syntax and semantics*, J. P. Kimball (ur.), New York & London: 187-198.

Akiba, Katsue (1978), "A non-relative analysis of so-called relative clauses", *Berkeley Linguistic Society*, 4: 1-10.

Akimova, G. N. (1964), "Tendencii v razvitii otnositel'nogo podčinenija v sovremennych vostočnoslavjanskich jazykach", *Izvestija Akademii nauk SSSR*, 23, 2: 138-144.

Alekseev, Boris Timofeevič (1981), *Filosofskie problemi formalizacii znanija*, Leningrad.

Andrews, Avery D. (1985), *Studies in the syntax of relative and comparative clauses*, New York & London.

Anić, Vladimir (1989), "Posvojnost u anaforizaciji", *Jezik*, 36, 5: 129-132.

Anić, Vladimir (1989a), "Slovenska rečenica u Ante Kovačića", *Jezik*, 37, 1: 3-11.

Anić, Vladimir (1991), *Rječnik hrvatskoga jezika*, Zagreb.

Antinucci, Francesco & Duranti, Alessandro & Gebert, Lucyna (1979), "Relative clause structure, relative clause perception, and the change from SOV to SVO", *Cognition*, 7: 145-174.

Antunović, Goranka (1991), "Sintaktički utjecaji u posrednom jezičnom kontaktu: englesko-švedski kontakt u Švedskoj", u *Prožimanja kultura i jezika*, M. Andrijašević & Y. Vrhovac (ur.), Zagreb: 131-137.

Aronson, Howard I. (1972), "Some notes on relative clauses in Georgian", u Peranteau i dr. (ur.): 136-144.

Auwera, Johan van der (1990), "Relativized constituents are topics", u *Proceedings of the fourteenth international*

congress of linguists, 14/1, W. Bahner & J. Schildt & D. Viehweger (ur.), Berlin: 873-875.

Auwera, Johan van der & Kučanda, Dubravko (1985), "Pronoun or conjunction - the Serbo-Croatian invariant relativizer *što*", *Linguistics*, 23: 917-962.

Babić, Stjepan (1993), "Razmišljanja uz *koji-kojega*", *Jezik*, 40, 4: 109-111.

Babić, Stjepan (1993a), "Jezično povjerenstvo Matice hrvatske i hrvatski pravopis", *Jezik*, 40, 3: 65-76.

Babić, Stjepan & Brozović, Dalibor & Moguš, Milan & Pavešić, Slavko & Škarić, Ivo & Težak, Stjepko (1991), *Povijesni pregled, glasovi i oblici hrvatskoga književnog jezika. Nacrti za gramatiku*, Zagreb.

Bacz, Barbara (1990), "On the psychomechanical explanation of the genitive-accusative of masculine animates in Slavic: evidence from Polish", *Langues et linguistique*, 16: 17-35.

Badurina-Stipčević, Vesna (1992), *Hrvatskoglagoljska legenda o svetom Pavlu Pustinjaku*, Zagreb.

Bagłajewska-Miglus, Ewa (1991), *Der restriktive Relativsatz im Italienischen und Polnischen: eine vergleichende Untersuchung*, Tübingen.

Barić, Eugenija & Lončarić, Mijo & Malić, Dragica & Pavešić, Slavko & Peti, Mirko & Zečević, Vesna & Znika, Marija (1979), *Priručna gramatika hrvatskoga književnog jezika* ([2]1990 *Gramatika hrvatskoga književnog jezika*), Zagreb.

Bartsch, Renate (1976), "Syntax and semantics of relative clauses", *Proceedings of the Amsterdam Colloquium on Montague Grammar and Related Topics. APFG*, 1: 1-24.

Battye, Adrian (1989), "Free relatives, pseudo-free relatives and the syntax of CP in Italian", *Rivista di linguistica*, 1, 2: 219-250.

Bauer, Jaroslav (1960), *Vývoj českého souvětí*, Praha.

Bauer, Jaroslav (1967), "K razvitiju otnositel'nich pridatočnych predloženij v slavjanskich jazykach", *Voprosi jazykoznanija*, 16, 5: 47-59.

Bauer, Jaroslav (1967a), "K vývoji vztažných vět v slovanských jazycích", *Slavica Slovaca*, 2, 4: 297-320.

Bausewein, Karin (1991), "Haben kopflose Relativsätze tatsächlich keine Köpfe?", u *Strukturen und Merkmale syntaktischer Kategorien*, G. Fanselow & S. W. Felix (ur.), Tübingen: 144-158.

Becker, Rita (1978), *Oberflächenstrukturelle Unterschiede zwischen restriktiven und nicht-restriktiven Relativsätzen im Deutschen*, Trier.

Behaghel, Otto (1928), *Deutsche Syntax*, knj. 3: *Die Satzgebilde*, Heidelberg.

Belić, Aleksandar (1933), "Nekoliko načelnih pitanja", *Naš jezik*, 1, 5: 129-143.

Belić, Aleksandar (1950), *Istorija srpskohrvatskog jezika*, knj. 2, sv. 1: *Reči sa deklinacijom*, Beograd.

Belić, Aleksandar (1954), "O sintaktičkoj konstrukciji sa svezicom *što*", *Naš jezik*, 6, 1-2: 1-6.

Belošapkova, Vera Arsen'evna (1967), *Složnoe predloženie v sovremennom russkom jazyke*, Moskva.

Belošapkova, Vera Arsen'evna (1977), *Sovremennyj russkij jazyk*, Moskva.

Benveniste, Émile, *Problèmes de linguistique générale*, Pariz.

Berger, Tilman (1993), "Verschiebungen im System der deiktischen Ausdrucksmittel des Russischen", *Zeitschrift für Slavische Philologie*, 53, 1: 83-96.

Berger, Tilman (1994), "Wie viele Demonstrativpronomina braucht eine Sprache?", *Wiener Slawistischer Almanach*, 33: 21-36.

Berman, Arlene (1974), "Infinitival relative constructions", *Papers from the 10. regional meeting of the Chicago Linguistic Society*: 37-46.

Berman, Howard (1972), "Relative clauses in Hittite", u Peranteau i dr. (ur.): 1-8.

Bibović, Ljiljana (1971), "Some remarks on the factive and non-factive complements in English and Serbo-Croatian" u *YSCECP Studies 3*, R. Filipović (ur.), Zagreb: 37-48.

Bickel, Balthasar (1991), "Der Hang zur Exzentrizität: Annäherungen an das kognitive Modell der Relativkonstruktionen", u *Von Europa bis Ozeanien - von der An-*

tonymie zum Relativsatz, W. Bisang & P. Rinderknecht (ur.), Zürich: 15-37.

Bierman, Michael H. (1973), "Preposed infinitives in Russian relative clauses", *Linguistic Inquiry*, 4, 3: 403-414.

Birkenmaier, Willy (1977) "Restriktive und nicht-restriktive Relativsätze im Russischen", *International Review of Applied Linguistics in Language Teaching*, 15: 127-141.

Bokamba, Eyamba & Dramé, Mallafé (1978), "Where do relative clauses come from in Mondingo?", *Papers from the 14. regional meeting of the Chicago Linguistic Society*: 28-43.

Brabec, Ivan & Hraste, Mate & Živković, Sreten ([6]1965), *Gramatika hrvatskosrpskoga jezika*, Zagreb.

Bratanić, Maja (1992), "Korpusna lingvistika ili sretan susret", *Radovi Zavoda za slavensku filologiju*, 27: 145-159.

Bresnan, Joan (1970), "On complementizers: Toward a syntactic theory of complement types", *Foundations of Language*, 6, 3: 297-321.

Bresnan, Joan & Grimshaw, Jane (1978), "The syntax of free relatives in English", *Linguistic Inquiry*, 9, 3: 331-391.

Browne, Wayles (1970), "Noun phrase definiteness in relatives and questions: Evidence from Macedonian", *Linguistic Inquiry*, 1: 267-270.

Browne, Wayles (1971), "On conjoined questions and conjoined relative clauses in English and Serbo-Croatian", u *YSCECP Studies 3*, R. Filipović (ur.), Zagreb: 49-63.

Browne, Wayles (1971a), "Relative clauses and their antecedents in Serbo-Croatian and English: mutual restrictions", *Papers and studies in contrastive linguistics*, 13: 111-121.

Browne, Wayles (1976), "Two wh-fronting rules in Serbo-Croatian", *Južnoslovenski filolog*, 32: 195-204.

Browne, Wayles (1986), *Relative clauses in Serbo-Croatian in comparison with English, YSCECP New Studies 4*, Zagreb.

Browne, Wayles (1987), "Classification of subordinate clauses in a grammar of Serbo-Croatian for foreign users",

u *Kontrastivna analiza engleskog i hrvatskog ili srpskog jezika 3*, R. Filipović (ur.), Zagreb: 165-191.

Browne, Wayles (1993), "Serbo-Croat", u *The Slavonic languages*, B. Comrie & G. G. Corbett (ur.), London & New York: 306-387.

Brunel, Jean (1977), "La relative grecque à la lumière de ses origines", *Bulletin de la Société linguistique*, 72, 1: 221-240.

Bundrick, Camille (1989), "An inference-based account of restrictive relative *which* and *that*", *Studies in the linguistic sciences*, 19, 1: 19-31.

Bühler, Karl (1982), "The deictic field of language and deictic words", u *Speech, place, and action. Studies in deixis and related topics*, R. J. Jarvella & W. Klein (ur.), John Wiley & Sons Ltd.: 9-30.

Campbell, Charles Boyle (1913), *Concearning the pronominal antecedent and the form of the accompanying relative pronoun in modern German prose*, Berlin.

Caldwell, Sarah J. G. (1974), *The relative pronoun in Early Scots*, Helsinki.

Card, William & McDavid, Virginia (1975), "The classification of relative clauses", u *The First LACUS Forum 1974*, A. Makkai & V. B. Makkai (ur.), Columbia: 411-416.

Cardinaletti, Anna (1986), "Die Landungsstelle des extraponierten Relativsatzes", *Parallela*, 3: 205-216.

Cardinaletti, Anna (1987), "Aspetti sintattici dell'estraposizione della frase relativa", *Rivista di grammatica generativa*, 12: 3-59.

Cassirer, Ernst ([6]1973), *Philosophie der symbolischen Formen*, knj. 2, *Das mytische Denken*, Darmstadt.

Cassirer, Ernst ([7]1977), *Philosophie der symbolischen Formen*, knj. 1, *Die Sprache*, Darmstadt.

Chomsky, Noam (1957), *Syntactic structures*, The Hague - Paris.

Chomsky, Noam (1965), *Aspects of the theory of syntax,* MIT, Cambridge.

Chomsky, Noam (1981), *Lectures on government and binding*, Dordrecht.

Chomsky, Noam (1982), *Some concepts and consequences of the theory of government and binding*, MIT, Cambridge.

Choo, Miho (1990), "Topicalization and relativization in Korean", *Working Papers in Linguistics*, 22, 1: 73-96.

Chvany, Catherine V. & Brecht, Richard D. (ur.) (1980), *Morphosyntax in Slavic*, Slavica Publishers, Inc.

Cinque, Guglielmo (1981), "On Keenan and Comrie's Primary Relativization Constraint", *Linguistic Inquiry*, 12: 293-308.

Clark, Eve V. (1978), "Locationals: Existential, lokative, and possessive constructions", u *Universals of human language*, br. 4 *Syntax*, J. Greenberg (ur.), Stanford: 85-126.

Clark, Herbert H. & Clark, Eve V. (1977), *Psychology and language: an introduction to psycholinguistics*, New York.

Clasen, Bernd & Seip, Claudia (1975), "Relativkonstruktionen", u *Deskriptive und etikettierende Benennung; Relativkonstruktionen*, R. Beckir i dr. (ur.), Köln: 133-155.

Clément, Danièle & Thümmel, Wolf (1968), "Erklärung der restriktiven und der nicht-restriktiven Relativsätze im Deutschen und Französischen mit den Mitteln der generativen Transformationsgrammatik", *Papier* br. 6, Lehrstuhl für Linguistik, Universität Stuttgart.

Cofer, Thomas (1975), "Performance constraints on relative pronoun deletion", *Linguistics*, 157: 13-32.

Cole, Peter & Harbert, Wayne & Hermon, Gabriella (1982), "Headless relative clauses in Quechua", *International Journal of American Linguistics in Language Teaching*, 48: 113-124.

Comrie, Bernard (1978), "Genitive-Accusatives in Slavic: The rules and their motivation", *International Review of Slavic Linguistics*, 3, 1-2: 27-42.

Comrie, Bernard (ur.) (1978a), *Classification of grammatical categories*, Linguistic Research INC. U.S.A. & Canada.

Comrie, Bernard (1981), *Language universals and linguistic typology*, Oxford.

Corbett, Greville G. (1980), "Animacy in Russian and other Slavonic languages: Where syntax and semantics fail to match", u Chvany & Brecht (ur.): 43-61.

Crystal [Kristal], David (1988), *Enciklopedijski rečnik moderne lingvistike*, Beograd.

Čerkasova, E. T. (1959-60), "K istorii pričinnych sojuzov otnositel'nogo tipa v russkom jazyke", *Zbornik za filologiju i lingvistiku*, knj. 1, 2: 36-57; 3: 46-67.

Daalder, Saskia (1989), "Continuative relative clauses", u *Sprechen und Hören: Akten des 23. Linguistischen Kolloquiums*, N. Reiter (ur.), Tübingen: 195-207.

Dede, Müşerref (1978), "Why should Turkish relativization distinguish between subject and non-subject head nouns?", *Berkeley Linguistic Society*, 4: 67-77.

Delorme, Evelyne & Dougherty, Ray C. (1972), "Appositive NP constructions: *we, the men*; *we men*; *I, a men*; ETC", *Foundations of Language*, 8, 1: 2-29.

Derossi, Zlata (1966-67), "Odnos između atributivnih rečenica i imenice u glavnoj rečenici", *Jezik*, 14: 7-15.

Derossi, Zlata (1971-72), "Predikatni atribut", *Jezik*, 19, 1: 26-32.

Deulofeu, José (1981), "Perspective linguistique et sociolinguistique dans l'étude des relatives en français", *Recherches sur le Français Parlé*, 3: 135-193.

Dittmer, Arne (1991), "Topologie der Spannsätze / Nebensätze (NS) der althochdeutschen Tatianübersetzung", u *Neue Fragen der Linguistik*, E. Feldbusch & R. Pogarell & C. Weiß (ur.), Tübingen: 183-191.

Divković, Mirko ([2]1889), *Hrvatska sintaksa za školu*, Zagreb.

Dixon, R. M. V. (1969), "Relative clauses and possessive phrases in two Australian languages", *Language*, 45: 35-44.

Dmitriev, Petr Andreevič (1961-62), "Značenija opredelitel'nych pridatočnych s otnositel'nym mestoimeniem *koji*", *Južnoslovenski filolog*, 25: 355-364.

Dmitriev, Petr Andreevič (1966), *Očerki po sintaksisu serbo-chorvatskogo jazyka*, Leningrad.

Dmitriev, Petr Andreevič (1967), "Dva načina aktualizacije komponenata odnosne rečenice", *Naš jezik*, 16, 1-2: 22-26.

Dmitriev, Petr Andreevič (1967a), "Neke osobenosti izražavanja atributivnih odnosa u srpskohrvatskom jeziku", *Naš jezik*, 16, 5: 341-349.

Dmitriev, Petr Andreevič (1970), "Evoljucija sredstv podčinenija prisubstantivno-otnositl'nych pridatočnych v serbochorvatskom jazyke", *Zbornik za filologiju i lingvistiku*, 13, 1: 119-133.

Dmitriev, Petr Andreevič (1970a), "Mesto otnositel'nogo mestoimenija v prisubstantivnych pridatočnych v slavjanskich jazykach", *Zbornik za filologiju i lingvistiku*, 13, 2: 49-57.

Dmitriev, Petr Andreevič (1971), "Distribucija sredstv otnositel'nogo podčinenija prisubstantivnych pridatočnych v zavisimosti ot stilej v sovremennych slavjanskich jazykach", *Poetika i stilistika russkoj literatury: Pamjati akademika V. V. Vinogradova*, Leningrad: 354-359.

Dmitriev, Petr Andreevič (1972), "K voprosu o variativnosti prisubstantivno-otnositel'nych pridatočnych v serbochorvatskom jazyke", u *Issledovanija po serbochorvatskomu jazyku*, Moskva: 276-323.

Dmitriev, Petr Andreevič (1972a), "Pridatočnye predloženija s dvustoronnimi sintaksičeskimi svjazjami", *Južnoslovenski filolog*, 29, 1-2: 243-274.

Dmitriev, Petr Andreevič (1973), "Iz nabljudenij nad sinonimičeskimi konstrucijami v slavjanskich jazykach", *Južnoslovenski filolog*, 30, 1-2: 93-98.

Dmitriev, Petr Andreevič (1973a), "Vydelitel'nye i rasprostranitel'nye opredelitel'nye pridatočnye v slavjanskich jazykach", *Sovetskoe slavjanovedenie*, 1: 60-67.

Dmitriev, Petr Andreevič (1973b), "Kommunikativnye značenija prisubstantivno-otnositel'nych pridatočnych (na materiale serbochorvatskogo jazyka)", *Issledovanija po russkomu i slavjanskomu jazykoznaniju*, 4: 216-247.

Dmitriev, Petr Andreevič (1975), "Ob odnoj tendencii v razvitii sintaksisa serbochorvatskogo jazyka", *Vestnik Leningradskogo universiteta*: 116-121.

Dmitriev, Petr Andreevič (1977), "K voprosu ob ispol'zovanii dostiženij sovetskich učenych jugoslavskimi slavistami", *Vestnik Leningradskogo universiteta*: 97-102.

Dmitriev, Petr Andreevič (1978), "O faktorach, konstituirujuščich dobavočnoe vremennoe značenie opredelitel'nych pridatočnych", *Zbornik za filologiju i lingvistiku*, 21, 2: 85-91.

Dolník, Juraj (1994), "Die synchrone Dynamik des substantivischen Deklinationssystems im Slovakischen und Tschechischen", *Die Welt der Slaven*, 39, 1: 26-41.

Downing, Bruce T. (1977), "Typological regularities in post-nominal relative clauses", u *Current themes in linguistics*, F. R. Eckman (ur.), Washington & London: 163-194.

Downing, Bruce T. (1978), "Some universals of relative clause structure", u *Universals of human language*, J. H. Greenberg (ur.), Stanford: 375-418.

Đorđević, Radmila (1989), *Engleski i srpskohrvatski jezik. Kontrastivna gramatika imeničke grupe*, Beograd.

Eckman, Fred & Bell, Lawrence & Nelson, Diane (1988), "On the generalization of reative clause instruction in the acquisition of English as a second language", *Applied linguistics*, 9, 1: 1-20.

Ehrenkranz, Jean F. & Hirschland, Edward C. (1972), "Latin relative clauses", u Peranteau i dr. (ur.): 23-29.

Eisenberg, Peter (^{2}1989), *Grundriß der deutschen Grammatik*, Stuttgart.

Emonds, Joseph (1979), "Appositive relatives have no properties", *Linguistic Inquiry*, 10: 211-143.

Engel, Ulrich & Mrazović, Pavica (ur.) (1986), *Kontrastive Grammatik Deutsch-Serbokroatisch*, München.

Fabb, Nigel (1990), "The difference between English restrictive and nonrestrictive relative clauses", *Journal of Linguistics*, 26: 57-78.

Fairclough, Norman (1973), "Relative clauses and performative verbs", *Linguistic Inquiry*, 4, 4: 526-531.

Fassi Fehri, Abdelkader (1976), "Relatives et adjectifs en arabe: le problème de la détermination", *Lingua*, 38: 125-152.

Faulstich, Gisela (1988), "Zum Modusgebrauch in Relativsätzen im Deutschen, Polnischen und Slowenischen", *Linguistische Arbeitsberichte*, 66: 54-60.

Fava, Elisabetta (1990), "Interrogative or relative clauses?", *Rivista di linguistica*, 2, 2: 103-154.

Ferreiro, E. i dr. (1976), "How do children handle relative clauses? A study in comparative developmental psycholinguistics", *Archives de Psyhologie*, 45: 229-266.

Fillmore, Charles (1982), "Towards a descriptive framework for spatial deixis", u *Speech, place and action*, R. J. Jarvella & W. Klein (ur.), New York: 31-60.

Florschütz, Josip ([4]1940), *Gramatika hrvatskoga ili srpskoga jezika za srednje i slične škole*, Zagreb.

Fox, Barbara (1993), *Discourse structure and anaphora. Written and conversational English*, Cambridge.

Fox, Barbara & Thompson, Sandra (1990), "On formulating reference: an interactional approach to relative clauses in English conversation", *IPRA papers in pragmatics*, 4, 1-2: 183-196.

Freund, Folke (1989), "*Ich der ich.../Ich der...* - Bemerkungen zu einer altbekannten Variation im Relativsätzen", u *Linguistische und didaktische Grammatik: Beiträge zu Deutsch als Fremdsprache*, J. Buscha & J. Schröder (ur.), Leipzig: 128-136.

Friedman, Victor (1972), "The Relative Clauses in Slavic: South Slavic", u Peranteau i dr. (ur.): 40-46.

Friedrich, Wolf (1988), "Zum Subjekt in englishen Relativsätzen", *Lebende Sprachen*, 33, 3: 112-113.

Gadet, Françoise (1989), "Le relative non standard saisie par les grammaires", *Linguistique-Institut-Nanterre-X*, 20: 37-49.

Gallis, Arne (1956), *The syntax of relative clauses in Serbo-Croatian, Viewed on a historical basis*, Oslo.

Gallis, Arne (1958), "Flektirtes Relativum und Relativum generale - insbesondere im Serbokroatischen", *Scando-Slavica*, 4: 137-148.

Gallis, Arne (1974), "Da li je srpskohrvatski adnominalni dativ pripadnosti (posesivni dativ) - balkanizam?", *Zbornik za filologiju i lingvistiku*, 17, 1: 51-61.

Gass, Susan (1981), "Pragmatic and semantic constraints on Bikol relativization", *Linguistics*, 19: 1095-1106.

Gawrońska-Werngren, Barbara (1988), "A referent grammatical analysis of relative clauses in Polish", *Studia Linguistica*, 42, 1: 18-48.

Ginina, Stefanija (1987), "Izrazjavane na kategorijata *neopredelnost na imenata* v săvremennija bălgarski ezik", u *Vtori meždunaroden kongres po bălgaristika*, Sofija: 447-454.

Givón, Talmy (1972), "Pronoun attraction and subject postposing in Bantu relativization", u Peranteau i dr. (ur.): 190-197.

Givón, Talmy (1978), "Definiteness and referentiality", u *Universals of human language*, br. 4 *Syntax*, J. Greenberg (ur.), Stanford: 291-330.

Gladrow, Wolfgang (1993), "Der Lokalsatz im Slawischen und Deutschen. Typologisch-charakterologische Aspekte seiner Deskription", *Zeitschrift für slavische Philologie*, 53, 1: 24-36.

Godard, Danièle (1989), "Français standard et non-standard: les relatives", *Linguistique-Institut-Nanterre-X*, 20: 51-88.

Gołąb, Zbigniew (1972), "The relative clauses in Slavic: Common Slavic and North Slavic", u Peranteau i dr. (ur.): 30-39.

Golovačeva, Anina V. & Ivanov, V. V. & Mološnaja, T. N. & Nikolaeva, T. M. & Svešnikova, T. N. (1989), *Kategorija posessivnosti v slavjanskich i balkanskich jazykach*, Moskva.

Gonda, Jan (1954), "The original character of the Indo-European relative pronoun *jo*-", *Lingua*, 4: 1-41.

Goodluck, Helen (1989), "When grammar wins over sense: children's judgements of extraposed relatives", *Journal of psyholinguistic research*, 18, 4: 389-416.

Gorbet, Larry (1977), "Headless relatives in the southwest: are they related?", *Berkeley Linguistic Society*, 3: 270-278.

Grammatika sovremennogo russkogo literaturnogo jazyka (1970), N. Švedova (ur.), Moskva.

Gosselin, Laurent (1990), "L'interprétation des relatives: le rôle des déterminants", *Lingvisticae investigationes*, 14, 1: 1-30.
Grannis, O. C. (1975), "Some semantic aspect of relative clauses in English", *International Review of Applied Linguistics in Language Teaching*, 13, 2: 111-118.
Grickat, Irena (1952), "O jednom slučaju mešanja *da* i *što*", *Naš jezik*, 3, 5-6: 196-207.
Grickat, Irena (1967), "Relativno *koji* i *što*", *Naš jezik*, 16, 1-2: 32-48.
Grickat, Irena (1975), *Studije iz istorije srpskohrvatskog jezika*, Beograd.
Grickat, Irena (1983), "O prilozima u srpskohrvatskoj lingvističkoj nauci", *Južnoslovenski filolog*, 39: 1-41.
Grodzinsky, Yosef (1989), "Agrammatic comprehension of relative clauses", *Brain and language*, 37, 3: 480-499.
Groos, Anneke & Riemsdijk, Henk van (1981), "Matching effects in free relatives: A parameter of core grammar", u *Theory of markedness in generative grammar*, A. Belletti i dr. (ur.), Pisa: 171-216.
Gurevič, V. V. (1994), "Ukazatel'naja svjaz v obščej sisteme sintaksičeskich svjazej", *Voprosy jazykoznanija*, 2: 75-81.

Hagège, Claude (1976), "Relative clause, center-embedding, and comprehensibility", *Linguistic Inquiry*, 7: 198-201.
Hahn, E. Adelaide (1946), "The origin of the relative *kwi-kwo-*", *Language*, 22: 68-85.
Hakuta, Kenji (1981), "Grammatical description *versus* configurational arrangement in language acquisition: The case of relative clauses in Japanese", *Cognition*, 9: 197-236.
Hale, Kenneth L. (1976), "The adjoined relative clause in Australia", u *Grammatical categories in Australian languages*, R. M. W. Dixon (ur.), Canberra: 78-105.
Hamm, Josip (1967), *Grammatik der serbokroatischen Sprache*, Wiesbaden.
Hannay, Mike & Vester, Elseline (1987), "Non-restrictive relatives and the representations of complex senten-

ces", u *Ins and outs of the predication*, J. van der Auwera & L. Goossens (ur.), Dordrecht: 39-52.

Harris, Zellig (1951), *Methods in structural linguistics*, Chicago.

Hauenschild, Christa (1982), "Demonstrative pronouns in Russian and Czech - deixis and anaphora", u *Here and there. Cross-linguistic studies on deixis and demonstration*, J. Weissenborn & W. Klein (ur.), Amsterdam & Philadelphia: 167-186.

Hawkins, Roger (1989), "Do second language learners acquire restrictive relative clauses on the basis of relational or configurational information?", *Second language research*, 5, 2: 156-188.

Heath, Jeffrey (1972), "Uto-Aztecan relative clauses", u Peranteau i dr. (ur.): 230-245.

Heidolph, Karl Erich & Flämig, Walter & Motsch, Wolfgang ([2]1984), *Grundzüge einer deutschen Grammatik*, Berlin.

Hejno, Eugeniusz (1988), *Le subjonctif dans la relative: essai de confrontation franco-polonaise*, Lublin.

Hewitt, B. George (1978), "The Armenian relative clause", u B. Comrie (ur.): 99-138.

Hewitt, B. George (1979), "The relative clause in Abkhaz (Abžui dialect)", *Lingua*, 47: 151-188.

Hillard, Edward (1977), "Subject and relativization: evidence from Lushai", *Berkeley Linguistic Society*, 3: 335-346.

Hirschbühler, Paul & Rivero, María-Luisa (1981), "Catalan restrictive relatives: core and periphery", *Language*, 57: 591-625.

Hirschbühler, Paul & Rivero, María-Luisa (1983), "Remarks on free relatives and matching phenomena", *Linguistic Inquiry*, 4: 505-520.

Holvoet, Axel (1991), *Transitivity and clause structure in Polnish: A study in case marking*, Warszawa.

Hudaček, Lana (1991), "Posvojna funkcija genitiva ličnih zamjenica za 3. lice u hrvatskom književnom jeziku do kraja 18. soljeća", *Rasprave Zavoda za hrvatski jezik*, 17: 27-46.

Hudelot, Christian (1980), "Qu'est-ce que la complexité syntaxique? L'exemple de la relative", *La linguistique*, 16, 2: 5-41.
Hwang, Shin Ja Joo (1990), "The relative clause in narrative discourse", *Language research*, 26, 2: 373-400.

Ickler, Nancy (1977), "Topicalization and relativization in Old Russian", *Berkeley Linguistic Society*, 3: 656-669.
Ivić, Milka (1957), "Jedno poređenje Vukovog jezika sa našim današnjim književnim jezikom", *Zbornik za filologiju i lingvistiku*, 1, 1: 114-126.
Ivić, Milka (1967), "Povodom referata o relativnim rečenicama", *Slavica Slovaca*, 2, 4: 343.
Ivić, Milka (1971), "Leksema *jedan* i problem neodređenog člana", *Zbornik za filologiju i lingvistiku*, 14, 1: 103-119.
Ivić, Milka (1977), "Teorijsko-metodološki problemi slovenske sintakse vezani za koncept *faktivnosti*", *Južnoslovenski filolog*, 33: 1-17.
Ivić, Milka (1978), "O srpskohrvatskim rečeničnim prilozima", *Južnoslovenski filolog*, 34: 1-16.
Ivić, Milka (1983), *Lingvistički ogledi*, Beograd.
Ivić, Milka (1986), "On referential strategies: genitivization vs. adjectivization in Serbo-Croatian", *Linguistische Arbeitsberichte*, 54-55: 23-27.
Ivić, Milka (1990), "On the Slavic word for *one* in the predicate-noun determiner position", *Săpostavitelno ezikoznanie*, 15, 4-5: 53-55.
Ivić, Pavle (1957), *O govoru Galipoljskih Srba*, *Srpski dijaktološki zbornik*, 12, Beograd.
Ivić, Pavle (1973), "Prilog diskusiji", *Naučni sastanak slavista u Vukove dane*, 3: 65-66.
Ivšić, Stjepan (1970), *Slavenska poredbena gramatika*, Zagreb.

Jakobson, Roman (1967), "On the relation between visual and auditory signs", u *Models for the perception of speech and visual form*, W. Wathen-Dunn (ur.), Mass. & London: 1-7.
Jonke, Ljudevit ([2]1965), *Književni jezik u teoriji i praksi*, Zagreb.

Joseph, Brian (1980), "Recovery of information in relative clauses: evidence from Greek and Hebrew", *Journal of Linguistics*, 16: 237-244.

Jung, Walter ([7]1982), *Grammatik der deutschen Sprache*, Leipzig.

Justus, Carol (1976), "Relativization and topicalization in Hittite", u *Subject and topic*, C. N. Li (ur.), New York: 214-245.

Kachru, Yamuna (1978), "On relative clause formation in Hindi-Urdu", *Linguistics*, 207: 5-26.

Kaisse, Ellen M. (1981), "Appositive relatives and the cliticization of *who*", *Papers from the 17. regional meeting of the Chicago Linguistic Society*: 108-115.

Karadžić, Vuk Stefanović (1818), *Srpski rječnik*, Beč (Pretisak s pogovorom P. Ivića, Beograd, 1966).

Karlsson, Fred (1972), "Relative clauses in Finnish", u Peranteau i dr (ur.): 106-114.

Katičić, Radoslav (1986, [2]1991), *Sintaksa hrvatskoga književnog jezika. Nacrt za gramatiku*, Zagreb.

Katičić, Radoslav (1994), "Nešto napomena o vezi između atributnih korelativa i 'restriktivnosti' odnosnih rečenica u hrvatskome književnom jeziku", *Jezik*, 41, 3: 65-77.

Kayne, Richard S. (1976), "Franch relative *que*", u *Current studies in Romance linguistics*, M, Luján & F. Hensey (ur.), Washington: 255-299.

Keenan, Edward L. (1972), "Relative clause formation in Malagasy", u Peranteau i dr. (ur.): 169-189.

Keenan, Edward L. (1976), "Towards a universal definition of 'Subject'", u *Subject and topic*, C. N. Li (ur.), New York: 303-333.

Keenan, Edward (1985), "Relative clauses", u Shopen (ur.): 141-170.

Keenan, Edward L. & Comrie, Bernard (1977), "Noun phrase accessibility and universal grammar", *Linguistic Inquiry*, 8: 63-99.

Kendall, Martha B. (1974), "Relative clause formation and topicalization in Yavapai", *International Journal of*

American Linguistics in Language Teaching, 40: 89-101.

Kent, Roland G. (1944), "The Old Persian relative and article", *Language*, 20: 1-10.

Kerkhoff, Emmy ([6]1970), *Der Relativsatz*, Groningen.

Keyser, Samuel J. (1975), "A partial history of the relative clause in English", u *Papers in the history and structure of English*, 1, J. B. Grimshaw (ur.), Mass.: 1-33.

Kitić, Slobodanka (1987), "Relativne zamenice u engleskom jeziku i njihova obrada u našim udžbenicima engleskog jezika", *Živi jezici*, 29, 1-4: 74-82.

Kitić, Slobodanka (1989), "Relatives in postmodification with personal reference: from English syntax <sh>", *Živi jezici*, 31, 1-4: 15-23.

Kjellmer, Göran (1988), "Conjunctional/adverbal *which* in substadard English", *Studia Anglica Posnaniensia*, 21: 157-162.

Kjellmer, Göran (1988a), "'What a night on which to die!': On symmetry in English relative clauses", *English studies*, 69, 6: 559-568.

Klajn, Ivan (1978), "Pridevske zamenice ili pridevi", *Južnoslovenski filolog*, 34: 17-33.

Klajn, Ivan (1985), *O funkciji i prirodi zamenica*, Beograd.

Kleiber, Georges (1987), *Relatives restrictives et relatives appositives: une opposition 'introuvable'?*, Tübingen.

Klenin, Emily (1980), "Individuation: An historical case study" u Chvany & Brecht (ur.): 62-78.

Knowles, John (1978), "A cross relative from Spain", *Linguistic Inquiry*, 9: 505-510.

Koenitz, B. & Walter, H. (1968), "Zur syntaktischen Interpretation der Klitika in den slawischen Sprachen der Gegenwart", *Zeitschrift für Slawistik*, 13: 179-200.

Kokora, Dago P. (1976), "Relative clause strategies in Koyo: A case of rule condition solution", *Papers from the 12. regional meeting of the Chicago Linguistic Society*, 425-437.

Koneski, Blaže ([2]1982), *Gramatika na makedonskiot literaturen jazik*, I i II, Skopje.

Kopeliovič, A. B. (1989), *Očerki po istorii grammatičeskogo roda*, Vladivostok.

Koseska-Toszewa, Violeta (1991), *The semantic category of definiteness / indefiniteness in Bulgarian and Polish*, Warszawa.

Koster, Jan (1978), "Why subject sentences don't exist", u *Recent transformational studies in European languages*, J. Keyser (ur.), MIT, Cambridge: 53-64.

Kovačević, Miloš (1985), "Složena rečenica s proleptičkim konstituentom u srpskohrvatskom jeziku", *Književni jezik*, 14, 33: 123-137.

Kovačević, Miloš (1987), "O srpskohrvatskim složenim rečenicama s posesivnom atributskom zavisnom klauzom", *Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku*, 30, 1: 153-159.

Kovačević, Miloš (1988), "O složenoj rečenici s uzročnom relativnom klauzom", *Južnoslovenski filolog*, 44: 45-57.

Kovačević, Miloš (1988a), *Uzročno semantičko polje*, Sarajevo.

Kovačević, Miloš (1990), "Usložnjavanje sistema modela zavisnosloženih rečenica u savremenom srpskohrvatskom jeziku", *Književni jezik*, 19, 2: 57-70.

Kovačević, Miloš (1990a), "Iz problematike razvoja sintaksičkih kategorija: finalne konstrukcije u Dositejevu jeziku", *Naučni sastanak slavista u Vukove dane*, 19, 2: 69-80.

Kroch, Anthony (1981), "On the role of resumptive pronouns in amnestying island constraint violations", *Papers from the 17. regional meeting of the Chicago Linguistic Society*: 125-135.

Kroll, Wilhelm (1912), "Der lateinische Relativsatz", *Glotta*, 3: 1-18.

Křížková, Helena (1969), "Relativní věty, atribut a kontextové členění v ruštině", *Československá Rusistika*, 15: 200-208.

Křížková, Helena (1970), "Relativní věty v současných slovanských jazycích, *Slavia*, 39, 1: 10-40.

Křížková, Helena (1971), "Zájmena typu *ten* a *takový* v současných slovanských jazycích", *Slavia Slovaca*, 6, 1: 15-30.
Křížková, Helena (1972), "Zamečanija o sisteme ukazatel'nych mestoimenij v sovremennych slavjanskich literaturnych jazykach", *Russkoe i slavjanskoe jazykoznanie*, Moskva: 144-153.
Krjučkov, S. E. & Maksimov, L. Ju. (1960), "Tipi složnopodčinennich predloženij s pridatočnoj čast'ju, otnosjaštejsja k odnomu slovu ili slovosočetaniju glavnoj čast'i", *Voprosi jazykoznanija*, 9, 1: 12-21.
Kučanda, Dubravko & Auwera, Johan van der (1987), "Bilješka o *što* i *that*", *Strani jezici*, 16, 1: 2-11.
Kuno, Susumu (1974), "The position of relative clauses and conjuntions", *Linguistic Inquiry*, 5: 117-136.
Kuno, Susumu (1987), *Functional syntax. Anaphora, discourse and empathy*, Chicago & London.
Kunzmann-Müller, Barbara (1994), *Grammatikhandbuch des Kroatischen und Serbischen*, Frankfurt am Main.
Kuruda, Sige-Yuki (1968), "English relativization and certain related problems", *Language*, 44: 244-266.
Kurzová, Helena (1981), *Der Relativsatz in den indoeuropäischen Sprachen*, Hamburg.
Kuzmić, Rikard (1963), "Paralelna upotreba nepromjenljive odnosne zamjenice sa dopunom u raznim jezicima", *Ivšićev zbornik*, Zagreb: 225-230.

Lalević, Ilija ([9]1932), *Sintaksa srpskohrvatskog jezika za srednje škole*, Beograd.
Lalević, Miodrag S. (1951), *Sintaksa srpskog jezika*, Beograd.
Lalević, Miodrag S. ([2]1957), *Kategorije reči srpskohrvatskog jezika*, Beograd.
Lalević, Miodrag S. ([2]1967), *Priručnik za nastavu sintakse srpskohrvatskog jezika*, Beograd.
Langacker, Ronald W. (1975), "Relative clauses in Classical Nahuatl", *International Journal of American Linguistics in Language Teaching*, 41: 46-68.
Lanosović, Marijan ([2]1795), *Neue Einleitung zur Slavonischen Sprache*, Osijek.

Laskowski, R. (1988), "The systematic prerequisities of the development of the declensional patterns of the Slavic languages (The category of gender)", *Scandoslavica*, 34: 111-121.

László, Bulcsú (1990), "Broj u jeziku", *Sol*, 5, 10-11: 121-154.

Lasnik, Howard & Uriagereka, Juan (1988), *A course in GB syntax, Lectures on binding and empty categories*, MIT, Cambridge.

Lebeaux, David (1991), "Relative clauses, licensing, and the nature of the derivation", *Syntax and semantics*, 25: 209-239.

Lehmann, Christian (1975), "Strategien für Relativsätze", u *Struktura*, H. Seiler i dr. (ur.), München: 117-156.

Lehmann, Christian (1979), "Der Relativsatz vom Indogermanischen bis zum Italianischen", *Die Sprache*, 25: 1-25.

Lehmann, Christian (1980), "Der indogermanische **kwi-/kwo-* Relativisatz im Vergleich", u *Linguistic reconstruction and Indo-European syntax*, P. Ramat i dr. (ur.), Amsterdam: 155-169.

Lehmann, Christian (1984), *Der Relativsatz: Typologie seiner Strukturen; Theorie seiner Funktionen; Kompendium seiner Grammatik*, Tübingen.

Leko, Neđad (1988), "X-bar theory and internal structure of NPs", *Lingua*, 75: 135-169.

Leko, Neđad (1989), "Case of noun phrase in Serbo-Croatian and case theory", *Folia Linguistica*, 23, 1-2: 27-54.

Leko, Neđad (1992), "Restrictive and appositive forms of Serbo-Croatian descriptive adjectives", *Zeitschrift für Slawistik*, 37, 4: 621-629.

Leskien, August (1914), *Grammatik der serbo-kroatischen Sprache*, Heidelberg.

Lewkowicz, Nancy K. (1971), "Topic-comment and relative clause in Arabic", *Language*, 47: 810-825.

Li, Charles N. & Thompson, Sandra (1978), "Relativization strategies in Wappo", *Berkeley Linguistic Society*, 4: 106-113.

Loetscher, Andreas (1972), "Some problems concerning Standard German relative clauses", u Peranteau i dr. (ur.): 47-58.

Loetscher, Andreas (1973), "On the role of nonrestrictive relative clauses in discourse", *Papers from the 9. regional meeting of the Chicago Linguistic Society*: 356-368.

Lucas, Michael A. (1974), "The surface structure of relative clauses", *Linguistics*, 139: 83-120.

Lucenko, M. O. (1989), "Katehorija rodu v jiji systemno-ijerarchičnych ta evoljutyvnych zv'jazkach", *Inozemna filolohija*, 94: 3-8.

Lutzeier, Peter (1991), "Ansätze einer relationalen Komponente in komplexen Sätzen", u *Neue Fragen der Linguistik*, E. Feldbusch & R. Pogarell & C. Weiß (ur.), Tübingen: 335-340.

Lyons, John (1970), "Generative syntax", u *New horizons in linguistics*, J. Lyons (ur.), Pinguin Books: 115-140.

Maček, Dora (1970), "Relative pronouns in English and Serbo-Croatian", u *YSCECP, Reports 3*, R. Filipović (ur.), Zagreb: 105-128.

Maček, Dora (1975), "Relatives in English and their Serbo-Croatian equivalents", u *YSCECP, Studies 6*, R. Filipović (ur.), Zagreb: 27-62.

Maček, Dora (1986), *Relativization in English and Serbo-Croatian, YSCECP New Studies 3*, Zagreb.

Maček, Dora (1986-87), "Ambivalence of relative clause structure - a diachronic view", *Studia Romanica et Anglica Zagrebiensia*, 31-32: 103-115.

Mallinson, Graham & Blake, Barry J. (1981), *Language typology*, Amsterdam & New York & Oxford.

Mareš, František Václav (1967), "The historic development of the Slavic noun declension I (The system of categories)", *Slavia*, 36, 4: 485-506.

Maretić, Tomo (1888), "Veznici u slovenskijem jezicima", *Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti*, 91: 1-80.

Maretić, Tomo (^{3}1963), *Gramatika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika*, Zagreb.

Masica, Colin (1972), "Relative clauses in South Asia", u Peranteau i dr. (ur.): 198-204.
Matisoff, James A. (1972), "Lahu nominalization, relativization, and genitivization", u *Syntax and semantics*, 1, J. P. Kimball (ur.), New York & London: 237-257.
Matsumura, Kazuto (1981), "Mari (Cheremis) relative clauses", *Working Papers in Linguistics*, (Tokyo '81): 45-55.
Matsumura, Kazuto (1982), "Two types of relative clauses in Finnish", *Gengo Kenkyu*, 81: 60-82.
Maxwell, Daniel N. (1979), "Strategies of relativization and NP accessibility", *Language*, 55: 352-371.
McCawley, James D. (1972), "Japanese relative clauses", u Peranteau i dr. (ur.): 205-214.
McCawley, James D. (1981), "The syntax and semantics of English relative clauses", *Lingua*, 53: 99-149.
McCreight, Kate (1987), "Case hierarchies: the evidence from free relatives", *Papers from the 23. regional meeting of the Chicago Linguistic Society*: 259-267.
Melvinger, Jasna (1986), *Leksikologija*, skripta, Osijek.
Melvinger, Jasna (1987), "Kolokvijalne relativne rečenice u Vukovu prijevodu Novog zavjeta", *Revija*, 27, 8-9: 658-666.
Melvinger, Jasna (1988), "*Onaj koji* i *onaj tko*", *Jezik*, 35, 4: 103-107.
Melvinger, Jasna (1991), "Kontinuitet hrvatskog pravopisa", *Književna revija Osijek*, 31, 1: 113-121.
Mihailović, Ljiljana (1970), "On differences in pronominalization in English and Serbo-Croatian", u *YSCECP, Studies 2*, R. Filipović (ur.), Zagreb: 50-59.
Mihailović, Ljiljana (1973), "The source of relative clauses", u *YSCECP*, *Reports 7*, R. Filipović (ur.), Zagreb: 65-81.
Mihailović, Ljiljana (1973a), "Relativne klauze i njihova uloga u ostvarivanju hipotetičkih odnosa u rečenici", *Zbornik radova Filozofskog fakulteta u Nišu*, 1: 159-176.
Mihailović, Ljiljana (1975), "Značaj postavke o temeljnoj strukturi jezika za analizu sintaktičkih odnosa", *Zbornik radova Filozofskog fakulteta u Nišu*, 3: 133-144.

Mihaljević, Milan (1987), "Mehanizmi jezičnog opisa (Uvod u formalni aparat transformacijske gramatike)", *Sol*, 4: 13-39.

Mihaljević, Milan (1990), "Načela, parametri i zapreke", *Sol*, 10-11: 25-73.

Mihaljević, Milan (1990a), "Upotreba povratnoposvojne zamjenice *svoj* u hrvatskom ili srpskom jeziku", *Wiener Slavistisches Jahrbuch*: 145-156.

Mihaljević, Milan (1992), "Kako kada biše Adam plod driva jil ne biše bolan ni se staraše? (Rečenice uvedene takozvanim upitnim riječima u hrvatskome crkvenoslavenskom jeziku)", *Suvremena lingvistika*, 18, 34: 215-228.

Miklosich, Franz (1926), *Vergleichende Grammatik der slawischen Sprachen,* 4. dio: *Syntax*, Heidelberg.

Mikelsen, Hans Kristijan (1981), "Složena rečenica u starosrpskom jeziku", *Južnoslovenski filolog*, 37: 213-235.

Miller, Jim (1988), "*That*: a relative pronoun? Sociolinguistics and syntactic analysis", u *Edinburgh studies in the English language*, J. Anderson & N. Macleod (ur.), Edinburgh: 113-119.

Mindak, Jolanta (1989), "Za otnošenieto na bălgarskata leksema *edin* i nejnite polski săotvetstvija kăm izrazjavaneto na informacija za neopredelenost", u *Vtori meždunaroden kongres po bălgaristika*, D. Ivanova-Mirčeva & S. Ivančev & E. Perníška (ur.), Sofija: 93-99.

Mindak, Jolanta (1990), *Językowa kategoria żywotności w polszczyźnie i słowiańszczyźnie na tle innych języków świata: próba ujęcia typologicznego*, Wrocław.

Mindak, Jolanta (1991), "Żywotność/osobowość obiektów a kształt formalny frazy werbalnej w językach słowiańskich i innych", *Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej*, 27: 151-156.

Mišeska-Tomić, Olga (1974), "English and Serbo-Croatian WH-words, their derivatives and correlates", u *YSCECP, Reports 9*, R. Filipović (ur.), Zagreb: 90-108.

Modini, Paul (1984), "Ergative syntax in relative clauses from a funktional perspektive", *Linguistische Berichte*, 92: 1-5.

Modrzejewska, Ewa (1990), "The position of extraposed relative clauses in English and Polish", *ZNUG, Filologia Angielska*, 9: 31-49.

Modrzejewska, Ewa (1990a), "Extraposed relative clauses on generic and non-generic noun phrases in English and Polish", *ZNUG, Filologia Angielska*, 9: 51-61.

Montgomery, Michael (1989), "The standardization of English relative clauses", u *Standardizing English*, J. Trahern (ur.), Knoxville: 113-138.

Moravcsik, Edith A. (1978), "Case marking of objects", u *Universals of human language*, br. 4 *Syntax*, J. Greenberg (ur.), Stanford: 249-289.

Morgan, J. L. (1972), "Some aspects of relative clauses in English and Albanian", u Peranteau i dr. (ur.): 63-72.

Mostepanenko, A. M. (1969), *Problema univerzal'nosti osnovnych svojstv prostranstva i vremeni*, Leningrad.

Motsch, Wolfgang (1965), "Untersuchungen zur Apposition im Detschen", *Studia Grammatica*, 5: 87-132.

Motsch, Wolfgang ([2]1965), *Syntax des deutschen Adjektivs*, *Studia Grammatica* 3.

Mrazović, Pavica & Vukadinović, Zora (1990), *Gramatika srpskohrvatskog jezika za strance*, Novi Sad.

Muller, Claude (1989), "Sur la syntaxe et la sémantique des relatives indépendantes et des interrogatives indirectes partielles", *Revue romane*, 24, 1: 13-48.

Musić, August (1899), "Relativne rečenice u hrvatskom jeziku", *Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti*, 138: 70-117.

Musić, August (1900), "Rečenice s konjunkcijom *da* u hrvatskom jeziku", *Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti*, 142: 1-125.

Musić, August (1913), "Značenje perfektivnog prezenta u negativnim pitanjima u hrvatskom ili srpskom jeziku", *Južnoslovenski filolog*, 1, 1-2: 27-34.

Musić, August (1914), "Dodatak 'Pitanjima u hrvatskom ili srpskom jeziku'", *Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti*, 203: 150-156.

Musić, August (1935), "Značenje i upotreba participa u srpskohrvatskom jeziku", *Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti*, 250: 127-157.

Must, Heinrich (1972), *Der Relativsatz im Französischen, Deutschen, Englischen und Italienischen*, Göppingen 1972.

Musulin, Stjepan ([2]1934), *Gramatika hrvatskosrpskoga jezika za četvrti razred srednjih i njima sličnih škola*, Zagreb.

Mønnesland, Svein (1972), "Semantic factors in the syntax of nominal subordinate clauses in Serbo-Croatian", *Scando-Slavica*, 18: 145-157.

Nábělková, Mira (1993), *Vzťahové adjektíva v slovenčine (Funkčno-sémantická analýza desubstantívnych derivátov)*, Bratislava.

Napoli, Donna Jo (1976), "Infinitival relatives in Italian", u *Current studies in Romance linguistics*, M. Luján & F. Hensey (ur.), Washington: 300-329.

Offir, Carole E. (1973), "Recognition memory for presuppositions of relative clause sentences", *Journal of Verbal Learning and Verbal Behaviour*, 12: 636-643.

Oomen, Ingelore (1977), *Determination bei generischen, definiten und indefiniten Beschreibungen im Deutschen*, Tübingen.

Oravec, Ján (1967), "Poznámky o slovenských vzt'ažných vetách", *Slavica Slovaca*, 2, 4: 339-342.

Oro Cabanas, José (1987), "Contrastive and descriptive aspects of statistical works about relative clauses in modern English", *Anglo-American studies*, 7, 2: 123-133.

Oro Cabanas, José (1988), "'Stacked' or 'fused' relative constructions and other types of combined relatives within relatives", *Anglo-American studies*, 8, 2: 165-175.

Palmer, F. R. (1961), "Relative clauses in Tigre", *Word*, 17: 23-33.

Pavešić, Slavko (ur.) (1971), *Jezični savjetnik s gramatikom*, Zagreb.

Pavlović, Milivoje (1964), "Function et valeur sémantique des relatifs *što* et *koji* en serbo-croate", *Revue des études slaves*, 40: 167-170.

Peranteau, Paul M. & Levi, Judith N. & Phares, Gloria C. (ur.) (1972), *The Chicago which hunt. Papers from the Relative Clause Festival*, Chicago.

Peres, João (1990), "On the syntax and semantics of restrictive relative clauses", u *Proceedings of the fourteenth international congress of linguists*, 14/2, W. Bahner & J. Schildt & D. Viehweger (ur.), Berlin: 1023-1026.

Perkins, Ellavina (1982), "Extraposition of relative clauses in Navaho", *International Journal of American Linguistics in Language Teaching*, 48: 277-285.

Perlmutter, David M. & Ross, John R. (1970), "Relative clauses with split antecedents", *Linguistic Inquiry*, 1: 350.

Perlmutter, David M. (1972), "Evidence for shadow pronouns in French relativization", u Peranteau i dr. (ur.): 73-105.

Piper, Predrag (1978), "Zamenički prilozi sa značenjem mesta i pravca u ruskom, poljskom i srpskohrvatskom jeziku", *Zbornik za filologiju i lingvistiku*, 21, 1: 63-82.

Piper, Predrag (1983), *Zamenički prilozi (gramatički status i semantički tipovi)*, Novi Sad.

Piper, Predrag (1990), "Priloška temporalna lokalizacija u srpskohrvatskom jeziku", *Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej*, 26: 215-225.

Pittner, Karin (1991), "Freie Relativsätze und die Kasushierarchie", u *Neue Fragen der Linguistik, 1: Bestand und Entwicklung*, E. Feldbuch & R. Pogarell & C. Weiss (ur.), Tübingen: 341-347.

Plann, Susan (1980), *Relative clauses in Spanish without overt antecedents and related constructions*, California.

Platero, Paul R. (1974), "The Navajo relative clause", *International Journal of American Linguistics in Language Teaching*, 40: 202-246.

Polanski, Kazimierz (1967), "Problem zdań relatywnych na przykładzie języka górnołużyckiego", *Slavica Slovaca*, 2, 4: 327-334.
Popović, Ljubomir (1967), "Problem ponavljanja jednog rečeničnog dela", *Naš jezik*, 16: 269-290.
Popović, Ljubomir (1979), "Antizipative und postverbale Stellung der Enklitika im Serbokroatischen", *Zeitschrift für Slawistik*, 24: 678-695.
Popović, Ljubomir (1984-85), "Bifunkcionalne relativne rečenice", *Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku*, 27-28: 649-653.
Popović, Ljubomir (1990), "Jedan naročiti tip naporednih konstrukcija s pridevskim odnosnim rečenicama", *Naš jezik*, 28, 4-5: 246-261.
Popović, Marko (1992), "O slovenskim restriktivnim i nerestriktivnim premodifikatorima i postmodifikatorima upravnog člana", *Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku*, 35, 1: 33-40.
Pospelov, N. S. (1959), "Složnopodčinennoe predloženie i ego strukturnie tipi", *Voprosi jazykoznanija*, 8, 2: 19-27.
Pranjković, Ivo (1980-81), "O problemu razgraničenja koordinacije i subordinacije u hrvatskom književnom jeziku", *Filologija*, 10: 151-163.
Pranjković, Ivo (1982), "Klasifikacija riječi na vrste i razine gramatičke analize", *Radovi Zavoda za slavensku filologiju*, 17: 23-30.
Pranjković, Ivo (1984), *Koordinacija u hrvatskom književnom jeziku*, Zagreb.
Pranjković, Ivo (1986), "*Koji* i *što*", *Jezik*, 34, 1: 10-17.
Pranjković, Ivo (1986a), "Zavisne rečenice u hrvatskom ili srpskom jeziku - klasifikacijske nedoumice", *Naučni sastanak slavista u Vukove dane*, 15: 57-65.
Pranjković, Ivo (1987), "Vrijeme, način i vid te odnosi među članovima sintaktički koordiniranih jedinica", *Kontrastivna analiza engleskog i hrvatskog ili srpskog jezika 3*, R. Filipović (ur.), Zagreb: 71-78.
Pranjković, Ivo (1989), *August Musić*, Zagreb.
Pranjković, Ivo (1990), "Složene strukture u nekim od novijih sintaktičkih istraživanja", *Jezik*, 37, 4: 97-103.

Pranjković, Ivo (1992), "Prostorna značenja prijedloga u hrvatskome književnom jeziku", *Suvremena lingvistika*, 18, 33: 21-26.

Pranjković, Ivo (1992a), "Prilozi kao 'riječi sviju vrsta'", *Suvremena lingvistika*, 18, 34: 243-249.

Pranjković, Ivo (1993), *Hrvatska skladnja*, Zagreb.

Pranjković, Ivo (1994), "Vremenski prijedlozi u hrvatskome jeziku", *Fluminensia*, 6, 1-2: 63-69.

Prideaux, Gary D. & Baker, William J. (1986), *Strategies and structures: The processing of relative clauses*, Amsterdam.

Račeva, Tanja (1989), "Za upotrebata na *edin* v bălgarskija ezik i neopredelitelnija člen v nemskija ezik pri generičen podlog v načalna pozicija", *Săpostavitelno ezikoznanie*, 14, 2: 17-20.

Radovanović, Milorad (1990), *Spisi iz sintakse i semantike*, Novi Sad.

Raguž, Dragutin (1991), "Jesu li *da*, *gdje* i *kako* relativni veznici?", *Rasprave Zavoda za hrvatski jezik*, 17: 212-241.

Raguž, Dragutin (1994), *Odnosne rečenice s veznikom/relativom* što, Zagreb.

Reljković, Matija Antun (1767), *Nova slavonska i nimačka gramatika*, Zagreb.

Rešetar, Milan ([2]1922), *Elementar Grammatik der kroatischen (serbischen) Sprache*, Zagreb.

Riemsdijk, Henk van (1985), "On pied-piped infinitives in German relative clauses", u *Studies in German grammar*, J. Toman (ur.), Dordrecht: 165-192.

Riemsdijk, Henk van (1989), "Swiss relatives", u *Sentential complementation and the lexicon*, D. Jaspers & W. Klooster & Y. Putseys & P. Seuren (ur.), Dordrecht: 343-354.

Riemsdijk, Henk van & Williams, Edwin (1981), "NP-structure", *The Linguistic Review*, 1: 171-217.

Rigter, Bob (1980), "Determiners and the syntax of pronominals, relativisation and modifier-shift", u *The semantics of determinaers*, J. van der Auwera (ur.), London & Baltimore: 135-155.

Rijk, Rudolf de (1972), "Relative clauses in Basque; A guided tour", u Peranteau i dr (ur.): 115-135.
Ristić, Stana (1990), *Načinski prilozi u savremenom srpsko-hrvatskom jeziku*, Beograd.
Rišner, Vlasta (1994), "D. Raguž: *Odnosne rečenice s veznikom* što", *Jezik*, 42, 2: 62-64.
Rivero, María-Luisa (1974), "Definite and indefinite NP's in Spanish", u *Linguistic studies in Romance languages*, R. J. Campbell & M. G. Goldin & M. C. Wang (ur.), Washington: 189-202.
Rodman, Robert (1976), "Scope phenomena, 'movement transformations', and relative clauses", u *Montague grammar*, B. H. Partee (ur.), New York: 165-176.
Rohrer, Christian (1973), "Some problems connected with the translation of relative clauses into predicate calculus", u *Generative grammar in Europe*, F. Kiefer & N. Ruwet (ur.), Dordrecht: 407-418.
Rončević, Nikola (1937), "*Što* i *šta*", *Naš jezik*, 3, 5-6: 135-152.
Rončević, Nikola (1966), "Još o rečima (likovima) *što* i *šta*", *Naš jezik*, 15, 1-2: 103-107.
Rohrer, Christian (1971), *Funktionelle Sprachwissenschaft und transformationelle Grammatik*, München.
Rosch, Eleanor (1977), "Human categorization", u *Advances in cross-cultural psychology*, 1, N. Warren (ur.), London: 1-49.
Rosenthal, Jane M. (1972), "On the relative clauses of Classical Nahuatl", u Peranteau i dr. (ur.): 246-255.
Rudin, Catherine (1986), *Aspects of Bulgarian syntax: Complementizers and WH constructions*, Columbus.

Samardžija, Marko (1987), "Četiri pitanja o biti valentnosti", *Radovi Zavoda za slavensku filologiju*, 22: 85-105.
Sanders, Gerald & Tai, James H. (1972), "Immediate dominance and identity deletion", *Foundations of Language*, 8, 2: 161-198.
Sankoff, Gillian & Brown, Penelope (1976), "The origins of syntax in discourse. A case study of Tok Pisin relatives", *Language*, 52: 631-666.

Sankoff, Gillian & Tarallo, Fernando (1987), "Relativization and anaphora in spoken language", *Revista DELTA*, 3, 2: 197-214.

Savić, Svenka (1993), *Diskurs analiza*, Novi Sad.

Savić, Svenka & Polovina, Vesna (1989), *Razgovorni srpsko-hrvatski jezik*, Novi Sad.

Schachter, Paul (1973), "Focus and relativization", *Language*, 49: 19-46.

Schachtl, Stefanie (1992), "Zur Distribution des attributiven Relativsatzes im Deutschen", *Linguistische Berichte*, 142: 437-450.

Schuster, Hans-Siegfried (1965), "Der Relativsatz im Phönizischen und Punischen", *Studies in honor of Benno Landsberger on his seventy-fifth birthday*, Chicago: 431-448.

Schwartz, Arthur (1971), "General aspects of relative clause formation", *Working Papers on Language Universals*, 6: 139-169.

Seiler, Hansjakob (1960), *Relativsatz, Attribut und Apposition*, Wiesbaden.

Seiler, Hansjakob (1978), "Determination: A functional dimension for inter-language comparison", u *Language universals*, H. Seiler (ur.), Tübingen: 301-328.

Sellner, Manfred B. (1989), "Relativsatz und Subjazenz beim L2 - Erwerb des Deutschen", *Linguistische Berichte*, 124: 437-462.

Sells, Peter (1985), *Restrictive and non-restrictive modification*, Stanford.

Sheldon, Amy L. (1974), *The acquisition of relative clauses in English*, Bloomington.

Sheldon, Amy (1974), "The role of parallel function in the acquisition of relative clauses in English", *Journal of verbal learning and verbal behaviour*, 13, 3: 272-281.

Sheldon, Amy L. (1977), "The acquisition of relative clauses in French and English: implications for language-learning universals", u *Current themes in linguistics*, F. R. Eckman (ur.), Washington & London & New York: 49-70.

Shopen, Timothy (ur.) (1985), *Language typology and syntactic description*, Cambridge.

Sigurd, Bengt (1989), "A referent grammatical analysis of relative clauses", *Acta linguistica Hafniensia*, 21, 2: 95-115.

Silić, Josip (1984), *Od rečenice do teksta*, Zagreb.

Silić, Josip (1990), "Jezični korpus i normiranje književnog jezika", u *Jezička politika i planiranje jezika u Jugoslaviji*, V. Vasić (ur.), Novi Sad: 123-127.

Silić, Josip (1992-93), "Aktualizator *jedan* u hrvatskom jeziku (uvodna razmišljanja)", *Filologija*, 20-21: 403-411.

Simeon, Rikard (1969), *Enciklopedijski rječnik lingvističkih naziva*, Zagreb.

Simić, Radoje (1966), "Glagolska vremena u zavisnim rečenicama", *Naš jezik*, 15, 1-2: 1-57 i 3-4: 121-157.

Smith, Carlotta S. (1964), "Determiners and relative clauses in a generative grammar of English", *Language*, 40,1: 37-52.

Smith, Michael D. (1974), "The adequacy and reality of underlying representations: relative clause formation", *Papers from the 10. regional meeting of the Chicago Linguistic Society*: 643-656.

Smits, Reinier Johannes Charles (1990), *The relative and cleft constructions of the Germanic and Romance languages*, Dordrecht.

Sohn, Ho-min (1973), "Relative clause formation in Micronesian languages", *Working Papers in Linguistics*, (Hawaii) 5, 8 : 93-124.

Sopher, H. (1974), "Prepositional relative clauses", *Linguistics*, 133: 63-83.

Srivastav, Veneeta (1991), "The syntax and semantics of correlatives", *Natural language and linguistic theory*, 9, 4: 637-686.

Staffeldt, Fred (1987), "Über syntaktische Derivation und semantische Interpretation freier relativischer Konstruktionen", *Linguistische Arbeitsberichte*, 64: 43-55.

Staffeldt, Fred (1990), "Basisgenerierung und Bewegung von *w-* bzv. *k-*Wörtern in freien relativischen Phrasen

im Deutschen und Russischen", *Linguistische Arbeitsberichte*, 70: 33-37.

Staffeldt, Fred (1990a), "Freie relativische Konstruktionen: Aspekte ihrer Derivation und ihrer syntaktischen Analyse", u *Proceedings of the fourteenth international congress of linguists*, 14/1, W. Bahner & J. Schildt & D. Viehweger (ur.), Berlin: 825-827.

Stamenov, Hristo (1987), "Pokazateljat za neopredelenost *edin* i predikativnata imenna fraza", *Vtori meždunaroden kongres po bălgaristika*, Sofija: 430-441.

Stankiewicz, Edward (1968), "The grammatical genders of the Slavic languages", *International Journal of Slavic Linguistics and Poetics*, 11: 27-41.

Stanković, B. (1986), "Apozicija u srpskohrvatskom i ruskom jeziku", *Južnoslovenski filolog*, 42: 43-65.

Stanojčić, Živojin & Popović, Ljubomir & Micić, Stevan (1989), *Savremeni srpskohrvatski jezik i kultura izražavanja*, Beograd & Novi Sad.

Steube, Anita (1992), "Syntax und Semantik freier Relativsätze in der deutschen Gegenwartssprache", u *Studia grammatica*, 34, *Fügungspotenzen*, I. Zimmermann & A. Strigin (ur.), Berlin: 189-206.

Stevanović, Mihailo (1939), "Naporedna upotreba zamenice *koji* i odnosnih svezica: *da, gde, kako, te,* i *što*", *Naš jezik*, 6, 7-8: 202-210.

Stevanović, Mihailo (1951), "Naporedna upotreba zamenica *koji* i *čiji* u posesivnoj službi", *Naš jezik*, 3, 1-2: 91-97.

Stevanović, Mihailo (1963), "*Šta* i *što* u savremenom srpsko-hrvatskom jeziku", *Naš jezik*, 13, 3-5: 127-136.

Stevanović, Mihailo (1969), "Karakter značenja veznika kao spoljnih znaka unutarnje veze među rečenicama", *Južnoslavenski filolog*, 28: 75-106.

Stevanović, Mihailo ([8]1978), *Gramatika srpskohrvatskog jezika za škole srednjeg obrazovanja*, Cetinje.

Stevanović, Mihailo ([6]1991), *Savremeni srpskohrvatski jezik*, knj. 1: *Fonetika i morfologija*, Beograd.

Stevanović, Mihailo ([5]1991), *Savremeni srpskohrvatski jezik*, knj. 2: *Sintaksa*, Beograd.

Stević, Igrutin (1974), "Prilozi kao vrsta reči", *Južnoslovenski filolog*, 31, 1: 79-109.
Stowel, T. (1983), "Subjects across categories", *The Linguistic Review*, 2, 3: 285-312.
Strohal, R. (1928), *Gramatika današnjeg hrvatskoga književnoga jezika*, II dio: *Sintaksa*, Zagreb.
Stubbs, Michael (1981), *Discourse Analysis*, Oxford.
Suńer, Margerita (1984), "Free relatives and the matching parameter", *The Linguistic Review*, 3: 363-387.
Svantesson, Jan-Olof (1986), "Relative clauses in Kammu and the Keenan-Comrie hierarchy", *Studia Linguistica*, 40, 1: 48-66.
Svoboda, K. (1967), "K některým otázkám vět vztažných", *Slavica Slovaca*, 2, 4: 334-339.

Tabakowska, Elżbieta (1980), "Existential presuppositions and the choice of head NP determiner in English restrictive relative claluses", u *The semantics of determiners*, J. van der Auwera (ur.), London & Baltimore: 189-210.
Tabakowska, Elżbieta (1985), *Restrictiveness as a semantic and pragmatic property of English and Polish relative clauses*, Krakow.
Tadić, Marko (1992), "Od korpusa do čestotnog rječnika hrvatskoga književnog jezika", *Radovi Zavoda za slavensku filologiju*, 27: 169-178.
Tagashira, Yoshiko (1972), "Relative clauses in Korean", u Peranteau i dr. (ur.): 215-229.
Taylor, John R. (1989), *Linguistic categorization: prototypes in linguistic theory*, Oxford.
Težak, Stjepko & Babić, Stjepan (7 1992), *Gramatika hrvatskoga jezika*, Zagreb.
Thomason, Sarah G. (1977), "A fragment of Serbocroatian declensional history", *Folia Slavica*, 1, 1: 124-155.
Thompson, Sandra A. (1971), "The deep structure of relative clauses", u *Studies in linguistics semantics*, Ch. J. Fillmore & T. D. Langendoen (ur.), New York: 79-94.
Thompson, Sandra A. & Longacre, Robert E. (1985), "Adverbial clauses", u Shopen (ur.): 171-234.

Thorne, James Peter (1972), "On nonrestrictive relative clauses", *Linguistic Inquiry*, 3: 552-556.
Thorne, James Peter (1988), "Non-restrictive relative clauses", u *On language*, C. Duncan-Rose & T. Vennemann (ur.), London: 424-436.
Tillburg, J. van (1988), "Inanimate Genitive-Accusatives in Serbo-Croatian (Especially in Adnominal Relative Clauses)", u *Studies in Slavic and general Linguistics* 11 (=*Dutch Contributions to the International Congress of Slavists*, 1988, *Linguistics*), 535-620.
Touratier, Christian (1980), *La relative*, Paris.
Topolińska [Topolinjska], Zuzana (1981), "Restrikcija nasuprot apozicije: dve vrste atributa imeničke sintagme", *Južnoslovenski filolog*, 37: 1-11.
Tošović, Branko (1988), *Funkcionalni stilovi*, Sarajevo.
Troickij, V. I. (1959), "K istorii sojuza *čto* v russkom jazyke", u *Slavjanskoe jazykoznanie*, Moskva: 160-169.
Trost, Klaus (1994), "Zur Entstehung des Nominativ-Akkusativs und des Genitiv-Akkusativs im Altbulgarischen", *Slavia*, 63, 4: 491-497.

Uhlířová, Ludmila (1994), "Vztažné věty v češtině: vztah mezi jejich syntaktickou strukturou a aktuálním členěním", *Slovo a slovesnost*, 55, 2: 90-98.
Ultan, Russell (1978), "Toward a typology of substantival possession", u *Universals of human language*, br. 4 *Syntax*, J. Greenberg (ur.), Stanford: 11-49.

Valesio, Paolo (1974), "L'estrazione della relativa. Implicazioni italiane", u *Fenomeni morfologici e sintattici nell'italiano contemporaneo*, M. Medici & A. Sangregorio (ur.), Roma: 339-356.
Veber [Weber], Adolfo Tkalčević (1859), *Skladnja ilirskoga jezika za niže gimnazije*, Beč.
Veber, Adolfo Tkalčević (1876), *Slovnica hrvatska za srednja učilišta*, Zagreb.
Večerka, Radoslav (1967), "Dvě poznámky k vývoji slovanských vět vztažných", *Slavica Slovaca*, 2, 4: 344-346.
Velčić, Mirna (1987), *Uvod u lingvistiku teksta*, Zagreb.

Vester, Elseline (1987), "A representation of Latin relative clauses", u *Ins and outs of the predication*, J. van der Auwera & L. Goossens (ur.), Dordrecht: 153-162.

Vietri, Simonetta (1987), "The idenfinite article and the restrictive relative clause in Italian", *Linguisticae investigationes*, 11, 2: 253-281.

Vince-Marinac, Jasna (1990), "Kategorija živosti u hrvatskom jeziku", *Suvremena lingvistika*, 16, 29-30: 143-152.

Vince-Marinac, Jasna (1992), "Vrste riječi i genitivno-akuzativni sinkretizam", *Suvremena lingvistika*, 18, 34: 331-337.

Vince-Marinac, Jasna (1992-93), "Predikatni proširak u akuzativu (Čimbenici koji uvjetuju genitivni oblik za akuzativ)", *Croatica. Prinosi za XI. međunarodni kongres slavista u Bratislavi*, 23-24, 37-38-39: 387-398.

Vinogradov, Viktor Vladimirovič (1975), "Osnovnye voprosy sintaksisa predloženija (Na materiale russkogo jazyka)", u *Issledovanija po russkoj grammatike*, Moskva: 254-294.

Vitezić, Mladen (1973), "Relative clauses in English and Croatian", u *YSCECP, Reports 8*, R. Filipović (ur.), Zagreb: 165-224.

Vuković, Jovan (1970), "Osnovi za savremenu obradu srpskohrvatske rečenice", *Radovi Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine*, knj. 35, 12: 5-84.

Vuković, Jovan (1971), "Povezivanje leksičkih i sintagmatskih celina u rečenici", *Radovi Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine*, knj. 41, 14: 13-89.

Weber, David John (1983), *Relativization and nominalized clauses in Huallaga (Huanuco) Quechua*, California.

Weiss, Daniel (1993), "Die Faszination der Leere. Die moderne russische Umgangssprache und ihre Liebe zur Null", *Zeitschrift für Slavische Philologie*, 53, 1: 48-82.

Wingender, Monika (1995), *Zeit und Sprache. Temporalität und ihre Representation im Lexikon des Russischen*, Wiesbaden.

Woolhiser, Curt (1990), "'Missing prepositions' in colloquial Russian relative clauses", u *Topics in colloquial Russian*, M. H. Mills (ur.), New York: 17-30.

Yarnall, Emily (1978), "Appositive relatives in discourse", *Berkeley Linguistic Society*, 4: 651-657.

Zaliznjak, Andrej Anatoľevič (1981), "Protivopostavlenie otnositel'nych i voprositel'nych mestoimenij v drevnerusskom", *Baltoslavjanskie issledovanija*: 89-107.

Ziv, Yael (1975), "On the relevance of content to the form-function correlation (An examination of extraposed relative clauses", u *Papers from the parasession on functionalism*, R. E. Grossmann & L. J. San & T. J. Vance (ur.), Chicago: 568-579.

Ziv, Yael & Cole, Peter (1974), "Relative extraposition and the scope of definite descriptions in Hebrew and English", *Papers from the 10. regional meeting of the Chicago Linguistic Society*: 772-786.

Znika, Marija (1994), "Atributne odnosne rečenice", *Jezik*, 41, 4: 103-108.

Znika, Marija (1994a), "*Koji* i *što ga*", *Jezik*, 41, 5: 134-141.

Kazalo imena

Bilješka o autoru

Snježana Kordić (r. 29.X.1964. u Osijeku) po završetku studija hrvatskog ili srpskog jezika i jugoslavenskih književnosti na Pedagoškom fakultetu Sveučilišta "Josip Juraj Strossmayer" u Osijeku radila je prvo na srednjoj školi, a zatim na Pedagoškom fakultetu u Osijeku kao istraživač-pripravnik za lingvistiku (kroatistiku). Od 1991.g. radi na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu, gdje je primljena za istraživača, a potom za znanstvenog asistenta na Katedri za suvremeni hrvatski književni jezik Odsjeka za kroatistiku i južnoslavenske filologije. Kolegij Suvremeni hrvatski književni jezik predavala je i na Odsjeku za novinarstvo Fakulteta političkih nauka u Zagrebu. Magistrirala je 1992.g. na Filozofskom fakultetu u Zagrebu, a doktorirala je na istom fakultetu 1993.g. temom ***Zamjenjivačko-upućivačke riječi u rečenici i tekstu***. Od 1993. predaje suvremeni hrvatski jezik na Slavističkom seminaru Filološkog fakulteta Sveučilišta Ruhr u Bochumu. Do odlaska u Njemačku bila je tajnik uredništva ***Suvremene lingvistike*** i Hrvatskog filološkog društva. Član je Komisije za sociolingvistiku pri Međunarodnom komitetu slavista (Krakow). Znanstvene članke objavljuje u više domaćih i stranih lingvističkih časopisa i zbornika.

HRVATSKO FILOLOŠKO DRUŠTVO
Z N A N S T V E N A   B I B L I O T E K A
&
M A T I C A   H R V A T S K A

Za izdavače
Zrinka Babić
Vlado Gotovac

Kompjutorska i grafička priprema
Snježana Kordić

Tisak
Tiskara Puljko

Tisak dovršen u rujnu 1995.

Naklada
1000 primjeraka